

۵۸۱

بیلیگی

نقشبند و نوایی

حضرت امیر الکلام میر علی شہر

نوایی - فانی نینگ ۵۸۱ ینچی

بیلیگی تولدی اوچون نشر

بۆلدى!

کتاب بېلگىلری

کتاب آتی: نقشبند و نوایی

يازووچی: سلطانمراد عالم

تېکشیریب نشرگه تیارلاوچی: ابن اللطيف مفتی محمد حنیف لطفی

تایپ و دیزاین: ابن اللطيف مفتی محمد حنیف لطفی

ییل: ۱۴۰۰ هجری شمسی - مزارشریف

صفحه اندازهسی: A۵

تلگرام آدرس: http://t.me/Hanif_Lutfi

فیسبوک آدرس: <https://www.facebook.com/groups/2092314670822403/?ref=share>

[2092314670822403/?ref=share](https://www.facebook.com/groups/2092314670822403/?ref=share)

لطفی گه عابد اوشبو اثر و باشقه مقاله و اثرلرنی یوقاریده گی انترنیتی بېلگیلردن

دانلود قیلیب بیله سیز!

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سۆز اۋنگىدە

يرەتگن اولوغ ذات پاككە حمد و ثنالر بۇلسين و اونينگ اېنگ اۋنگى و سۇنكى يېغمبرى محمد حضرتلرى گە چېكسىز درود و صلواتلر بۇلسين، صلى الله عليه وسلم.

بعد الحمد والصلوة: قۇلېنگىزدەگى اۋقىب تورگن اثرينگىز حضرت نوايى نينگ خواجه بهاءالدين نقشبند تصوفى سلسله بيلن رابطەسى تۇغرىسىدە سۇز يوريتەدى؛ يازووچىسى سلطانمراد عالمدير؛ مېن سرىلىك الفباند حاضرگى افغانستان اۋزبېك الفباسىگە اۋزگرتىردىم؛ تۇغرى يازيش اسلوبلرى انچه رعايه بۇلگن، سۇزلرنينگ ستندرد شكلينى اۋرگنئش اوچون يىنگى اۋقووچى و اۋرگنووچى طلبەلرگە يۇللاوچىلىك قىلەدى دېب اۋىلەيمن.

اثرده سىز خواجه بهاءالدين بلاگردان و اونينگ طريقتىنى يىخسى گىنە توشونىب آلەسىز؛ باشقە تماندن مير عليشېر نوايى نينگ تصوف يۇلىدە قنچەلىك يورغە و اوشبو دىنگىزدە قنچەلىك غواصلىگىنى بىلىب آلەسىز.

حضرت نوايى نينگ حياتىگە شايد نقشبند طريقتى انچه اويغون كېلگن بۇلسە كېرەك، نېگەكە، اوشبو طريقت نينگ «دست به كار و دل به يار» ويا «خلوت در انجمن» كى فرازبولوژىك اسلوبلرى نوايى حياتىگە جودە ماس توشەدى؛ نوايى تانگدن تونگچە حكومت اۋرىندىقىدە فقراً خذمتيدە بۇلگن، نوايى گە مسجد گوشەسى و خانقاه يالغىزلىكلرى كم نصيب بۇلگن. اما نقشبند طريقتى هر قندهى تۇسقىنلىكلرگە قرەمەى آغە ادىم اۋش اوچون ايزچىل يۇللر قۇيگن.

اوشبو اثرنى مېن ۱۳۹۷ يىنچى ھجرى شمسى يىلى بلخ بىلىم يورتى
تيل و ادبيات فاكولتەسى تورك-اۋزبېك تىلى و ادبياتى بۇلىمىدە طلبەلىك
دوريم سۇنگى سىمىترىم - سىكىزىنچى سىمىتر - دە نىرگە تيارلەگن اېدىم،
افسوسلر بۇلسىنكە، مادي قىسىلىشلر بۇلگنى باعث ھىنوزگچە چاپ قىلە
آلمەگن من. حاضر، حضرت نوایى تولدى ۵۸۱ يىنچى بىللىگىنى قوتلش اوچون
PDF ورىنتىنى اۋزىمگە عايد انترنىتى كاناللردن نىر قىلەمن، دۇستلر
آسىغلىنىنلر. اثرگە اۋزگرتىرىش كېلتىرمىسدىن، امانتى رعايه قىلىپ ھر كىم چاپ
قىلىپ بىلەدى. انترنىت آدرسلىرىمنى كتاب بېلگىلرېدن قۇلگە كىرىتىنگ!

ابن اللطيف مفتى محمد حنيف لطفى

۲۴/۱۱/۱۴۰۰ ھجرى شمسى، مزار شريف

فهرستلر

بیت.....	عنوان
۲.....	مقدمه اورنیده
۵.....	«نقشبند» می یا «نقشبندی»؟
۹.....	بویو کلیک سِری
۱۷.....	نې-نې پیرلر مریدی
۲۹.....	پۇچاق بیگن شاگرد
۴۰.....	خواجھلیک بیلن راست کلمه یدیگن بندهلیک
۴۷.....	بهاءالدین نېگه بلاگردان؟
۴۹.....	جنازه آلدیدن اۇقیلگن بیت
۵۲.....	جهانی طریقت
۶۱.....	یسویه و نقشبندیه سِری یشیریش «صنعتی»
۶۵.....	تصوف نیمه؟
۷۴.....	تصوف کبره کی؟
۷۸.....	تورک شیخلری کی؟
۸۴.....	باطن و ظاهر
۹۶.....	بین الملل طریقت
۱۱۳.....	قطعه لرگه سینگن قت-قت غایه لر
۱۱۵.....	سالک بای بؤلوشی ممکن می؟

- عاشق و عشق و مشقت... ۱۲۲
- نقشبندیه طریقی نینگ اداسی ۱۲۷
- «لسان الطیر» ده نقشبندیه ۱۳۹
- معراج و قوشلر پروازی ۱۳۹
- نقشلنگن «نقش» لر ۱۴۲
- اچره لیب تورمسلیک آدابی ۱۵۱
- عذرلر، عذرلر... ۱۵۳
- قنات قاقمه ی اوچر قوش ۱۷۱
- سفر در وطن - معنای اصلی ۱۸۲
- سفر نینگ اوچ مقامی ۱۹۶
- حرکتده برکت ۲۰۸
- اصل نقشبند کییم؟ ۲۱۴
- کۈنگیل - گنجینه ۲۱۶
- دَم - بو دَم دور، دَم - بو دَم ۲۲۴
- قۇل و کۈنگیل ۲۳۶
- شاه و گدا - برابر ۲۳۶
- بۈم-بۈش قۇل ۲۴۰
- تخت و تابوت ۲۴۷
- بی بی عارفه نینگ آچیق قالگن قۇلری ۲۵۳
- خاتمه اۋرنیده ۲۶۱

سلطانمراد عالم

نقشبند و نوایی

قۇلىنگىزده گى نىشردە اولوغ اوليا بهاءالدين نقشبند بيلن دها شاعر
 عليشېر نوایی نى اۆز ارا باغلب تورگن تلهى رشتلر خصوصيده سۆز يوريتيله دى.
 شو طريقه حيات بيلن فلسفه نینگ، فلسفه بيلن تصوف نینگ، تصوف بيلن
 ادبيات نینگ، ادبيات بيلن غايه نینگ، غايه بيلن سۆز نینگ بير-بيریگه چمبرچس
 علاقەسى اچيله بارەدى. سيز اوندىن نقشبند بيلن نوایی نینگ بشريت شعوري
 خزينه سيگه حصه بۇليب قۇشيلگن دردانه فكر و غايه لریدن بو كونيميز اوچون
 كېرەك جهتلرينى هم تاپەسيز.

كتاب مکتب و عالی اۇقوو يورتلری ادبيات، آدابنامە، معنويت و فلسفه
 معلملری، طلبەلر، اۇقووچیلر، معرفت اخلاصمندلری و كېنگ عامه گه
 مۇلجلانگن.

مخصوص محرر: فيلالوگيه فنلری دوكتورى پروفيسور نجم الدين كامل اوف
 تقريرچيلر: فيلالوگيه فنلری دوكتورى پروفيسورلر بهادر سريمساق اوف و عارف
 عثمان اوف

اۇزبېكستان رېسپوبليكەسى خلق تعليمى وزىرلىگى نىشردە تەوصيه اېتگن.
 تاشكېنت «اۇقیتوۋچى» نىرياتى، ۱۹۹۶

اوشبو رساله نى بىر محله ده یشب، بىر درگاه ده محنت قىلىب، دلگىر صحبتلىرىگه مشرف بۇلگنىم مېن تىنگن اېنگ سۇنگى چىنه كم نقشبندى پىر - قطب الدىن ايشان محى الدىن حاجى اۇغىللىرى نىنگ روح پاكلىرىگه بغيشله ىمن.

مولف

اۇزىم اوچون يازگنىم

مقدمه اۇرنىده

چىن عالم ياستوقىن تاشدىن يره تدى،

نىمه اوقدى - انه عالمگه ايتتى.

خواجه احمد يسوي

بو دنياگه انسان اۇزىنى انگلش اوچون كېله دى. اۇزنى انگلش اېسه - بىر عمرلىك اوزون جريان. موجود عالم سر و صناعتلىرىنى بېلىشگه اىنتىلگىنىنگىز سرى بىلمه گىنىنگىزنى توشونه باره سىز. كۇپ بويوك - بويوك عالمىرگه نسبت بېرىله دىگن: «شونى بىلدىم كه، هېچ نرسه نى بىلمس اېكن من»، - دېگن گپ - اۇته حياتى بىر حكمت.

اى. اى. بىر تېلوس نىنگ: «نوایی نى بېلىش اوچون اونىنگ كىتبخانه سىدن تۇله باخبر بۇلىش كېرەك»، - طرزىده ايتگن بىر يخشى خلاصه سى بار. نوایی نى اۇرگنىشگه توتىنگىمىز زهاتى بو اولوغ شاعر تيه نكن منبعلىرى كم كۇرگىمىز عيان بۇله وېرە دى. بابا كلانىمىز سۇز صنعتى بايىده قىسى دريالردن سوو اىچگى حقىده ازمى - كۇپ مى يازىلگن. اما نظرى - فلسفى چىتدن، يعنى دنيا قرەش و مفكوره معناسىده نوایی تيه نكن منبعلىرىنگ

بیرینچىسى - قرآن کریم، ایکنچىسى - حدیث شریف، اوچینچىسى - شو ایکیسیدن کبلیب چیققن تصوف فلسفهسى. تصوفده شاعر داخل بؤلگن طریقت اېسه - نقشبندیه. اته لیشیدن هم معلوم که، بو طریقت بی واسطه بهاءالدین نقشبند ناملری بیلن باغلیق.

خوش، بهاءالدین نقشبند کیم؟ محمد بن محمد بهاءالدین نقشبند البخاری حضرتلری بشریت عقلی-حسی، علمی-معرفی ترقیاتینگ قندهی حصه قۇشیدیلر؟ نېگه آدملر او ذات شریفنی بونچهلر اخلاص و اعتقاد بیلن تیلگه آلهدی؟ قندهی قیلیب بهاءالدین «بلاگردان» دېگن رتبهگه مشرف بؤلگنلر؟ اخیر، الله نینگ اۇزی اېمس می برچه بالارنی قیترووچی؟ نې اوچون بو اولوغ ذات قبرلرنی نه فقط مرکزی آسیا مملکتلری، بلکه افغانستان، ایران، تورکیه، هندوستان، پاکستان کبی اولکهلر و عرب دولتلریدن کبلیب زیارت قیله دیلر؟ نیمه سبیدن دیرکه، کؤپچیلیک خدا یۇلیگه بغیشلهگنی جان ذاتلرنی کبلیتیریب، بهاءالدین قبرلری قاشیده قربانلیک قیلهدی - خلقه ترقتهدی یا پیشیریب بهرهدی؟ نقشبندیه قندهی طریقت اۇزی؟ اونینگ یسویه دن نیمه فرقی بار؟ نقشبندیه تعلیماتی ادبیاتیمیزگه قنچهلر تاثیر اؤتکزدی؟ علیشېر نوایی نینگ بهاءالدین نقشبند و او کیشی تکامللشتیرگن طریقت عقیده لرگه مناسبتی قندهی؟..

شو و شونگه اؤخشش سوالرگه جواب تاپمه ی توریب بهاءالدین نقشبند نینگ ملی-معرفی تاریخیمیزده توتگن اؤرنینی تعیین اېتیش، حتی علیشېر نوایی اثرلری ماهیتیگه هم بېتیش، حتی علیشېر نوایی اثرلری ماهیتیگه هم بېتیش مشکل.

۱۵نچى عصرگچه بؤلگن باي مېراثیمیزگه شمس الملتیمیز - علیشېر نوایی نینگ پاک نظری بیلن قره شگه اؤرگنیب قالگنیمیز. چونکه بو بویوک قلم

صاحبى نینگ ايجادى بيز اوچون اېنگ معتبر ملي قاموس ينگليغ قدرلى. نوایی دن بير عصر ايلگرى - ۱۳۱۸-۱۳۸۹ يىللىرىدە يىشب اۋتگن بهاءالدين نقشبند حياتلىرى و فعاليتلىرى، شونینگدېك، نقشبندىه طريقتى خصوصيتلىرىنى اۋرگىنىش نوایی اثرلىرى ماهيتىنى توشونىشنى نيت قىلگن هر بير كىتابخوان اوچون طبعى بير احتياجگه ايله نىشى انىق. افسوسكه، شو پىتلىرگچە عليشېر نوایی ايجادياتىنى نقشبندىه طريقتى غايەلرى بىلن عضوي علاقه دارلىكده كۈزدن كېچىرىشگه بغيشلنگن مخصوص تدقيقاتلر يره تىلگن اېمس. شونینگ اوچون حاضرگى شرايطده هر بير نوایی خوان بو مسألهده اۋزىچە ايزلىنىشگه مجبور. شونینگ اوچون بۇلسە كېرەك، عبدالسلام عبدالقادر اوف نوایی نینگ نقشبندىه گە مناسبتىنى اۋرگىنىشنى حاضرگى اۋزىبىك ادبيات شناسلىگى نینگ بيرىنچى درجەلرى رېجەلرى قطارىگە قۇشەدى.^۱

قۇلىنگىزده گى رساله انه شو ايچكى بير احتياج نتيجهسى اۋله راق قاغاذگە توشدى. بيراق رسالهده موضوع كون ترتيبگە قۇبىلەدى و بو بارەده گى دستلىكى كوزە تيشلرگىنه بيان اېتىلدى، خلاص. مؤلف تدقيقه عين مسأله نینگ برچە قيرەلرلىنى قمرەب آلىشنى نيت قىلگن اېمس. بو جودە قىزىقرلى و اۋتە مهم موضوع هلى كۇپ ايشلنەدى.

اۋقى ياتگىنىگىز رسالهده گى فكر و ملاحظه، حكم و خلاصه، تلقين و تحليللر، اولر كىملر نینگ دىر بهاءالدين نقشبند حقيده گى تصوفلىرىنى كېنگە يتىرر، اېنگ مهمى، بلكه عليشېر نوایی اثرلىرى مغزىنى چقىشگە كىمكلىش. بهاءالدين نقشبند حيات و فعاليتلىرى، او كىشى قىيامىگە يېتكزگن طريقت حقيده كېنىگى بير-يىككى يىلده چاپ اېتىلگن مقاله و كىتابلر قۇلىنگىزده گى رساله نینگ انه

^۱ عبدالقادر اوف، ع. نوایی و نقشبندىلىك. - «ادبي مېراث»، ۱۹۹۱، ۴-سان، ۷۲-بېت.

شوندهی خاص یۇنه لیشینی تعین ایتگن بۇلسه هم عجب اېمس. چونکه عین موضوعده گی هر قندهی ایگی کتاب بیر-بیری نینگ تکراریدن عبارت بۇلمسلیگی، عکسینچه، اۇز ارا بیر-بیرینی تۇلدریشی لازم.

مؤلف اۇزی اوچون یازگنی - اوشبو کتابی نینگ سیز - عزیزلر طرفیدن سینچیکلک اۇقیلیشیگه امیدوارلیک قیلهدی، اونگه سیز نینگ فکری نگیز، مناسبتی نگیز... کبره ک.

کاملر کاملی

«نقشبند» می یا «نقشبندی»؟

یورتیمیز نینگ بوتون دنیاگه مشهور فرزندلریدن بیرى - بهاء الدین بلاگردان نینگ مبارک ناملریده گی کسب و کارلری بیلن علاقه دار تخلصلری «نقشبند» می دیله دی یا «نقشبندی» می؟

اۇزبېکستان پرېزیدېنتی نینگ ۱۹۹۲ ییلی چىقرگن ۱۹۹۳ ییلی نینگ سېنت یېرىده بهاء الدین نقشبند تولدی نینگ ۶۷۵ ییللیگینی نشانلش حقیده گی فرمانی تورتنکی بۇلیب، مملکتیمیز علم-فنیده نقشبندشناسلیک جدل باشلندی. قیسقه فرصت ایچیده ینگى اۇزبېک نقشبندشناسلیگی پیدا بۇلدى. مطبوعاتده کېتمه-کېت عارف عثمان، عبدالقادر حیات مرآت اوف، عصمت الله عبدالله، عبدالقادر زاهد، محمدجان امام نظر اوف و باشقه تله ی عالملریمیز نینگ مقاله لری چیقیب توردى. تولد تۇیىگچه و اوندن کېين كۆپ رساله لر چاپ اېتىلدى. دانا نسفی نینگ «حضرت بهاء الدین نقشبندی»^۱، عزیز قیوم اوف نینگ

^۱ نسفی. حضرت بهاء الدین نقشبندی. تاشکېنت، ۱۹۹۲. بو کتاب «حضرت بهاء الدین نقشبند» نامی بیلن ۱۹۹۳ ییلی قېته چاپ اېتىلدى.

«بو آهنگ ايله بۇلغەسەن نقشبند...»^۱ صدرالدين سليم بخارى نىنگ «دلە يار»^۲، بهاءالدين نقشبند ياكە يېتى پير»^۳، عارف عثمان نىنگ «بهاءالدين نقشبند و اونىنگ تعليماتى حقيده»^۴، حميدخان اسلامى نىنگ «ايبار هيد ايله توغىلگن عارف خواجه بهاءالدين نقشبند»^۵، پولىت زاهد اوف نىنگ «خواجه بهاءالدين نقشبند معمارى حضيره»^۶، عزت سلطان نىنگ «بهاءالدين نقشبند ابدىتى»^۷ و مذکور سطرلر مؤلف نىنگ «خواجه بهاءالدين حقيقتى»^۸ تدقيقاتلرى اۇقۇقچىلر قۇلىگە تېگدى. ادرىس شاه نىنگ «نقشبندى طريقتى»^۹ رسالهسى اۋزىبىك، انگليس روس تىللىرىدە نىشر اېتىلدى. ابوالحسين بن محمد على بخارى نىنگ «مقامات حضرت خواجه نقشبند» رسالهسىنى محمود حسنى «بهاءالدين بلاگردان»^{۱۰} دېگن نام بىلەن ترجمە قىلىپ، كىتابخوانلرگە تەقدىم اېتىدى. دىنىي عالەملر لىمىز — شمسالدين خان ضياوالدين خان اۋغلى باباخان اوف بىلەن عبدالعزيز منصور «نقشبندىه طريقتىگە عايد قۇليازمەلر فەرستى»^{۱۱} نى تۈزىپ، نىشر قىلدىردىلەر. نىشر-ژورناللىست زفرجان جۇرەيف تەسۋوف، جملەدن، نقشبندىه

^۱ قىوم اوف ا. بو آهنگ ايله بۇلغەسەن نقشبند... تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۲ بخارى ص. ص. دلە يار. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۳ بخارى ص. ص. بهاءالدين نقشبند ياكە يېتى پير. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۴ عثمان ا. بهاءالدين نقشبند و اونىنگ تعليماتى حقيده. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۵ اسلامى ح. ايبار هيد ايله توغىلگن عارف خواجه بهاءالدين نقشبند. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۶ زهداۋف پ. خواجه بهاءالدين نقشبند. معمارى حضيره، تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^۷ سلطان ع. بهاءالدين نقشبند ابدىتى. تاشكېنت، ۱۹۹۴.

^۸ عالم س. خواجه بهاءالدين حقيقتى. نىنگان، ۱۹۹۴.

^۹ ادرىس شاه. نقشبندى طريقتى. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^{۱۰} ابوالمحسن محمد باقر بن محمد على. بهاءالدين بلاگردان. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

^{۱۱} نقشبندىه طريقتىگە عايد قۇليازمەلر فەرستى. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

حقیده تله‌ی تدقیقاتلرنى جمعه‌گن «غالبلر خیلیدن یانگن چیراقلر»^۱ تۆپلمینى تیارلەیدى. بخارا دولت اونیوپرسیتىتى حضوریده‌گى «معرفت» نشریاتى «جهان ملكى نینگ نگاهبانى»^۲ نامیده بهاء‌الدین نقشبند حیات یۇللىرى، نقشبندیه طریقتیگه عاید تېزىس و مقاله‌لر تۆپلمینى چىقردى.

نشر بۇلگن کتابلر نینگ ناملریگه دقت قیلگن بۇلسنغیز، اولرده «بهاء‌الدین»، «نقشبند» و «نقشبندیه» سۆزلرى نینگ هر خیل یازیلگینى سېزه‌سېز. نسفى رساله‌سى مقواسیده بو اولوغ اولیا «نقشبندی» دېله‌دى. اونى ورقله‌گنده گاه «نقشبند»، گاه «نقشبندی» دېب بیتلیگىگه کۆزینغیز توشه‌دى. عبدالعزیز منصور سۆز باشیسیده، شونینگ‌دېک، مترجم - محکم محمود و محرر - اسرار صمد ایضاحلریده «نقشبندی» دېب یازیلە‌دى. روس تیلیده‌گى ایریم نشرلرده هم گاه «نقشبند»، گاهیده «نقشبندی» دېب بیتیش اوچره‌یدی.^۳

«کۆپ حالرده «بهاء‌الدین نقشبندی» دېب ایتیلە‌پتى، یازیلە‌پتى»، - دېدی نوایى شناس یعقوب‌جان اسحق‌اوف. - بو ناتوغرى. فارسی اضافه‌نى هم سقلب: «بهاء‌الدین نقشبند» طرزیده یازیشیمیز لازم»^۴. بو ایكى طلب‌نینگ بیرینچىسى - عین حقیقت. معتبر منبعلردن بیرارته‌سیده بهاء‌الدین حضرت تخلصلری «نقشبندی» دېب یازیلە‌گن. ایكىنچى فکر هم خطا اېمس. البته، اۇرنى-اۇرنى بیلن «بهاء‌الدین نقشبند» دېبه‌وپره‌یلىک. لېکن فارسی اضافه‌نى قۇللىشنى قطعی طلب قیلیب قۇییش اۇزبېک تیلی طبیعتى اوچون قنچه‌لر معقول

^۱ غالبلر خیلیدن یانگن چیراقلر. تاشکنت، ۱۹۹۴.

^۲ جهان ملكى نینگ نگاهبانى. بخارا، ۱۹۹۳.

^۳ قره‌نگ: ترمینگېم دج. س. سوفیسكى أردبئى و ایسلمى، م، ۱۹۸۹، ص. ۲۶، ۶۱، ۸۳ ای در.

^۴ قره‌نگ: اچیل اوه ای. نقشبندی، نقشبند؟— «اوزبکستان ادبیاتى و صنعتى»، ۱۹۹۳، ییل، ۳۰ اپرېل.

بۇلر اپکن؟ اوندە برچە تاریخی کیشیلریمیز اسمی و تخلصینی هم اضافه بیلن ابن سینا، علیشېر نوایی، حسین بايقرا، ظهیرالدین بابور، بابارحیم مشرب، ذاکرجان فرقت و هکذا طرزیده ایتیشو یازیشگە تۇغرى کېلمە یدیمی؟

«بهاءالدین»، «بهاءوالدین»، «بهاءالدین»... بولر نینگ قى بیری تۇغرى؟

عربچە دە، اصلی، «بهاءالدین» یازیلە دی. بیراق، عرب تیلی نینگ خصوصیتیگە کۆرە، کپینگى سۆز - «دین» نینگ بیرینچى تاووشى - «د» «ال» - دەگى «ال» نى اوزیگە اۇخشە تیب تلفظ قیلیشگە اوندە یدی و «ال»، اۆز - اۆزیدن، «ءد» طرزیده تلفظ ایتیلە دی. «أ - O» و «او - U» اونیلیرینی تلفظده «و - V» اونداشی بیلن باغلب توریش احتیاجی بار. اما «ءد» نینگ اصلی «ال» بۇلگنی اوچون بوگونگی یازوویمیزده اۇرتەگە «و» قۇشیب یازیش نینگ علاجی یوق^۱. عربشناس - اسلامشناس علامه لریمیزدن عبدالعزیز منصور هم شو فکردە لر. شونینگ اوچون بیز رساله میزده حضرت خواجهنى «بهاءالدین نقشبند» دېب یازدیک.

میلی، بیز حاضر بو پیر کاملیمیز اسم شریفلرینی یازیشده قینه له یاتگن، بحثلشه یاتگن دیرمیز. بوندن کپین محمد بن محمد بهاءالدین النقشبند البخاری ناملرینی قۇلیازمه منبعلرده گى دېک «نقشبند» دېب یازرمیز، اول ذات طریقترلرینی «نقشبندیه» دېرمیز و بو سلوکده گى کیشینی گینه «نقشبندی» دېب اترمیز. یا که بهاءالدین بلاگردان تولدلرینی نشانلش حقیده گى بوندن کپین چیقهدیگن فرمانلرده هم حاضرگی دېک «نقشبندی» دېب اېمس، «نقشبند» دېب یازرمیز. اما حاضر انه شو اولوغ بابامیز حقلریده کتابلر چیقهد باشلەگنی نینگ اوزیگە

^۱ تورکیه لیک تصوفشناس فواد کۆپرولو هم بو ذات شریف ناملرینی «بهاءالدین نقشبند» دېب یازە دی.

قووانە يىلىك. اخىر، ايتىكى بىر نېچە يىللەر بورون بونى آرزو قىلىش ھەم امر محال اېدى. نقشبندىيە تحليللىگە بغيشلنگن كتابلەر بيتىش بىزنىڭ زامانە يەنە قىتە جانلنگنى نىڭ اۈزىگە شۇكر.

گپ ناملەر حقىدە ملاحظە يوريتىشدىن باشلنگنى اوچون محترم اۈقووچىلر يىمىزدە: «خۇش، نقشبند حقىدە گى يىڭى كتابلردن بىرى نىڭ مۇلفى دانا نسفى نىڭ اۈزلىرى كىم؟» - دېگن حقىلى سوال توغىلىشى ھەم مەمكىن. بو اۈزبېكستانلىك روس يازووچىلر يىدن بۇلمىش يېوگېنى بېر بىزىكاو نىڭ يىڭى تخلصى. يېوگېنى بېر بىزىكاو شىرق سېور ادىب. او بىر پىتلەر قشقە دريا ولايتىدە تومن پرتىيە كىمىتەسى نىڭ بىرىنچى، ولايت پرتىيە كىمىتەسى نىڭ ايكىنچى كاتىبى لوازىملىرىدە ايشلەگن، كېيىن اۈزبېكستان يازووچىلرى او بوشمەسى نىڭ كاتىبى ھەم بۇلگن اېدى. شو نىڭ اوچون او قرشى شىھرى نىڭ قدىم ناملر يىدن بىرى نسفىنى اۈزىگە تخلص قىلىپ الىشنى مەقۇل كۇرگن.

ھە، اۈزبېكستان بوگون مستقل دولت. شونىڭ اوچون يېوگېنى بېر بىزىكاو نىڭ اۈزبېكچە تخلص يىلن كىتاب چاپ اېتگنى جودە طىبعى و بىز خلقىمىز باى مىرائىنى اېلگە يېتكىزىش بۇيىچە خىرلى ايشلەر قىلە ياتگن دانا نسفىگە رحمتلەر ايتىشىمىز كېرەك.

بويوكلىك سىرى

«بىر بلاسى بۇلمەسە، شۇ ياردە قو يروق نە قىلور!»

راست. اۈزبېك خلقى بو مقالنى جودە تايىب ايتگن. بەھاءالدىن نقشبند حىياتلىرى دوامىدە اېل-يورت اعتبارىگە لايىق اېزگو ايشلەر قىلگن دىرلەرگە، خلق او كىشىنى شونچەلەر اعزازلەيدى. تۇغرى، كېنگ عامە بوگون بو اولوغ بابا كالانىمىز حقلرىدە گى بار حقىقتلرنى يىخسى بىلمەيدى، او كىشى نىڭ عموم انسانى معنوى

كمالاتگە قۇشگن حصه لرى حقيده تفصيلي معلوماتلرگە هم اېگە اېمىس اېدى. بهاءالدين حياتلرى، فعاليتلرى و تعليماتلرىنى اۋرگىنىش بيزدە اېندى-اېندى باشلنە ياتگىنى هم اچىق حقيقت. اما شو نرسە جودە مېھم و جدى اعتبارگە سزاوارگە، اۋتگن دورلردە گى حكمران مفكوره هر قنچە قرشى كوره شمه سين، قنچەلر تحقيق و تعقيب لر قيلمە سين، خلق خاطرە سېدە، كيشيلر قلىب نېنگ توب-توبېدە بو عزيز وطنداشيمىزگە بۇلگن اعزاز و اعتقاد يۇقالمەدى، بېلىب-بېلمەى، ماھىيتىگە يېتىب-يېتمەى بۇلسە هم، بو اولياوالله روح پاكلىرىگە حرمت آتەدن اۋغىلگە، آنەدن قىزگە اۋتېب، بىزنىنگ شو - معنأ ياروغ كونلرىمىزگە يېتىب كېلدى.

خلق صفتيدە ينە شو نرسە گە هم يېتىب كېلدىكە، اېندى بهاءالدين نقشبند كىبى اولياوالله لرىمىزگە كۈر-كۈرانە صداقتىمىز اېمىس، اطرافلىچە بېلىمىمىز، اول ذات شريفلر نېنگ حياتلرى و اعماللرى دن تۇلە و اطرافلىچە باخبرلىك مسلمان مدنيتى گە دىخلدارلىگى بار و اونى حرمت قىلە دېگن هر بىر كىشى نېنگ بورچى درجە سېگە كۈتريلدى.

بهاءالدين نقشبندنى اولوغلرىمىزدن دېدىك. اولوغلر اېسە هر تورلى بۇلەدى. ايتە يلىك، اسكندر ذوالقرنين ياكە امير تېمور - جهانگيرلىك، سر كرده لىك بابيدە تېنگى يۇق اولوغ. كېم دېر، بارىنگ كە، بېرار سپورت تورى بۇيىچە جهان چمپيونى و هكذا و هكذا. اما انسانيت عقلاً، يعنى فكراً و روحاً يوكسك مرتبه لرگە يېتگن متفكرلرنى هميشە اولوغلر نېنگ اولوغى، كاملر نېنگ كاملى سنب كېلەدى. متفكرلر هم هر تورلى بۇلەدى. اولرنى، شرطلى روشدە، اوچ گروه گە بۇلىش هم ممكن:

۱. عالملىر.

۲. شاعر و ادبيلر.

۳. اولیالر، یعنی شیخلر.

شونچه تضييق و تعقيب لرگه قره مەھى، قيزيق بير عكس حالت يوز بېردى: گرچه خلق اوليالريميز حقيده يېترلى علمي معلوماتلرگه اېگه بۇلمەسە ھم، قېرىنى زيارت اېتىشنى، اولر روھيدن بيرار مشكلىنى آسان قىلىشده مددگار بۇلىشنى سۇرەشنى تۇختەمدەدى. خۇص، چارەك كەم بير عصريلىك ظلم و زۇرأورلىك خلق خاطرەسیدن اوليالرگه بۇلگن حرمتنى سىدىرىب تشلەي آلمەدى. حتى، اۇشە اوليالر يشەگن ياكە دفن اېتىلگن جايلر و شو اولوغلر نینگ ناملرى بيلن ھم ائەلدى. مثلاً، بخارادە كۇپچىلىك كېچە-كېچە گېجە گېجە غىجدوانى «خۇجەي جھان» دېب عبدالخالق غىجدوانى نینگ رتەلرى بيلن، شافىرخانى «خۇجەي عارف»، قصر عارفانى «خواجه بهاءالدين» دېب اتر اېدى، حاضر ھم آيرىملر بو جايلرنى ائە شو شيخلر نامى بيلن تىلگە آلدەدى.

شونینگ اۇضياق بير مسألەگە انىقلىك كىرىتىب اۇتىشنى تقاضا اېتەدى. اميدلى ياش تىلشناس دلشادبېك حكيم اوھ: «... كيم بۇلىشىدن قطع نظر، ھېچ بير انسان نینگ اسم شريفىنى جايلرگە نام صفتيدە قۇللب بۇلمەيدى»^۱، -دېب حسابلەيدى. بو طلبىگە اساس صفتيدە تارىخىمىزدن دليل كېلتىرەدى: «...بو فاني دن يادن اۇتگنلرگە بير نېچە عصر بۇلگن گىگە قرە مەھى، بېرونى، ابن سينا، مىرزا اولوغبېك، كمالالدين بەھزاد، مونس، آگھى كىى كۇپلب اجدادلر يمىز نینگ عزيز ناملرى جايلرگە قۇيىلمەگن بۇلسە-دە، اولادلر اولرنى اونوتمە دىلر-كو!..»^۲. اوليالرگە مناسب كۇرستەدى كە، قديمەدە خلقىمىز شاعر و عالملى نامى بيلن جايلرنى اتمەگن بۇلسە ھم، شيخلر ياتگن مكاننى اولر آتى

^۱ حكيم اوھ د. نام قۇيىشگە شاشىلمىگ. «تور كستان»، ۱۹۹۲ يىل، ۳ سېنتىر.

^۲ حكيم اوھ د. نام قۇيىشگە شاشىلمىگ. «تور كستان»، ۱۹۹۱ يىل، ۳ سېنتىر سېنتروپ.

بیلن یوریتگن. بو آته-بابامیز نینگ اولیالرنی بویوکلرنینگ بویوگی، کاملرنینگ کاملی حسابله گنینی اثباتلهیدی.

اولیالر-انسانلر آره سیده روحینی حدّ اعلی سیده کمالگه ییتکرگن کیشیلر، قلبی پاک، فعل-اطواریده گی برچه یامانلیکلرنی تماماً فارغ ایله گن، شو طریقه، حتا، کرامتلر کورسه تیش درجه سیگه ییتگن، یوکسک انسانی مقامگه ابریشگن شخصلر. اولیالر-اسلام عالمیده پیدا بولیب، انسان معنویاتی نینگ اینگ معتبر فلسفی تعلیماتیگه ایلنگن تصوفنی قتیق توتگن، اونگه قطعی عمل قیلگن، اونی رواجلنتیرگن، شو یولده آدملرنی اوزلریگه ابرگشتیرگن پیرو مرشیدلر.

بهاء الدین نقشبند - شونده یلرنینگ اینگ بویوکلردن بیر.

گرچه تصوف تعلیماتی بی واسطه اسلام نینگ مغزیده شکللنیب، رواج تاپگن بولسه-ده، اونی رسمی دین بیلن عیناً بیر نرسه طرزیده توشونمسیک کبرهک. دین قرآن کریم نینگ ظاهری، یعنی کویچیلیککه توشونرلی معناری دایره سیده عمل قیلهدی. تصوف قرآن کریم نینگ باطنی، یعنی فقط خاص - علاحده کیشیلرگه گینه توشونیش نصیب اېته دیگن ایچکی نازک معناری بیلن ایش کورهدی. عقل-ادراک، منطقی تفکر بیلن ظاهری علمنی اورگنیش ممکن. بیراق باطنی علم اوچون منطقی تفکر نینگ اوزی گینه ییترلی اېمس. شونینگ اوچون ظاهری علم اېگه سی، -عالم، باطنی علم اېگه سی -عارف دېلگن. باطنی علم «عرفان» هم دېلهدی. «عالم کیم و عارف کیم؟ علم نیمه و عرفان نیمه؟» ادبیاتشناس محمدجان امام نظر مسألهنی انه شو طرزده قویب، بو سوالرگه، جمله دن، شونده ی جواب بېرهدی: «تصوف حقیده گی صحبت انه شو یپردن باشلنهدی. بیز بیلیم منبعی عقل دېب حسابله یمیز، صوفی بیلیم منبعی عشق دېب حسابلهیدی. چونکه عشق اینتیلیش توغدیرهدی، عقل فقط نظری مشاهده گه تیه نسه، منطقی بیلیملر مجموعیدن کبلیب چیقسه، عشق انسان نینگ

بوتون طبیعتینی، شعورینی ایشگه ساله دی، اوندە کۈزنینگ و قولاق نینگ تجربه سی گینه اېمس، انسان نینگ بوتون روحتی و مادیتی تجربه سی بیر نقطه گه جمع لنه دی. بیز بیلگن گینه اېمس، هلی بیلمه گن، انیق تصور اېتمه غن عاملر هم ایشگه توشه دی»^۱. خلص، مؤلف تۇغری تاكیدله گنی دېك، علم باطن، یعنی تصوف «الهي الهام گه تیه نه دی»^۲.

اما تصوف یولینی توتیش اوچون اول کامل مسلمان بۇلش، شریعت نینگ برچه شرطلرینی بی کم و کاست بجریش ضرور. ینه شونی ایتیش کبره ک که، اولاً، دین نینگ اۈزی هم دهرلیک ترغیباتی بیزنینگ تار تصورلریمیزده بدنام قیلیب شکللتیرگن دین توشونچه سیدن تماماً فرق قیله دېگن گۈزهل بیر ماوی^۱.

تصوف نینگ باشقه ایریم صاف فلسفی تعلیماتلردن بیر فرقی شو اېدی که، او کیشیلرنی بی واسطه اۈز غایه لریگه عمل قیلیشگه اوندرا اېدی. باشقه ایتگنده، تصوف بیر گروه آدملر اوچون فلسفی تعلیمات گینه اېمس، بی واسطه کون کبچیریش طرزی، دېمک که، کونده لیک مشغولات اېدی. تورلی دوره گی خیلمه - خیل کۈرینیشلری، طریقتلری، تیزیملردن قطعی نظر، تصوف، عموماً آگنده، انساننی روحاً کمالگه بیتکزیش نظریه سی اېدی. بو نظریه گه کۈره، انساننی خدا اۈزیگه اۈخشه تیب یره تگن می، الله نینگ بو عالمنی پیدا قیلیشدن کۈزله گن باش مقصدی هم، اصلیده، انسان اېکن می، دېمک، انسان تنگری نینگ بو مروتیگه شکرانه لر ایتیب، اۈزینی تماماً الله گه بغیشلشی، بونینگ اوچون اېسه اۈزینی اونگه لایق درجه ده پاکلشی - جمالگه بیتکزیشی کبره ک.

^۱ امام نظر او م. نوایی کشف اېتگن عالم. - «اۈزبکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۳، ییل، ۳۰ جولای.

^۲ اۈشه بیرده.

انه شوندهی اؤزینی عالی مقصدگه چاغلگن، جسمینی اونوتیب، روحینی اللہ گه یبتر درجده اؤستیرگن، اؤزینی اللہ گه یبتر درجده پاکلگن، جسم احتیاجلری طفیلی پیدا بؤلهدیگن جمیع که انسانی علتلردن فارغ قیلگن کیشیلر انسان کامل بؤلگنلر. تصوفی عقیده گه کؤره، کامل انسانلر پیراوردیده، شبهه سیز، اللہ وصلیگه مشرف بؤلهدیلر، روحاً تنگری بیلن بیرلشیب کپته دیلر، وحدت، یعنی بیرلیککه ابریشه دیلر.

اجدادیمیز ایچیدن بوندهی کامل انسانلر کؤپ اؤتگن. «خؤش، اولرنینگ باشقه لرگه ایتیلیک، سیز بیلن بیزگه نیمه دخلی بار؟» - دپب سؤره شینگیز ممکن. چیندن - ده، انه شو سوالگه جواب تاپمس اپکنمیز، اولیالر، جمله دن، بهاء الدین نقشبندینگ بوگون اوچون اهمیتینی هم انگلب یبتمه میمز. گپ شونده که، آدم عطا نسلی ایچیدن شوندهی کامل انسانلرنینگ یبتیشیب چیققلیگی - نه این که بیر خلق یاکه میلیون - میلیون، بارینگ که، میلیارد - میلیارد آدملر، بلکه بوتون بشریت نینگ بو یوک بختی، مثل سیز بایلیگی. تصوف عقیده سیگه کؤره: «... جمله موجودات آدمزادگه شونینگ اوچون سجده قیلهدی که، آدملر آره سیده کامل انسان (!) بار. بس، جمله آدمزاد کامل انسان طفیلی (شرفلی) دیر. موجودات ایچره کامل انساندن کؤره اولوغراق و داناراق نرسه یؤق، چونکه کامل انسان اپنگ پستدن اپنگ یوقاریگچه مرتبه لرده گی موجوداتلرنینگ خلاصه سی (!) و قیماغی دیر (!) و فرشته لر، روحانی موجوداتلر و عرش و کرسی، سماوات و کواکب - همه سی کامل انسان خدمتی ده دیلر و همیشه کامل انسان تېگره سینی طواف قیلورلر و کامل انسان ایشلرینی بجا

كېلتىرورلر... (!) كامل انسان علم مظهرى دىر (كۆرىنىشىدىر. -س. آ.). كامل انسان الهى ذات (يعنى خدا. -س. آ.) صفتلىرى نىنگ هم مظهرى دىر^۱.
۱۳ عصر و ۱۶ عصر باشلىرىدا يىشب، ايجاد اېتگن متصوف عالم شىخ عزيزالدين نسفى نىنگ «انسان كامل» رساله سىدن آلىنگن بو پرچە پروفىسور نجمالدين كامل ترجمەلىرىدا كېلتىرىلدى.

اوليالر اطرافىدا فرشتەلەر، برچە روحانى موجودات، عرش و كرسى، سماوات و كواكب ايلنىپ يورسە-يو، اونىنگ خىدمىتىدە بۇلسە، كىشىلەر دىرلىرىنى انە شو اوليالر روھىگە ايتسەلەر، زارە، بو روح فرشتەلەرگە بويورسە-يو، اۋشە دردمندىنگ التجاسىنى اللەگە يېتكىزىشە و شو طريقە اۋشە روھگە تايىنگن آدم نىنگ مشكلى كۇشاد بۇلىپ، او دردىگە شفا تاپسە!..

منە، بهاءالدين نقشبند قىرلىرى نىنگ همىشە آدملىر بىلەن بونچەلەر گوجوم بۇلىشىگە بىر سبب!

اوليالرنىنگ كىشىگە غىر طبعىي تاثير اۋتكزە آلىش قابىلىتى، خداداد بىر قدرتكە اېگە بۇلىشى ممكنلىگى حقىدە بىرگىنە نوابى اثرلىرى نىنگ اۋزىدە هم تەلى واقعات و حادثات، حكايەت و روايت بار^۲. وفات اېتگن كامل انسانلەر روھى نىنگ تاثيرى حقىدە هم منبەلردە كۆپ سۆزلەندى و بو حقدە رسالەمىز نىنگ كېنىگى فصلىدە هم حكايە قىلىنەدى.

نوابى نىنگ اۋزى هم صوفىلەر دعاسى اجابت بۇلىشىگە ايشانگن. بونى بدىعىي اثرلىرىدە گىنە اېمس، بېواسطە علمى رسالەلىرىدە هم اۋز ترجمەلى بىلەن

^۱ «ۋزبېكىستان ادبىياتى و صنعتى»، ۱۹۹۲ يىل، ۱۴ اگوست.

^۲ بو حقدە قرەنگ: عالم س. شىخلىر كرامتى (نوابى و اېكستراسېنسلر). - «ۋزبېكىستان ادبىياتى و صنعتى»، ۱۹۹۱ يىل، ۱ فېرۋرۋى.

باغلب كۆپ قید اېتگن. مثلاً، «مجالس النفايس» تذكیره سیده مولانا لطفی حقیده: «بو فقیر (یعنی اوزینی كۆزده توتە بییتی) باره سیده كۆپ فاتحه لر اۇقوبتور. امید اولکیم، چون درویش کیشی اېردی، بعضی مستجاب بؤلیمیش بؤلغه ی»، - دیدی. دېمک، لطفی نینگ عیناً درویش، یعنی صوفی کیشی اېکنی اوچون اونینگ نوایی باره سیده گی اېریم فاتحه - دعالری اجابت بؤلگن بؤلیمیش ممکن. شونینگ اوچون هم آته - بابالاریمیز اولیالر دعالریگه مشرف بؤلیمیشگه امیدوارلیک قیلگنلر.

تاریخنی قۇیه توره یلیک. كۆپ آدم لر اولوک اولیالاریمیز روح پاکلری کیشیگه مددگارلیک قیلیمیشگه هم ایشانه دی. چونکه کمینگیز تا اوچ بار بهاء الدین نقشبند قبرلرینی زیارت قیلمه دی، هرچند اورینمه سین، قۇلینگیزده گی کتابنی بیته آلمه دی. انه شو زیارتلری محلی قنچه دن - قنچه کیشی نینگ اول ذات شریف روحلریدن مدد تاپگنی حقیده گی حکایتلرینی اېشیتدی. اوچینچی زیارت چاغی اېسه اونینگ اۇزی جسمی و روحیتیده شونده ی غرایب تغییرات و تأثیرات سېزدی که، هلی سرلری نینگ میلیارددن بیرى هم انگلب بیتمه گن بو دنیاده اۇتیب کېتگن بیر اولیال الله روحی نینگ کوچی بارلیگیگه مطلقا منکر اېریم اۇقوچیلریمیز کۇنگلیگه بدتر ایشانچسوزلیک اوروغینی ساچمسلیک اوچون بو حقدە به تفصیل حکایه قیلیمیشی باشقه گلگه قالدیره میز.

خلص، قدیمگیلر بیلمه ی ایتمه گن که:

مردان خدا خدا نباشند،

لیکن ز خدا جدا نباشند.^۲

^۱ غلبشیر نوایی، اثرلر. اۇن بېش جلدلیک. ۱۲ - جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۶، ۶۲ - بیت.

^۲ قوییده گی منبعدن آېندى: محمد خوجه یوف، ا. ایدیولوژی نقشبندیمزه. دوشنبه، ۱۹۹۱، ص. ۲۰۱.

چیندن هم، «مردانِ خدا»، یعنی اولیالر خدا اېمس لر، لېکن اولر خدادن جدا هم اېمس لر.
اللّه گه یقینلیک اېس - بنی بشر گه آرزو.

نې نې پیرلر مریدی

خلقهده: «خدا - یار، پیرلر - مددگار بۇلسین!» - دېگن دعا بار. شونینگ اوی یاق بیزده اوزاق بیللر ضررلی تعلیمات صفتیده ناحق قاره لیب کېلگن تصوف نینگ ملی حیاتی میزگه نه قدر چوقور کیریب بارگنیدن دلالت بېرهدی. عادتده پیرلر نینگ روحیدن مدد کوتیلگنینی ایتدیک. تصوف نه فقط حیات بۇلگن شیخلر نینگ نفسینی، حتی، کۆپ ایلگریلر اؤتیب کېتگن اولوغ اولیالر نینگ روحینی هم تن آلهدی.

انسان کۆنگلینی، انیقراغی، روحینی کمال تاپتیریش نینگ، کیم بیلهدی، دېسیز، احتمال که، عموم بشریت جمعیتی تاریخیده گی اېنگ عالی درجه سیگه یېتگن انه شو تصوف تعلیماتی قطعی قاعده سیگه کۆره، سالک، یعنی صوفی البته بیر پیر نینگ اېتگینی توتیب، اونگه مرید توشیشی شرط. علیشېر نوایی «غرایب الصغر» دېوانی نینگ ۵۱-غزلیده یازگنی دېک، تصوف وادیلرینی پیرسیز کېزیش ممکن اېمس:

پیرسیز کېزمه بو وادی ایچره کیم، تاپمس کلیم،

تیره شامین روشن امر اېتمه ی انگه خدمت شعیب^۱.

اما شونده ی استتنا حاللر هم بۇلهدی که، قی بیر صوفینی ایلگری زمانلر عالمندن اؤتیب کېتگن بېرار مشهور شیخ نینگ روحی کېلیب تربیه لهیدی.

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلری توپلمی، ییگیرمه جلدلیک، ۳-جلد. تاشکنت، ۱۹۸۸، ۶۴-بېت.

بونده یلر اویسی دیلگن.

روایت قیلشلیریچه، محمد علیه السلام عالمدن اوتر بیتده صحابه لر، یعنی اطرافلریده گی صحبتلریگه مشرف بؤلگن ذاتلر او عزیزدن ايسکی تۇنلری - خرقلرینی کیمگه بېرىش لازمليگینی سۇرىدىلر. پیغمبریمیز، علیشېر نوایی سۇزلری بیلن ایتیلسه: «دېتورلرکه: «اویس قرنی غه بېرسونلر و دېسونلرکه، مېنینگ امتیم نى دعا قیلسون».

یمن نینگ قرن دېگن یېرىدن بؤلگن بو تویه باقر اُحد تاغیده گی اوروشده پیغمبریمیز نینگ مبارک تیشلری سینگینی اېشیتیب، اوریب-اوریب اۇزى نینگ اۇتیز ایكى تیشینی سیندی رگن اېدی. اما محمد علیه السلام بیلن قرنی بیر-بیرلرینی هېچ قچان کورمه گن اېدىلر. شونده ی بۇلسه هم، نوایی نینگ «نسايم المحبة» یده قید ایتیلیشیچه، رسول الله اونى: «معنى و روحانیت یوزیدین تربیت قیلیب اېردیلر. بو جهتدین هر کیشی نینگ که، بو طایفه دین (یعنی شیخلردن. س. آ.) ظاهر یوزیدین (یعنی بی واسطه حیاته ده تربیه قیلگن. س. آ.) بیرى معلوم بۇلمه سه و مشایخلردین بیرى نینگ روحى (!) آنى تربیت قیلغن بۇلسه، آنى «اویسی» دېرلر» (۷۵).

دېمک، «اویسی» دېگن تصوفی اتمه انه شو اویس قرنی نینگ اسمیدن آلینگن. اویس قرنی نینگ اۇزى اېسه مسلمان عالمیده خصوصاً ادبیاته ده مشهور اېدی. نوایی «نسايم المحبة...» ده تعریفله گن بیرینچى شیخ هم - شو. اونینگ حتا اۇزېک خلق کتابلریده هم تیلگه آلینگنیگه دوچ کېله میز. مثلاً، «حور لقا» داستانیده فرزند سیزلیگیدن نالیب، تختنى ترک اېتیب، عزلت قیلگن

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک. ۱۵-جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۸، ۷۵-بیت. بوندن کېینگی شو نئشردن آلینگن پرچهلر نینگ صحیفه سی قوسده بېریب باریلهدی.

خسرو شاهگه اونینگ وزیری - قاسم تسلی بېریب ایتگن بیر غزلده انه شو
امترل نینگ گناهلرینی یاپگن (بیغمبریمیز، اېسله تیلگنی دېک، اونگه: «مېنینگ
امتیمنی دعا قیلسون» دېب بیتکزیشنی وصیت قیلگن اېدیله-ده)، رسول الله
خرقه لرینی کییگن اوپس نینگ هم اۇغیل سیز اۇتگنی سۆزلنه دی:

مناجات تاغیغه چیققن امتلر جرمینی یاقن، بیغمبر خرقه سین کییگن
اوپس هم اۇتدی اۇغول سیز^۱.

اوپسی لیک حقیده گی تصورنی ینه ده ایدینلشتیریش مقصدیده شونی
اېسلتیش کېرەک که، مشهور شاعره میز - جهان آتین اوپسی تخلصی نینگ
معناسی هم خودی انه شو توشونچه دن آلینگن. کیم بیله دی، بلکه، اونى هم
قدیم مشایخلریمیزدن بیرى نینگ روحى کېلیب تربیه قیلگندیر، هېچ بۇلمه گنده،
اوپسی نینگ اۇزی شونی آرزوله گن دیر. بیرگینه دلیل. شاعره نینگ «اوپسی من»
ردیفلى غزلى شونده ی توگللنه دی:

ویسی بی ریاضت دېب سېهل توتمه، ای عارف،

عشق ارا نهان دردی بی دوا اوپسی من^۲.

بیرینچیدن، «ویسی» - وزن تقاضاسیگه کوره، «اوپسی» سۆزی نینگ
شرطلى روشده قیسقرگن شکلی. اونى زنه ار-به زنه ار «ویسه ماق» معناسیگه
علاقه دار سۆز دېب توشونمسلیک کېرەک. ایکینچیدن، تصوفده سالک پیرنینگ
یؤل-یوریکلریگه بی واسطه عمل قیله باریب، روحنی کمالگه بیتکزیش اوچون
اصطلاحده «ریاضت» دېب اته له دیگن مخصوص قیینچیلیکلر باسقیچینی باسیب

^۱ قرهنگ. جمعه نیازوف ر. اېسکی اۇزبېک یازووی. تاشکېنت، ۱۹۸۹، متلر قسیمی، ۷۵-بېت.

^۲ اوپسی. کۇنگیل اظهاری. تاشکېنت، ۱۹۸۳، ۱۲۲-بېت.

اوتیشی کبرهک. بو - پیرسیز عملگه آشیشی ممکن بؤلمهگن بیر مشکل مشغولات.

شو یبرده نوایی نینگ ادبیات تاریخی اوچون جوده ضرور ینه بیر معلوماتینی اېسلب اوتیش اۋرینلی کۋرینهدی. «مجالس النفایس» تذکره سیده قید اېتیلیشیجه، کوچلی استعداد صاحبی مولونا بنایی، یخشی شاعر بؤلشیدن تشقری، علم، خطاطلیک، حتا، موسیقهده هم معین یوتوقلرگه اېریشهدی. لېکن فعل-اطواریدهگی اېریم کمچیلیکلر طفیلی بو ساحه لردهگی ایشلری «اېل کۋنگلیگه مقبول بؤلمهیدی». او فعلیدهگی انه شو سلبی جهتلرنی برطرف اېتیش اوچون فقر، یعنی تصوف یۋلیگه کیرهدی، ریاضتلر تارتهدی، یعنی مخصوص قیینچیلیکلر باسقیچینی هم اۋتهیدی. لېکن، افسوسکه، پیری بؤلمهگنی، بو ایشلرنی اۋز باشیمچه لیک بیلن عملگه آشیرماقچی بؤلگنی اوچون فایده تاپمهیدی: «بو صفت سلبی (یعنی فعلیدهگی کمچیلیکلرنی یۇقاتیش. س. آ.) اوچون فقر اختیار قیلدی و ریاضتلر هم تارتتی، چون پیری و مرشیدی یۇق اېردی، اۋز باشیمچه قیلغن اوچون هېچ فایده بېرمهدی»^۱. حال بوکه، ریاضت باسقیچیدن کببن سالک روحیده اۋسیش، معین اۋزگریش بؤلشی کبرهک اېدی. تصوف تعلیماتی نینگ حیاتیلیگینی قرهنگ: چیندن هم، استادسیز بیران ساحهده کمالگه یېتیش قیین!

بیرگینه بیتدن هم ییلیب آلدیککه، شاعره میز جهان آتین نینگ هم حیاتده بی واسطه تصوف نقطه ی نظریدن تربیه بېرگن پیری بؤلمهگن، چونکه او - اویسی! شونینگ اوچون بیتدهگی «اویسی من» سۋزینی بیر یۋله هم اۋز معناسیده، یعنی: «اۋتیب کېتگن شیخلردن بیرى نینگ روحیدن تربیه تاپگن من»،

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اۋن بېش جلدلیک، ۱۲ جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۶، ۷۴-بیت.

-قىيلىدە و ھەم تخلص معناسىدە توشونىش كېرەك. بونىنگ اوچون اېسە
اۇقوۋچى اونى ھەم باش، ھەم كىچىك حرف بىلەن يازىلگن دېك تصور قىلىپ
اۇقىشى لازم. بوندى عىن متندە سۇزنى بىر يۇلە ھەم لغوي و ھەم تخلصى
معنادە قۇلش دېك بدىعي صنعت اتفاق دېلەدى. شاعرە عارف، يعنى صوفىگە:
«رياضت سىز، دېب مېنگە طعنە قىلمە، مېن - اويىسى مېن، يعنى مېنى شىخلردن
بىرى نىنگ روھى (اۋزى اېمس!) تىرىلەگن!» - دېب پسندە قىلە ياتىدى.

بوندى بىر نرسە انىقلاشەدى: دېمك، كىمنى كە اۋتىب كېتگن شىخلردن
بىرى نىنگ روھى كېلىپ تصوف بۇيىچە تىرىلە قىلسە، او رياضت باسقىچلرىنى
باسىپ اۋتىشى شرط اېمس ياكە، كىمدە، بو باسقىچ ظاهرى اېمس، باطنى
كېچەدى.

خۇش، رياضت نىنگ اۋزى نىمە؟

بونگە ھەم «نسايم المحبة...» دن جواب اىزلەيمىز. نوابى نىنگ
يازىشىچە، ابو سعید ابوالخىر دېگن شىخ سلوككە كىرگنلردىن كېنىگى دستلېكى
پىتلردە ھەر كېچە بىر قودوققە باشلرىنى قوبى قىلىپ، اياقلىرىدىن اۋزلىرىنى آسر،
اېرتەلبىگچە ذكر ايتىپ چىقر اېكنلر. احوال شونگچە بارىب بىتر اېكن كە، آخرى
كۈزلىرىدىن قان كېلر اېكن. ياكە كىمەسن - مشهور شاعر نظامى گنجوي تۇرت
مرتە قىرق كوندن (جمعى ۱۶۰ كون-۵!) بىر درخت نىنگ اوستىدە چلە اۋتىرگنلر!
(۱۷۸).

صوفى اوچون يا ظاهرى (يعنى حىياتدە)، يا باطنى (يعنى روح ارقەلى)
بىر بۇلىشى شرط. لېكن بعضى صوفىلر بىر نېچە پىرنىنگ تىرىلەسىنى آلگن.
مثلاً، خواجه بهاءالدين نقشبندىنگ پىرلىرى كۇپ بۇلگن. او كىشى تلەى
شىخلردن تعليم آلگنلر. «نسايم المحبة...» دە كېلتىرىلىشىچە: «الرغە قبول
نظرى خواجه محمد باباى سىماسى دىن دور و آداب طرىقت تعليمى ظاهر

يوزيدىن امير سيد كلال دين دور، انداق كه، دېر اېرميشلر. اما حقيقت يوزيدىن الر اويسى دورلر (تاكيد بيزنىكى. س. آ.) و تربيت حضرتى خواجه عبدالخالق غيجدوانى روحيدىن (!) تاپىدورلر» (۱۳۰).

خۇش، روح هم تربيه بېرەدىمى؟ بو نيمه دېگنى اۈزى؟ شو دېگنى كه...

خواجه بهاءالدين توغىلمسلىرىدىن بورون خواجه محمد باباى سماسى بويوك بير شخص دنياگه كېلە ياتگىنى انه قارنيدەگى باله نىنگ هيدىدىن سېزە دىلر. «نسايم المحبة...» ده اۈقىمىمىز: «...خواجه بهاءالدين حضرتلر يغه الردين (سماسى دن. س. آ.) قبول فرزندلىغقه واقع بۇلوتور و الر دورلر كه، قصر هندوان (يعنى بهاءالدين توغىلگن قىشلاق. س. آ.) اۈترده دېر اېرميشلر كه: «بو توفراغدىن بير اېر ايسى كېلە دور، بۇلغەى كه، قصر هندوان قصر عارفان بۇلغەى». تا بير كون كه، سيد كلال منزلى دين كه، الر نىنگ خلفاسى دين دور، قصر عارفان سارى متوجه (بارە ياتگن. س. آ.) اېردىلر، دېدىلر كه: «اول اېر ايسى كه، بيزىنگ دماغىمىزده يېتر اېردى، آرتوقراق بۇلوتور، همانا كه، اول اېر متولد بۇلوتور (توغىلىدى. س. آ.) چون نزول قىلىبتورلر (مهمانلىك كه بارىدىلر. س. آ.)، حضرت خواجه بهاءالدين ولادىدىن (توغىلگنلردين. س. آ.) اوچ كون (اۈتگن. س. آ.) اېكن دور، الر نىنگ جدى (يعنى بهاءالدين نىنگ بالارى. س. آ.) بر معامله الر نىنگ (سماسى نىنگ. س. آ.) كۈكسىغه قۇبوب، الرنى (بهاءالدين. س. آ.) اخلاص و نياز بيله خواجه محمد بابا نظريغه كېلتوروتور. خواجه محمد بابا دېدىلر كه: «اول بيزىنگ فرزندىمىز دور و بيز انى قبول قىلدوق»، و اصحاب سارى باقىب، دېتورلر كه: «بو اول اېردور كه، بيزگه انىنگ ايسى كېلىب اېردى، رۇزگار نىنگ مقتداسى (يۇل باشچىسى. س. آ.) بۇلغەى». و امير سيد كاللغه بويوردىلر كه: «فرزندىم بهاءالدين حقيده تربيت و شفقتنى دريغ توتمەغەى سېن و

سېنگە يىخىل قىلمەغە يىمېن (كېچىرمە يىمېن. س. آ.)، اگر تقصير (خطا، قصور. س. آ.) قىلسىڭ». امير دەدى كىم: «اېر بۇلمەغە يىمېن، اگر خواجه وصيتىغە تقصير قىلسىڭ» (۱۲۶)¹.

دېمك، سىماسى نقشبندگە «قبول نظرى» يوزەسىدىن، امير كلال اېسە زاهر يوزەسىدىن، يەنى ترىقتىگە اۋرگىنگى جەتتىدىن پىر. اما خواجه عبدالخالق غىجدوانى او كىشىگە حىقت يوزەسىدىن، يەنى روى كېلىپ ترىبەلەگىنى طرفىدىن، تەبىر جايز بۇلسە، باطنى پىر.

خۇش، اىكى عصر آلدىن يشەگن، مىلادى ۱۱۷۹ يىلى وفات اېتىپ كېتىڭ عبدالخالق غىجدوانى نىڭ روىلى قندەى يۇل بىلن خواجه بەھالدىن گە ترىبە بېرگن؟

«نسايم المحبة...» دە ايتىلىشىچە، ياشلىق چاغلىرىدە كۇرگن توشلىرىدە بەھالدىن بىر كېچەسى چىقىپ، بخارانىڭ اوچ مزارىگە بارەدىلر. هر مزاردە ياغى تۇلە، پلئەسى ياغى اىچىگە سالىپ قۇيىلگن چىراق كۇرەدىلر. فقط يخشىراق يانىپ، توزوكراق يارىتىشى اوچون اۋشە پلئەلرنى حركىتگە كېلتىرىش كېرەك اېكن. اوچىنچى مقدس مزاردە قبلەگە قرەب اۋتىرگن پىتلىرىدە او طرفدە دېوار يارىلىپ، عجب بىر منظرە نمايان بۇلىدى. واقەنىڭ بو ياغىنى «نسايم المحبة...» دەگى بەھالدىن نىڭ اۋز سۇزلىرى بىلن ايتەى: «قبلە دېوارى شق بۇلدى (اجرەلدى، آچىلدى. س. آ.) و بىر اولوغ تخت پىدا بۇلدى و يشىل پردە

¹ خ. حسن اوف، گ. نورۇز اوف نىڭ «حضرت امير كلال» (بخارا - كاگان، ۱۹۹۳، ۱۲- بېت) رسالەسىدە امير كلال تولدى مىلادى ۱۳۰۵ يىل دېب كۇرستىلەدى و اونىڭ باباى سىماسى بىلن اىلك اوچرەشوى اۋن بېش ياشىدە يوز بېرگىلىگى ايتىلەدى. بەھاۋالدىن توغىلگندە امير كلال اۋن اوچ ياشدە و ھلى پىرى بىلن اوچرەشمەگن بۇلىپ چىقەدى. يا امير كلال تولدى، يا پىرى بىلن اوچرەشوى سەسىدە خطا بار.

اول تخت آلدیغه تارتیلغن و تېگره سیده جماعتی و خواجه محمد بابانی الر
 آره سیده تئیدیم. بیلدیم که، اول خیل (تۆپ، جماعه. س. آ.). غایبلردین دورلر
 (وفات اېتگن کیشیلردن دیرلر. س. آ.). آره لریدین بیرا و مېنگه ایتتی که: «تخت
 عبدالخالق دور و اول جماعت الرنینگ خلفاسیدین دورلر». و بیرین-بیرین
 الرنینگ آتین اتهدی و خواجه محمد باباغه یتگنده دېدی که: «الرئی خود
 حیاتلری چاغیده کوروب سېن و سېنینگ پیرینگدورلر و سېنگه بیر بۇرک
 بېریدورلر و کرامت قیلیدورلر که، نازل بۇلغن بلا سېنینگ برکتینگده دفع
 بۇلغهی». اندین سۇنگره اول جماعت ایتتیلر که: «قولاق توت و یخشی
 اېشیت که، اولوغ خواجه حضرتلری سنگه سۇزلر ایتغوسیدورلر که، حق سبحانه و
 تعالی یۇلی سلوکیده سنگه اندین چاره یۇقتور». اول جماعتدین التماس
 قیلدیم که: «حضرت خواجه غه سلام قیلهی و مبارک دیدارلریغه مشرف بۇلهی».
 پرده نی ایله بیدین آلدیلر. پیری کوردوم نورانی. سلام قیلدیم. جواب بېردیلر و
 سۇزلر که، سلوک مبدعیده (باشیده. س. آ.) و آخریده کېرکلیک تور، مېنگه بیان
 قیلدیلر و دېدیلر که: «اول چراغلر که، اول کیفیت بیله سنگه کورگوزدیلر، اشارت
 و بشارت دور سنگه بو یۇل قابلیت و استعدادیدین. اما استعداد فتیله سین (یعنی
 مزارلرده کورینگن چراقلرده گی کبی پلته سینی. س. آ.) حرکتغه کېلتورمک
 کېرک، تا یاروغهی و اسرار (سرلر. س. آ.) ظهور قیلغهی (کورسته دی. س.
 آ.)». و ینه بویوردیلر و مبالغه قیلدیلر که: «بارچه احوالگه قدمنی امر و نهی
 جاده سیغه (بویوریلگن و منع اېتیلگن ایشلر یۇلیگه. س. آ.) قۇیغیل و عظیمت
 بیله عمل قیل و سنتنی بجا کېلتورگیل و رخصتلر و بدعتلردین بیراق بۇل و
 مصطفی ص... احادیثینی (بیغمبریمیز حدیثلرینی، س. آ.) اۇزونگه پېشوا قیل...»
 (۱۳۱).

بو پرچه دن ایلگری اؤتگن شیخ روحی قندهی قیلیب بیر سالککه تربیه بهریشی ممکنلیگینی بیر آز تصورگه کپلتیردیک. صوفیلر نینگ مرحوم شیخلر روحانیتیدن تربیه تاپیشی تصوفده مشهور حادثه لردن ابدی.

حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند بلاگردان نینگ اؤزلری- کو اویسی ابدیلر. اما عالمدن اؤتگنلریدن کپین او عزیز نینگ روحلری کپلیب کیم سن - حضرت مخدوم عبدالرحمن جامی گه تربیه بهرگن. نوایی پیری و استاذی حقیده یازهدی: «ظاهر یوزیدین اؤزلرین قطب المحققین (خدانی - حقی ایزلاوچیلر قطبی. س. آ.) و غوث السالکین (سالکلر مددگاری. س. آ.) مولونا سعد الملة والدین (ملت و دین نینگ بختی. س. آ.) ایل- کاشغری مریدی کورگوزورلر اپردی، اما، هماناکه، اویسی (!) اپردیلر و خواجه بهاء الدین نقشبند روحانیتیدن تربیت تاپیب اپردیلر» (۱۸۵).

عبدالخالق غیجدوانی - بهاء الدین نقشبند - عبدالرحمن جامی...
علیشبر نوایی هم منسوب نقشبندیه طریقتیده گی اویسی لیک نینگ بیر عضوی یولی انه شوندهی کپچگن. چونکه اویسی لیک بی واسطه تصوفده گی اقیملر - طریقتلرگه علاقه دارلیکنی هم بیلدیره دی. اوز- اؤزیدن، سالککه کیم نینگ روحی تربیه بهرگن بولسه، او انه اؤشه باطنی پیر نینگ یؤنه لیشینی دوام اېتتیره دی.

تصوف تاریخیده مرحوم پیر نینگ روحیدن تربیت تاپگنلر کؤپ اؤتگن. اېندی اویسی لیک نینگ ایکی نچى بیر یؤنه لیشی حقیده فکر یوریتسک.

یاشلیگیده کپکسه ییب قالگن شیخ - فریدالدین عطار بیلن اوچره شیش بختیگه میسر بؤلگن و بو اولوغ اولیا ساوغه قیلگن «اسرار نامه» دېگن کتابنی بیر عمر قؤلیدن قؤیمه گن ینه بیر بویوک اولیا شاعر - جلال الدین رومی اؤشه مشهور «انا الحق!» («مېن خدا من!») دېگنی اوچون ناحق دارگه تارتیلگن شیخ

منصور حلاج نینگ نوری یوز اېلیک ییلدن کپین فریدالدین عطارده جلا تاپدی، دېگن: «و مولونا جلال الدین رومی سۆزلریده مذکور دورکه، شیخ حلاج نوری یوز اېلیک ییلدین سۆنگره شیخ فریدالدین عطار روحیغه تجلی قیلدی و انینگ مریسی بؤلوتور» (۱۶۹). دېمک، فریدالدین عطار هم اویسی ایدیلر.

فریدالدین عطار نینگ ظاهر یوزیدن پیرلری - ۱۲۱۹ میلادی ییلی وفات اېتگن مجدالدین بغدادی ایدی. مجدالدین بغدادی اېسه خوارزملیک مشهور صوفی و شاعر، میلادی ۴۶/۱۱۴۵—۲۲/۱۲۲۱ ییلر آره سیده یشه گن شیخ نجم الدین کبری نینگ مریدی ایدی. فریدالدین عطار، بیله سیزکه، نوایی باله لیگیده یاد آگه نی - «منطق الطیر» داستانی نینگ مؤلفی. نوایی عمری نینگ آخیرلریده انه شو «منطق الطیر» جوابیده «لسان الطیر» داستانی بیئدی. شېه یوق که، فریدالدین عطار اؤزی نینگ فلسفی-تصوفی داستانیده بویوک یورتداشیمیز نجم الدین کبری اساسله گن کبرویه طریقتی غایه لرینی ترغیب اېتدی. بونینگ نوایی «لسان الطیر» یگه هم کؤچگنلیگی تعیین. دېمک، نوایی نینگ نوایی بؤلیب بیئتیشوویده نجم الدین کبری نینگ بی واسطه هم، بالواسطه هم حصه سی بار. «لسان الطیر» ده کبرویه بیلن نقشبندیه اؤز ارا اویغونلشگن.

کبرویه بیلن نقشبندیه باشقه بیر جهتدن اؤز ارا توتشگینی کوره میز. نوایی نینگ پیری - جامی، جامی نینگ پیری - نقشبند، نقشبند نینگ پیری - غیجدوانی اېکنیدن کبلیب چیقیب، شونی تأکیدلش لازم که، انه شو عبدالخالق غیجدوانی بیلن فریدالدین عطار تصوف یؤلیده منصور حلاج طفیلی هم باغله دی.

«قندهی؟» - دېسیزمی؟

«نسایم المحبة...» ده خواجه علی رامیتانی دېگن مشهور شیخ نینگ بیر اعترافی کبلیتیریلهدی: «...الردين منقولدورکه، دپتورلرکه: «اگر پیر یوزیده خواجه عبدالخالق (یعنی غیجدوانی. س. آ.) فرزندلریدین (یعنی شاگردلریدین. س. آ.) بیرى بۇلسه اپردی، منصور (یعنی حلاج. س. آ.) دار آستیکه بارمهغه ی اپردی» (۱۲۷). معلوم که، منصور حلاج «انا الحق!» («مېن خدامن!») - دېگن عقیده نی ایلگری سورگنی اوچون دارگه آسیلگن ایدی. خواجه علی رامیتانی نینگ تعریفیدن شو نرسه انگله شیلهدی که، عبدالخالق غیجدوانی نینگ تصوفده گی قره شلری منطقاً «انا الحق!» عقیده سینی یومشاقلیک بیلن شرحلب اثباتلشگه خدمت قیلهدی. شونینگ اوچون، قرهنگ، غیجدوانی نینگ اؤزلری توگول، حتی، شاگردلریدین بیرى بۇلگنده هم، منصور حلاج قتل ایتیلمه ی قالیشی ممکن ایدی، دېب حسابلنهیپتی.

دېمک، ادبی جهتلرنی بیر طرفگه سوریب قۇیب، صاف تصوفی طریقته نقطه ی نظریدن آلیب قره گنده هم، نوایی نینگ «منطق الطیر» گه جواب ایتیشی تصادفی اېمس و شاعریمیز طرفدارلیک قیلگن نقشبندیه طریقتی بیلن فریدالدین عطار منسوب کبرویه عقیده لری اؤرته سیده کېسکین قره مه - قرشیلکلیکر اېمس، معین یقینلیکلیکر بار. منصور حلاج عقیده سی اېسه بو ایکی مشهور طریقت - کبرویه بیلن نقشبندیه اؤرته سیده گی اؤزیگه خاص بیر حلقه ینگلیغ اؤرین توته دی.

شېبه سیز، فریدالدین عطار، تعبیر جایز بۇلسه، تصوف ادبیاتی نینگ «آته» لریدن بیرى ایدی. ینه اؤشه جلال الدین رومی حضرتلری عطار و سنایی نینگ صوفیانه شعریتده گی موقعینی کؤزده توتیب، بو یوره دیلر:

سنایی جسم بود و عطار روح او،
ما از پی سنایی و عطار آمدیم (۱۷۰).

معناسی: «عطار روح ابدی، سنایی - اونینگ جسمی، بیز سنایی و عطار کبیتدن ابرگشیب کبلدیک».

حکیم سنایی غزنوی هم بویوک تصوف شاعرلریدن. میلادی ۱۱۸۱ ییلی وفات ایتگن.

خواجه بهاءالدین نقشبندینگ قبولی پیرلری^۱ محمد بابایی سماسی، ظاهری پیرلری امیر سید کلال و باطنی پیرلری خواجه عبدالخالق غیجدوانی اېکنینی ییلیب آلدیک. بیراق بهاءالدین بلاگردان بی واسطه یسویه شیخلریگه هم مرید توشگنلر. حتی، انگلیس تصوفشناس عالمی ج. س. تریمینگم احمد یسوی شجره سینی سنه گن ده بهاءالدین نقشبند ناملرینی سلسله ده خلیل آنه نینگ مریدی صفتیده کورسته دی^۲. چیندن هم، بهاءالدین نقشبند یسوی شیخلردن خلیل آته خدمتیده بؤلگنلر.

«نسایم المحبة...» نینگ دلالت بېریشیچه، بهاءالدین حضرت بیر کبچه توشلریده حکیم آته، یعنی میلادی ۱۱۸۶ ییلی وفات ایتگن صوفی و شاعر سلیمان باقیرغانی نی کوره دیلر. اول ذات بهاءالدین نی بیر درویش اختیار یگه تاپشیره دیلر. بهاءالدین بو توشلرینی آنه بی بی لریگه ایتسه لر، او کیشی: «اې فرزند، سېنگه تورک مشایخیدین نصیبی بؤلغوسیدور» (۱۲۹)، - دېدیلر. بهاءالدین نینگ کونگیلرلی اوشه توشلریده کورگن درویشنی کۆپ توسهیدی. بیر کونی بخارا بازاریده اوشه توشلریده کورگنلری درویشنی اوچرته تیب، تنیدیلر و تیشه دیلر. آتی خلیل اېکن. اوشه کونی بازارده او بیلن یخشیراق گپلشه آلمه دیدیلر. آقشام او یلریگه آدم کلبیب، خلیل چقیرتیره یاتگینینی ایتته دی. کوز

^۱ «قبولی پیر» اصطلاحینی، نوایی گه تهنیب توریب، ایلک بار بیز ایشلته ییمیز.

^۲ قرهنگ: تریمینگم دج. س. سوفیسکیی آردبنی و اسلامی. م. ۱۹۸۹، س. ۵۸.

محلۍ اېکن. بهاءالدين بير از مېوه آلب، اوشه درویش نینگ حضورىگه باره ديلر. اونگه توشده كورگنلرينى ایتماقچى بۇلىب تورگنلريده خلیل: «اولچه سېنينگ خاطرینگده دور، بیزگه عیاندور. بیان قیلماق حاجت اېمس» (۱۳۰)،-دیدی. چونکه كۇپ شىخلرگه بيراونینگ كۇنگليده گى گېنى ایتمسیدن هم اوقیب آلیش قابلیتى بېریلگن بۇله دی.

شو طریقه بهاءالدين آلتى ییل خلیل آتەنینگ خدمتینی قیلیب، اونینگ تصوف یۇلیده گى صحبتلریدن بهره تاپه ديلر. کبیراق خلیل آتە ماوراءالنهر مملکتیگه پادشاهلیک هم قیله دی. بهاءالدين او کیشی نینگ پادشاهلیک دوریده هم ینه آلتى ییل خدمتیده بۇلىب، شیخ تربیتینی آله ديلر. پیر و مرید خالی قالگنلريده تصوفدن صحبت قورر، كۇپچیلیک ایچیده اېسه اولر شاه و ملازم کبی معامله ده بۇله وېرر اېدیلر. بو حقدە بهاءالدين نینگ اؤزلىرى: «خلاده خاص صحبتی نینگ محرمدی و ملاده (كۇپچیلیک آره سیده. س. آ.) سلطنت آداین رعایت قیلور اېردیم» (۱۳۰)،-دیدی.

بهاءالدين نقشبند یاش پیتلری ینه بیر یسوی پیر - قوسم شىخدن هم تعلیم آگنلر. بو حقدە رساله میزنینگ «پۇچاق بیگن شاگرد» فصلیده باتفصیل حکایه قیله میز.

پۇچاق بیگن شاگرد

اېندی، عزیز کتابخوان، بیر فرصت شخصی ملاحظه لرگه هم اذن بېرینگ...

اهل علم و اهل ادب آره سیده بعضاً اوچرهب توره دیگن ناچویه من- منلیک بیزنینگ ملت صفتیده شرقانه باى عنعنه لریمیزنی آله قچان پایمال قیلیب

بۆلگىنىمىزدىن دلالت. ايرىم ياش استعدادلردىن: «كىم بۆلىدى فلانچى، اونىنگ مېنگە استاذلىك قىلىشىگە يۈل بۇلسىن!» - دېگن آچىق-آشكار خود دانملىكنى كۆپ كۆرگن بۇلسىنگىز كېرەك سىز ھم.

...بالەلىگىمىزدە اپران نىنگ «مازندران يۇلبرسى» دېگن كىنا (سىنما) سىنى تاماشا قىلگىمىز. اوندىن حزين قۇشيقلىرى نىنگ نازك جالارىدىن تشقرى، فلم قھرمانى - بىر شېركېلىت پالوان يىگىت نىنگ استاذى - مېتى گىنە لىلى پوت آدمچە ياددە قالگن. استاذ شاگردى نىنگ يىلكەلرىدە يورىب، آياقچەلرى بىلن تېپىب، چرچەگن موسكوللرىگە دم بېرەدى. پالوان تىزەسى بۇبى كېلىب-كېلمە يىدىگن انە شو مېرى نىنگ ايزىدىن چىقمەيدى...

بھاءالدىن نقشبند تولدلىرى نىنگ ۶۷۵ يىللىگى آلدىدىن رادىو آرقلەلى بېرىلگن اۇقاتىگىنكىز مقاله نى اېشىتگن محترم ضىاليرىمىزدىن بىرى قىزىدىن:
- اگر داملەنگ قاووننى يىب، پۇچاغانى سېنى يېسىن دېگن معنادە آلدىنگە تشلسە، نىمە قىلر اېدىنگ؟ پۇچاقنى بېرىمىدىنگ؟- دېب سۇرىدىلر.
- بش-شر-رس-سىگە آتووار-رر-رىدىم! — دېدى قىزلىرى.

يۇق. مېن بو سىنگىلىمىزنى استاذلرگە نسبتاً بې حرمتلىكدە عىبلەماقچى اېمىمىن. اونىنگ اۋرنىدە بۇلگن ھر بىرىمىز ھم بو سوالگە، احتمال، شوندى يى شونگە يقىن جواب قىتەرگن بۇلر اېدىك. اخىر، بىزنى- «كومونىزم قورووچىلىرى» نى انە شوندى «انقلابى» روحدە تربىلەگن اېدىلر. حتى بدىعى اثرلرنىنگ ھم انە شوندى «كورهشچن» جايلرى جودە بۇرتىتيرىب كۇرستىلر اېدى. استاذ و شاگردلىك نىنگ آتە-بابالرىمىزدىن قالگن قدىمى عنعنەلرىنى دوام اېتتىرەياتگىنلرنى اوچرەتتىش اېسە جودە كىمىاب حادثە بۇلىب قالدى.

بھاءالدىن نقشبند تصوفدە شو قدر بلند پاغانەدە تورەدىلرگە، قرەنگ، بوگون باباى سىماسىنى ھم، امىر سىد كالانى ھم، خلىل آتەنى ھم، قوسم

شیخنی هم اول انه شو مریدلری نینگ شهرتی طفیلی قیته تینی باشله دیک. لېکن انه شو پیرلر تعلیم و تربیه سی سیز بهاء الدین بلاگردان شو اولوغ مقامگه یېته آلرمی اېدیله! یوق!

نقشبندیده پیر و مریدلیک شرط و قاعده لری، یعنی استاذ و شاگردلیک ادابی طریقتگه دایر علم نینگ معین قسمینی تشکیل اېته دی. بنا برین، محمد موسی بن خواجه عیسی دهبېدی «کثیر الفواید» رساله سی نینگ موجود اوچ بایدن آخرگیسی مخصوصاً انه شو مرید نینگ مرادگه یېتیش باره سیده گی اخلاقی معیارلری، اونینگ استاذ آلدیده گی بورچلرینی بیرمه-بیر بیان اېتیشگه بغیشلنگن. نقشبندیه حقیده گی شو و باشقه تله ی معتبر منبع لر اساسیده بو طریقتده گی مریدلیک ادابینی علیحده تدقیق اېتیش فقط تصوف یا ادبیات اوچون اېمس، عموماً، معنویتیمیز، خصوصاً، ملی پیداگوژی میز اوچون جوده-جوده کبره ک. بو مکتبلریمیزده اوقیتیله یاتگن ادابنامه فنی اوچون تپ-تیار تیه نچ.

حاضر بی واسطه بهاء الدین نقشبند نینگ شاگردانه ادابلریدن بیر شینگیل گینه حکایه قیلسک.

محمد بابایی سماسی بهاء الدین تربیه سینی امیر سید کلال گه وصیت قیلگنلریدن خبرینگیز بار. صحبت نسبتی، طریقت سلوکی اداب تعلیمی و ذکر تلقینینی بهاء الدین انه شو امیر سید کلال دن آگنلر. بیر کونی امیر سید کلال شاگردلرینی یانلریگه چقیریب شونده ی دېدیله: «...ای فرزند بهاء الدین! خواجه محمد بابا نفسی وصیتین سیز نینگ باره نگیزده بجای کېلتوردوم... دېدیله که: «هر نی تربیت بایده بارمېن، سېنینگ حقینگده کورگوزومېن. سېن فرزند بهاء الدین بایده کورگیزگیل». انداق قیلدیم». (۱۲۸). کپن اؤز کؤکسیرلیگه اشارت قیلیب: «...بو اېمچکنی سیز نینگ اوچون قوروتوم و سیز نینگ

روحانیتىنگىز قوشى بشریت بیضه سیدین (تخمیدن. س. آ.) چىقتى. اما سىزى نینگ همیتىنگىز شهبازى (آو قوشى. س. آ.) بلند پرواز توشوتور. اىمدى اجازت تور. هر بېرده مطلوب دین (طلبدن. س. آ.) ایسى (بیران هید. س. آ.) دماغىنگىز گه پېتسه، تىلنگ و طلبده اوز همیتىنگىز موجبى (سببى. س. آ.) بيله تقصیر (قصور، س. آ.) قىلمنگ» (۱۲۸).

دېمک، امیر سید کلال اوزلریده گى بار بىلىمنى شاگردلریگه بېرىپ بولگن، اما شاگردى نینگ استعدادى جوده بلند و بوندن-ده یوقاریراق درجه لرده تعلیم آلیش اشتیاقى کوچلى اېدى. هه، استاذ فقط استعدادى نینگ کوچلىلىگى اوچون اېمس، طلبه نینگ چراغى پىلىگى بلندلې يانیشیگه کمک بېره دېگن تجربه سى هم بارلىگى اوچون مریلىک قیله دى شاگردگه. بهاء الدین پیرلری نینگ انه شو گېلریگه عمل قىلېپ، علم ایسته بان یسویه طریقتى شیخلری نینگ مشهورلریدن بولمیش قوسم شیخ آلدیرلیگه - نخشب، یعنی حاضرگى قرشیگه باردیلر. نوایى نینگ عبدالرحمن جامى تذکره سى - «نفعات الانس...» دن ترجمه قىلېپ کېلتیرگنى معلوماتگه کوره، بهاء الدین نینگ قوسم شیخ بیلن اوچره شوولرى جوده قىزىق کېچگن: «اول (قوسم شیخ. س. آ.) اول ملاقاتده قاوون پىبىدور اېردى. پۇچاغىنى خواجه (بهاء الدین. س. آ.) سارى تشله دى. الر (بهاء الدین. س. آ.) غایت طلب حرارتیدین پۇچاغىنى تېرىسى بيله پىدیلر (!). اول مجلسده ایگى-اوج قتلده بو نوع واقع بولدى هم بو مجلسده شیخ نینگ خادمى کىرىپ، دېدى که: «اوج تېوه (تویه. س. آ.) و تورت ات غایب قىلېپ مېن (یۇقاتیمن. س. آ.) شیخ خواجه گه اشارت قىلېپ، دېدى که: «انى یخسى توتونگىز!» تورت کیشى انداق خشونت (قۇپاللىک. س. آ.) بيله خواجه گه ياپوشتیلر که، گۇيا اراده قانع واقع بولوتور. حضرت خواجه (بهاء الدین. س. آ.) دېتورلر که: «تورک مشایخیدین شناختى (داناسى، معرفتلىسى. س. آ.) بولمه سه،

الر طرىقىدىن (ايشيدىن. س. آ.) متنفر (نفرتلنگن. س. آ.) و نوميد (ناميد. س. آ.) بۇلور اېردىم». خواجه مراقب (قره ب تورىب. س. آ.) اۇلتوروب دېدىلرکه: «نماز شام اداسيدىن سۇنگره خادم ينه كىرىب، دېدى كە: «غايب بۇلغن تبوهلر و اترلر اۇزلىرى كېلدىلر» (۱۲۹).

بو پرچەنى باتفصيل شرحلشدىن آلدىن بىر ملاحظەنى ايتىب اۋتەى. بعضيلر بهاءالدين نقشبنددېك اولوغ ذات حياتيده گى انه شو پۇچاق بېيش حادثەسىنى خلققە آشكار قىلمەى اۋتېب كېتەوېرىش كېرەك دېگن فكرنى بىلدىرىب يوربىدىلر، تارراق ادبى-علمى صحبتلر ارا. خۇش، نېگە، دېرسىز؟ هە، نيمە اېمىش، بو بىلن خلقىمىزنىنگ بهاءالدين حضرتلرى حقىدە گى تصورلرى اۋزگرىب، او ذات شريف نىنگ ابروى لرىگە فتور يېتگن بۇلر اېمىش. يقىن اۋتنگن زمانلردە كۇپ نرسەنى مطبوعات و يا علم ارقەلى آشكار قىلمەى-قىلمەى-كو شو احوالگە توشىب قالدىك. اخىر، تذكردە بو واقعه زۇر بىر عبرت يىنگلىخ كېلتىرىلەيتى-كو. اېندى بىر تصور قىلىب كۇرىنگ. ... درويشلر دورەسى. تۇردە پىر، يعنى قوسم شىخ اۋتېرىدى. قاوون بېيلەپتې. شىخ آلدېگە بىر ناتنىش شاگرد سلام بېرىب، تعظيم بجا اىلب كىرىب كېلگن بالەنىنگ قدرىنى بېرگە اورگن دېك، اونگە حاضرگىنە يېب بۇلگنى قاوون تىلىمى نىنگ پۇچاغىنى اونىنگ آلدېگە آدى. يىگىت هېچ اىگىلنمەى پۇچاقنى آلىب، چىنەى باشلەدى. چىنەى-چىنەى تاماماً يېب قۇدى. شىخ هېچ نرسەنى سېزمەگن دېك، ينه بىر تىلىم قاووننى پقاس توشىرىب، پۇچاغىنى ينه مېھمان يىگىت نىنگ آلدېگە اىرغىتدى. ينه اۋشە گپ: يىگىت پۇچاق نىنگ بونىسىنى هم يېب قۇدى. شىخ تشلەگن اوچىنچى پۇچاق هم بى ملال هضم قىلىندى.

خۇش، نیمه گپ اۇزى؟ نخات که، کیم سن - خواجه احمد یسوی
خاندانیدن بۇلگن زمانه سی نینگ مشهور شیخی آدم گه نسبتاً شونچه لر بی پسند
مناسبت قیلسه؟!

تصوفده مرید توشگن شاگرد پیرنینگ قولى ینگلیغ اختیارینی اونگه
تاپشیره دی. نیمه اوچون؟ اوزیده گی اۇزلیکنی - غرورنی دپیسیزی،
خودپرستلیک، اۇزیم بۇله یچی لیک، خودبین لیک، خود دانم لیکنی دپیسیزی،
ایشقیلیب، جسم و نفس یۇلیده گی سلبی جهتلرنی ینگیشی اوچون اونگه پیر
استاذلیک قیلیشى لازم. بونینگ اوچون شاگردده گی غرور تینیم سیز اۇلدیریله
باریشی کبره ک. بو اینیقسه یسویه طریقتی آدابیده نهایتده قطعی قیلیب
بېلگیلنگن. بو حقه تصوفشناس عالمریمیزدن تورغون فیضی اوف و عارف
عثمان اوفلر شونده ی یازهدیلر: «یسویلیک تعلیماتیده گی سالکلر (طریقت
اعضالری) قوییده گی قاعده لرنی بجریشگه مجبور بۇلگنلر:

۱. مرید هیچ کیمسه نی اۇز شیخیدن افضل کورمسیلیگی، اونگه مطلقاً
تسلیمیت اظهار اېتماغی لازم....
۲. شیخ نینگ برچه اقوالی (سۆزلری) و افعالی (ایشلری) گه مرید صادق
بۇلیب، اونگه مطلقاً معتقد (اعتقاد قیلووچی. س. آ.) بۇلماغی لازم. ... مرید اۇز
اختیاریده گی برچه مال-ملکنی، بوتون بار و یوغینی اۇز شیخیکه نثار اېتماق
اوچون دایما تیار تورماغی لازم»^۱.

قوسم شیخ نېگه بو ناتیش ییگیت - بهاءالدین نینگ آلدیکه بۇچاق
تشله دی؟ بو بیلن او نیمه دېب سۇره گن بۇلدی؟ نېگه بهاءالدین شو زهاتی

^۱ فیضی اوف ت.، عثمان اوف. زنگی آته. بیرینچی قسم. تاشکېنت، ۱۹۹۳، ۴-۵-بېتلر.

پىرىنىگ نىشخۇردى - پۇچاقنى پُقاس توشىردى؟ بو يىلن نىمە دەپ جواب قىتىرگن بۇلدى؟

«نفحات الانس..» دن ترجمە جريانيدە نوایى اصلیتگە صادق قالیب، واقعه نینگ اۆزىنى گىنە بیان قىلەدى، اونی شرحلب اۆتيرمه یدی. چونکه تصوفدن باخبر اۇشه دور كيشىلىرى اوچون اشاره نینگ اۆزى ياق بس اېدى. بىراق بىز اوچون سۆز و سخن سىز - قاوون پۇچاغى «تيل» ى يىلن گپلشلىگن بو «صحت» شرحگە جودە-جودە محتاج.

قوسم شىخ گپ-سۆزسىز هم ياش يىگىت نینگ بو پىرگە علم اىستب كېلگىنى بىلەدى. خۇش، قنى، شاگرد بوتون عزمىنى استاذگە تاپشپرىشگە تيارمى-يۇقمى؟ قالە وېرسە، علم آلىش محلى بىردن جودە آغىر، انسان اوچون غرورگە تېگەدېگن وظيفەلر تاپشپرىلسە، اونی هم بجرىشنى كۇنگلىگە توگىب كېلگىنى بو يىگىت يا بو پىر شونچەكە هاى و هوسمى؟ بوندەى اۋتە مېم و نازك سواللرنى سۆز بىلن افادەلشگە هېچ بىر حاجت يۇق. نېگەكە صوفىلىك كىشى كۇنگىلنى انگلش اېكن، كۇنگىلنى حدّ اعلى سىدە صافله گن، يعنى كه ترقى اېتتىرگن كامل كيشىلر اوچون گپ-سۆزسىز هم بىر-بىرلرنى انگلشلىرى طبعىي حال-كو. دېمك، قوسم شىخنى شاگردلىك اىستب كېلگن يىگىت نینگ انه شو جهتدن قى درجه گە يېتگنى، يعنى اونىنگ فهم و فراستىنى هم امتحان قىلىش توپغوسى چولغە گنى راست.

شو نقطەى نظردن قرەلسە، قوسم شىخ اوچ بار بهاءالدين نىنگ آلدیگە پۇچاق تشلش بىلن بۇلگوسى شاگردنى ابدان سىنب آلدی. نوایى نىنگ متنىدە گى «غایت طلب حرارتىدين» دېگن كلمەلردە گپ كۇپ. پۇچاقنى يېشى بىلن بهاءالدين: «مېن سىزنىنگ آلدىنگىزگە علم اىستب كېلدىم، بو يۇلدە نىمە ايكە مشقت چېكىشىگە تۇغرى كېلسە، مېن بونگە تيارمن»، -دېماقچى بۇلدى.

پیر کوتگن جوایینی الگن ابدی.

قوسم شیخ نینگ پۇچاق تشلشی واقعه سی «ایکی-اوج قتله» تکرار لنگنی یازیلده دی. کپلینگ، آزگینه ملاحظه گه ابرک بیره یلیک-ده، شونی اوج مرته دېب حسابله یلیک. چونکه جامی اوج مرته دېب ائیق قیلیب یازهدی^۱. چونکه صوفیلر شو قدر ذهنکار کشیلرکه، انه شو اوج مرته پۇچاق تشلش نینگ ضمیریده هم معین معنی و مضمون بۇلیشی ممکن. احتمال، انه شو اوج بار پۇچاق تشلشده هم بیر سر یشیرین دیر؟

بیله میزکه، تصوفده اول شریعت، کپین طریقت و سۇنگره حقیقت.

بیرینچی مرته پۇچاق تشلنگنده پیر شاگرددن: «شریعتدن علمینگ بارمی؟»-دېب سۇره گن بۇلسه، عجب اېمس. پۇچاقنی یېب قۇییش بیلن شاگرد: «بار. لېکن سیزدن ینه تعلیم آلیشگه مشتاق من!»-دېگندیر.

ایکینچی بار کپلیب توشگن پۇچاق: «طریقتدن خبردار لیگینگ قله ی؟!»-دېگن سوال ابدی، بلکه. «بې خبر اېمس من. اما سیز نینگ تربیه نگیزگه منتظر بۇلیب کپلیدیم!»-دېگن جواب ابدی، احتمال، ایکینچی پۇچاقنی یېب قۇییش.

اوجینچی دفعه تشلنگن پۇچاق: «حقیقت علمینی بیله سن می؟»-دېگن سۇراق بۇلیشی ممکن. «بیله من، — دېماقچی، شېکیلی، شاگرد اوجینچی پۇچاقنی بییش بیلن. - بیراق سیز نینگ تعلیم نگیز بیتمه ی توریددی!» اگر شونده ی بۇلسه، پیر کوتگن جوایینی الگن ابدی...

^۱ قرهنگ: نورالدین عبدالرحمن جامی. نعات الانس من حضرات القدس. تهران، ۱۳۷۰. ۲۸۸-صهیفه. (عرب یازوویده).

خۇش، بو وعدهلر-كو يخشى-يه. اما شاگرد نینگ علم طلبی باره سیده گی برداشی قنذاق اېکن؟ بونگه چیده ی آرمیکن؟ اخیر، تصوف اوچون صبر و چیده م نینگ ایریچه اهمیتی بار-کو! بنا برین، تاجیک تصوف شناسی محمد قول حضرت قول اوف نینگ بو حقه گی فکر لری اعتبار لی: «تصوف ادبیاتیده کپلتیره دیلرکه، صوفی نینگ ایمانی ایگی قسمن عبارت. اونینگ اولگی یرمینی صبر و کپینگ یرمینی شکر تشکیل اېته دی. صوفیلر نینگ اعتقاد یگه کوره، هر بیر فرضی آخریگه یتکزیش و هر بیر معصیتتی ترک اېتیش صبر سیز عملگه آشمه یدی، زېرا طریقتگه کیرگن سالک باشیگه توشگن مشکلیکلر نینگ بریسینی صبر و طاقت بیلن کوتیب آله دی. صابر شونده ی کیشی که، او حقیقت معرفتی اوچون صبرنی بۇینیگه آله دی و قیینچیلیکلردن شکایت و اعتراض قیلمه یدی. «تذکره الاولیا» مؤلفی (یعنی فریدالدین عطار. س. آ.) صبرنی صوفی حیاتی نینگ اېنگ یخشی جهتی دېب بیله دی»^۱.

خلص، اېندی بهاء الدین صبرینی سینش نینگ گلی کپلگن اېدی.

«نسايم المحبة...» نى اۇقىشده دوام اېته ميز: «...بو مجلسده شیخ نینگ خادمی کیریب، دېدی که: «اوچ تېوه و تورت آت غایب قیلیب مېن. شیخ خواجه گه اشارت قیلیب، دېدی که: «انى یخشی توتینگیز!» تورت کیشی انداق خوشونت بیله یاپوشتیلرکه، گویا اراده قانع واقع بۇلوتور. حضرت خواجه دېتورلرکه: «تورک مشایخی نینگ شناختی بۇلمه سه، الر طریقی دین متنفر و نومید بۇلور اېردیم». خواجه مراقب اۇلتوروب دېدیلرکه: «نماز شام اداسیدین

^۱ حضرت قول اوف م. تصوف. دوشنبه، ۱۹۸۸، ص ۴۹.

سۇنغره خادم ينه كىرىپ، دەدى كه: «غايب بۇلغن تېوهلر و آتلا اۇزلرى كېلدلر»
(۱۲۹).

دېمك، خادم كىرىپ قوسم شىخگه، توبه و آتلا يۇقالدى، دېگندە شىخ
اتە يلبدن بهاءالدين گە تهمت قىلىپ، اونى اۇغرى حسابلەيدى و پىر بوپروغى
بىلن مريدلر اونگە شو درجەدە تىلنە دىلرگە، حتى، خواجه بهاءالدين نىنگ
بدنلريدن قان هم چىقەدى. شوندى هم بهاءالدين مىق اېتمەيدىلر. اگر او كىشى
صبرسىزلىك كۇرستىب اۇزلرىگە نسبتاً تهمت قىلىنە ياتگىنىنى ايتگنلريدە ياكە
عصبىلىشىپ، مريدلر بىلن تىلىشىپ كېتىگنلريدە تصوف يۇلىدە گى درجەلرى ھلى
جودە هم پىستلىگىنى بىلدىرىپ قۇيگن بۇلر اېردلر. چونكە صبر - اولوغ نىمت.
اخىر، تصوف يۇلىگە كىرگن، حىقە يېتىشىنى آرزولەگن سالك روھىتىدە متىن دېك
ارادە و اۋتە كوچلى چىدەم بۇلىشى كېرەك اېمىمى؟ تصوفنى قۇيە تورىنگ، بو
ندىدە جدى راق بىر مقصدگە اېرىشماق اوچون هم آدم بالەسىدە قىچەلر متانت
شكىللىگن بۇلىشى لازم-كو!

بهاءالدين استاذى نىنگ بو امتحانيدن هم اېسن-امان اۋتە دىلر.
نماز شامگە بارىپ اېسە يۇقالگن اوچ توبە و تۇرت آت اۋزى كىرىپ كېلەدى.
دقيق راق نظر تىلنە، بلكە شو توبە و آتلىرىنگ ينه اۇزلرى قىتىپ
كېلىشى هم بهاءالدين بىلن باغلىقدىر، دېگن فكر هم كېچەدى خيالدىن. احتمال،
اول ذات شريف نىنگ بلاگردان لىكلرى شو بىردە ايش بىرىپ قالگندىر. هر
حالده، حاضرچە بونى تۇلىق اثبات قىلىش اوچون دىل بىترلى اېمىمى.

انە شو بىرگىنە پرچە تىللىدىن هم آيدىنلشە يىتى كە، غلىشېر نوابى نىنگ
نە اين كە بدىعى اثرلرى هر بىر دور اوچون زمانەوى شىرھلرگە محتاج، بلكە
اونىنگ علمى و يا نثرى اثرلرى هم بوگون غلىحەدە و مخصوص شىرھلىشى

كېرەك. عكس حالده، كۆپچىلىك بو اولوغ باباكلانىمىز قلمىدن چىققن جملەلر
ارا يشىرىن معالرنىنگ ماهىتىگە يېتمەي، اۆتىب كېتەوېرىشى ممكن.

انه شوندهى جدى سىناولر بىلن باشلنگن قوسم شىخ و بهاءالدين
نقشبند ارا پير و مريدلىك شو درجه گە يېتدى كە، شاگرد اوچ آيچە استاذ خدمتىدە
بۇلىب، اونىنگ اېنگ سېوملى طلبەسىگە ايلندى. يىنە «نسايم المحبة...» گە
سويەنەمىز: «آخر الامر شىخ خواجه گە تشرىف بېردى (بو يېردە استاذنىنگ
شاگردگە مستقل ايش يوريتىش اوچون قۇل بېرىب، رخصت قىلگنى، يعنى اونگە
فاتحە بېرىب، اق يۇل تىلەگنى كۆزدە توتىلگن؛ عادت بۇيىچە بونده پير مريدگە
خرقه (تۇن ياپەدى، س. آ.) و دېدى: «تۇققوز اۇغلوم بار. سېن بارچەدېن
اولوغراق و مقدمراق (اوستونراق. س. آ.)» (۱۲۹). «تۇققوز اۇغلوم» دېگندە
قوسم شىخ فرزندلرىنى كۆزدە توتگنىمى يا مريدلرىنى - بو آچىق معلوم اېمس.
خواه نخواه، شىخ بهاءالدين نى اېنگ اولوغ شاگردلرى قطارى حسابلەيىتى.
بهاءالدين قوسم شىخ خدمتىدن نخشىدن بخاراگە قېتىگنلريدن كېىن ھم بىر عمر
استاذلرى نىنگ حرمتىنى اعلى درجەدە بجا كېلتىردىلر: «اندىن سۇنگرە ھر قچان
شىخ نخشىدىن بخاراگە كېلور اېردى، خواجه گە ملازمت قىلورلر اېردى (بىرگە
بۇلور ابدىلر. س. آ.)» (۱۲۹). قوسم شىخ نىنگ اۇزى بهاءالدين حقلىدە: «بو
نوع طلبگارلىغ كە، سېندە كۆروبمېن، طالبلردىن ھېچ قېسىدە كۆرمەيمېن»
(۱۲۹)، - دېگن اېدى. استاذ قوسم شىخ نىنگ خواجه بهاءالدين گە حرمتى شو قدر
يوكسك اېدى كە، عمرى نىنگ آخىرىدە او انه شو مريدى يورتىدە يشەدى و
بخارادە وفات اېتدى. «نسايم المحبة...» دە اۇقىمىز: «آخر بو قوسم شىخ خواجه
(بهاءالدين. س. آ.) اىنتىقا (ايرىلىق، ساغىنىش. س. آ.) و كمالى بې تەيىن لوغىدىن
(بو يېردە جدالىكدن قوتىلىش معناسىدە. س. آ.) بخارانىنگ تىملىرىدىن بىرىدە
انداق سودا و ساتىق قىلدى و چىقىب بىر دكانچەدە اۇلتوروب، اشاب

(صحبتداشلىر، مریدلر. س. آ.) و فرزندلریدین هر کیمکه، ایننگ ابدیلر، تیلهدی و دېدی که: «بیزینگ بارور چاغیمیز بۇلدى». توحید کلمه سین الر موافقتی بیله (اولر بیلن بیرگه لشیب. س. آ.) ایتتی و جان تسلیم قیلدی» (۱۲۹).

بیرگینه پۇچاقنى بییش بیلن باشلنگن پیر و مریدلیک انه شوندهی یكون تاپگن ابدی. بو استاذ و شاگرد اۋرته سیده گی اۋز ارا حرمت و عزت بیز اوچون نمونه بۇلگولیک. بهاءالدین نقشبند حیاتلری اېسه بوندهی عبرت آموز جهتلرگه جوده بای.

تصوف - رمز لرگه کۋمیلگن فلسفه. خصوصاً، تصوفانه ادبیات برچه فلسفی مشاهدلرنی تمثال لرگه کۋچیریب افاده لر ابدی. شوندهی اېکن، بو فلسفه نی قتیق توتگن و رواجلتیرگن شیخلر، اولرنینگ پاک اېتگینی اوشلگن سالکلر هر بیر اشاردهن ماهیتنی انگلش قابلیتینی حدّ اعلی سیده کمالگه ییتکزیشگه بیر عمر اینتیلگن کیشیلر ابدی. قاوون پۇچاغینی بۇلگوسی مرید الدیگه تشلش اېسه انه شوندهی ضمیریده، کۋریب اۋتیلگنی دېک، تېره ن ماهیت یاتگن اشارتلردن بیرى ابدی. پۇچاق ایکی بویوک صوفی آرەسیده گۇیا اۋز ارا سۇزلسوو «تیل» ی ابدی. اگر بیز صوفیانه ادبیات یره تگن آته-بابالریمیز بای میراثی نینگ ماهیتگه ییتماقچی بۇلسک، بو اۋزیگه خاص «تیل» نی هلی کۋپ اۋرگنیشیمیز کېرەک.

خواجەلیک بیلن راست کېلمەیدیگن بئدهلیک

بوندهی اۋیلب قرەلسه، بو دنیا ده اۋزی بار-یوغی بیرگینه اجتماعی معما بار. قالگن جمیع که معمالر - نظریمه، انه شو باش مسألە نینگ بۇلکلری، ترماقلری یاکه آقه وهلری.

نیمه بو باش معما؟

بو - محنت و محصولات تقسیماتی، کیشیلر نینگ ایشلشگه و عکسینچه، محنت کبتیدن برپا ایتیلگن بایلیکلرگه اېگه لیک قیلشگه مناسبتلری. اما قریب هېچ قچان: «سېن اېمس، مېن ایشله!» - دېگن جنجال، غوغا، تارتیشوو بۆلمه یدی - یو، «سېن اېمس، مېن آلهی!» - دېگن ماجرا هر کون دوام اېته یاتگن دېک. «مېن اېمس، سېن ایشله!» - دېگن تارتیشوو اوج آله و بره دی - یو، «مېن اېمس، سېن آل!» - دېگن اینتیلیشینی کم تاپه میز. آنه دن توغیلگن جان ذات که بار، انه شو ایکی بیر - بیرگیگه چنبرچس باغلیق معمانی قنده ی حل اېته یاتگنیگه قره ب کیملیگینی آشکار قیله دی. بیر قره شده. آدم باله سی نینگ بری انسانیت محنتی نتیجه سیده برپا بؤلگن بایلیکلرنی امکان قدر اؤزینیکی قیلشگه اینتیلهدی، شونینگ اوچون یشهدی گؤیا. جهان نینگ آدم عطا یره تیلگنیدن بیریگی باش تارتیشووی، برچه سیاستلر، مملکتلر ارا جنجللر و اوروشلر و قیرغینلر، ای، حتی، بارینگ که، دؤستانه مناسبتلر هم مذکور ایکی مسأله نینگ قنده ی، یعنی عدالتلی می یا عدالت سیزمی حل ایتیلگنیگه باغلیق دېک یا که کمیده، انه شو مسأله لر اطرافیده پیدا بۆله دی، ایلنه دی و یكون تاپه دی. دنیا انه شو منفعتلر بازاریدن عبارتگه هم اؤخشب کېته دی. بو بازارده اېسه، انیق که، بیرا - ساتووجی، بیرا - خریدار. البته، ساتگن هم، ساتیب آلگن هم، اؤز منفعتیدن کھلیب چیقیب، ایشی بیتگنیگه خورسند. شونسی هم عیان که، هر قنده ی آلدی - ساتدی ده کیمدیر یوته دی و کیمدیر... یوتقزه دی. دېمک، گؤیا منفعتلر تماماً ماس کھلیب تورگن حالتلرده هم انه شو بایلیک اوستیده تله ضماً دوام اېته دی، بیرا یوتقزه دی و بیرا... یوته دی.

«بېکار گپ بو!» - دېشینگیز هم ممکن. اېته یلیک، ایکی قۇشنی - علی بیلن ولی بیر خیل کېنگلیکده گی میدانلرده یانمه - یان دهقانچیلیک قیلشده دی. علی حددن آرتیق محتکش. ولی او قدر ایشله ی آلمه یدی.

ولی نینگ علی گه حسدی کبله دی. لېکن بوندن: «منه، محنت قیلیش اوچون تلش کپته پیتی-کو!»-دېب خلاصه چيقرمسلېک کبره ک. چونکه ولی علی نینگ عیناً کۆپ ایشله گنیگه می حسد قیله دی؟ یوق. ایشلر کپتمهیدی-می!.. همه گپ شونده که، محنت آرقه سیدن بایلیک کبله دی. اگر آز محنتی بیلن هم ولی کۆپ حاصل آسه ابدی، علی گه حسد قیلر میدی؟ یوق. انه اؤشه محصولاتگه اېگه لیک حسّی ولی ده غیر لیک توغدی ره پیتی.

بو گپلر شونینگ اوچون ایتیله پیتی که، نقشبندیه طریقتی جهان نینگ انه شونده ی اېنگ مهم اجتماعی معامسی - محنتگه و اونینگ نتیجه سیده اېریشیله دیگن بایلیککه مناسب مسأله سیگه نه ایتده جدی اعتبار بېردی. «دل به یار و دست به کار!»-شعاری سالکلر نینگ محنت قیلیب توریب هم تصوف بیلن مشغول بولیشی ممکنلیگینی اثباتلایدی و شونگه اوندی گینه اېمس، حتی، صوفینی اؤز محنتی، یعنی قؤل کوچی بیلن تیریکیچیلیک قیلیشگه هم دعوت اېته دی. اگر هر کیم اؤز محنتی نینگ کپتیدن تیریکیچیلیک اؤتکرسه، بایلیکلرگه فقط محنتی درجه سیده اېگه بولیشگه ایتیلسه، بو دنیا ده ناحق لیک یوز بېرمهیدی، اجتماعی عدالت طنطنه قیله دی. بو نقشبندیه یولگه کیرگنلر اوچون شونچه که بیر غایه گینه اېمس ابدی. اولر شو عقیده لرگه قطعی عمل قیلیب یشر اېدیلر. بو طریقت جهان نینگ انه شو اېنگ اساسی دپه یاتگنیمیز اجتماعی معامسینی هر کیم نینگ اؤزی عدالت بیلن حل اېتیشیگه چارلر ابدی.

حضرت بهاء الدین نقشبند حقاریده، کتابلر ده یازیب قالدیریلگنیدن تشقیری، خلق خاطره سیده هم بیر تله ی روایتلر سقلنوب کبله پیتی. شونده ی خلق روایتلریدن بیریده ایتیلیشیچه، بهاء الدین، حتی، جفت حلاللری یاپگن نانی هم یېمس اېکنلر. خوش، نېگه؟ چونکه، اخیر، شو نانی یاپه یاتگنده خاتینلری راضی بولیب محنت قیلگن می یا کونگیلیدن: «اېریم اوچون کوچ صرفلب نان

یاییه پمن-۵...»-دېگن فکر کېچگن می؟ همه گپ انه شونده! بو عقیده گه کوره، حتی جفتِ حلالینگیز هم قیلگن خدمتیگه اگر ذرّه چه ناراضی بولسه، بو نان سیز اوچون حلال اېمس!

شونینگ اوچون بهاءالدين اۋزلى بوغداى اېکىب، اونى اۋزلى سوغارىب، اۋزلى اۋرىب، اۋزلى خۇپ قىلىب، اۋزلى يىنچىب، اۋزلى خمير قارىب، اۋزلى نان يايىب يېگنلر... حىانگه، حلالىککه، محنتگه مناسبتده قنچلر انساني يوکسکلىککه کۈترىلگن اېدىلر بو جهتدن بابامىز بهاءالدين!

هر بير خلق تورموش مدنیتی نینگ درجهسى عياللر محنتی نینگ قى درجهده کمه يتىرىلگنى بىلن اۋلچنهدى، دېسک، خطا بولمس. بيزده اېسه بو غايه بهاءالدين نقشبند حضرتلى تامانىدن ۱۶ عصرده ياق کون ترتىيگه قۇيىلگن اېکن. اما کوندهلىک تورموش کېچىرىشىمىز اوچون حاضر هم خاتىن-قىزلرىمىز آغىر و مسؤلىتلى محنت قىلىشگه مجبور. بهاءالدين بلاگردان حقلرىده گى انه شو بىرگىنه روايت هم بىز - اېرککلرگه عياللرىمىز نىنگ اوى-رۇزگار ايشلرىنى علاجىنى تاپگىمىز قدر کمه يتىرىش چارهلرىنى کۈرىشىمىز لازملىگىنى اوقتىرهدى. بونىنگ اوچون اېسه گازلشتىرىش، الکتىرلىشىش، اتوماتلشتىرىش كىبى اوى-رۇزگار ايشلرى نىنگ زمانه وي لىشويىگه اېرىشىش كېرەك. اوندن تشقىرى، قديم مدنيت صاحىبى بۇلگن بىر خلق و كىللىرى اۋله راق هر بىرىمىز، اۋز محنتىمىز و شىرىن سۈزىمىز بىلن بۇلسه هم، عيال-قىزلرىمىز آغىرىنى يىنگىل قىلىش تداركىده بۇلىشىمىز كېرەك. بونىنگ اوچون اېسه عمر يۇلداشىمىزگه اېچىمىزدن قول دېب قرەش حسىنى تامااً قوويشىمىز شرط. چونكه: «انسان انسانگه قول اېمس!»

نقشبندیه انه شوندهى تعليم بېرەدى.

بهاءالدين نقشبند حقلرىدە خلقدن اېشيتيب كېلتىرگىنىم روايتنى اۇقىب، كىم نىنگ دىر خىيالىدن: «بو بىر افسانە بۇلسە كېرەك»، - دېگن فكر كېچگن بۇلسە ھەم عجب اېمس. لېكىن عبدالرحمن جامى يازگن و عlishبەر نوایى ترجمە قىلگن تذكردە بهاءالدين نقشبندنىنگ بىراو محتىدىن فايدهلنمىسلىكلرى ايتىلەدى: «دېرلر كە، الرغە (بهاءالدين نقشبندگە. س. آ.) ھرگز قول و ددەك (چۇرى. س. آ.) بۇلمىس اېرمىش. الردن بو معنيدە سۇرۇبتورلر. الر دېبتورلر كە: «قچان بو بندەليغ خواجهليغ بيلە راست كېلور؟!» (۱۳۲).

دېمك، انسان نىنگ اۇزى-كو بندە. «بندە»-باغلىگن، يعنى خداگە قول، دېگنى. اگر انسان اللہ نىنگ قولى بۇلسە، او ينە قندە قىلىب بىراونى اۇزىگە قول قىلىب آلەدى؟ اخير، بو - آدم نىنگ آدمگە حكمرانلىك، يعنى خواجهلىك قىلىشى بندەلىك عقيدەسىگە تۇغرى كېلەدىمى؟ انسان-كو تصوفدە اۇزى نىنگ نەقدر عاجز بىر قول اېكنلىگىنى تېرەن حس اېتىشگە ايتىلەدى. بونگە تېسكرى بىر ايشنى عملگە ائىرسە - قول و چۇرىلرگە اېگەلىك قىلسە، بو صوفى اوچون خواجهلىك دعواسى بۇلىب قالمايدىمى؟ انسان نىنگ انسانگە خواجهلىك قىلىشى ضمناً خدالىك دعواسى اېمسىمى؟ اخير، انسانگە خۇجىنلىك قىلىش فقط و فقط اللہ گە گىنە يره شەدىگن ايش-كو!

بو غايەنى قول ائىتىدە اختيارىنى تاماماً پىرىگە تاپشیرگن سان سىز- سناق سىز مریدلرى بار، اطرافىنى مخلصلرى اۇرەب آلگن اولوغ ذات نىنگ ایلگرى سورەياتگىگە ھەم بىر دقت قىلەيلىك.

بىز حاضر كمونىزم نىنگ انقراضگە اوچرەگن دوريدە يشەيپمىز. تۇغرى، كمونىزم دستلېب انه شو انسان نىنگ انسان طرفىدن استثمار قىلىنىشىنى يۇقاتىش اىستگى بىلن ميدانگە كېلگن اېدى. اما اېكسپلواتتسىيە اساسيدە ترقي اېتىشى اثباتلېب بېرىلگن كپىتاليزم، اصليدە، انسانيت اجتماعى ترقياتى نىنگ طبعىي بىر

آقیمی اۆلهراق تدریجی اساسده پیدا بۆلگن. اونى انقلابی یۇل بیلن یۇق قیلیب، دنیاده آرزوده گی دېک جمعیت. یره تیب بۆلمسلیگینی حیات، یعنی ساتسیه لیزم نینگ تنزلی تصدیقله دی. بیراق نقشبندیه طریقتی عقیده لریده گی عادللیککه ابریشیش غایه سی حاضر هم کپره ک. چونکه او کمونیزم چه عادللیکدن تماماً فرق قیله دی. بو فرق شوندن عبارت که، کمونیزم جمعیتنی یاپه سیگه - بیردنیگه اؤزگرتیرماقچی، همه آدم لرنی بیردنیگه توزه تماقچی، بونینگ اوچون انسانیت عصر لر مابینی ده یره تگن توزومنی بیردنیگه یۇق قیلیب تشلب، اؤرنیگه لۇپ اؤتیب ینگى، آرزوده گی دېک توزومنی یره تماقچی بۆلدى و خطا قیلدى. بونده اینگ اساسی جهت - انسان عاملی حسابگه آلینمه دی. آدمگه آدم دېب اېمس، قول دېب، حتی، سیاست قۇلیده گی جان سیز بویوم ینگلیغ قره لدی.

نقشبندیه غایه لری اېسه جمعیتنی یلپی حالده اؤزگرتیریشگه اېمس، یگه-یگه شخصلرنی تربیه لیشگه، هر کیم نینگ اؤزینی اؤزی کمالگه بیتکزیسیگه قره تیلگن. البته، بېش قۇل برابر اېمس. همه بیردېک انصافگه کېلمه یدی هم. بیراق اگر نقشبندیه تأثیریده بیر نېچه مینگ یا میلیون آدم عدالت مېزانلری بیلن حلال محنتی کپتیدن یششگه اؤتسه هم، جمعیت یوته دی-کو. شونینگ اؤزی هم جمعیت هواسی نینگ مصفالیگیگه آلیب کېله دی، اخیر.

نقشبندیه خواجه لیکنی اېمس، محنتکشلیکنی ترغیب قیلگنی جهتیدن هم اؤز دوری اوچون جوده اولکن اجتماعی حادثه اېدی و بو حاضر اوچون هم نهایتده اهمیتلی. منه، بیزنینگ زمانه میزده دنیاده انسانیت نینگ ایلغار قسمی دېموکراسی غایه سینى اولوغله یدی. دېموکره تیه نیمه؟ سادّه قیلیب ایتگنده، دېموکراسی بو دنیاده همه نینگ تېنگلیگینی، هر کیم نینگ هم برچه انسانلر قطاری حقوقلرگه اېگه لیگینی تأمینلش. خوش، بهاء الدین نقشبند نینگ: «قچان

بو بىندەلىگ خواجهلىغ بىلە راست كېلور!«-دېگن سۆزلىرى ھەمەنىگ ھەم اللّە
 آلدىدە تېنگ بىر بىندە اېكنلىگىنى ترغىب قىلىش اېمىسى؟ اوزى بىندە، يعنى ھەمە
 بىلن برابر بۇلگن كىشى نىنگ يىنە اوستونلىك دعوا قىلىپ، خواجهلىككە
 ايتىلىشى انسانىلىككە تۇغرى كېلمەيدى-كو، دېگن عقىدە ھەم ياتمەيدىمى، انە
 شو ايگى آغىز گپ ضمىرىدە؟
 ياتەدى.

يىنە شونى ھەم اونوتمەيلىككە، ھەر قىندەى افلاس، عدالتسىز
 جمعيتلردە ھەم انصاف بىلن كون كېچىرەدىگن كىشىلر بۇلەدى. اولر جمعيتنى
 معتدللىتىرىپ تورهدى. افادەلى قىلىپ ايتىگندە، جمعيت اۋشەلر ارقەلى نفس
 آلەدى. بەھالدىن نقشبند كىبى اولوغ انصاف اېگەلرى ملتىمىز معنوي عالمىدە انە
 شو پاك نفسنى چېكىسىز كۈپەيتىرىشگە حصە قۇشگنلر. شو يېردە اۋزبېكستان
 خلق شاعرى جمال كمال نىنگ مستقللىك مفكورهسى اساسلرى محاكمەسىگە
 بېغىشلنگن دورە صحبتىدە (تاشكېنت، ۱۹۹۳ يىل، ۱۹ مى) ايتىگن بىر گېنى
 اېسلىش اۋرىنلى: «اويت» دېگن سۆز ھەمە تىللردە بار. لېكن «حيا»، «ابا» دېگن
 سۆزلر كۆپ تىللردە يۇق. بىزدە بار. بعضى تىللردە «اندېشە» دېگن، «انصاف»
 دېگن سۆز، دېمك، شوندى توشونچەلرنىنگ اۋزى ھەم يۇق. بىزدە بار. بو -
 بىزنىنگ باطنى مدنيتىمىز، ملي قدرىتىمىز».

حق گپ.

اگر بوگون بىز ملت صفتىدە: «انصافلى، حىالى، ھمتلى، عدالتلى، حلال
 خلقمىز!»-دېب فخرلىنسك، دېمك، بىزنىنگ خلق صفتىدە انە شوندى ناياب
 فضىلتلر اېگەسى بۇلىشىمىزدە بوتون بىر اسلامى مدنيت، جملەدن، تصوف
 معنويتى نىنگ ھەم علىحدە حصەسى بار. بونىنگ اوچون بىز اولوغ اولياءاللھلرئىمىز،
 شو قطارى، بەھالدىن نقشبند حضرتلرئىدن تا ابد ممتدار بۇلىشىمىز كېرەك. بو

مئتدار لیگیمیز نینگ اظهاری اېسه فقط و فقط انه اؤشه بابالریمیز اولوغلب کېلگن چینه کم انسان پرورانه و عدالت پیشه عقیده لرگه بی واسطه عمل قیلیشیمیز بیلن گینه نمایان بؤله دی.

بهاءالدين نېگه بلاگردان؟

بخارا و اونگه یقین یپرلرده بیر حادثه گه کؤپ گواه بؤله سیز. آدم لر بیران جدی کوچ طلب قیله دیگن ایشنی: «یا بهاءالدين بلاگردان!» - دېب باشله یدلر. مثلاً، شونده ی دېب قاب کؤتريله دی، کؤپکریگه کیريله دی، بېل کوره ک بیلن پخسه چی گه لای ایرغیتيله دی و هکذا. رساله میز نینگ «بویوکلیک سړی» فصلیده ایتیلگنی دېک، کیشیلر اولوغ اولیالر - کامل انسانلر روحیدن مدد کوته دیلر. لېکن، باشقه اولیالردن فرقلی اؤله راق، نېگه بهاءالدين نقشبند روح پاکلریدن عیناً بلا-قضالرنی دفع ایتیش باره سیده مدد کوتیله دی؟

قؤلینگیزده گی کتاب نینگ «نی-نی پیرلر مریدی» فصلیدن بیله سیزکه، بهاءالدين توغیلمس لریدن بورون شونده ی بیر اولوغ ذات دنیاگه کېله یاتگینی سبزگن اولیاءالله - محمد بابایی سماسی بهاءالدين نقشبندگه «قبول نظری بیله» پیر. انه شو پیر کامل اوچ کونلیک چقلاقنی تصوف یؤلیده تربیه لاش اوچون محمد بابایی سماسی مریدلری - امیر سید کلال اختیارگه تاپشیرگن ایدیلر. کېنچه لیک محمد بابایی سماسی بهاءالدين حضرتگه بیر بؤرک، یعنی قلیپاق بېره دیلر. خواجه محمد بابایی سماسی نینگ کرامت لریدن بیری شو اېدی که، انه شو بؤرک بهاءالدين نقشبند نینگ برکتی بیلن پیدا بؤلگن بلا-قضالرنی دفع قیلر اېدی. خواجه نقشبند خودی انه شونینگ اوچون «بهاءالدين بلاگردان» دېگن نام بیلن شهرت قازاندیلر. بو حقده «نسایم المحبة...» ده اؤقیمیز:

«...خواجه محمد باباغه (سماسی گه. س. آ.) یتنگنده دېدی که: «الرنی خود حیاتلری چاغیده کؤروب سېن و سېنینگ پیرینگدورلر و سنگه بیر بؤرک (!) بېریدورلر و کرامت قیلیدورلرکه، نازل بؤلغن بلا (!) سېنینگ برکتینگدین دفع بؤلغهی» (۱۳۱).

بعضی دوره لرده: «بهاءالدین بلاگردان دېش اسلامي نقطه ی نظر دن تۇغری اېمس»، دېگن ملاحظه لر نی هم اېشیتهمیز. راست، اولاً، هر قنده ی بلا-قضا - خدان، اونى قېتریش هم، اخیر، اللّه نینگ اراده سی بیلن گینه عملگه آشه دی-ده. انسان، خصوصاً، عالمدن اؤتگن کیشی روحی قنده ی قیلیب بلالرنی قېتریشی ممکن؟

بیر قره شده، جوده اؤرینلی ملاحظه بو. اما تصوفی عقیده گه کؤره، کامل انسانلرنینگ التجاسی اللّه حضوریده تېزراق قبول بؤلهدی. آلدین ایتیلگنی دېک، کامل انسانلر روحیدن هم مددگارلیک کوتیله دی. «اولوغ اولیالر روحی قولله سین!»-دېگن دعا زمینیده هم انه شو ایشانچ یاته دی. شو معناده بهاءالدین حضرت نینگ بلاگردانلیکلری راست. بالعکس، بو حقه عبدالرحمن جامی کبی کامل مسلمان علّامه مخصوص یازیب کېتمه گن و اونى علیشېر نوایی کبله جکنی - بیز بیلن سیزنی اؤیلب ترجمه قیلمه گن بؤلور اېدی...

خلقه بهاءالدین نینگ بلاگردانلیکلری حقیقه بیر تله ی حکایت و روایت

بار. اولرنینگ شرحی علیحده بیر مسأله.

بو پېرده شونى گینه قید اېتیش ممکن که، تصوفده اللّه گه یقین کیشیلرنینگ دعاسی تېز اجابت بؤلشیگه قتیق ایشانیله دی. بنا برین، بهاءالدین نینگ پیرلری - امیر کلال ابوه ره لری بؤلْمیش شهاب الدین نینگ «مقامات میر کلال» اثریده بو حقه شونده ی یازیلهدی: «اې یارانلر، بیلینگلرکه، حضرت جلال سبحانه و تعالی همه زمانلرده بو طایفه (یعنی اهلی کشف) ده گی

دوستلر دعاسینی قیترمه گهی. زبرا اللہ تعالی بو ذاتلر برکاتیدن برچه بلالرنی دفع اېتگهی^۱. دېمک، حقه یبتگن و یا اونگه یقین کیشیلر دعاسی بیلن بلالر قیتریلیشی ممکن اېکن.

بلاگردانلیک - بهاءالدین نقشبند حضرتلری نینگ زور کرامتلیردن اېدی. حاضرگی توشونچه میز بویچه، عقل باور قیلمه دیدگن ایشنی عملگه آشیریش معجزه. لېکن قدیمیتیمیزده معجزه بیلن کرامت نینگ کپسکین فرقی بار اېدی. گرچه معجزه هم، کرامت هم قی بیر بنده نینگ کوز کوریب، قولاق اېشیتمه گن واقعه یا حادثه نی عملگه آشیریشی بولسه - ده، اولرنی بیر-بیریگه اره لشتیریب یوباریش ممکن اېمس.

معجزه - اللہ تعالی نینگ فقط پیغمبرلریگه عنایت قیلهدیگن همتی. کرامت اېسه اولیالرگه - شیخلرگه نصیب اېته دیدگن نعمت. تاجیک تصوفشناسی ا. محمد خوجه یوف نینگ صوفی نظریاتچی و مؤرخ هجویری نینگ «کشف المحجوب» رساله سیگه تیه نیب یازیشیچه، معجزه لر پیغمبرلرده اچیق-آشکار نمایان بوله دی. اولر بونی خالیقدن بېرکیتمه دیدلر. لېکن کرامت یشیرین طرزده صادر اېتیلهدی. بو امکان قدر آدملردن پنهان توتیلهدی^۲.

جنازه آلدیدن اوقیلگن بیت

هر بیر مسلمان بنده وفات اېتگنیدن کپین اونگه جنازه اوقیلهدی. حضرت خواجه بهاءالدین نینگ بو باره ده گی بیر گپلری نه پایتده متاثر. او

^۱ دردانه. میر کلال و شاه نقشبند مقاماتلری. صدرالدین سلیم بخاری و اسراییل سبحانی ترجمه سی. تاشکینت، ۱۹۹۳. ۳۱-بیت.

^۲ قره ننگ: محمد خواجه یوف ا. ایدیولوژی نقشبندیزمه. دوشنبه، ۱۹۹۱، س. ۱۸۸.

کیشی نینگ ایتیشلریچه، ابو سعید ابوالخیر دېگن بیر شیخدن: «سیز نینگ جنازه نگیز ایللییده قیسی آیتنی اؤقوسونلر؟» - دېب سؤربدیلر. شیخ شوندهی جواب بېریدی: «آیت اؤقوماق اولوغ ایشدور. بو بیتنی اؤقوسونلرکه: چُست از این خُبتر در همه آفاق کار، دُست رسد - نزد دُست، یار - به نزدیک یار» (۱۳۳).

خُش، جنازه آلدیدن اؤقیلیشی وصیت قیلینه یاتگن بو بیتده قندهی معنا افاده لنگن؟ شوندهی دېیه آلهدی که: «دُست - دُست یانگیه، یار - یار یقینیگه یېتسه، بو برچه عالمرده بوندن یخشیراق ایش بارمی؟»

بو یېرده گی «دُست» سؤزی هم، «یار» سؤزی هم تصوفی معنا تشیدی. بیتده صوفی نینگ الله گه یېتیشی آرزوسی عکس اپتگن. بیرینچی بار قۇللنگن «دُست» و «یار» - صوفینی، یعنی عاشقنی، ایگینچی بار قۇللنگن «دُست» و «یار» اللهنی، یعنی معشوقنی انگله ته دی. البته، عاشق اوچون بو دنیا ده معشوققه یېتیشدن عالی راق بخت بارمی؟!

شیخ ابو سعید ابوالخیر نینگ بو وصیتینی اېسله گن خواجه بهاء الدین نینگ اؤز لری جنازه لری آلدیدن بیت اؤقیشلرینی وصیت قیلگنلر: «اندن سؤنگره الر (خواجه بهاء الدین. س. آ.) دېتورلرکه: «بیز نینگ جنازه میز ایللییده بو بیتنی اؤقوسونلرکه، بیت:

مفلسانیم آمده کوی تو،

لوحه شلاه، او جمال رؤی تو» (۱۳۳).

صوفی نینگ بوتون دردی - الله وصلیگه مشرف بۇلیش. خواهی - نخواهی، بهاء الدین نقشبند جنازه لری آلدیدن اؤقیلیشینینی وصیت قیلگنلری بیت نینگ معناسی هم بونی افاده لهیدی: «سپننگ کؤچنگده، سپننگ یوزینگ

جمالی دردیده یورگن فقیرلرمیز». «سبن» دیییلگنده، شیهه سیز، الله نظرده توتیلگن.

بهاءالدین نقشبند حقلریده عبدالرحمن جامی یازیب کپتگن بو معلومات^۱ تصوفنینگ شعریت بیلن نه قدر چنبرچس باغلیب کپتگیدن دلالت بیره دی. چیندن-ده، کیشی کونگلینی توكیب سالیسی اوچون شعریتدن ساحرراغ و قادرراق واسطه بؤلمهسه کبرهک بو عالمده. صوفی نینگ کونگلینی اېسه همیشه یار، یعنی الله بند اېتگن. شو ایکی سبب ابو سعید ابوالخیر و بهاءالدین نقشبند دېک بویوک ذاتلر نینگ جنازه لری آلدیدن، ایکی سطرلیک کینه بؤلسه هم، شعر اوقیشنی وصیت قیلیشگه اونده گن.

منه شو کونلرده حضرت بهاءالدین دخمه لیرینی مینگ-مینگ آدم زیارت قیله یاتیدی. قنی اېندی انه شو وصیت قیلگنلری - جنازه لری آلدیدن اوقیلگن بیت عربی و زمانه وی الفبالرده بیر لوحگه چیرایلی قیلیب بیتیلیب، زیارتگاه نینگ کؤپ نینگ کؤزی توشه دیگن بیریده آسیقلىق تورسه...

انه شونده بو یبرگه کپلگن هر بیر کیشی اولیا کونگیلریده گی بویوک آرزونی قلباً بیراو تکرارله گن دېک بؤلردی. ساده گینه سؤزلرده الله نی بویوک و اؤزنی اونینگ آلدیده حددن زیاد مفلس و فقیر - کمبغل و کمتر بیلش فلسفه سی نینگ اصل حکمتی گه یېتیش اېسه انسان اوچون نی چاغلیک فرح. بوندن هم اؤزیمیز نینگ کونگیلیمیز یاریشه دی-یو، هم، انشاء الله، اول ذات شریف نینگ روحلری شادلنه دی...

^۱ قرهنگ: نورالدین عبدالرحمن جامی. نفعات الانس من حضرات القدس. تهران، ۱۳۷۰، ۳۹۳- صحیفه. (عرب یازوویده.)

جهانی طریقت

انگلیس تصوفشناسی ج. س. تریمنگیم نینگ یازیشیچە، اۋرتە آسیاده تصوف رواجیده ایکی بویوک صوفی نینگ حصەسی کۋپ. بیرى - ابوالحسن علی الخرقانی. او کیشی میلادی ۱۰۳۴ ییلی ۸۰ یاشیده وفات ایتگن. ایکینجیسی - ابو علی الفرمدی. بو شیخ میلادی ۱۰۸۴ ییلی عالمندن اۋتگن. فرمدي نینگ ایکی شاگردی تصوف عالمیده جوده مشهور: بیرینچىسى - احمد الغزالي (میلادی ۱۱۲۶ ییلی وفات ایتگن)، ایکینجىسى - یوسف همدانی (میلادی ۱۰۴۹—۱۱۴۰). کۋپ طریقت سلسله لری انه شو ایکی شاگرددن باشلنەدی^۱.

یوسف همدانی بخاراده توران زمین صاحبی استعدادلریدن بیر گروهیگه تصوفدن چوقور تعلیم بېردی. خواجه حسن انداقی، خواجه عبدالله برقی، خواجه احمد یسوی، خواجه عبدالخالق غیجدوانی لر یوسف همدانی نینگ تۋرت زبردست خلیفه سی ابدی. بیله سیز، خواجه احمد یسوی - یسویه طریقتیگه اساس سالدی، خواجه عبدالخالق غیجدوانی دستلب «خواجه گان»، سۋنگ اېسه «نقشبندیه» دېب ناملنگن طریقتنی باشلب بېردی^۲.

خواجه عبدالخالق غیجدوانی روحلری نینگ بهاء الدین نقشبندگه قندهی تربیه بېرگنی حقیقه رساله میزنینگ «نې-نې پیرلر مریدی» فصلیده باتفصیل سۋز باردی. بهاء الدین سلسله ده هم بی واسطه عبدالخالق غیجدوانیگه باریب تقه له دی. عبدالخالق غیجدوانی نینگ مریدی خواجه عارف رهوگردی، خواجه عارف رهوگردی نینگ مریدی خواجه علی رامیتانی، خواجه علی رامیتانی نینگ

^۱ قرهنگ: تریمنگیم دج. س. سوفیسی آردینی و ایسله می. م، ۱۹۸۹. س. ۵۱.

^۲ بو حقه قرهنگ: فیضی یوف ت.، عثمان اوف.۰. زنگی آته. بیرینچی قسم. تاشکنت، ۱۹۹۳. ۳-بیت.

مریدی خواجه بابا سماسی، خواجه بابا سماسی نینگ مریدی سید امیر کلال و سید امیر کلال نینگ مریدی بهاءالدین نقشبند...^۱ محمد موسی ده بیدی نینگ «کثیر الفواید» رساله سیده عبدالخالق غیجدوانی گچه بؤلگن سلسله هم بیر-بیر بیان ایتله دی. شونینگ اوچون، تصوفده گی هر قنده ی طریقت کبی، نقشبندیه هم اؤز غایه لری، ترتیب-قاعده لری، آداب لری و قطعیتلرینی شکللتیریشده جوده قدیم رشته لردن سوو ایچگن. اما طریقت نینگ بوتون ماهیتینی بیلگیلب توره دیگن موجود اؤن بیر قاعده یوسف همدانی، عبدالخالق غیجدوانی و بهاءالدین نقشبند طرفلریدن اساسلنگن.^۲

یوسف همدانی تعیین ایتگن شعارلر:

۱. هوش در دم.^۳

۲. حذر بر قدم.

۳. سفر در وطن.

۴. خلوت در انجمن.

عبدالخالق غیجدوانی تعیین ایتگن قاعده لر:

^۱ قرهنگ: محمد موسی بن خواجه عیسی ده بیدی. کثیر الفواید. ورق. مذکور سطرلر مؤلف نینگ شخصی کتبخانه سیده سقلنه دی. بو رساله نینگ ینه بیر قۇلیازمه سی عرفه ابو ریحان بېرونی نامیده گی شرقتناسلیک انستیتوتی قۇلیازمه لر خزینه سیده ۱۰۱۷۱ رقمی بیلن سقلنه دی (بو حقده قرهنگ: نقشبندیه طریقتیگه عاید قۇلیازمه لر فهرستی. تاشکېنت، ۱۹۹۳، ۸۲-بیت). اثر مؤلفی - محمد موسی بن خواجه عیسی ده بیدی میلادی ۱۷۷۶ ییلی وفات ایتگن. اونینگ «مخزن التعارف»، «اشراف الخالق»، «نوادر المعارف» و باشقه رساله لری هم موجود (بو حقده قرهنگ: محمد خواجه یوف ا. ایدیولوژی نقشبندیزمه. دوشنبه، ۱۹۹۱. ص. ۲۲۵).

^۲ قرهنگ: عثمان آ. روح پاکلریگه احترامیمیز بی نهاییه. «تاشکېنت آقشامی»، ۱۹۹۳ ییل، ۸ جون.

^۳ ۱. عبد قادر اوف «هوش در دم» نی «خوش در دم» طرزیده خطا اوقیدی و اونی: «یعنی عمرنی خوشنودلیک بیلن اؤتکزیش، بهوده غم چکمسدن، هر بیر دقیقه نی غنیمت بیلش» («ادبی میراث»، ۱۹۹۱. ۴-سان، ۶۹-بیت)-دیهه غلط تلقین قیله دی.

۱ (۵). یادکرد.

۲ (۶). بازگشت.

۳ (۷). نگاهداشت.

۴ (۸). یادداشت.

بو سکیز قاعده گه بهاءالدین نقشبند ینه اوچ شعرنی قۇشه دیلر:

۱ (۹). وقوفِ زمانی.

۲ (۱۰). وقوفِ عددی^۱.

۳ (۱۱). وقوفِ قلبی.

بو شعارلر کبېنگی بیر-ایگی ییل ایچیده چاپ ایتیلگن کۇپ مقاله و رساله لرده شرحلندی. شونینگ اوچون بو یېرده اولرگه مخصوص تۇختب اۇتیرمه یمیز. رساله میزنینگ کبېنگی بابلریده ایریم شعارلرنینگ علیشېر نوایی اثرلریده گی تلقین و تحلیللری بېریله دی. شونی ایتیش کېرەك که، بو شعارلر، اصلیده، سالکلرنینگ ذکر توشیش محلی عمل قیلیشی لازم بۇلگن قاعده لری. اما اولرنینگ ینه قنچه دن-قنچه رمزی، عموم فلسفی و حیاتی معنالی بار.

خۇش، ذکرنینگ اۇزی نیمه؟

ذکر - تصوف یۇلیگه کیرگن کیشیلرنینگ کونده لیک اۇقیب یوره دیگن مخصوص کلمه و دعاری. حدیث شریفده: «برچه ذکرلرنینگ افضلی - «لا اله الا الله» دبیله دی^۲. توران زمین تصوفیده ذکر توشیش نینگ ایگی اصولی عملده بۇلگن. بیرى - ذکرِ لسانی یا که ذکرِ جهریه. بونده ذکر آواز چیقرب، اجرا

^۱ محترم تصوف شناس عارف عثمان نینگ «روح پاکلریگه احترامیمیز بی نه یاه» («تاشکنت آقشامی»، ۱۹۹۳ ییل، ۸ جون) مقاله لریده بهاءالدین نقشبند تعین ایتگن اوچ شاعر انه شو ایکیتیه سی نینگ اۇرنی المشیب کبلگن.

^۲ قره ننگ: نقشبندیه طریقتیگه عابد قۇلیازمه لر فهرستی. تاشکنت، ۱۹۹۳، ۱۱۲-بیت.

ایتیلهدی. ایکنچیسى - ذکر دل یا که ذکر خفیه. بونده ذکر تیل بیلن تلفظ قیلینمه یدی، آواز چیقیرلمه یدی، سۆز لر فقط دلده ایتیلهدی. نقشبندیه ده انه شو ذکر خفیه اوستوار ایدی. «لااله الاالله» سۆز لرینی دلدن تکرارلش نینگ هم مخصوص ترتیب-قاعده سی بار ایدی بو طریقتده. «لا» دپیلگنده باش تپه گه کؤتریلهدی. «اله» دپیلگنده اېسه اؤنگ طرفگه قره له دی. «الاالله» نى دلدن ایتگنده چپ تامانگه نظر سالینه دی. بونی صوفی شونده ی اجرا ایتیشی کپره ک که، اونینگ کؤنگلیده خدادن باشقه هیچ بیر فکر اؤرین توتمه سین. ذاکر، یعنی ذکر توشه یاتگن کیشی - ذکرده، ذکر - الله ده یوق بؤلیب کبتیشی کپره ک^۱.

نقشبندیه شیخ لری حقیده گی مناقب و مقامات لر مؤفلر ی شیخ عبدالله انصاری نینگ: «کؤنگیلنی پاکلش نینگ واسطه سی - ذکر. حقه یتیش نینگ الله نامینی قیته-قیته تکرارلشدن باشقه یولی یوق»، - دېگن سۆز لرینی کؤپ قید اېته دیلر^۲. طریقت نینگ اساسینی تشکیل قیله دیگن قاعده لر نینگ بری ذکرگه علاقه دار اېکنی هم بی چیز اېمس.

عموماً، نقشبندیه ماهیتینی طریقت نینگ: «دل به یار و دست به کار!» - شعاری اچیب بهره دی. بو - کؤنگیل خداده بؤلسین و قول ایشده، دېگن معنایی بیلدیره دی. موجود اؤن بیر شعار نینگ کؤپی هم ماهیتاً انه شو باش عقیده دن کپلیب چیه دی. بو قاعده لرگه عمل قیلش سالک نینگ ذکر محلی اؤز روحینی نظارت ایتیب، مقصدگه یؤنلتیریب توریشی اوچون ضرور. مذکور شعار لر نینگ تار معناسی گینه ذکر توشیش بیلن باغلیق. عقیده لر نینگ هر بیر یینه شونده ی

^۱ قرهنگ: محمد خواجه یوف. ایدیولوژی نقشبندیزمه. دوشنبه، ۱۹۹۱، ص. ۱۶۶-۱۶۷.

^۲ قرهنگ: اؤشه اثر، ۱۶۷-بیت.

کېنگ معنارگه اېگه که، صوفي نه فقط ذکر پیتیده گینه، بلکه، عموماً، عمری دوامیده اولرگه رعایه اېتیب باریشی ضرور. بو دعوا اثباتینی نوبتده گی باب و فصلرگه قالدیریب، نقشبندیه نینگ باش شعاری حقیده ایکی اؤغیز ایتیب اؤتیلسه...

نقشبندیه اؤزیدن الدینگی طریقتلردن بی واسطه حیاتگه یقینلیگی بیلن اجره لیب توره دی. بولر نیمه لردن عبارت اېکنی حقیده «یسویه و نقشبندیه» باییده مخصوص فکر یوریتیلده دی. بو یېرده شونی گینه تاکیدلش جایز که، نقشبندیه تصوفده گی ایلگریلری عملده بؤلگن قتیق آقیمنی بیر یومشتدی، معتدللشتیردی، کونده لیک تورموشگه ماسله دی. چونکه نقشبندیه بی واسطه کسب و کار کیشیلریگه - شهرلیکلر، هنرمندلر، ضیالیلر، اؤتراق حالده کون کپچیره یاتگن دهقانلرگه مۆلجلنگن اېدی^۱. بونده ی ایش آدملری اېسه تیریکیچیلیکلریدن واز کپچیب، طریقت بیلن گینه مشغول بؤلسه لر، اولرگه هېچ کیم اؤز-اؤزیدن بیر بورده نان کبلیتیریب بېرمس اېدی. دېمک، الله گه ایتیلش کؤنگیل بیلن عملگه آشیشی کبره ک. قول اېسه ایش بیلن بند بؤله وېرسین. انسان روحی نینگ او دنیا دردیده گی کامللیک سری اؤسیشیگه بو دنیا ایشلری بیلن بند بؤلیش نینگ هېچ هم زیانی یوق. چونکه تشقی طرفدن گینه بو دنیا ایشلری بیلن مشغول بؤلینه دی. سالک نینگ روحی، یعنی ایچکی عالمی اېسه الله عشقیده یانه یاتیب دی. سالک ظاهراً اؤز ارا صحبتلر قوریشی، انجمنلرده، یعنی خلق آره سیده آدملر بیلن بیرگه بؤله وېریشی ممکن. «مېن - صوفي من!» - دېب خلقدن اجره لیب قالیش شرط اېمس.

^۱ بو حقده قرهنگ: تریمینگم دج. ص. صوفیسکی آردبنی و اسلامی. م. ۱۹۸۸، صفحه. ۸۳.

تصوفده گی کؤپ طریقتلر، جمله دن، یسویه ترتیب-قاعده سیگه کؤره، ذکر توشیش جماعه بؤلیب، بلند آواز، یعنی جهریه اصولی بیلن عملگه آشیریلهدی. نقشبندیه نینگ حیاتگه یقین لشگن لیگیگه دلیل بؤلوجی جهتلردن بیرى شوکه، بو طریقت قاعده سیگه بناء، یالغیز و حتی باطناً، یعنی آواز چیقرمه ی، بیراوگه بیلدیرمه ی ذکر توشیش ممکن.

عموماً، نقشبندیه طریقتی نینگ انه شونده ی ترک دنیاچیلیک قیلمه ی، دېمک که، بو دنیا ایشلریدن آچیق-آشکار قؤل سیلکیمه ی توریب هم الله گه یتیش ممکن لیگینی کورستیب بهرگنلیگی مسلمان عالمیده تصوف نینگ جوده کینگ اهالی قتلملری ایچیگه کیریب باریشینی تأمینلهدی. نقشبندن باشلب بو طریقت نینگ موقعی کؤتریلگندن کؤتریلیب باره وپردی.

نقشبندیه طریقتینی کبینچه لیک، یعنی ۱۵ عصرده کوچلی دوام اېتیرگن مشهور شیخلردن بیرى - خواجه عبیدالله احرار ولی. اول ذات نینگ تېموریلر سلطنتیده گی موقعی هم بو طریقت نینگ ینه ده عامه ووی لشیب کېتیشیگه سبب بؤلدى. ۱۵ عصر نقشبندیه شیخلری حقیده فخرالدین علی الکاشفی الصفی اؤز دوریده «رشحات عین الحیات» ناملی مخصوص کتاب یتدی^۱. تصوف ادبیاتی نینگ ایگی بیریک سیماسی - عبدالرحمن جامی همده علیشېر نوایی هم بی واسطه نقشبندیه طریقتی نینگ وکیللری اېدیله ر.

تورکی دنیا علیشېر نوایی دېک اولوغ دهادن قنچه لر منتتار بؤلسه، بهاءالدین نقشبندسیز بو شاعر ایجادینی مطلقاً تصور قیلیب بؤلمسلیگینی هم

^۱ بو حقده قرهنگ: کریم اوف ای. ای. نیکاتاریې اسپکتی پولیتی چیسکای ای رېلیگی آزان- فیلسوفسکای پره کتیکى طریکته نکشبندیه و مه وېره نخرې ۱۵ و - ایز ایستاری صوفیزمه: ایستانچیکى ای ساتسیال نیه پره کتیکه. تشکېنت، ۱۹۹۱، ص. ۷۵.

اونوتمسلیک کبرهک. شونی ددیل ایتیش لازمکه، نقشبندیه تعلیماتی نوایی ایجادینینگ غایوبی عصاسینی-مفکوره سینی تشکیل اېتهدی. باشقچه ایتگنده، شاعر اثرلریده کامل انسان بولیش نینگ عیناً نقشبندیانه ترغیبی، یؤل-یؤریقلری، شعار و قاعدهلری انسانی تمثاللر، حیاتی واقعهلر اساسیده دلیل لندهدی. نوایی اؤز ایجادیده کامل انسان بولیش نینگ نقشبندیه یؤلینی توتگن کیشیلر تمثاللرینی یرهددی.

حاضر هم یورتیمیزنینگ تورلی بورچکلریده نقشبندیه طریقتیگه منسوب کیشیلر، خصوصاً اولرنینگ فرزندلری یشهیدی. نقشبندیه طریقتی نینگ ۱۹ عصردهگی اینگ بیریک نمایندهسی - اورگوتلیک محی الدین حاجی حیاتلری بیلن باغلیق حجتلر روس شرقشناسلیگیده کؤپ اعلان قیلینگن^۱. محی الدین حاجی نینگ اؤغیللری - قطب الدین اېشان نی کیم سن - غفور غلامدېک شاعر زمان اؤزیگه پیر، اؤزینی اېسه اول ذاتگه مرید سنه گن اېدی. قطب الدین اېشان دگا شرقشناس، فیلالوگیه فنلری نامزادی اېدیله، تاجیک تیلی نینگ ایضاحلی لغتی حسابلنمیش «فرهنگ زبان تاجیکی» ایکی جلدلیگینی، شونینگدېک، «علیشېر نوایی اثرلری تیلی نینگ ایضاحلی لغتی» تورت جلدلیگینی توزیشده فعال اشتراک اېتدیله. او کیشی نینگ اؤغیللری - نوایی شناس، فیلولوژی فنلری نامزادی، دوتسېنت مصلح الدین محی الدین اوف سمرقند دولت دارالفنونیده ادبیاتدن تعلیم بېره دیله. قطب الدین اېشان نینگ جییئلری - دوتسېنت اسحق خان ناصر اوف عمکیلری کسپینی دوام اېتتیره یاتگن نوایی شناس-لغت شناس. قطب الدین اېشان نینگ نېورهلری - عبدالولی

^۱ قرهنگ: پېرپېسکه اورگوتسکاگا ایشهنه. - ساېره نیی واستاچنېخ روکاپېسی اکادېمی ناوک اؤزبېسکای س.س.ر. ت. ای. تشکېنت، ۱۹۵۲. پاد رېده کتسېپی پراف. ا. ا. سېماناوه. ص. ۱۶۷. ای ن. و. نمبر ۱۸۲۰-ش.

قطب‌الدین بو گونگی سبویملی شاعر لریمیزدن بیرى. ایتیشلریچه، تاجیکستان نینگ تورلی قیشلاقلریده حاضر هم نقشبندیه طریقتی عقیده‌لریگه آغیشمه‌ی عمل قیلیب کبله یاتگنلر بار.

گرچه بهاء‌الدین نقشبند هیچ بیر حکمدارگه خوش آمد قیلمه‌گن بۇلسه‌لر هم، او کیشی نینگ، عموماً، نقشبندیه شیخلری نینگ امیر و اعیانلر آره‌سیده هم آبرویلری بلند بۇلگن. تېمور یزاده لر نینگ دېرلی بری انه شو طریقت شیخلریگه مرید توشگن.

تاریخی معلوماتلرگه کۆره، منغیت سلاله‌سیگه منسوب، بخارا امیرلری تختگه اؤتیریشلریدن آلدین، البته، بهاء‌الدین نقشبند قبرلرینی زیارت قیلیب کبلیشگن. بخارادان سفرگه چیقہ یاتگنلریده بهاء‌الدین دخمه‌لرینی زیارت قیلیب، سۇنگ یۇلگه آتله‌نیشگن. سفردن قیتگنده هم اول بهاء‌الدین قبرلرینی زیارت قیلیب، کپین ارککه قدم قۇیشگن. حتی، امیر نصرالله بهادرخان هفته‌ده بیر بار ارگدن بهاء‌الدین قبرلریگه پیاده زیارتگه باریب، ییاو قیتگن^۱. امیر عبدالعزیزخان اېسه میلادی ۱۵۴۴ ییلی بهاء‌الدین نقشبند مقبره‌لری یانیده اولکن بیر خانقاه قوردیردی^۲.

نقشبندیه کیچیک آسیا و کۆزده، خصوصاً، کوردستان‌ده، افغانستان، اېران، پاکستان و هندوستان‌ده، تورکیه‌ده کپنگ ترقه‌له باردی. حاضر تله‌ی مسلمان مملکتلریده بو طریقت جوده کتّه موقعگه اېگه. حتی، پاکستان نینگ لاهور شهردیه نقشبندیه طریقتی نینگ جهان مرکزی موجود. ۱۹۹۲ ییل نینگ

^۱ بو حقه قره‌نگ: طلا بايوف ر. ا. ق واپراسو آب آردېني نکشبندیه. ايز ايستاری صوفيزمه: ايسوجنيکی ای ساتسیال نیه پراکتیکه. تشکېنت، ۱۹۹۱. ص. ۱۷.

^۲ قره‌نگ: تریمینگم دج. ص. صوفیسکی آردېني و اسلامي، م. ۱۹۸۹. ص. ۶۲.

یازیده انه شو نقشبندیه جهان مرکزی نینگ رهبری، مذکور طریقت نینگ حاضرگی پیرلیدن بیرری، پاکستان نینگ بیریک جماعت اربابی و دینی علماسی ذوالفقار احمد نقشبندی اوزبیکستانیمیزگه تشریف بویوردی. «ایشانچیمیز کامل که،- دیدی ذوالفقار احمد نقشبندی، - نقشبندیه درختی نینگ سایه سی بوتون دنیانی توتهدی»^۱.

مختارجان حاجی عبدالله بهاءالدین نقشبند مسجد جامعی نینگ امام خطیبی بولیب تورگن محللریده تورکیه گه بارگن ایدیلر. تورکیه نینگ اوشه پیتدهگی پرزیدنتی- مرحوم تورغوت اوزال او کیشی بیلن صحبتده: «مېن هم حضرت نقشبند نینگ یولیده من، آته-بابالریم هم منه شو یولده، شو سلوکه»^۲ - دېگن.

هه، نقشبندیه جهانی شهرتگه ابگه. بهاءالدین نقشبند و او کیشی نهایه سیگه بیتکزگن نقشبندیه سلوکی، بو طریقت پیرلری حقیده جهان علمیده جلد-جلد کتابلر بیتیلگن، بیرگینه علیشپر نوایی اثرلریده نقشبندیه تعلیماتی نینگ قنچه دن-قنچه تلقینلری بار، بی واسطه بهاءالدین نقشبند حیاتلری و اعماللری بیلن باغلیق نی چاغلیک ملاحظه و محاکمه و معلوماتلر موجود.

بهاءالدین نقشبند تعلیماتلری نینگ اهمیتی فقط اونینگ تاریخدهگی اؤرنی بیلن گینه چپکلش یره مه یدی. اینگ مهمی، بو طریقت غایه لری بوگون اوچون، حاضرگی کیشیلر معنوی کمالاتی اوچون، دېمک که، کبله جک اوچون هم جوده کپره ک. ج. س. تریمینگبم یازگنی دېک، تصوف، جمله دن، نقشبندیه

^۱ «اوزبیکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۲ ییل، ۱۲ جون.

^۲ «اوزبیکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۲ ییل، ۲۹ می.

فلسفه سی «بوندن بویان هم انسانیت نینگ معنوی برکماللیگی اوچون مهم حیاتی تعلیمات بۇلیب قاله و بره دی»^۱.

بو تعلیمات نینگ مدنیتیمیز، ملی معنویتیمیز تاریخیده گی اۇرنینی علماً تعیین ایتیشده، اونی خلقیمیز روحی و قلبیگه آلیب کیریشده، انشاءالله، بهاءالدین نقشبند حضرتلری نینگ و باشقه پیر کاملریمیز نینگ روح پاکلری مددکار بۇلغهی!..

یسویه و نقشبندیه سر یشیریش «صنعتی»

سابق شۇرالر زمانیده بیزده جوده یامان بیر عادت قطعی لشدی. بو - خلققه بار گپنی آچیق-اشکار ایتمسلیک. انه شو علت طفیلی چارک کم بیر عصر مابینی ده مطبوعاتیمیز و کتابلریمیز، رادیو و تیلویزیون آرقه لی یاخود جانلی ترغیبات و تشویقات یۇلی بیلن خلق آنگیگه شونچه لر کۇپ یالغانلر سینگدیریب یوباریلدی که، بیلمه دیم، اولر اېندی شعوریمیزدن نې تخلیت چیقیب کپته دی-یو، اولردن قی بیرى نینگ الداو لردن عبارت اېکنینی ایتیب ادا قیلمه میز؟..

بو شونینگ اوچون تاکیدلنه یپتی که، هلی هم آدم لریمیز نینگ کۇپچیلیگی ده خلققه بار حقیقتلرنی ایته و برمسلیک و یا شورا مفکوره سیده بۇلگنی کبی، هر قنده ی مسألە نی فقط و فقط اۇز منفعیتیمیزگه ماسلب تلقین ایتیش توغوسى حددن تشقرى کوچلی.

^۱ تریمینگم دج. س. صوفیسکیې آردینی و اسلامي. م. ۱۹۸۹. ص. ۲۰۸.

تاشكېنتدە گى «ايلاغار» محلەسىدە نورۇز بىرەم قىلىنەيىتى. كىمىنەنگىز ھەم نورۇزىمىز تارىخى حقىدە گىپىرگن بۇلدى. سىل و صحبت ائىنەى جەھان اوچون صورتگە ھەم آلىندى...

۱۹۹۳ يىلى اۋزبېكىستان جەمھورىتى فنلر اكادىمىيەسى شىرقشناسلىك انستىتوتىدە بەھادىن نقشبند حياتلىرى و فعالىتلىرى، نقشبندىيە طرىقتى تارىخى و اھمىتى مسألەلرىگە بىغىشلنگن دورە صحبتى بۇلىب اۋتدى. يسويە و نقشبندىيە طرىقتلىرى ارا اۋز ارا مشتركلىكلر و تفاوتلر حقىدە گىپىرگن بۇلدىم. البتە، بو اېگى طرىقت ارا فرقلر بىر آز بۇرتتىرىبىراق تلىقن اېتىلگن دېك تويولگن بۇلسە باردىر. ھەر حالدە، بىر فلسفەشناس عالمىمىز:

- طرىقتلرنى بوندەى اۋز ارا قرەمە-قرشى قۇيىش ناتۇغرى،- دېب

قالدىلر.

طرىقتلر اۋز ارا بىر-بىرىگە قرەمە-قرشى بۇلمەسە-يو، اونى بوگون ائىلبدن بىر-بىرىگە ضد قۇيسك - بو يىنە اۋشە شورالر مفكورهسىدەگى بىر تمانلمەلىك نىنگ اۋزگىنەسى بۇلەدى-قالەدى. اما تارىخى حقىقتىنىڭ اۋزى طرىقتلر ارا معلوم فرقلر، يعنى نازك قرەمە-قرشىلىكلر بارلىگىنى اثباتلر تورسە-چى؟ اوندە علم قىسى يۇلدن يورسىن: بار گىنى اچىق ايتسىن مى يا يىنە حقىقتلرنى خىس پۇشلب كېتەوېرسىن مى؟

...۱۹۷۵ يىلى اېدى، چممدە، تاشكېنتدەگى «ياشلىك» سپورت

سرايىدە امرىكا قۇشمە شتاتلىرى نىنگ اوى-رۇزغار كۇرگزمەسى نىمايش اېتىلدى. بو كۇرگزمەنى ھەر كونى مىنگلر آدملر نوبتدە تورىب تاماشا قىلگنلر. نوبت نىنگ آخرى خدرەگچە بارىب قالر، بو خودى لېنىن موزالىينى زىيارت قىلىشەدىگى ايلان ايزى نوبتنى اېسلتر اېدى. اۋزبېكىستان حياتى نىنگ اۋزىدە شونچەلر كتە بىر شاو-شولى واقە يوز بېرگن و بو حقدە سابىق اۋزنگ بىر اېنلىك ساووققىنە خىر

بېرىش بیلن چېكلنگن. اۋشە پیتدەگى مطبوعات نىشرلىرىنىڭ بىرارتەسى انە شو كۆرگزمە حقىدە لام-لیم دېمەگن شو خېردن باشقە. حال بوکە، بېز، منە، مستقلىك شرافتى بیلن مترقى مملكتلردن تخنىكى ترقیات سىرلىرىنى اۋرگنىشىمىز كېرەكلىگىنى آشكار حس قىلىپ، شو يۇلدە خارچى مملكتلرگە طلبەلر يوبارە پىمىز ھم. انە شو كۆرگزمە حقىدە مطبوعاتدە كىشىلر فكىرىنى چاپ اېتىش، اونى اقش نىنگ اوى-رۇزگار تخنىكەسى، اوندە انسان محنتى نىنگ قنچەلر قىسقرگىنى تھلىل قىلىپ بېرىش حكمران مفكورە نىنگ نىتىگە تۇغرى كېلمس اېدى. بو مفكورە خلقنى عصرلر مابىنىدە فكري زنداندە سقلىشگە قرە تىلگن اېدى. امريكادە اوى-رۇزگار مدنيتى نىنگ بو قدر كمال تاپگىنى انگل پىتگن ساوېت فقراسى نىنگ كۆزى آچىلمسلىگى كېرەك اېدى، شو كۆرىپ تورگنى نھایتدە پست درجەدەگى حياتىنى جنت دېب بىلىپ، الدە نىب يورە وېرىشى لازم اېدى اونىنگ. انە سىزگە حقىقتلرنى خلققە پىتكزمسلىكدن كۆزلىگن غرض!

بوگون بار گىنى بارلىگىچە ايتىشىمىز شرط. بوگون خلق نىنگ خىردارلىك درجەسى و بونگە امكانىتىنى كۆترىش - مملكتنى ترقى اېتتىرىش نىنگ باش وظيفەلریدن. بار گىنى بوگون ایتەمسك، اېرتەگە، البتە، اونى فرزندلریمىز ایتەدى. تارىخ شفقت سىز. بىزنىڭ بىلمەى ایلگىرى سورگن خطا خلاصە مىزنى، اىستەمىمىزى - اىستەمەيمىزى، كېلەجك كۆرستەدى و تنقىد ھم قىلەدى. بىلمەگىمىز گناھىمىز اېمس دېر، بلکہ. بو، نرى بارسە، چلەمولجلىگىمىزدن. لېكن بىلىپ تورىپ خطا گىبرىش، كۆرىپ تورىپ كۆرمسلىككە آلىش، قندەى دېر محدود مقصدلر بىلن بار حقىقتلرنى خىس پۇشلىش - گناھ.

شو معناده بویوک توران زمینده پیدا بۇلیب، کمالگه یبتگن و سۇنگره استه-سبکین مسلمان شرقی نینگ جوده کبگ حدودلریگه ترقه گن یسویه و نقشبندیه طریقترلی ارا فرقلر بۇلمه گنیده ابدی، اولر اۇشه زمانلرنینگ اۇزیده یاق: «بو - یسویه»، «بو - نقشبندیه» دېب اجره تیلمه گن بۇلور ابدی. شونینگ اوچون تورکی عالمده «یسوی ییلی» دېب اعلان قیلینگن، خواجه بهاء الدین نقشبند تولدی نینگ ۶۷۵ بیلیگی نشانلنگن ۱۹۹۳ ییلگه کبلیب هم بیز بو ایکی طریق نینگ اۇزىگه خاص جهتلری حقیده ییترلی معلوماتگه اېگه بۇلمه سک، انه شونده ی اولوغ میراثیمیزنی اۇرگنیشگه اینتیلیشیمیز یوزه کی بۇلیب قاله وېرهدی. چونکه بو گونگی عامه - ملي روحی اویغانه باشلگن عامه. یسویه و نقشبندیه حقیده اېنگ عمومی معلوماتلر آلیشگه گینه اینتیلگن کیشی اوچون دستلب پیدا بۇلهدیگن سوال، مېنیمچه، بو ایکی طریق نینگ اۇز ارا اۇخشش و فرقلی تامانلرینی بیلیشگه قیزیقشده ی توغیلسه هم عجب اېمس.

هر قنده ی ایکی نرسه نی اۇز ارا قیاسلش اوچون اول اولر اۇرته سیده گی عمومی لیکنی انیقلاشتیریب آلیش کېرەک. آدم نینگ طبیعتی انه شونده ی. منطق هم شونی تقاضا اېته دی. چونکه مقایسه قیله یاتگن کیشی، ایتھ یلیک، درخت بیلن درختنی می، درخت بیلن قوشنی می، درخت بیلن دریانی می سالیش تیره یاتگیننی انیق بیلیشی کېرەک. البته، درخت بیلن قوش اۇرته سیده اوزاق راق باغلیق لیک بار: قوشلر کۇپینچه درختدن مکان تاپه دیلر اۇزلریگه یاکه قوشلر درختگه قۇنیب اۇتیره دیلر. درخت بیلن دریا اۇرته سیده گی عمومی لیک بوندن هم کۆره اوزاق راق: درخت دریا قیرغاغیده، اوندن سوو ایچیب کۇکریب تورگن بۇلیشی ممکن. عمومی لیک کم جایده فرقلرنی انیقلاشتیریش آسان راق کېچهدی. لېکین درخت بیلن درختنی سالیشتیرگنده عمومی لیک جوده اوستون کبلهدی. اېندی تفاوتلرنی انیقلاش مشکللشه دی.

شو نقطه‌ی نظر دن یسویه بیلن نقشبندیه‌نی مقایسه قیلگنده دستلب اولر اؤرته‌سیده‌گی عمومیلیک کؤزگه تشلنه‌دی. بو عمومیلیک اېسه یسویه‌نینگ هم، نقشبندیه‌نینگ هم بیر یگانه تعلیمات - تصوف‌نینگ ایگی آقیمی - طریقتی اېکنیدن هم معلوم.

خۇش، طریقت نیمه اؤزی؟ بونی بیلش اوچون اول: «تصوف نیمه اؤزی؟»-دېگن سوالگه جواب تاپیش کېرەک.

تصوف نیمه؟

روس عالمی آ. ف. اکیموشکین انگلیس تصوفشناسی ج. س. تریمینگه‌نینگ «اسلام‌ده‌گی صوفی سلوکلر» کتابیگه یازگن سؤزباشی سیده شونده‌ی سوال قۇییب، اونگه منه بونده‌ی جواب قیتره‌دی: «افسوس‌که، حاضرگی پیتده تصوفگه بیر تیزیم صفتیده انیق تعریف بېریش ممکن اېمس، چونکه فنده بو فوق العاده مرکب، کؤپ یۇنه‌لیشرگه اېگه و حددن تشقیری رنگ-برنگ لیک کسب اېتگن، بوتون اسلام عالمی و هسپانیه، سیتسیلیه همده بالقانده هم کېنگ ترقلگن بو دینی دنیا قره‌ش حقیده یگانه خلاصه شکللنگن اېمس»^۱. آ. ف. اکیموشکین نینگ ینه قید اېتیشیجه، «تصوف» اصطلاحی ۱۸۲۱ ییلی آلمان دین‌شناس پروفیسوری ف. ا. تالوک تامانیدن علمی معامله‌گه آلیب کیریلگن^۲. غرب علمی معناسیده بۇلسه، بو گپ تۇغری‌دیر هم. اما «تصوف» اصطلاحی اسلام شرقی‌نینگ اؤزیده پیدا بۇلگن و بی‌واسطه انه شو

^۱ اکیموشکین آ. ف. صوفیسکیې بره‌تستوه: سلاجنی اوزېل پرابله‌م. - و کن: تریمینگه‌م دج. س.

صوفیسکیې آردېنی و اسلامي. م. ۱۹۸۹. ص. ۳-۴.

^۲ اؤشه اثر، ۲۰۹-بیت.

فلسفه همده شو نظریه گه بؤی سونديريلگن روحي تربيه گه اساسلنگن عملياتنى بيلديريپ كېلگن.

شرقده: «تصوف نيمه؟»-دېگن سوال نه اين كه صوفي ليككه دايير علمي اثرلرده، بلكه، صوفيانه روحده گى بديعي ادبياتده هم كؤپ بار قؤييلگن. اونگه جوابلر طرزبده تورلى بديعي اثرلر هم بيتيلگن. مثلاً، امير حسيني دېگن فارسي گؤي شاعر نينگ محمدقول حضرتقول اوف «تصوف» كتابيده كېلتيرگن جوابى توبنده گيچه:

هيچ راهى از تصوف پيش نيست،
چار حرف اندر تصوف بيش نيست:
توبه و صدق است شرطِ آن وفا،
پس فنا كردن فنا را در بقا.
اولش صبر است و صدق و افتقار،
آخرش تسليم و ترك و اختيار،
تا تو در بندي خودى مُشکل رسى،
جان فدا كن تا بدان منزل رسى.
صاف كن دل را نخست از خير و شر،
پس پناه كن خؤى طبعى را به سر.
آتش اندر زن صفاتِ خویش را،
پس هواى نفسِ كافر كيش را.
صاف شو به حق نهمان و آشكار،
صوفيانى صاف را اين است كار^۱...

^۱ حضرتقول اوف م. تصوف. دوشنبه. ۱۹۸۸. ص، ۷۵.

بیرینچى بىتده شاعر تصوفدن اوستون راق يۇل موجود اېمىسلىگىنى ايتىب، تصوفده تۇرت حرفدن يىخىسى يۇق، دېدى. بونده مذکور سۇزىنىگ عرب يازوويده تۇرت حرف («ت»، «ص»، «و» و «ف») بىلن بىتلىشى كۇزده توتىلگن. شونىنگ اوچون «توبه»، «صدق»، «وفا» و اوندن كېين «فنا» سۇزلىرى تىلگه آلىنەدى. شوندهى مضمون كېلىب چىقەدى كە، دېمك، تصوف يۇلىگه كىرگن كىشى ايلگىرىگى يىخسى-يامان ايشلىرىدن توبه قىلىشى، كېين صادقلىك بىلن اللەگه بېرگن وعدەسىنى بجرىشى لازم، شوندىن سۇنگىنە اونگه فنا نصيب اېتىشى ممكن. بو يۇل نىنگ اولى - صبر، صادقلىك و فقيرلىك، يعنى كىمغىلىك، آخرى - تسليم بۇلىش، يعنى تاماماً اۇزنى اللە نىنگ ارادەسىگه تاپشېرىش همده اختيارنى ترك اېتىش. سېن، دېدى شاعر، اۇزىنىگ نىنگ بندىنگ چىگەلىگه بېتگندە انه شو منزلگه يقىن لىشگىنىگ اوچون جانىنگنى فدا قىل. اول دىلنگنى خىر و شر، يعنى برچە يىخىلىك و يامانلىكلردن پاكلىك، كېين طبعىنگدەگى خۇلق-اطوارىنگدن باشىنگنى اسره. اۇز صفتلىرىنگدەگى همه نرسەنى اۇتگە تشلە، كېين كافروش نفسىنگ هواسىنى هم كويدىر. حق بىلن بۇلىب، يىشېرىن و آشكار صافلن. چونكە صاف، يعنى حقيقى صوفى نىنگ ايشى شوندهى بۇلىشى كېرەك.

تصوفنى سۇزدهگى حرفلر اساسىده تلقىن اېتىش باشقە مۇلفلرده هم كۇپ اوچرەيدى. مثلاً، نوایى زمانداشى حسين واعظ كاشفى شوندهى يازەدى: «اگر «تصوف» سۇزى نىنگ حرفلرى نىمه معنانى بىلدېرەدى، دېب سۇرەسەلر، قويدەگى معنالرنى بىلدېرەدى، دېب ايت: ت - تجريد، يعنى ظاهرده تعلقلرنى ترك اېتماق، س - صدق و صفا، يعنى باطن-ايچكى عالمى روشن اېتماق، و

- وفا، یعنی احدگه و محبتگه وفا قیلماق، ف - فنا بؤلماق، یعنی اؤزنی الهی جمال دبنگیزیگه غرق حسابلب، مشاهدده یورگیزماق»^۱.

بو شرح امیر حسینی تلقینیدن فقط بیرینچی حرف - ت ایضاحیده گینه فرقلمه دی. لېکن ماهیتاً توبه بیلن تجرید بیر-بیرگیه یقین کبله دی: توبه هم، اصلیده، آلدینگى حیات طرزیدن واز کچیب، مجرد بؤلیب عشق قه شؤنغیش، یعنی تجرید - یالغیزلنیش اوچون کبره ک. علیشېر نوایی هم: «تصوف نیمه؟» - دېگن سوالگه جواب طریقه سیده مخصوص بیر غزل بیتگن. اول بیرینچی و آخرگی مصرعلری «تصوف» سؤزی بیلن یکون تاپگن، ایکینچی و اوچینچی بیتلری بی واسطه انه شو اتمه بیلن باشلنهدیگن غزلی کبلیتیره ی:

بیراوگه مسلم طریق تصوف،
که ذاتیده موجود اېمستور تخلف.
تصوف رضا اهلیدین یخشی اخلاق.
اېرور اصطلاحاتی زېب و تکلف.
تصوف اېمس زهد و تقوا و طاعت،
که انده ریا یؤل تا پر بی توقّف.
اېرور محض تقوا ولېکن ریاسیز.
عبودیتِ صرف و عینِ تَلطّف.
نې ابل قول و فعلیغه اندین تعدی،
نې حق امر و نهی غه اندین تصرف.
اؤزینگ اؤیله بی اختیار انگله بان کیم،

^۱ حسین واعظ کاشفی. فتوت نامهء سلطانیه یاخود جوانمردلیک طریقتی. فارسیدن نجم الدین کامل اوف ترجمه سی. تاشکېنت، ۱۹۹۴. ۲۰-بېت.

نې قالبب تردد انگه، نې تأسف.
 قلیلب حق وجودیده محو اؤز وجودین،
 نوایی، مونی بیل طریق تصوف^۱.
 بو - «فوائد الکبر» دېوانی نینگ ۳۰۶ - غزلی^۲. اونینگ نوایی توزگن
 دستلبکی ایکی دېوان - «بدایع البدایه» و «نوادر النهایه» ده یوقلیگیدن هم
 بیلسه بۆلهدی که، شاعر بو اثرینی ۱۴۸۷ ییلدن کپین بیتگن.
 اپندی غزلی بیتمه-بیت کؤزدن کچیرسک.
 بیراوه مسلم طریق تصوف،
 که ذاتیده موجود اېمستور تخلف.
 دېمک، کیمگه که تصوف یۆلینی توتیش نصیب بۆلگن اېکن، اپندی
 اونینگ جسمیده فکردن قیتیش، بو یۆلدن تانیش یوق. بیلینیب توریدی که،
 تصوف نینگ کیشیدن کوچلی قطعی لیک طلب قیلیشی اوقتیریله پیتی.
 تصوف رضا اهلیدین یخشی اخلاق،
 اېرور اصطلاحاتی زېب و تکلف.
 رضا اهلی کیم؟ باریگه قناعت قیلهدیگن کیشیلر. دېمک، تصوف
 صبر-قناعتلی کیشیلر اوچون یخشی اخلاق اېکن. اونینگ اصطلاحلری اېسه
 کیشیگه هم آراییش - حسن بغیشلهیدی، هم اونى حرکتگه، تصوف قاعدهلرینی
 عملگه آشیریشگه اوندیدی.
 تصوف اېمس زهد و تقوا و طاعت،
 که انده ریا یؤل تاپر بی توقّف.

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمى. بیگیمه جلدلیک. ۶-جلد. تاشکېنت، ۱۹۹۰، ۲۱۱-۲۱۲-بېتلر.

^۲ بو غزل ابراهیم حق قول نینگ «تصوف و شعیرت» (تاشکېنت، ۱۹۹۱) کتابیده یخشی تحلیل اېتیلگن.

ریا نیمه؟ بو - اۋزنی کۈز-کۈز قیلشگه اورینیش، منافقلىك، ایگى یوزلمه چیلیک، سیرتدن اۋزینی پاک قیلیب کۈرستیش. تصوف ریا آسان گینه یۈل تاپه آلهدیگن زاهدلىك، تقوا یا طاعت اېمس. زاهدلىك - ترک دنیاچیلیك، انسانی لذتلردن پرهیز قیلیش. تقوا - الله دن قۇرقیش، خدا یۈلیگه اۋزینی کۈپ جهتلردن تییش، هر قندهی حرامدن نهایتده بیراق یوریش، بعضی بیر طعاملرنی مطلقا استعمال قیلمسلیك. طاعت-اطاعت بیلن عبادت قیلیش. شو اۋرینده نوایی اثرلری، خصوصاً، لیریک شعریتیدهگی زاهد سیماسیگه سلبی مناسبتنی، اونگه عاشقلىكنی یاكه بیر تمثال صفتیده می پرستلىكنی قرشی قۇییشنی اېسلنگ:

زاهد، سنگه حور و منگه جانانه كېرەك،

جنت سنگه بۇلسون، منگه میخانه كېرەك.

میخانه ارا ساقی و پیمانە كېرەك،

پیمانە نېچە بۇلسە، یانە كېرەك^۱.

یاكه شاعریننگ چهاریارلردن بیرى - حضرت علی ایتگن حکمتلی

سۆزلر اساسیده شعر بیلن ترجمه قیلیب بیتگنی «نظم الجواهر» تۈپلمیدهگی:

عرفان اهلینغه اېل نیازی یخشی،

تعظیم ایله دلنوازی یخشی،

گر معرفت اۋلسە، چاره سازی یخشی،

طاعت کۈییدین معرفت آزی یخشی^۲.

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اۋن بېش جلدلىك. ۱-جلد. تاشكېنت، ۱۹۶۳، ۴۹۱-بېت.

^۲ علیشېر نوایی. اثرلر. اۋن بېش جلدلىك. ۱۵-جلد. تاشكېنت، ۱۹۶۸، ۳۲-بېت.

دېگن مصرعلرنی یادگه کبلتیرینگ. عرفان اهلی - معرفت کیشیلری، دېگنی. معرفت - اللّهنی تصوف یولی بیلن، کۈنگیل، روح بیلن حسّی بیلش، عشق آرقه لی عالم سیرگه بیتیش^۱. بو باطنی علم هم دبیله دی. اللّهنی انه شو یؤل بیلن بیلش نینگ آزگینه سی هم کۈر-کۈرانه کۈپ طاعت-عبادت قیلشیدن یخشی اېکن. دېمک، شرخله پاتگنیمیز غزل نینگ اوشبو بیتیده شاعر تصوفنی ریاکارانه زهد و تقوا و طاعتگه یؤل بېرمه دیدیگن بیر معرفی آقیم صفتیده تلقین اېته ییتی:

اېرور محض تقوا ولېکن ریاسیز،

عبودیت صرف و عین تَلَطّف.

البتّه، تصوف هم خالص نیت بیلن قیلینه دیگن بیر تقوا، بیراق اوندّه ریا - کۈز بۈیمه چیلیک، اۈزنی کۈرستیش، شو بیلن اېل نینگ آلدیده مقتە نیش یۈق. اوندّه اللّه گه چین کۈنگیلدن، خالص بنده لیک خدمتینی ادا اېتیش، مهربانلیک کۈرستیش بار.

تصوفده، خصوصاً، نقشبندیّه ده صوفی نینگ الله یۈلیده سلوکه مشغول بۈلگنینی اېلگه کۈز-کۈز قیلش قتیق قاره لنه دی. حتی، آشکارا خلوت هم شونینگ اوچون رد اېتیله دی که، بهاء الدین نقشبندینگ فکر لریگه کۈره، خلوتده شهرت بار، شهرتده اېسه آفت بۈلشینی انیق. هر قنده ی مشهور آدم بو دنیاده نامشهور کیشیگه نسبتاً بیر نېچه بار کۈپ اذیت چکیب یششگه محکوم. شونینگ اوچون صوفی آشکارا خلوت قیلیب، شهرت قازانمس لیگی کېرەک.

^۱ بو حقه قرهنگ: امام نظر اوف م. نوایی کشف اېتگن عالم. - «اۈزبېکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۳ ییل، ۳۰ جولای.

بونینگ اوچون او سیرتدن آدملر بیلن بیرگه بۇله وېرىشى لازم. هر قندهی انجمن، یعنی کۇپچیلیک ایچیده هم صوفی قلباً-باطناً خلوت قیله وېره دی.

نې اهل قوم و فعلیغه اندین تعدی،

نې حق امر و نهی غه اندین تصرف.

هه، انه شوندهی تصوفگه عمل قیلگن صوفیگه نه اهل نینگ الله اوچون وعده بېریب، اونى بجریشیگه ظلم یتته دی و نه سالک نینگ حق بویورگن یخشی ایشلرگه مشغول بۇلیشی و یامان ایشلردن تییلیشی حقوقی قۇلیدن تارتیب آلینه دی. دېمک، تصوف سوء استعمالگه یۇل قۇیمه یدی هم، اونینگ شریعت قاعده لرینی بجریشیگه هېچ بیر زبانی هم یۇق. خلص، تصوف صوفیگه آرتیقچه آغیرلیک یوکلمه یدی.

اۋزین اۋیله بې اختیار ایله بان کیم،

نې قالبب تردد انگه، نې تأسف.

تصوف شوندهی بیر معرفی یۇل که، اونگه کیرگن کیشی اۋزینی خودی بې اختیار آدم دېک حس قیله دی. شونینگ اوچون اېندی اونده نه بیران نرسه نینگ ترددی، غمی بار و نه بیران ایشدن افسوس لنیش. نېگه؟ چونکه:

قیلیب حق وجودیده محو اۋز وجودین،

نوابی، مونی بیل طریق تصوف.

دېمک تصوف یۇلیگه کیرگن کیشی اۋز وجودینی حق، یعنی الله وجودیده محو، یعنی یۇق قیله دی. سۇنگی مصرعه شاعر اۋزیگه اۋزی مراجعت اېته دی: ای نوابی، خودی انه شونی سېن تصوف یۇلی، دېب بیلگین!

غزله گی بار- یۇق گپ شو. اثر «طریق تصوف» سۇزلىرى ایله یكون

تاپگن مصرع بیلن باشلنیب، «طریق تصوف» سۇزلىرى ایله توگه گن سطر بیلن نهاییه سیگه یتته دی. بدیعیات علمیده بوندهی افاده واسطه سی رد المطلع

آلدینگه سورر، اؤز تأثیری و نفوذینی کوچه ییتیریشگه هر خیل یؤلر بیلن حرکت قیلر ابدی»^۱.

نوایی هم غزله تصوفنی اؤز طریقتی بؤلیمیش نقشبندی نی کؤزده توتیب تعریفله گن. چونکه شاعر مذکور طریقت غایه لرینی عامه گه بدیعی ادبیات واسطه سیده ترغیب ایتگن بویوک نقشبندی صاحب قلملردن بیری ابدی. دېمک، او نقشبندیه غایه لرینی نه فقط اؤزی نینگ بیریک اثرلری، ایته یلیک، داستانلریده، بلکه، غزللریده هم خلقه سینگدیریش امکانتلرینی تاپگن.

تصوف کبره کی می؟

خوش، تصوفنی بیلیش بوگون اوچون نیمه بهره دی؟ بوندن بېش عصر مقدم یازیلگن نوایی اثرلریده گی تصوف غایه لری بدیعی تلقینلرینی اؤرگیش فقط و فقط اؤتمیش میراثیمیزنی بیلیب قۇبیش اوچون گینه می کبره کی؟ اخیر، یریم مینگ ییل ایلگری یشه گن آدم نینگ تصورلر و عقیده لری هم، بو اثرلرده گی کبلیتیریلگن حکایتلرده تصویر ایتیلگن حیات هم، انسانی مناسبتلر هم بیزگه - ۲۱ عصر بۇساغه سیده تورگن آدم لرگه جوده ساده، حتی، بعضاً جۇن بۇلیب توپولمه یدی می؟ شخصی اوچاقیگه اېگه کیشیلر- کو کۇپ حاضر بو دنیاده. اېندی انسان، علاجینی تاپسه، شخصی رابطه سیگه هم اېگه بۇلسه- یو، خواهله گن سیاره سیگه ایسته گن پیتیده سیر قیلش امکانیگه ابریشیشنی آرزو قیلیب، تۇغریراغی، شو ترقیات درجه سیگه تینیم سیز ایتتیلیب تورگن بیر دوردده اېشک مینیب یورگن کیشیلر، بیر مملکتدن ایکینجیسی گه فقط پیاده و توبه لرده گینه سفر قیلگن آدم لر، حجگه پای و پیاده بارگن حاجیلر حیاتیدن آلیب

^۱ اؤشه اثر، اؤشه بیت.

حكاية قىلىنكن اثرلر نىنگ قىزىغى بارمىكن؟ او آنه-بابالرىمىز-كو، حاضرگى تېزكار حىياتى آرزو قىلگن بۇلسه لر - باردىر. بىراق اېندى بىز اولر حىياتى حالتىگه توشه آلرمى كنىمىز؟ اوز ارا باردى-كېلدى علاقه لرى و اخبارات واسطه لرى ترقىياتى نىنگ حدّ اعلى سىگه چىققن تېزرفتار زمان كىشىلرى نىنگ بىر اولاق- اولاق جايلردە، ويرانه و غارلردە يگه-يالغىز - خلوتگه چىكىنىپ يشىنى قندەى هضم قىلە آلەدى؟

...بوگون آدمزاد مېترو دېگن بىر معجزەنى يره تىب، اېندى نېگه كۇپ كىشىلر نىنگ بىر يوزەسىدن يوره دىگن نقلیات واسطه سى، اىته يلىك، اوتوبوس، ترامواى يا ترولىبوس تيار تورگن بۇلسه، منزلگه، علاجى بارىچە، مېترو بىلن اېمس، اۇشه بىر يوزەسىدن يوره دىگن واسطه بىلن بېتىب آلىشگه اىنتىلىشى نىنگ سببىنى هم علمى تدقيق اېتىب اۇرگنەپتى. سبب شو اېكن كه، آدمزادده اخباراتگه اۇچلىك تويغوسى كوچلى بۇلر اېكن. مېتروده جوده تېز فرستده منزلگه بېتىب بارىش ممكن، البته. اما بىر يوزەسىدن يوره دىگن نقلیات واسطه سى نىنگ اوستونلىگى شونده كه، اگرچى بىر مدت كۇپراق يۇل يوربلسه هم، قىتنگه، انه شو وقت اىچىده آدم كۇچەنى كۇرىب كېتر و شو ارقەلى كۇپ معلومات آلىب، زېرىكمس اېكن.

شوندهى بىر زمانده تصوفده گى خلوت ارا گۇشه نشىن بۇلىب اۇتيرىش غايەسىنى او كىشىلر قندەى قبول قىلەدى؟

شوندهى يا شونگه اۇخشش ملاحظه يوربىتىشىمىز هم طبعى، هم غير طبعى. نېگه؟ اخىر، بىر كتابخوان نىنگ اۇزى تاريخ نىنگ تورلى زمانه لرىده يازىلگن، هر خىل ملت و ابلتار حىياتى عكس اېتتيرىلگن، تورلى-تومن فعل- اطوارگه اېگه آدملر سىماسى يره تىلگن اثرلرنى اۇقى وېرەدى، توشونه وېرەدى، اوندن اۇزىگه كېرەكلى ذوق و خلاصه لر آلە وېرەدى-كو. شو معناده نىمه

بۇلیدی، اۇز ماضىى مىز عكس اېتگن اۇشه «ساده» حیات هم اۇقووچىنى اۇزىگه جلب اېتىشى ممكن. لېكن اساسى مسأله بو هم اېمس.

همه گپ شونده كه، دورلر اۇتسه - اۇته وېرر، بىراق انسان ملتى، دىنى، اىرقىدن قطع نظر، ماهيتاً آدم اتادن بېرى حاضرگچه اۇشه-اۇشه: كىشىلرنىنگ دردلىرى، حیات اوچون تىنىم سىز كوره شىب ىششگه مبتلا اېكنلىكلرى، ذوق و هيجانلرى قىرىب اۇشه-اۇشه. اېزگولىك و ياووزلىك حقيده گى تصورلر هم بوتون عالمده دېبرىلى بىر خىل. دېمك، تصوف نىنگ غايه لىرىده بۇرتىب كۇرىنه دىگن اېزگولىكلر تلقىنى نه فقط اۇز ملتىمىز، بلكه بوتون دىنا خلقلىرى اوچون هم بىر زۇر تعليمات ىنگلىغ كېرەك بۇلىشى طىبعى. تصوفنى بوتون دىنا عالملىرى تىدقىق اېته يانگىنى هم شونى اثبات قىلىب تورىدى.

اېزگو غايه لىر دورلر اۇتىشى بىلن اۇزگىرىب باره وېرەدى، البته. باشقچه اىتگنده، هر بىر دور اۇزىگه خاص و ماس غايه لىرنى اىلگىرى سوره دى. اما اېزگولىك و ياووزلىك حقيده گى قرەشلىر، سىرتدن هر قنچه اۇزگرمه سىن، اىچكى چەتدن، يعنى ماهيتاً كم تىغىر تاپەدى. شو معناده انسانىت تفكرى نىنگ تورلى دورلرىده گى محصوللرى ارا قنچه فرق بۇلسه، شونچه اۇخشىلىك هم بار. تفاوتلر كۇپىنچه مقصدلردن كېلىب چىقه دى. چونكه كىمكه بىرار اىشنى عملگه اشىرىشنى آرزوله سه، بىلىنگ كه، اونىنگ معىن مقصدى بار. اول - مقصد، كېن - حركت. حركت - مقصدگه بىتكزه دىگن يۇل. انه شو مقصد سىرى اىلىب باره دىگن يۇلنى واسطه دېب حسابله سك، دېمك، هر قنده ي بجرىلگن اىش مقصد و واسطه اوبغونلىگىدن عبارت. بونى آسانراق توشونىب آىشىمىز اوچون بىر-اىكى مثال كېلتىرسك.

تصوفده گى اۇز ارا طرىقتلر ارا قىياس هم خودى شونىنگ اوچون كېرەك. تصوف - بىر بوتون تعليمات. اونىنگ قنده ي تعليمات اېكنىنى باتفصىل

شرحلش بو رساله وظیفه سیگه سیغه دینگن مسأله اېمس. بیراق قیسقه قیلیب اونى: انسان نینگ الله گه یتیش مقصدینی رؤیابگه چیقره دینگن، تنگری وصلیگه مشرف بۇلش اوچون آدم نینگ روحینی امکان قدر یوکسک ترقی اېتتیریشنی ترغیب ایله دیدینگن اسلامي تعلیمات، بی واسطه عملگه آشیریشنی طلب قیله دیدینگن فلسفه، دېب تعریفلش ممکن.

یسویه بیلن نقشبندیه ارا فرقار هم، اېنگ اولاً، انه شو طریقترلر یره تیلگن یاکه تکامللشتیریلگن دورده گی شرایطن کھلیب چیقه دی. شونی اونو تمسلیک کهره ک، بو طریقترلر اصلاً بیر سرچشمه دن ترهلگن ایکی جیلغه ینگلیغ قره لماغی کهره ک. بخارای شریفده شیخ یوسف همدانی قۇلیده تعلیم آلگن بیر صوفی - خواجه احمد یسوی یسویه، ایکی نچی صوفی - شیخ عبدالخالق غجدوانی خواجه گان جماعه سینی توزدیلر. خواجه گان جماعه سی کپینچه لیک نقشبندیه طریقتی صفتیده شکللندی. بو حقده دوکتور عارف عثمان نینگ مقاله لریده کۆپ یازیلدی. یوسف همدانی نینگ ایکی مریدی، چیندن هم، باشقه - باشقه طریقترلرگه اساس سالدی. بیراق زنه ار - به زنه ار بو فقط عبدالخالق غجدوانی بیلن خواجه احمد یسوی نینگ شخصی ایستگی بیلن گینه عملگه آشیب کپته و برگن حادثه دېب قره لمسلیگی کهره ک. البته، بو عامل نینگ هم جدی اؤرنی بار. لېکن یوسف همدانی بو ایکی خلیفه سی نینگ کپینچه لیک علیحده - علیحده ایکی مستقل طریقتنی باشله گنیگه معین اجتماعي سبیلر هم بار. خواجه گان جماعه سی نینگ دستورینی کپینچه لیک بهاء الدین نقشبند تکامللشتیردیلر، نقشبندیه طریقتیگه ایلنتیردیلر. نقشبندیه طریقتینی کمالگه یتگن حالده آلسک، یسویه بیلن نقشبندیه اؤرته سیده دور فرقی بارلیگی هم آیدینلشه دی. اما بهاء الدین خواجه گان جماعه سی نینگ موجود سکیز آداب قاعده سیگه ینه اوچ شعار قۇشیب، اونى مکمل طریقتگه ایلنتیردیلر. شونینگ

اوپون خواجهگان شیخلری سلوکی نقشبندیه دېب اتهله دیگن بۇلدى. بهاءالدين نقشبندگچه هم موجود بۇلگن آلدينگی سگیز شعارنينگ اۇزى هم يسويهدهگی يۇل-يۇرىقلردن كېسكىن اجره لیب توره دى.

اونده بيز نینگ: بو ايگى طريقت فرقيده دۇر مهم سبب بۇلگن، دېگن دعوا ميز انكار بۇلمه يديمي؟

تورک شیخلری كيم؟

دستلب يسويه بيلن نقشبندیه اۇرته سیده گی فرقلرگه سبب بۇلگن دور بيلن باغليق اجتماعي عامللر حقيده بير آز ملاحظه يوريتسك. بونینگ اوچون اېسه اول: «تورک شیخلری كيم؟»-دېگن طبعي سوالگه جوابنى انيقلشتيريب آليشيميز كېرەك.

«نسايم المحبة... نینگ مقدمه سیده عليشېر نوایی «نفحات الانس...» ده بۇلمه گن شیخلر حقيده يازهدى: «...و حضرت شيخ فریدالدين عطار بيتگن «تذکرت الاوليا» دين بعضى كبار مشايخ كيم، «نفحات الانس...» غه داخل بۇلمه يدور اېدى، هر قيسينى مناسب محلده داخل قیلدیم. و هند مشايخى شرحى هم از مذکور اېردى، ممكن بار - تيلب، تاييب، حضرت قطب الاوليا شيخ فرید شکرگنج دين و سۇنگى مشايخ غچه الحاق قیلدیم (قۇشديم. - س. ا.). و تورک مشايخى ذکرى هم آزرآق اېردى، انى داغى حضرت شيخ المشايخ خواجه احمد يسويدین بو زمانغچه، اولچه ممكن بار - تيلب، تاييب، اول متبرک (تبرک. - س. ا.) كتابده يۇق اېردى، مونده قۇشتم» (۶۶).

شو پرچه ده گی «تورک مشايخى» سۇز بيريكمه سى، بير قره شده، همه گه توشونرلى افاده. البته، بو - «تورک شیخلری» دېگن معنای بېره دى.

اما، همه گپ شونده که، «تورک مشایخی» دېگنده ملتی تورک بؤلگن شیخلر نینگ همه سی دېب توشونیل مسلیگی کبره ک. اوندە: «حضرت جامی اته یلب تورک قومیدین بؤلگن شیخلرنی اؤز کتابلریگه آزاراق کیریتیدیلر-ده»، - دېگن غیر علمی و غیر واقع تصور توغیلیب قالیشی هیچ گپ اېمس.

عموماً، فارسی منبعلرده یسویه طریقتی، بو سلوک شیخلری حقیده معلومات کم. شونینگ اوچون بؤلسه کبره ک، تاجک تصوفشناسی محمدقول حضرتقول اوف «تصوف» کتابیده ۱۸ طریقت حقیده معلومات بېره دی، ینە ۱۱ طریقتنی حاضرچه کم اؤرگنیلگن سلسله لر صفتیده سنه دیدی. بیراق بو ۲۹ طریقت ایچیده یسویه نی مطلقا تیلگه آلمه دیدی^۱. نوایی نینگ «نسایم المحبة...» ی تورکی تیلده گی اولیالر حقیده بیتیلگن ایلك تذکره اېدی. حضرت جامی نینگ قوللریده هم یسویه طریقتی شیخلری حقیده مکمل معلومات بېرووچی منبع بؤلمه گن کؤرینه دی. چونکه نوایی نینگ اؤزی هم اولرنی امکان قدر ایزلب، تاپیب، کبین تذکره سیگه کیریتگینی یازه دی. بو نوایی نینگ یسویه طریقتینی اؤرگنیش بؤییچه قیلگن تاریخی خدمتی ینگلیغ بهالنامگی کبره ک. «تورک مشایخلری» توشونچه سی شاعر زمانیده «یسویه طریقتیده گی شیخلر» دېگن صاف تصوفی معنایی انگلته دیگن اصطلاح اېدی. یسویه شیخلرینی «تورک مشایخی» دېیشگه سبب اېسه شو اېدی که، یسویه صاف تورکانه، یعنی تورکی اېل و اېلتلر آره سیده کېنگ یاییلگن بیر طریقت اېدی. شونینگ اوچون «نفحات الانس...» همده «نسایم المحبة...» نینگ قیسی صحیفه سیده کی «تورک مشایخی» افاده سیگه دوچ کېلینسه، اولر نینگ بری یسویه طریقتیگه

^۱ قرهنگ: حضرتقول اوف م. تصوف. دوشنبه، ۱۹۸۸. صص ۸۶-۱۰۰.

منسوب شیخلر دېب توشونیلیشى لازم. اۇزى تورک قومیدین بۇلسە-یو، باشقە طریقت وکیلى حسابلنسه، بو صوفى «تورک شیخلىرى» توشونچه سیگه کیریتیلمه گن.

لېکن علمیمیزده انه شو «تورک شیخلىرى» اتمه سینی تورلیچه توشونیش بار. مثلاً، فلسفه شناس ر. ت. شادی اوف اونى «اۇرتە آسیا تصوفى وکیللىرى»^۱، دېب تلقین اېتەدى. نقشبندیه شیخلىرى هم اۇرتە آسیا تصوفى وکیللىرى حسابلنەدى، بیراق اولر «تورک شیخلىرى» سیره سیگه کیرمه یدی-کو.

احمد یسوی تورکی خلق وکیلى اېدی. اۇز ارا علمى صحبتلریمیزدن بیریده بیلیمدان شرق شناسلریمیزدن پروفیسور حمید نعمت اوف جوده تۇغرى و سادّه قیلیب توشونتیریب بېرگنلىرى دېک، یسوی یشه گن دورده تورکی خلقلرنینگ بیر قسمى حلی مسلمانچیلیکنی قبول هم قیلمه گن، اۇشه قدیمی کۇچمن چیلیک یاخود یریم کۇچمنچیلیک حالتیده یشر اېدی. آیریم قبیله لر اسلامنی قبول قیلگنی بیلن، حلی بو دینی عقیده لر و قدر مستحکم لشمه گن بیر وضعیت حکمران اېدی. شونینگ اوچون هم یسویه طریقتی بیر یۇله هم تصوف، هم دین ترغیبی طرزیده میدانگه کېلگنینی ایتدیک. حیاتی وضعیت شونی تقاضا اېتر اېدی، طریقت مۇجللنگن اھالی نینگ روحی-مدنی دره جه سی. دینی-معرفی تیارگرلیگی شونی طلب قیلر اېدی. شو باعث یسویه طریقتیده تصوف اوچون دستلبکی و البته پۇخته بجریلیشى کېرک بۇلگن شریعت قاعده لرینی قیته دن میده لب توشونتیریب اۇتیریش کۇزگه تشلنەدى. احمد یسوی حکمتلری بونگه یارقین مثال. اصلیده اېسه تصوف کامل مسلمانلرگه، یعنی

^۱ شادی اوف پ. ت. صوفیزم و دوخاوناى جیزنی نراداو سربدنې ازېی (۹-۱۳۳ و) اوتارېف... داکت. فیلاس. ن. تاشکېت، ۱۹۹۳. ص. ۱۴.

شریعت قانون-قاعده لیرینی آغیشمه‌ی، تۆله و پۇخته بجریب کبله یاتنگن کیشیلرگه، ینده انیقراق قیلیب ایتیلسه، خاص کیشیلرگه مؤلجللنگن بیر تعلیمات اېدی. شریعت باسقیچینی مکمل اؤته‌گن آدمگه اېسه شریعت قاعده لیرینی بجریشنی ترغیب قیلیب اؤتیریش شرط اېمس. حتی، احمد یسوی زمانه سیده‌گی عربی و فارسی تصوف ترغیبیده شریعت نینگ اسلام عالمیده معلوم و مشهور قاعده لیرینی بو قدر توشونتیریب اؤتیریشگه حاجت بؤلمه‌گن. احمد یسوی حکمتلریده اېسه انه شو شریعت قاعده لیرینی شرحلسه، اولر نینگ اهمیتینی توشونتیریش، خلص، صاف دینی ترغیب صوفیانه تلقینلر بیلن بیرگه کبله‌دی. انه شو جهتیه‌گه کؤره، ایتیش ممکن‌که، یسویه تصوف نینگ نسبتاً ساده‌راق طریقتی اېدی. آیریملر اوچون بو طریقت حتی بی‌واسطه اسلام ترغیبی صفتیده هم قبول قیلینگن. بعضی تورکی قبیللر انه شو یسویه شیخلری نینگ ترغیبی بیلن اسلامی قبول قیلگنلر هم. بو حقه ج. س. ترمینگیم شونده‌ی یازه‌دی: «یسویه تعلیماتی تله‌ی دینی، اجتماعی و مدنی شهابچه لرگه اېگه. او تورکی قبیللر نینگ مسلمانلشوویده، تورکی کؤچمنچیلر آره‌سیده اسلامی تطبیق اېتیشده اؤرین توتدی، احمد نینگ (یسوی نینگ. - س. آ.) و اونینگ دوامچیلری بؤلیمیش یونوس اېمرا (۱۳۳۹/۷۴۰ ییلگه یقین وفات اېتنگن) کی‌ی درویش شاعرلر نینگ شعرلری آرقه‌لی اېسه فارسی-تورکی تیللر اؤز ارا تأثیریه‌گه حصه قؤشدی»^۱.

بیر تاریخی حقیقت شوکه، تورکی خلقلر نینگ کته قسمی کؤچمنچی و یریم کؤچمنچی صفتیده یشب، اسلامی اؤتراق قوملرگه نسبتاً کبجراق قبول قیلگن اېدی. یسویه انه شو اېل و اېلتلر نینگ اعتقادی بؤلیمسه شامانی‌لیک

^۱ ترمینگیم دج. س. صوفیسکی‌ی نشانم و اسلامی. م.، ۱۹۸۹، س. ۵۸.

عنصرلریدن هم آیریملرینی اؤزیده اویغونلشتیره باردی. ر. ت. شادیوف تصوفگه شامانی لیک خصوصیتلری نینگ کیریب کپلیشینینی عیناً احمد یسوی دن باشلنگن، دېب حسابله دیدی.^۱ تورک عالمی ابرطغرل یمان تۇغرى قید اېتگنى دېك: «تورکلر نینگ عامه ووي روشده اسلامگه کیریشی اساساً قاره خانیلر دوریده عملگه آشدی. معلوم که، قاره خانیلر دوریده دولت هم رسماً اسلامیتنی قبول قیلدی. تورکلر نینگ اسلامگه اؤتیشی تورک تیلی نینگ تاریخی اؤتمیشیده نهایتده مهم بیر دور دیر»^۲.

قاره خانیلر عیناً انه شو احمد یسوی زمانیده ۱۱-۱۲ عصرلرده حکم سورگن اېدیله.

نقشبندیه ده یسویه ده گی کی سادّه دینی ترغیب یۇق. چونکه نقشبندیه آلّه قچان مسلمانچیلیک کوچلی ترقی اېتگن جایله اھالیسیگه - اؤتراق یشه یانگن کیشیلرگه مۆجللنگن. «قوت اسلام دین» حسابلنمیش بخارا زمینده پیدا بؤلگن بو طریقتده، گرچه سادّه اسلام ترغیبی بؤللمسه هم، شریعت قاعده لرینی، سنتنی بجریشگه نهایتده کتّه اهمیت بېریله دی. «نسايم المحبة...» ده شونده ی کپلتیریلده دی: «و (بهاءالدين نقشبند. - س. آ.) دېر اېمیشلرکه: «بیزینگ طریقیمیز عروۋة الوسقى دورور (یعنی ایشانچ و اعتماد مستحکم توتیله دېگن یؤل. - س. آ.) اول ایلیک پیغمبر متابعتیغه (اطاعتیگه. - س. آ.) اورماقدور و صحابه ی کرام اؤتاریغه اقتدا (تقلید. - س. آ.) قیلماق و بو طریقتده از عمل بیله کؤپ فتوح (موفقیت. - س. آ.) یېتیشور. اما سنت متابعتی (پیغمبر سنتلریگه -

^۱ شادیوف ر. ت. صوفیزم و دوخاونای جیزنی نراداو سرېدېنى ازى (۹-۱۳۳ و). اوتارېف. ...داکت. فیلاس. ن. تاشکېنت، ۱۹۹۳، ص. ۲۱.

^۲ ابر طغرل یمان. بیر چنار نینگ شاخلى (تورک تیلی و لهجه لری)، - «اؤزبېکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۳.

عنعنە لریگە اطاعت قیلیشى. - س. آ.) رعیتی اولوغ ایشتورکه، هر کیشی بو طریقیمیزدین یوز اویورسه (اؤگیرسه. - س. آ.)، انکه دین خطری دور» (۱۳۲). دېمک، نقشبندیە دە دین نینگ سادە ترغیبی یوق، دېگندە، بو طریقندە شریعت انابتگە آلینمس اېکن، دېگن غیر علمی تصورگە بارمسیلیک کېرەک.

توران زمینیدە پیدا بۇلگن یسویە و نقشبندیە دېک ایکی مشهور طریقت اۇرتەسیدەگی بوندن هم مەھمراق ینە بیر فرقنی آیدینلشتیریپ آلمەسک، مسألە نینگ ماھیتیگە یېتیش ینە قیین کېچەدی. خۇش، بو نیمە؟

اعتبار بېریلسە، یسویە طریقتیدە بو دنیا ایشلریگە کوچلی مخالفتچیلیک آھنگی اوستون راق. شونینگ اوچون یسویە ساوېت علمیدە، حتی، «ترک دنیاچیلیک» صفتیدە هم قتیق قارەلندی. یسویە دە ملک انابتگە آلینمەیدی، او انسان نینگ خداگە اینتیلیشى یۇلیدە آرتیقچە، خلل بېرووچی بیر یوک. اۇتکینیچی بو دنیا دە مۇلککە مەر قیلیش اللہگە عشق قۇیشگە زیان یتکیزیشى تورگن گپ. شونینگ اوچون نہ اینکە ملک، عموماً، بو دنیا لذتلیدن واز کېچە و بېریش کېرەک. چونکە بو دنیانینگ اۇزیدە هم، اوندەگی بېرار نرسە دە هم بقا یوق. دېمک، بو فانی دنیاگە انسانگە وفا قیلمە یدیمی، عالم بایلکلی نینگ نېچە پوللیک قدری بار، دېیسیزی؟! سادە راق قیلیب ایتگندە، یسویە دە قۇلنی هم، دلنی هم بو دنیان اوزیب، اولرنی خداگە باغلاش کېرەک، خودی شو نقطە دە و عموماً، بېرچە شونگە اۇخشش دنیا بیلن باغلیق مسألە لردە نقشبندیە، تعبیر جایز اېسە، کېلیشووچیلیک، زمانەوی تیل بیلن ایتیلەدیگن بۇلسە، لیبراللیک یۇلینی توتەدی. یعنی، البتە، بو دنیا بېقا، شونینگ اوچون کۇنگیلنی فقط و فقط اللہگە باغلاش شرط. اما، میلی، قۇل ایشلب تورە و بېرسین، بو دنیا اوچون ناز-نعمت یرەتە و بېرسین، بونینگ کۇنگیلنی خداگە بېغیشلاش اوچون هېچ هم زیانی یوق.

قیتنگه، بونده سالک اوز حلال محنتی بیلن تیریکیچیلیک قیلش اوچون کؤپ امکائیتنگه اپگه بۆله دی-کو.

انه شو نقطه ده یسویه بیلن نقشبندیه اؤرته سیده نازک فرق پیدا بۆلشینی سبزیش قیین اېمس.

باطن و ظاهر

خۇش، عموماً آگنده، مقصدی - بیر، حتی، استاذ - یوسف همدانی بېرگن تعلیم بیر-او، نېگه اېندی بو ایگگی طریقت آرەسیده فرق پیدا بۆلیب قالدی؟ حتی، بهاء الدین نقشبند یسویه طریقتیده گی پیرلردن خلیل آتەنینگ هم خدمتیده بۆلیب، او کیشیدن اوزاق ییللر تعلیم آگن اېدیلمر. خلیل آتە آرەده ینە اوچ پیر واسطه سیده زنگی آتەنینگ آتەلری - عبدالملک تاج خواجه نینگ مریدی اېدیلمر. انه شو یؤل بیلن نقشبند یسویه طریقتی سلسله سیده هم قید اېتیلە دیلر^۱. شو طریقه ینە: «بهاء الدین هم خواجه گان، هم یسویه طریقتلری پیرلریگه مرید بۆلسلەر-یو، نقشبندیه یسویه دن فرق قیلە دیمی؟»-دېگن سوال توغیله دی.

اجتماعی عامل دېگن نرسه انه شو نقطه ده آیدینلشە دی. یسوی یشە گن محیط بیر باشقه تاریخی ترقیات دوریده اېدی، یاخود خلق باشقچه ایشلب چیقیش بیلن کون کؤرر اېدی. او پیرده، اېنگ مهمی، جماعه ملکی بار اېدی. قبیلە نینگ، قیشلاق نینگ، اوول نینگ - بارینگ که، قنده یدیر جماعه نینگ عمومی ملکی، هېچ بۆلمه سه، مالی بار اېدی. اگر شو جماعه ایچیدن تصوف یۆلیگه کیرگن کیشیلر تاپیلیب قالسه، انیق که، خلق بونده ی آدملرنی اقتصادی

^۱ قرهنگ: تریمینگم دج. س. صوفیسیکی نشانم و اسلامی. م، ۱۹۸۹، ص. ۵۸.

جهتدن تشلب قۇيمس، یعنی او آج قالمس اېدى. جماعه نینگ عمومي ملكى -
 گۇشتى بارمى، بس، بىر نېچە آدم ايش بىلن مشغول بۇلمەى هم كون كۇرئيشى،
 خدا يۇليگە باشقەرلارونى باقىشنى اوز بۇيىنلرگە آيشلرى تورگن گپ. اگر
 جماعه نینگ عمومي ملكى بۇلمەگن تقديرده هم، خلق نینگ قۇليده مالى -
 قۇى-اېچكىسى بار، تىرىكچىلىك بىر قدر سادە و مال باقىش اوچون كېنگ-
 كېنگ يىلاولر شو اهالى اختياريده. شونىنگ اوچون بوندهى سادە يشش طرزیده
 خلق بىر نېچە درويشنى بى ملال باقهدى.

بو دعوا اثبات سىز قالمەسى اوچون بىر مثال كېلتيره مېز. گرچه، بىر
 قرەشده، بونىنگ يسويه گە مطلقا علاقەسى يۇق دېك توبولسه هم، اصليده،
 ماهيت جهتيدن بو يسويه ده گى ترك دنياچىلىك اوچون اجتماعى اساس
 نقشبنديه ده گىگە نسبتاً كوچليراق بۇلگىنىنى اثباتلش نقطەى نظريدن كېرەك.

چينه كم تصوف بارە-بارە يورتميزده اۇزى نىنگ اصل يۇليدن چىقىب،
 بىز نىنگ عصرىمىزگە كېلىب ايشانچى لىككە ايلنىب كېتدى. تصوفده، حتى،
 بىز نىنگ اۇز فرزندى هم آتە سىگە مى و يا باشقە شىخگە مى مرید توشىب، اوندىن
 باطنى علم اۇرگنمسه، اۇزىنى روحي تربيه لشدە يېترلى بىر درجه گە اېرىشالمسه،
 شىخلىك مقامىنى الالمەيدى و مرید تۇپلش حقوقىگە اېگە بۇلالمەيدى. لېكن
 بىز نىنگ زمانلرگە كېلىب آتە-باباسى شىخ اۇتگن كيشىلرنىنگ برچه فرزندلرى،
 فرزندلرى نىنگ فرزندلرى اۇزلرنى ايشان حسابل كېلدىلر، ايشانلىك تربيه يۇلى
 بىلن اېمس، وارثى قان اساسيده اولاددىن اولادگە اۇتدى و اۇشە آتە-بابالرىدىن
 بىرى نىنگ مریدلرى بۇلمىش كيشىلرنىنگ فرزندلرى وارثى اساسده بولرگە هم
 مرید سنەله وېردى. حال بو كە، چينه كم تصوفده هر بىر سالك پىر كمكیده اۇزىنى
 اۇزى ترقي اېتتىرىش ارقەلى گىنە شىخ درجه سىگە يېتەدى. حتى، بهاءالدين

نقشبنددن: «سیز نینگ سلسله نگیز نی بیر گه ییتر؟» - دېب سۇره گنلریده اول ذات شریف: «کیشى سلسله بيله هېچ بیر گه ییتمس» (۱۳۲)، - دېب جواب بېر گنلر. دېمک، سلسله نینگ، یعنی بیر کیشى نینگ قانده قیسی بویوک ذاتلر گه باریب تقه لیشی نینگ اۇزی گینه حلی شرف کھلتیرمه یدی، تصوف یۇلیگه کیرگن هر کیم نینگ اۇزی مرشد یاردمیده اۇزینی اۇستیریشی کېرک. سلسله دېگنده بهاء الدین دن کیملر نینگ مریدی اېکنلیکلری سۇره لگن. تصوفده پیر نینگ خلیفه سی فرزندیده ی سنه له دی. دېمک، هر بیر مریدگه پیر لیک قیلگن آدم نینگ هم پیری بار، اۇشه پیر نینگ هم پیری بۇلگن. تصوفده بونده ی زنجیر نینگ اهمیتی کته. بیراق بهاء الدین نقشبند، حتی، انه شو تن آیینگن سلسله نینگ هم تصوفده کۇنگیلنی ترقی اېتتیریش اوچون باش مسأله اېمسیلگینی تآکیدله گنلر. شونده ی اېکن، کیشى آته سی یا باباسی شیخ بۇلگنی اوچون گینه شیخ بۇلیب کېته وېرمه یدی.

اما گپ حاضر زمانه وی پیر-مرید لیک نینگ اجتماعی سبب لری و خصوصیت لری حقیده اېمس. بیزنی قیزیقتیره یا تگن جهت شوکه، انه شو مریدلر پیرلرینی هم مادّی جهتدن تآمینلب توره دیلر. ایته یلیک، ایشان بخارا یا سمرقنده استقامت قیله دی، اما اونینگ مریدلری قشقه دریا یا سۇرخان دریا نینگ اساساً قیچاق شېوه لریده گپلشه دیگن و اکثریت چارواچیلیک بیلن مشغول اهالیسی ایچیده. ایشانلر انه شو مریدلرینی یۇقلب، تېز-تېز اولر نینگ آلدیگه کېلیب توره دیلر و مریدلر هم بهالی قدرت اولر گه نذر قیله دلر. البته، کۇیینچه ایشانلر گه قۇی یا اېچکی بېریله دی.

خۇش، نېگە بخارا يا سمرقنددەگى ايشانلرنىنگ مريدلرى اساساً دشت يېرلردە؟ نېگە قشقه دريا يا سۇرخان دريادە پىر-مريدلىك، يعنى مريدلرنىنگ پيرلرگە نذر بېرىپ تورىشى بو جايلردە اولگى دېك سقلنگن؟

همە گپ شرايطگە - اجتماعي عاملگە باريپ تقيهلەدى. اۋشە نذر بېرەياتگن قىشلاقلر اھالىسى نىنگ پىر-يىرىم آرتىقچە مالى بۇلسە كېرەككە، اۋزىدن آرتىپ، نذر قىلەدى. تامى همە پىرىگە پختە اېكىلەدىگن، اويىدەگى پىر-ايگى باش مالى هم دلەدن مىنگ عذابدە يولىب كېلىنەدىگن اۋت-اۋلن حسايىگە باقىلەدىگن قىشلاقلردە پيرلرگە نذر قىلىش امكانىتى، البته، جودە-جودە چېكىلگن. يىنە پىر نرسەنى اېسلەتپ اۋتەيلىككە، بخارادە نذر قىلىش عادتى اۋشە شىخلرنىنگ اولادلىرىگە اېمس، بلكە، اولرنىنگ روحلرى حرمتى اوچون اوليالرنىنگ مزارلرى باشىدە قربانلىك قىلىشگە ايلنىپ كېتىگن. بوندە پىر-مريدلىك يۇق. البته، هر قندەى قربانلىك هم، نذر هم، اصلیدە، خدا يۇلىگە عملگە آشىرىلەدى. قربانلىككە اتەلگن جان ذاتى بىرار اوليانىنگ مزارىگە آلىب باريپ سۇيىش شرط اېمس. اللہ - يگانە و اونگە اتەلگن جان ذاتى قەپىردە قربانلىك قىلسنگىز هم بۇلە وېرەدى. خۇش، اوندە نېگە اوليالر دفن اېتىلگن مزارلر باشىگە باريپ نذر قىلىش، يعنى جان-ذات سۇيىش رسم بۇلىپ قالگن؟ بونگە سبب شوكة، ايلگرى، يعنى اۋشە اوليا تىرىك پىتىدە يا اونىنگ وفاتىدن سۇنگ انە شو مزار باشىدە خانقاهلر بۇلگن و شىخ يا اونىنگ خليفەلرى او پىرگە مريدلر يىغىپ، اولرنى حق يۇلىگە باشلەگن. خلق انە شو خانقاهدە اۋزىنى خدا يۇلىگە بغيشلەنگلرنى كۇنگىلرلردن چىقىرىپ بېرگن ماللرى بىلن باققن. فقط شونى آيدىنلشتىرىش كېرەككە، اھالى زيچ جايلىشگن و هنرمندچىلىك يا دھقانچىلىك بىلن تىرىكچىلىك قىلىنەدىگن يېرلردە درويشلرنىنگ خلق احسانلرى حسايىدن تىرىكچىلىك قىلىش امكانىتلرى چاروادار يېرلردەگى، يعنى

كۈچمنچى قىبله لردە گى درجە دن كېسكىن فرق قىلگن. بو ھم اھالى نىنگ اجتماعى احوالى و یشش طرزىدن كېلىپ چىقەدى. ھر حالده، چاروادارلر طبعى نىنگ اولرگە ىرە تىب قۇيگن امكانىتلرېدن كۇپراق بھرە مند بۇلىپ، يوز- يوز ابلىك قۇى قىلىپ قۇبە آلە دىلر و حاضرگى شرايطده ھم بىر قۇىنى ايشانگە نذر قىلگن بىلن اولر نىنگ مالىگە اونچەلر زىان يېتمىسلىگى ممكن. اما دھقان بالە-چقەسى نىنگ رزقېنى قىرقىب، مىنگ عذاب بىلن دلە دن اۋت-اۋلن يولىپ كېلىپ زۇرغە باقە يانگن ايگى-اۋچ قۇى نىنگ بىرېنى ايشانگە بېرىپ يوبارىشى جودە كم اوچرە يدىگن حادثە.

بو - يسويە شىخلىرى بىلن نقشبندىە درويشلىرى فعالىت آلىب بارگن محىط احوالىنى سالىشتىرىش اوچون جودە مھم بىر قىياس.

يسويە طرىقتى توركى خلقلر آرە سىدە كېنگ يايىلە بارگن زمانلردە كۈچمنچى چاروادار گروھلر نىنگ عمومى ملكى ھم بۇلگنلىگىنى ياددن چىقرمە يلىك. درويشلىرى اھالى انە شو عمومى ملك حسابىدن ھم باقە وېرگن. اېندى نقشبندىە شىخلىرى فعالىت آلىب بارە باشلەگن حدودلردە گى احوالىنى حسابگە آلە يلىك. تۇغرى، بوندەى جايلردە، خصوصاً، شھرلردە بايلر ھم كۇپ بۇلگن. لېكن اولر ملكى خصوصى-دە. بوندن تشقرى، بوندەى شرايطدە ھر كىم تىرىكچىلىك اوچون قندەى دىر جدى محنت بىلن شغلنمىسە، عمر بۇى یشش او ياقدە تورسىن، بىر كون ھم اونىنگ قازانى قىنە مەيدى. نىمە قىلىش كېرەك؟ عىناً يسويە دەگى ترغىب يۇلىنى بو بېرلردە عملگە آشىرىش قىين. چونكە، اخىر، كون بۇى خدا يۇلىدە مشغول بۇلىش اوچون ھم، ھېچ بۇلمەسە، یشب تورىش درجە سىدە طعاملىنىش كېرەك-كو. انە شوندەى تىنىم سىز محنت بىلن بند آدملىرى قندەى قىلىپ تصوف يۇلىگە كىرىتە آلە سىز؟

خلص، خواجه گان شیخلىرى، كېيىنچە لېك نقشبندىيە دېب اتەلە باشلەگن
طرىقت و كىللىرى تصوف نىنگ اۇتراق اھالىگە - دەقانلرگە، ھنرمندلرگە،
ضىيالىلرگە، حتى، عملدارلرگە ھم مۇلجلانگن يۇللىرىنى تىنىم سىز اىزلەدى و
اولرنى تاپە آلدى ھم. بو - دنيا ايشلرىدن تاماماً اجرەلمەگن حالدە ھم اللەگە
بېتىش ايشى بىلن مشغول بۇلىش.

خۇش، بونىنگ اوچون نىمە قىلىندى؟

اېنگ اولّا، تصوفدە اساسى دقت مركزىدە تورەدىگن مسألەلر ايككىگە
اجرەدى: اخىر، ھمە نرسە نىنگ ھم صورتى بار و سىرتى بار. دېمك، بىر
نرسە نىنگ اۇزىگە ھم ظاهراً و ھم باطناً قرەش ممكن. انە شو مسألەلرنى تشقى
و اىچكى جەتلرگە اجرەتېش ايشىنى آسانلشتىردى.

نقشبندىيە نىنگ بو عقىدە سىنى بەاءالدىن نقشبندى نىنگ عبدالرحمن جامى
«نفحات الانس...» ىدە كېلتىرىلگن منە بو بىتلرى جودە يخشى افادەلەيدى:

از دورن شو آشنا و از بيرون بيگانه باش،

اين چنين زيبا روش كم مى بود اندر جهان.

اگر «از درون» نىنگ «اىچدن» ھمدە «از بيرون» نىنگ «تشدن»
دېگنلىگىنى انابتگە آلسك، بىتدە منە بوندەى معنا ايلگرى سوريلىگنى
عيانلشەدى: «اىچدن آشنا و تشدن بيگانه دېك بۇل، بوندەى گۈزەل ايش جھانندە
كم تاپىلەدى». دېمك، اىچ و تش عىناً بۇلىشى شرط اېمس. صوفى تشقى
طرفدن بىر قدر اېركىنلىككە اېگە. حتى، او تشقى جھتدن باشقەلردن اجرەلىب
تورمسلىگى كېرەك. صوفى نىنگ عادى آدملردن اجرەلىب تورىشى اۇزىنى كۈز-
كۈز و خداگە اىنتىلىشىنى پېش قىلىش، كىشىلردن علىحدە عزت-اكرام طمع
اېتىش بۇلور اېدى.

نقشبندیه نینگ اگر باشقه طریقتلر، جمله دن، یسویه دن بیرار فرقی ایزلنسه، بو، اولاً، انه شو تشقی جهتگه مناسبتده گینه کۆرینیشی ممکن. ماهیتاً، یعنی ایچکی طرفدن اېسه نقشبندیه هم تصوف نینگ یۇلریدن بیرى و ایلگریگی طریقتلرده عملده بۇلگن برچه عمومی قانون-قاعدهلر و شرط-شرایطلر بو سلو کده هم قطعی حسابگه آینه و بره دی.

نقشبندیه طریقتی نینگ باش شعاری ینگلیغ تلقین اېتيله دیگن - «دل- به یار و دست - به کار!» عقیده سینی آله یلیک. سالک ماهیتده، یعنی ایچیده همیشه خداگه کۇنگیل قۇییشی شرط، اما تشقی جهتدن قره گنده اونینگ قۇلی ایش بیلن بند بۇله و بر سین. بونینگ ماهیتگه زیانی یۇق. یاکه موجود اۇن بیر عقیده دن بیرى - «خلوت در انجمن» گه دقت قیله یلیک. اۇزى-کو تصوفده خلوت - باش مسأله لردن بیرى. چونکه انسان جمعیتدن اوزیلیب، یالغیز حالده اللہنى اۇیله سه، نفع کۇپراق - اونینگ فکرى چلغیمه یدی، باشقه های و هوسلرگه بېریلمه یدی. عموماً، تصوفده اللہ بیلن بۇلیش اوچون باشقه آدم بیلن صحبتلشیش هم خلقت قیله دی، دېگن کوچلی قره ش بار. بونینگ اثباتی اوچون فریدالدین عطار نینگ «تذکره الاولیا» سیده شیخ ابو بکر ابو وراق حقیده نقل قیلینگن منه بو حکایتی کبلیتیریش اۇرینلی.

«خضر پیغمبر علیه السلامنى کۇرماق آرزوسى اول حضرت نینگ کۇنگلیگه توشییدی. هر تانگده قرآن اۇقیر و قبرستانگه بارر اېدی. آرده تضرع و التجا اېتردی. بیر کونی اوییدن تشقرى چیقدى. بیر نورانی پیر کبلیب، اونگه سلام بېردى.

- بوگون بیرگه صحبت قیلماغیمیزنی ایسترمی سېن؟- دېدی پیر.
- ایسترمېن،- دېدی شیخ. ایکیسی سۇلشېب، قبرستانگه باردیلر.
کۇپ سۇزلر سۇزلشدیلر. پیر کبتماق ایسته دی.

- يا ابو بكر! بوگون سېنى بىر بۆلك قرآن اوقىماقدن قويدىك. مېن اوشل ارزو اېتگىنىنگ خضر مېن. بىر ساعت حق بىلن صحبت قىلماق - مىنگ بىل خضر بىلن اوتىرماقدىن يخشىدىر، - دېدى.

(خضر كې بىر ذات نىنگ صحبتى آدمنى اللهدن چلغىتسه، اېندى قالگن كىشىلر بىلن بۆلهدىگن صحبتى اۋزىنگ بىر قىاسل ب كورگىل)»^۱.
حتى، خضر عليه السلام بىلن صحبت هم الله سرى بۆلگه خلقىت قىلىشى حقىده نوابى نىنگ «نسايم المحبة...» يده ابو اسحق ابراهيم خاوص دېگن شىخ اېتگن منه بو فكرلر شىخ ابوبكر قطنى تىلىدن كېلتىرىلدى: «بىر قتله ابراهيم سفردىن يېتى. اندىن سۇردوم كه: «بۆلده هېچ عجب نىمه كوردونگ مو؟» دېدى كه: «خضر منگه يېتى و دېدى كه: «سنگه همراه بۆله يىم مو؟» دېدىم: «يۇق». دېدى: «بېچون؟» دېدىم: «اول (يعنى الله. - س. ا.) رشكىندور، تېز كار. قۇرق مېن كه، كۇنگلوم سنگه الفت توتمه غى»^۲.

فريدالدين عطار نىنگ يازىشىچە، ابو بكر ابو وراق «خلققه اره لشماق» نى قارەلب، «خلقدن هم قاچماق كېرەك» دېب حسابلەيدى هم: «تۇرت دشمن باردىر و اولردن قوتىلماق نىنگ تۇرت يۇلى باردىر: شيطان، نفس، دنيا سېوگىسى، خلققه اره لشماق. شيطان و نفسگه مخالفت (قرشىلىك) اېتماق كېرەك، دنىدان چېكىنماق، خلقدن هم قاچماق كېرەك. كىشى بو تۇرت ياردمچى بىلن قوتىلگەيدىر، يۇقسە هلاك بۇلور»^۳.

^۱ فريدالدين عطار. «تذكرة الاوليا». توركيه توركچەسىگه ترجمەدن اۋزىبىك توركچەسىگه اويغونلشتىرگن ميرزا كېنجەبېك، - «اۋزىبىكستان ادبىياتى و صنعتى»، ۱۹۹۳، ۱۸ جون.
^۲ علبشېر نوابى. اثرلر. اۋن بېش جلدلىك. ۱۵-جلد. تاشكېنت، ۱۹۶۸، ۸۹-بېت.
^۳ اۋشە بېردە.

نقشبندیه ماهیتاً بو عقیده لرنی هیچ هم انکار اېتمه یدی. بیراق تشقی طرفدن انجمن، یعنی آدملر دوره سیده بۇله وېریش کېرەك. چونکه حقیقی اللہ یۇلیگه کیرگن سالک انه شو جمعیت ایچیده هم خلوت قیله وېرەدی. سببی - خلوتگه چېکینیش انسان نینگ قلییده کېچە وېریشی ممکن حادثه-کو. دېمک، مسأله لرنی ظاهر و باطنگه بۇلیش نقشبندیه گه اللہ گه ایتیلیش یۇلی نینگ کۇنگیلده کېچە دیگن جھتلرینی بیرلمچی قیلیب قۇییش امکائینی بېردی. باره- باره نقشبندیه ده حتی، سالک نینگ آچیق-آشکارا، یعنی نمایشکارانه خلوتگه چېکینیشی نینگ اۇزیگه هم اعتراض پیدا بۇلدى. اخیر، آشکارا خلوت هم سالک نینگ اۇزینی کۆز-کۆز قیلیشی، یعنی شو طریقە بو باشقەلردن اوستون دېک بۇلیب توریشی دېک تو یولمه یدیمی؟

شریعت قانون-قاعده لریگه عمل قیلیش همه نینگ، عوام نینگ هم وظیفه سی. تصوف اېسه - خاص، شونگه اقتدا و استعدادی بار، آیریم تنلنگن کیشیلر یۇلی. لېکن نقشبندیه انه شو تنلنگن کیشیلر نینگ تصوفگه کیرگینی عوامدن اجره تیب کۇرستیشیگه تماماً قرشی. بو حقدە نوایی نینگ بیر غزلیده مهم ملاحظه لر بار:

عوام ظاهرى دېک قیلمه غن غه ظاهرینی،
میسر اؤلمه دی باطن ایشی نېچوک که خواص.
بیرا وگه خاص عنایت بو یۇلده عام اۇلدى،
که عام صورتی بیرله اۇزینی ایله دی عام^۱.

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۇپلمی. ییگیمره جلدلیک. ۴-جلد. تاشکېنت، ۱۹۸۹. ۱۹۷-بېت.

دیپلماقچی که، تشقی کورینیشده عادی آدملردېک بولیب یورمه گن صوفیلرگه ایچکی دنیاسینی کمالگه یتکریش نینگ علاجی بولمه دی، کیم که اوزیگه بېریلگن استعدادنی کوز-کوز قیلمه ی، عادی آدملر کبی اوزینی اولر قطاریده سنه سه، اونگه گینه خالصیک نصیب اېته دی.

بو حقه بهاء الدین نقشبند نینگ اوز سوزلرینی کېلتیره ی: «و دېر اېرمیشلر که، بیزینگ طریقیمیز صحبت دور و خلوتده شهرت دور و شهرتده آفت، خیریت جمعیتده دور و جمعیت صحبتده، بو شرط بیله که، بیر-بیریگه نفعی بولونغه ی و اولچه اول بزرگ بویوروتور که... اگر جمیع بو یول سالکلری بیر-بیری بیله صحبت توسه لر، انده خیر و برکت» (۱۳۲).

شونی هم اونوتمسلیک لازم که، خواجه گان-نقشبندیه طریقتی هر قنده ی انجمنده گی صحبتنی ترغیب قیله وېرگن اېمس. شهاب الدین نینگ «مقامات میر کلال» یده اؤقیمیز: «ییلینگ که، نادانلر صحبتی سیزنی اللّه تعالی دن بیراق اېتور. رقاصلر مجلسیگه حاضر بولمگ (ترانه بیلن ساخته ذکر توشووچی کیشیلر نظرده توتیله پیتی)، اولر صحبتیگه یقینلشمگ، چونکه بو طایفه ده گیلر یوره کنی اؤلدیره دی، ینه اولر اهل حال اېمس (صنعی جذبّه گه توشه دیلر). صاحب حال اول دور که، بدنیکه ییچاق سنچسه لر هم، بوندن اونگه پشه چققنچه لیک تأثیر قیلمس. منه بونده ی آدملرنی گینه صاحب حال دېسه بولور»^۱.

دېمک، نقشبندیه طریقتیده صحبت - مهم شرطلردن. چونکه خلوتده شهرت بار. یعنی خلوتگه چېکینگن آدم اېلدن اجره له دی، صوفی لیگینی آشکارا

^۱ دردانه. میر کلال و شاه نقشبند مقاماتلریدن. تاشکنت، ۱۹۹۳، ۳۱-بیت.

كۆز-كۆز قیلهدی، اونینگ صوفی اېكنی حقیده گی گپ همه گه عیان بۆلهدی، شوندهی قیلیب، او شهرت قازانهدی. شهرت قازانیلگن یېرده اېسه آفت بار. بونی حیات دېیرلی هر کونی اثباتلر توریدی. دېمک، جمعیت، یعنی کویچیلیک ایچیده خیریت، یعنی خیر و برکه بار. جمعیت اېسه صحبت آرقه لی پیدا قیلینهدی. اما حضرت عبدالرحمن جامی کبلیترگن و علیشېر نوایی اؤزبکچه گه ترجمه قیلگن بو متنده بیر شرط حقیده هم گپ بارهدی. بو - صحبت چاغیده سالکلر نینگ بیر-بیریگه نفعی بۆلیشی مسأله سی. معناسی شوکه، صحبت چاغیده آدم لر بیر-بیریدن اوزاقلشه دی هم. چونکه بیر روحی حقیقت شونده که، هر قندهی گورونگ آخر-عاقبتده صحبتداش لرنی بیر-بیریدن اوزاقلشتیره دی هم. شونینگ اؤزی هم، اصلیده، باطناً خلوت سری یقینلشیش اېمس می؟ اخیر، شونینگ اؤزی هم الله گه یاووقلشیش سری یېتک لمه دیدیمی؟ آیتماقچی، ایلگریگی صوفیانه طریققلرده هم خیالاً الله بیلن و بی واسطه خلق بیلن صحبت مسأله لری بار اېدی. اما اولر نینگ هر بیریده بو مسأله هر تورلی حل اېتیلگن. مثلاً، ابو بکر صیدلانی شوندهی دېگن: «حق بیله صحبت توتونگ و اگر توته آلمه سنگیز، اول کیشی بیله توتونگ که، اول حق بیله صحبت توتر، تا اینگ صحبتی برکتی سیزنی حق گه یېتکورگه ی» (۹۵-۹۶). شیخ ابو بکر صیدلانی نینگ بو عقیده سی نقشبندیه شعاریگه یقین کبله دی. لېکن جدی فرق هم بار. نقشبندیه ده جمعیت بیلن - اېل بیلن صحبت کؤزده توتیلگن، صیدلانی ده اېسه فقط الله بیلن صحبت توته آله دیگن کیشی بیلن صحبتلشیش ترغیب اېتیلگن. چونکه بو شیخ تنگری بیلن کؤپ بۆلیب، خلق بیلن آز بۆلیش طرفداری. حال بوکه، تصوفده گی کؤپ قره شلر بؤیچه، خلوت - اؤته مهم مسأله لردن. ابو بکر صیدلانی ایتگن: «تېنگری تعالی بیله کؤپ بؤلونگ و خلق بیله آز» (۹۶).

اما شهرلیک کاسب یا سوداگر، قیشلاقلیک دهقان بو عقیده گه قندهی عمل قیلسین؟ اولر خلوتده مشغول بولیشی اوچون کسبی نینگ بحریدن اوتیشی کپره ک می؟ آخری بو تعلیماتنی قبول قیلمه ی قوییشی هم ممکن. چونکه تیریکیچیلیک مسأله سی هم بار-ده. دېمک، بونده ی کیشیلرگه تصوفنی بی واسطه یسویه یولی بیلن سینگدیریش جوده قیین. شونده ی یول ایزلش کپره ک که، هر کونی ایش بیلن مشغول آدملر هم، یعنی دهقان و کاسب و تجار هم تصوف شغلیگه باشله سین. «دل - به یار و دست - به کار!» شعاری تصوفنی عین انه شونده ی اجتماعی طبقه لر اوچون هم ماس بیر طریقتگه ایلنتیره دی. دېمک، خلوت مسأله سی هم نقشبندیده باشقه چه - خودی شو «دل - به یار و دست - به کار!» عقیده سیدن کبلیب چیقیب حل قیلیندی. خواجه گان جماعه سیده ایلگریدن عمل قیلیب کپلینگن بو شعارنی بهاءالدین نقشبند شونده ی توشونتیره دیلر: «ینه (او کیشیدن. - س. آ.) سؤردیلرکه: «سیزنینگ طریقتینگیز بناسی نی ایشگه دور؟» دېدیلرکه: «انجمنده خلوت - ظاهر یوزیدین خلق بیله و باطن طرفیدین حق سبحانه و تعالی بیله» (۱۳۲). بو - ظاهرأ، یعنی یوزه کی قره گنده، خلق بیلن بیرگه بولیش، اونینگ بیغینلری - توی - معرکه سیگه هم باریش، لېکن قلبیده - باطناً خلوت قیلیش، یعنی همیشه کونگیلده خدا بیلن بیرگه اېکنلیکنی اونوتمسلیک، دېگنی. اوستاخانه سیده ایشله یاتگن کاسبگه هم، دوکانده اوتیرگن سوداگرگه هم، مسجدده باله لرگه تعلیم بېره یاتگن معلمگه هم ماس کپله دیگن عقیده ابدی بو.

بهاءالدین نقشبندنینگ مریدلیککه کپلگن هر بیر شاگرددن اول: «نیمه کسب و کارینگ بار؟ قؤلینگدن قنده ی ایش کپله دی؟» - دېب سؤره شلری، اگر هېچ بیر کسبی بؤلمه سه، طریقتگه کیریشدن اول باریب بیران کسبنی اوزگنپ کپلیشی اوچون قیترب یوبارگنلیکلری حقیده حکایتلر و روایتلر بار. بو بی چیز

اېمس اېدی. نقشبندیه دنیاوی ایشلردن اجره له مگن حالده هم صوفی بؤلش نینگ یؤلینی توتگن طریقت اېدی.

نقشبندیه نینگ باشقه ایریم شعارلری هم انه شوندهی ترک دنیاچیلیک بؤلپ توپولگن، تعبیر جایز توتیلسه، تصوف نینگ اؤته کبسکین یؤلرینی معتدللشتیرگنی بیلن دنیاوی لیک کسب اېتدی. شو طریقه او تصوفی حیاتگه یقینلشتیردی، اونی محنت کیشیلری شرايطیگه ماسلشتیردی. ایتھ یلیک، «سفر در وطن» شعاری هم شوندهی. بو عقیده نینگ شرحی علیحده باده تقدیم اېتیلدهی.

بین الملل طریقت

علیشبر نوایی اثرلریده یسویه طریقتیده گی شیخلر «تورک شیخلری» دېب یوریتیلیشینی کؤریب اؤتدیک. چیندن هم، خواجه احمد یسوی تورک اېدی، بوگونگی توشونچه لرگه ماسلب ایتسک، اؤزبیک اېدی. یسویه - تورکلر طریقتی اېکنی هم راست. اما نقشبندیه حقیده «تورک طریقتی» دېگن قید اوچرهمه یدی. شو اؤرینده بیر نرسه نی انیقلاشتیریب آلیش کبره ک. بو ملاحظه لردن: یسویه - تورکی خلقلر، نقشبندیه - فارسی خلقلر (یاکه تاجیکلر) طریقتی اېکن - ده، دېگن بیر تمانلمه خلاصه کبلیب چیقمسلیگی کبره ک. اوندە مسأله جوده چلکشیب کېته دی. چونکه اوندە نېگه علیشبر نوایی دېک اولوغ تورک پرست شاعریمیز طریقتده یسویه اېمس، نقشبندیه نی تنله دی؟ اوندە نېگه تېمور (دېمک، تورک) حکمدارلر طریقتده اساساً نقشبندیه طرفداری بؤلدیلر، یعنی نقشبندیه شیخلریگه مرید توتیندیلر؟ تورکی سلطنتلر نینگ اېنگ بویوگی - تېموریلر سالالەسی حکمدارلیگی دوریده گی سیاسی صحنه ده هم مهم موقع

توتگن شىخ - خواجه احرار ولي هم نقشبندى پيرلردن ابدى. يسويهنى توركى طريقت، دېسك، اونچەلر خطا بۇلمس. اما نقشبندىه فقط فارسى خلقلر آره سىده گينه ترقلگن طريقت هم اېمس. اۋشه خواجه گان جماعه سى ايش باشلەگن دورلرده (۱۲ عصر نىنگ آخرى و ۱۳ عصر نىنگ باشلىرى) هم، خواجه بهاء الدين نقشبند زمانه لرىده (۱۶ عصر) هم، اوندن كېين هم شهر و قىشلاق لرىمىزده اۋتراق يشه ياتگن توركى اهالى و كىللىرىدن انچه نقشبندىلر چىقنى انىق. عموماً، نقشبندىه اۋزىده يسويه طريقتى نىنگ مهم جهتلرىنى هم سىنگدىرگن آمىخته، يعنى سىنتىز بىر طريقت صفتىده هم اهمىتلى. حتى، نقشبندىه يورتمىزده اۋزىبىكلر بىلن تاجىكلر اۋرتە سىده گى قديمى دۋستلىك نىنگ يئەده مستحكم لىنىشىگە، اۋزىبىك-تاجىك اۋز ارا اويغون مدنى-ملى عنعنەلرى شكلىنىشىگە اولكن حصە قۇشدى.

خلص، يسويه و نقشبندىه طريقتلرىنى صاف تىل يا خلققە باغلهسك، عموماً، كلاوونىنگ اوچىنى يۇقاتىب قۇيىشىمىز تەيىن. فقط فرق شونده كە، يسويه دستلب توركى خلقلر اىچىده ترقه گن بۇلسە، نقشبندىه كۇپراق فارسى زبائلر آره سىده يايلىگن. احتمال كە، نقشبندىه دستلب ترقه گن جغرافى حدودلرده تاجىكلر توركلر، يعنى اۋزىبىكلر و باشقە توركى خلقلردن كۆره كۇپراق يىش ابدى. اما بولر مسألە نىنگ ماهىتىنى بېلگىلەمەيدى. گپ شونده كە، خواجه احمد يسوي طريقتى توران زمين نىنگ كۇپراق دشتىلرىگە، خواجه بهاء الدين نقشبند طريقتى اېسە اونىنگ اۋتراق اهالىسىگە مۇجللنىب رواجلنگن ابدى. دشتىلرنىنگ اكثرىتى توركىلر بۇلگنى اوچون يسويه شىخلىرى «تورك شىخلىرى» دېب يوريتىلگن. اما نقشبندىه شىخلىرىنى «تاجىك شىخلىرى» ياكە «فارسى شىخلىرى» دېب اتلگنىگە دوچ كېلىنمەيدى. نېگە؟ سبب شونده كە، اۋشه يىتلرده اۋتراق بۇلىب دھقانچىلىك قىلە ياتگن ياكە شەرلرده هنرمندچىلىگ و تجارت

بیلن شغللنه یاتگن خلق آره سیده تورکی لر هم، فارسی لر هم بار ابدی. ترقه لیشی نقطه ی نظریدن آگنده، نقشبندیه هم فارسی زبان، هم تورکی زبان خلق آره سیده بیرده ی و بیر پیته یاییله باشله گن. تصوفده طریقتلر ارا کبسکین فرقلر بؤلشی ممکن، لېکن بو فلسفه اوچون، اصلیده، تیللر و ابلتلر نینگ کبسکین فرقی یوق.

علیشبەر نوایی دنیاگه کبلگن و حیاتی کبچگن حدود اؤتراق خلقلر مکانی ابدی، بو اولوغ شاعریمیز ایجادی هم انه شو اؤتراق تورکیلر ادبیاتی - یازمه سؤز صنعتی ینگلیغ میدانگه کبلدی. اؤز-اؤزیدن، نوایی ایجادی نینگ فلسفی-نظری اساسی هم شو اؤتراق خلقلر اعتقادیکه ماس طریقت - نقشبندیه بؤلشی طبیعی ابدی. شونینگ اوچون بوگون یسوی فلسفه سی حقیده گپ کبتگنده اونى اؤرینلی-اؤرین سیز روشده بی واسطه نوایی گه کبلیتیریب باغله یوهریش، نوایی اثرلرینی گویا یسوی ایجادی بیلن چنبرچس علاقه دار ایجاد طرزیده تلقین ابته وهریش بعضی بیر نازک جهتلردن کوز یومیش بؤلور ابدی. کوردیک که، طریقتلر نقطه ی نظریدن نوایی یسوی یؤلیده اېمس. بدیعی ایجاد معناسیده اېسه، شونی ایتیش کبره ک که، نوایی یسوی نی اولوغ بیر شیخ - اولیا صفتیده نهایت درجه ده حدرب، تعریف ابته دی، لېکن اول ذات شریف نینگ شعریتلری حقیده بیر آغیز هم گپیرمه دیدی. یا نوایی گه یسوی حکمتلری معلوم بؤلمه گنمی؟ هر حالده، علم کبله جکده بونی انیقلب بېرر. اما اگر نوایی یسوی شعریتیدن بی واسطه خبردار بؤلگنیده هم، شو نرسه انیق که، او یسوی یؤلیدن کبتمه گن بؤلور ابدی. بو نوایی اونیب-اؤسگن محیط، شو دورده گی نقشبندیه نینگ موقعیدن کبلیب چیقیب ایتیله پیتی. نوایی دوریده شعریتدن کوتیلگن عالی میزانلر هم یسوی حکمتلری ساده بدیعیاتیدن تمام فره قیلر ابدی. شیخ نظامی گنجوی، شیخ مصلح الدین، خسرو دهلوی، شمس الدین

محمد خواجه حافظ شیرازی، شیخ الاسلامی مولانا محمد نورالدین عبدالرحمن جامی و شو کبی باشقه تلهی فارسی گوئی صاحبی سخنلر کهکشانیده قلمی قلمی قدم قوئنگن علیشېر نوایى اوچون تصوف نینگ هم «زمانه وی» طریقتی، اولوغ بدیعی نیتلریگه ماس دقیق فلسفه گه احتیاج بار ابدی. نقشبندیه شاعر نینگ بو طلبیگه جواب بېرر ابدی. شونینگ اوچون یسوی شعریتی نینگ نوایى شعریتیگه تأثیری دېگن مسأله علماً جوده قلتیس و حلّی کؤپ اثبات و دلیللرگه محتاج بیر معما. طریقتلرنی قۇیه توره یلیک، صاف بدیعی ادبیات معناسیده هم یسوی و نوایى شعریتلری سؤز صنعتی نینگ باشقه-باشقه ترقیات باشیچلری محصوللری صفتیده هم اجره لیب توره دی.

نوایى اوچون ادبیاتده گی یۇنه لیشلرنینگ اهمیتی کته ابدی. فارسی شعریتی قۇیه توره یلیک، ۱۵ عصر گچه بؤلگن تورکی شعریت نینگ اوزیده هم هر خیل درجه لر، هر تورلی یۇنه لیشلر، هر طایفه اسلوبلر بار ابدی. شو اؤرینده نوایى نینگ پهلوان محمد بیلن بؤلیب اؤتگن بیر سوالو جوابینی اېسله یلیک. «حالاتی پهلوان محمد» اثریده اؤقیمیز: «پهلوان ایل- تیفات یوزیدن معهود دستورى (عادت بۇیىچه- س. آ.) بيله اېگنیمنى توتر اېردى، مقّدمه بنیاد قیلدی کیم:

- سېنى بو کون دېرلر کیم، تورکچه شعرنى یخشی ایتورسېن و تورکچه نظم ایتور اېلدىن زشت تیب، بیزگه بو سؤزنى مسلم توتلرلر (روا کؤره دېلر. — س. آ.). بیز نینگ بیر سوالیمیز بار.

- جواب بېره ی، سیز بارى سوالینگیزنى ایتینگ.

دېدی:

- سوالیمیز بودورکه، تورکی گوی شعرادین اولچه شعرلری رۇزگار صفحەسیدە ثبت دور (یا بیلیگن، موجود. - س. آ.)، قیسی یخشیراق ایتیدورلر؟ و سېنینگ عقیدەنگ ایننگ یخشی آیتماقیغە بارور، سېن بېگانورسېن؟

فقیر (یعنی مېن. - س. آ.) دېدیم:

- بارچه یخشی ایتیدورلر، مېن بېگانورمېن.

پهلوان دېدی:

- سېن تکلف (سۇز آدابى، کمترلیک. - س. آ.) و کسر نفسى (یعنى اۇزىنى پىش قىلمىلىكى. - س. آ.) قۇى. واقع یوزیدین سۇز ایتکه، بوکه، بارینى بېگانورمېن، دېرسېن، بارچه خود بیردېک اېمس، البته، تفاوت بار.

فقیر ایتتیم کیم:

- مولانا لطفی حالا مسلم دورلر (تن آلینگنلر. - س. آ.) و بو قوم نینگ استادى و ملک الکلامى دور (یعنى سۇز پادشاهیدیر. - س. آ.).

دېدی:

- نېچوک سید نسیمی دېمە دینگ؟

فقیر دېدیم:

- خاطرغە کېلمەدى و بر تقدیر کېلماق، سید نسیمی نینگ نظمی اۇزگە رنگ توشوبدور (!)، ظاهر اهلی (!) شعراسیدېک نظم ایتمەیدور، بلکه، حقیقت طریقنى ادا قیلیدور. بو سوالده سېنینگ غرضینگ مجاز تاریخیده ایتور اېل اېردى»^۱.

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. غن بېش جلدلیک. ۱۴- جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۷، ۹۸- بېت.

نوایی نینگ آخرگی توشونتیریش جوايیده گپ کۆپ. بیرینچیدن، نوایی لطفی بیلن نسیمی نینگ باشقه-باشقه یۇنه لیشده گی، یعنی «اؤزگه رنگ» ده گی شاعرلر اېکنینی قید اېته یېتی. ایکنینچیدن، بو باشقه-باشقه لیک نیمه دن عبارت اېکنینی هم توشونتیره یېتی. شعریتده حقیقت طریقى - بی واسطه الله نینگ اؤزینی نظرده توتیب تصویرلش. مجاز اېسه اسلوبده عشقنی آدم لر یاکه باشقه تمثاللر اؤرته سیده گی محبت رمزیده قلمگه آلیش. اما مجاز دېلیشیدن هم بیلینیب توریددی که، مقصد بونده هم، اصلیده، الله عشقی. بو ایکی عشق خصوصیتلری حقیده علمیمیزده معین قره شلر ایلگری سوریله باشلده دی^۱.

اصلیده، ادبیات نمونه سی صفتیده ،سید نسیمی شعریتی لطفی شعریتیگه احمد یسوی حکمتلریدن کۆره اسلوباً کۆپ یقین. بیراق نوایی انه شو اؤز ارا نسبتاً یقین ایکی شعریت آره سیده هم کېسکین تفاوت کۆره یېتی و، البته، اؤزینی لطفیگه یقین آلیپتی. تورکی شعریتده نواییگه روحاً و اسلوباً یقین کېله دیگنی - لطفی ایجادی اېدی. بونی «محاكمة اللغتين» ده گی منه بو قیددن هم بیلیب آله میز: «تا ملک عرب و سارت (فارس. - س. آ.) سلاطینیدین (سلطانلریدن. - س. آ.) تورک خانلرغه انتقال تاپتی (اؤتدی. - س. آ.). هولانگوخان (چینگیزخان نینگ نبوه ره سی، اېلکانیه دولتی نینگ بیرینچی حکمداری، میلادی ۱۲۸۳ ییلی وفات اېتگن. - س. آ.) زمانیدین فرزند خلی شاهرخ سلطان نینگ (امیر تېمور نینگ تورتینچی اؤغلی، ۱۳۷۶-۱۴۴۶ ییللرده یشه گن، ۴۲ ییل پادشاه لیک قیلگن. - س. آ.) زمانی نینگ آخریگچه تورک تیلی

^۱ بو حقه ده قره نگ: امام نظر اوف م. حقیقت و مجاز. — «شرق یولدوزی»، ۱۹۸۸ ییل، ۴-سان، ۱۷۶-۱۸۱-بیتلر. ۱۹۹۰ ییل، ۴-سان، ۱۴۷-۱۵۲-بیتلر. ۱۹۹۱ ییل، ۴-سان، ۱۵۰-۱۶۶-بیتلر. عالم س. مجازدن مقصد — حقیقت. — «اؤزبېکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۳ ییل، ۱۰ سېنتیه بر.

يىلن شعرا (شاعرلر- س. آ.) پيدا بۇلدىلر. و اول حضرت نىنگ (امير تېمورنىنگ- س. آ.) اولاد و احفاديدين (نىبره لرى، عموماً، اولادلىرى- س. آ.) هم خوش طبع سلاطينى ظهورغه كېلدى: شعرا سكاكى و حيدر خوارزمى و آتابى و مقىمى و يقىنى و اميرى و گداي دېكلر. و فارسى مذكور بۇلغن شعرا مقابله سىده (قرشىسىده، اولرگه تېنگ كېله دىگن- س. آ.) كىشى پيدا بۇلمەدى، بىر مولانا لطفى دىن اۋزگه كىم، بىر نېچه مطلقلىرى بار كىم، تبع اهلى (دېدى بلند كىشىلر- س. آ.) قاشىده اۋقوسه بۇلور»^۱.

نوابى كۈنگلىگه ياقن و اونگه يېتىشىنى، اوندن-ده اۋتكزىب شعر يېتىشىنى آرزو قىلگنى فارسى ادبيات مېزانلىرگه جواب بېرەدىگن توركى شاعر لطفى گىنه اېدى. اونىنگ هم «بىر نېچه مطلقلىرى» نى گىنه انه شوندهى يوكسك شعريت طلبلىرگه جواب بېرەدى، دېب حسابله يېتى نوابى. انه شوندهى جوده عالي درجه ده گى يوكسك بدىعاتگه اېگه فارسى شعريت - نوابى كۈزلەگن چۇقى اېدى. اونىنگ بويوك مقصدى - توركى شعريتنى هم انه شو يوكسك مقامگه اېب چىقىش، بلكه، اوندن-ده يوقار يراق كۈترىش اېدى. بو اولوغ يېتىنى كۈنگلىگه توكنن شاعر اوچون فلسفه ده هم اېنگ ايلغار تعليماتگه سويه نيش ايلينجى بۇلىشى طبعىي. نقشبندىه نوابى نزديده انه شوندهى پيشقدم تعليمات اېدى.

سويه يىلن نقشبندىه نىنگ اۋز ارا مناسبتلىرى، اۋخشش و فرقلى جهتلىرى، حتى، اۋز ارا «كورهش» لرى حقيده اۋزبېك علميده بىرىنچى بۇلىب عبدالرووف فطرت قلم تېبرەتگن اېدى. اونىنگ «يسوي مکتبى شاعرلىرى

^۱ عليشېر نوابى. اثرلر. اۋن بېش جلدلىك. ۱۴-جلد. تاشكېنت، ۱۹۶۷، ۱۲۸-بېت.

تۇغرىسىدە تېكشىرىشلىر» سرلوحەلى مقالهسىدە انه شو مەھم مسألە نىنگ ملتىمىز اجتماعى-فلسفى تەفكرى، بارىنگ كە، اجتماعى-سياسى حىياتىدە گى دالزىر ب اۋرنى حقىدە سۇز بارەدى. دوتسېنت حمىدالله بالته بايوف اوشبو مقالهنى نىشرگە تيارلب، چاپ اېتىردى.^۱

مقالەگە بېرىلگن حوالەلردن بىرىدە فطرت يسويه و نقشبندىەنى اۋز ارا قىياساً اۋرگنىش مەھملىگى خصوصىدە شوندىە يازەدى: «صوفىلىكدە بو يسوي و نقشبندى طرىقتلرى نىنگ حرىكتلرى اۋرتە آسيا تارىخى نىنگ مەھم ھم جودە قىزىق بىر قىسمى دىر. بو گونگچە جدى صورتدە تېكشىرىلمەگن بو موضوعگە ايد يقىندە «اۋرتە آسىادە تصوف اقىملىرى» عنوانى بىلن مقالهلر نىشرا بىتماقچىمىز»^۲. كۈرىنىب تورىدى كە، علمىمىز انه شو بىگىرمنچى يىللردە ياق تصوفنى اۋرگنىش نىنگ قى درجەدە اھمىتى بارلىگىنى تۇغرى بېلگىلەگن، بىخى حرىكت باشلنگن، لېكن شۇرا دورى نىنگ كېىنگى يىللرىدە بو معنوي-روحى مىراثىمىزگە مناسبت تمام تېسكىرى طرفگە قرەب كېتدى. تصوفگە بىر

^۱ قرەنگ: «قلب كۈزى»، ۱۹۹۳ يىل، دىكابىر سانى. كېزى كېلگى اۋچون شونى افسوس بىلن ايتىش كېرەك كە، بو نىشردە فطرت مقالهسى سرلوحەسى «يسويه مکتبى» طرزىدە چلە بېرىلگىدىن تىشقىرى، مىندىن ھم، نېگەدېر، اېرىم پىرچەرلەر، حتى، بعضى قىدلر قىسقىرتىرىلگن، املاوي جەھتدىن ھم انچە-مونچە خىطالارگە يۈل قۇيىلگن. شونىنگ اۋچون بىز مقاله نىنگ ژونال نىسخەسىنى تاپىب اۋقىشىگە و انه شو اصل منبعگە تىەنىشىگە مجبور بۇلدىك. بو كى مقالهلر نىنگ فقط علمى گىنە اېمىس، تارىخى اھمىتى ھم بارلىگى اۋچون اولر عىناً - تۈلىق چاپ اېتىلىشى شرط اېدى، عكس حالدە ژونال نىنگ اۋزىنى كۈرمەگن مەتخىص فطرت مقالهسى بارەسىدە خلاصەگە كېلىب، حكم چىقىرىشى مەمكىن. بوندىە حكم اېسە تۇغرى بۇلمەدى.

^۲ عبدالرووف فطرت. يسويه مکتبى شاعرلرى تۇغرىسىدە تېكشىرىشلىر. -«معارف و اۋقىتغۇچى»، ۱۹۲۸، ۵-۶-سان، ۴۹-بېت.

تەمانلەمە بەھا بېرىلدى، يسويە و نقشبندىيە طريقتلىرىنى، عموماً، اۋرتە آسيادە تصوف اقيملىرىنى قندەي بۇلسە شوندىيەچە اۋرگىنىش بىزدە اېندى-اېندى باشلىدى.

فطرت نىنگ مەنە بو قىدلرى ھەم بىز اوچون جودە مەھەم: «...يسويە طريقتى اۋرتە آسيادە عبدالخالقى لرى ياخود نقشبندى لرى طريقتى بىلەن موازى صورتدە دوام اېتىپ كورەشكەن (!). تېمورىلر زامانىدە يسوي لرى بو كورەشكە موفوق بۇلە آلمەغەن بۇلسە لرى ھەم، اۋزبىكلر (شيبانىلر كۈزدە توتىلگەن. - س. آ.) حكومتى زامانىدە رقىبلىرىنى يېنگە آغىنلر. شيبانىخان نىنگ يسوي شىخلىرى نىنگ فاتحە و تشويقلرى بىلەن كېلىپ (!)، مشھور نقشبندى شىخى خواجه احرار نىنگ سېويكىلى اۋغلى خواجه يحيانى اوكلەلرى، بالەلرى بىلەن اۋلدىرىشى يسويلىرى نىنگ يېنگىشلىرى اېدى. اۋزبىك عبيدالله خان زامانىدە يىش، مىلادى ۱۵۴۲ يىلدە اۋلگەن مخدوم اعظم دەبېدى (مخدوم اعظم دەبېدى) نىنگ نقشبندى بۇلغىنى حالدە جەھرىەنى قبول قىلىشى اۋرتە آسيادە يسويلىك غلبەسى نىنگ خارچى بىر شاھدى بۇلدى»^۱.

تاجىك تصوفشناسى ا. محمد خواجه يوف عبيدالله خان و اونىنگ طرفدارلىرى مخدوم اعظم گە مريد توشگنلىرىنى يازەدى كە^۲، بونى يسويە بىلەن نقشبندىيە نىنگ اۋز ارا مناسبتلىرى تارىخىدە گى مەھەم واقەە حسابلاش مەمكەن. فطرت اېسە، حتى، بونى ايگى طريقت ارا «كورەش» دە يسويە نىنگ غلبەسى ھەم دېب بىلەدى: «مەنە شوندىن سۇنگ يسويلىك نىنگ اۋرتە آسيادە غالب صفتى بىلەن دوام قىلغىنىنى كۈرەمىز، - دېب يازەدى عالم. يسويلىك نىنگ، خواھ غلبەسىدىن بورون، خواھ اوندىن كېيىن - اۋرتە آسيادە بىر كۆپ شاعرلر

^۱ اۋشە اثر، اۋشە بىت.

^۲ قرەنگ: محمد خواجه يوف ا. ايدىولوژى نقشبندىزمە. دوشنبە، ۱۹۹۱، ص. ۲۰۶.

یپتیشترگینینی قبول اہتمک جودہ ہم ینگلیش بیر حرکت بؤلسمہ کبرہک. لپکن بو یسوی شاعرلرنینگ اثرلری بؤلسون، اوزلری بؤلسون، حلیگچہ تماماً معلوم بؤلمەن، تېکشیریلمەن! بولردن بیزگە یخشیغینە معلوم بؤلغنی - احمد یسوی نینگ شاگردی، مریدی - حکیم آتەدیر. حکیم سلیمان آتە احمد یسوی نینگ اوچینچی خلیفەسی بولوب، اونینگ کورستمەسی بیلن خوارزمغە باریب، شیخلیق قیلغن. میلادی ۱۱۸۶ دە (پیریدن بیگیمە ییل سونگرە) اؤلگن. قبری - خوارزمە، باقیرغان دېگن جایدە. قؤلیمیزدە بؤلغن تذکرە الاولیالرنینگ هېچ بیرى احمد یسوی نینگ «حکمت» لریدن خبر بېرمەگنی حالدە، همەلری حکیم سلیمان آتە نینگ کۆپ «حکمت» لری بارلیغینی بیر آغیزدن ایتیب تورەدیلر. باقیرغان حکمتلری «باقیرغان کتابی» اسمی بیلن ۱۹۰۶ ییلدە قازاندە باسیلغن. بارى ۷۵ بېتدن گینە عبارت بؤلغن بو کتابچەدەگى شعرلرنینگ همەسى حکیم آتە شعرلری اېمس. اوندە حکیم سلیمان آتە نینگ یالغیز ۳۶ پرچە شعرى بولوب، همەسى ۱۱۸۰ مصرعدن عبارت دیر»^۱.

فطرت یسویە یولیدەگى شاعرلرنى اجرە تیب کورستە ییتی. بو بې چیز اېمس. فطرت عبارەسى بیلن ایتگندە، «خانقاه، عبادت ادبیاتی»، یعنی صوفیانه - تصوفانه ادبیات تورکیدە انه شو - طریققلر تأثیرى نقطەى نظردن هم تصنیف قیلینیشى کبرەک. چونکہ نوایی شاعر صفتیدە احمد یسوی یولیدەگى ايجادکار اېمس. بونى فطرت عبیدی مثالیدە انیق ایتەدى. گپنى اوزاق راقدن باشلەسک، انه اؤشە «باقیرغان کتابی» دە شعرلری کبلیتیریلگن شاعرلردن بیرى

^۱ عبدالرووف فطرت. یسویە مکتبى شاعرلری تۇغریسیدە تېکشیریشلر. - «معارف و اوقیتغوچى»،

- عبیدی. اونینگ کیملیگی حقیده فطرت شوندهی ملاحظه یوریتهدی: «قول عبیدی: «عبیدی»، «عبیدالله»، «قول عبیدی» تخلصلری بیلن حکمتلر یازغن بو آدم، بیزنینگ فکریمیزچه، مشهور اوزبیک خانى - عبیدالله خان دن باشقه کیشی اېمس. مشهور شیبانی نینگ مرو تېگره سیده شاه اسماعیل صفوی تامانیدن اولدیریلیشى (۱۵۱۰) مناسبتی بیلن فاجع صورتده ترقلغن اوزبیک عسکری کوچینی بات فرصتده ییغیب، شیبانی آغن اولکهنی ضبط قیلغن بو آدم نایب هم مستقل بولوب، بیگیرمه سکیز ییل حکومت سوردی و میلادی ۱۵۳۹ ده وفات قیلدی. بو آدم اوزی نینگ حکومت ایشلریگه قره مسدن، شیخ لیق هم قیلر ابدی، بو ایشنی اوزی نینگ سیاستی اوچون لازم بیلر ابدی. «ثمره المشایخ» نینگ (فطرت بو کیم نینگ اثری اېکنینی یازمه گن. - س. آ.) یازغنیغه کوره، عبیدالله خان نینگ طریقت نِسبه سی اولیا قاره خان اتلی بیر شیخ واسطه سی بیلن حکیم سلیمان آتغه باره دیر. یالغیز بو قدر بیلن قالمه غن، او اوزی اوچون مریدلر آغن، جهر مجلسلریگه اشتراک قیلغن. اونینگ اولیشی مناسبتی بیلن تاپیلغن تاریخ ماده سی «ذکر گو» (یعنی «ذکر اینگوچی») دیر. عبیدالله نینگ یسویلر بیلن جوده قتیق باغلغنی غه ینه بیر دلیل - یسوی شیخی خدایدانینگ مریدی محمدیار نوغای آتغه اوز قیزی بیبرغنی دیر (نوغای آت ۱۵۳۳ ده اولوب، سمرقند نینگ سغد موضعیده کومیلگن) ^۱.

هر قنچه یسویه بیلن نقشبندیه آره سیده گی تفاوتلر حقیده سوز باره یاتغن بولسه هم، بو ایكله طریقت نینگ هم بیر سرچشمه دن - شیخ یوسف همدانی دن آلینگن تعلیم طفیلی یوزه گه کپلگنینی اونوتمسلیک کپره ک. ایکی

^۱ اوشه اثر، ۵۱- بیت.

طریقت نینگ اوز ارا باغلیشی کپین هم دوام ایتدی. بهاء الدین نقشبند، گرچه خواجه گان طریقتینی کمالگه بیتکریب، مشهور نقشبندیه طریقتیگه ایلنتیرگن بۆلسلر هم، اوزلری، اصلیده، یسویه شیخلریدن ایریملری نینگ هم بی واسطه مریدی حسابلنهدیلر.

بیر کبچه حضرت بهاء الدین توشلریده یسویه شیخلری نینگ اولوغلریدن - حکیم آته، یعنی مشهور سلیمان باقیرغانی نی کۆره دیلر. اول ذات شریف اېسه بهاء الدین نی بیر درویشگه تاپشیره دیلر. سلیمان باقیرغانی ۱۲ عصرده، یعنی نقشبنددن ایکی عصر آلدین یشب اۆتگنلر.

بهاء الدین توشلرینی آته بوویلریگه ایتگنلریده اول ذات شریفه: «ای فرزند، سېنگه تورک مشایخیدین نصیبی بۆلگوسیدور»، - دېدیلر. شوندىن كېين بهاء الدین كۆپ وقتلر اؤشه سلیمان باقیرغانی اؤزلىنى تاپشیرگن درویشنى كۆرىشگه انتظارلر بۆلیب یوره دیلر. بیر كونی تصادفاً بخارای شریف بازاریده اؤشه توشلریده كۆرگنلری درویشگه یۆلیقه دیلر. اسمینی سؤره سهرلر، «خلیل» دېب ایتهدی. لېكن بازارده خلیل بیلن بی ملال صحبتلشیش امكانی بۆلمه یدى.

اؤشه كونی آقشام بهاء الدین نینگ اویلریگه خلیل نینگ قاشیدن كیشی كېلیب، سؤره ته یاتگینى ایتهدى. بهاء الدین كوز مېوه لریدن آلیب، اونینگ آلدیگه باره دیلر. اېندی توشلرینی آیتماقچى بۆلیب، آغیز جفتله گنلریده: «اولچه سېنینگ خاطرینگده دور، بیزگه عیان دور. بیان قیلماق حاجت اېمس»، - دېدی.

بو درویش یسویه شیخلریدن بیرى - خلیل آته اېدى. بهاء الدین نقد اؤن ایکی ییل انه شو شیخ تربیه سینى آله دیلر، اونینگ خدمتیده بۆله دیلر. خلیل آته وفات اېتگن ۱۳۴۷ ییلی بهاء الدین ییگىرمه تۆقیز یاشده اېدیلر.

خلیل آته یسویه طریقتی سلسله سی نینگ میلادی ۱۲۱۸ ییلی وفات اېتگن عبدالملک تاج خواجه دن كېينگی تۆرتینچى حلقة سیده گی شیخ

حسابلنەدى. عبدالملك تاج خواجه اېسە مشهور اوليا - زنگى آتە نینگ پدرى بزرگوار لرى ابدىلر. شونىنگ اوچون بهاءالدين نقشبند يسويه سلسله سیده هم قيد اېتيله دىلر.

نقشبند نینگ يسويه گە باغلىشلىرى فقط يوسف همدانى، تنها خليل آتە ارقەلى اېمس. رساله ميز نینگ بيرىنچى بايىدە گى «بۇچاق يىگن شاگرد» فصلیدن هم بيله سىزگە، اول ذات شريف يسويه شىخلىرىدن قوسم شىخ قۇلىدە هم تربيه كۆرگنلر.

نقشبندىدە، گرچه بى واسطه خواجه گان طريقتى نىنگ دوامى بۇلسە-دە، اۇزىدە يسويه نىنگ هم يىخشى جەھتلىرىنى اويغونلشتىرگن مكممل بير طريقت حسابلنەدى.

خواجه گان طريقتى شىخلىرى نىنگ بى واسطه يسويه پيرلىگە مرید توشىشى بهاءالدين نقشبنددن آلدین هم موجود اېدى. مثلاً، بهاءالدين گە بى واسطه تربيه بېرگن پير - امير کلال اۇز وقتىدە يسويه شىخلىرىدن سيد آتە گە مرید توشگن اېدى. «مقامات مير کلال» دە حكايه قىلىنىشىچە، امير کلال نىنگ آتە سى سيد آتە بىلن قلىن دۇست بۇلگن. حتى، امير کلال نىنگ توغىلىشىنى هم سيد آتە آلدیندن بشارت قىلگن، حلى دنياگە كېلمە گن بالە گە: «امير کلان دېب آت قۇبىنگلر»، - دېب هم ایتگن. امير کلال نىنگ اصل اسمى - امير کلان اېدى. سيد آتە اېسە بى واسطه زنگى آتە نىنگ ايزداشلىرىدن اېدى^۱.

بير نرسە گە انىقلىك كىرىتیب اۇتىش كېرەك.

^۱ بو حقدە قرەنگ: حسن اوف، ح،، نورۇز اواه گ. حضرت سيد امير کلال. بخارا - كاگان. ۱۹۹۳. ۶-بېت.

البتہ، ادبیات ترقیاتی نیی تماماً تصوفگه، اینیقهسه، اونینگ طریقتلریگه بوتونله ی باغلب قوییش مطلقا ناتوغری. لېکن، ایسته ی میزمی - یوق می، احمد یسوی، سلیمان باقیرغانی شعریتی - باشقه، لطفی، نوایی لر شعریتی - بیر باشقه یؤنه لیش، درهجه و موقعدگی سؤز صنعتی ابدی. ادبیاتیمیز ترقیاتیده گی بو تفاوتلرنی فطرت چه لیک سېزگن عالم کم ابدی. بنابرین، او عبیدی نینگ هم یسوی، هم نوایی یؤلیده قلم تېره تگنی نی یازهدی: «عبیدالله شاعر هم متصوف شاعر دیر. اونینگ فارسیچه یخشی شعرلر یازغینی «مذکر الاحباب»، «مجمع الفصحا»، «تذکره السلاطین» کبی منبعلر کینگ صورتده بیزگه بیلدیره دیرلر. اونینگ فارسیچه بیر غزلی مشهور متصوف مخدوم اعظم تامانیدن تصوف اسلوبیده شرح قیلینغن (مېنینگ کتبخانمده بار). عبیدالله خان فارسیچه شعرلرده تخلصی کؤپراک «عبیدی» بؤلوب، بعضاً «عبیدالله» دیر. مسأله نینگ قارانغی تامانی اونینگ تورکچه حکمتلر یازیب- یازمه غنی دیر. یوقاریدن بیری اونینگ حیاتی حقیده بېرگنیمیز معلوماتدن عبیدالله نینگ حکمتلر هم یازگینی گمان قیلیش ممکن ابدی. ایش بیزنینگ گمانیمیز بیلن گینه قالمهدی. یقینده بخاراده تاپیلغن دېوانی اونینگ نوایی مکتبیگه اېرگشیب، تورکی غزللر، یسوی مکتبیگه اېرگشیب، حکمتلر یازغینی هم اچیق اثبات قیلغن بؤلدى»^۱.

بو ملاحظه لر دن کؤرینیب توریدی که، ادبیاتیمیزده انه شو ایکی یؤل بعضاً عیناً بیر شاعر ایجاد ی نینگ اؤزیده هم کېچه وېرگن. شونینگ اوچون یسویه و نقشبندیه مناسبتلرینی تدقیق ایتیش فقط تاریخ، بیرگینه

^۱ عبدالرؤوف فطرت. یسویه مکتبی شاعرلری تۇغریسیده تېکشیریشلر. - «معارف و اوقیتوچى»،

فلسفه شناسلىك، تنها تصوف اوچون اېمس، بې واسطه اۋزېك ادبىياتى اۋتمىشىنى اۋرگنىش، توركى شعريت خصوصىتلرىنى نىقلش، تورلرگه اجره تىش اوچون نىھایتدە كېرەك.

اېندى ادبىياتىمىز تارىخىگە مناسبتدە يوز كۈرستگن يقين اۋتمىشىمىزدەگى بىر جەتگە دقتى جلب اېتسك. خۇش، نېگە ساوبت ادبىيات شناسلىگى عىنأ تصوف ادبىياتى بۇلگنى اوچون احمد يسوي ايجادىنى غايوي جەتدن ضررلى دېب بهالب، درسلىكلرگە كىرىتمەدى، حتى، ادبىيات تارىخى يارىتىلگن معتبر (فوندمېنتال) تدقىقاتلر هم بو شاعرنى تمام قارەلب اۋتدى، يا اونگە مناسبت بىلدىرمەى كېتدى-يو، عكسىنچە، علىشېر نوایى ايجادى «دنياوي ادبىيات» نىنگ يوكسك نمونەسى طرزىدە بهالنىب، كۈكلرگە كۈترىلدى؟ بوتونىسىچە اڭگندە، نوایى ايجادى هم ماھىتأ تصوفانە ادبىيات-كو. مقصدگە كۈرە، نوایى ايجادى ترغىب اېتگن غايەلر بىلن يسوي ايجادى ترغىب اېتگن غايەلر بىر نرسەگە - خدا وصلىگە اېرىشىشگە چارلەيدى و كامل انسان دېگندە تصوف يۈلىنى توتگن كىشىلرنى گىنە تصور اېتەدى-كو! اما صوفيانە ادبىيات نىنگ هم بىر قنچە اىچكى يۈنەلىشلىرى بار. احمد يسوي شعرىتى بىلن علىشېر نوایى ايجادى اۋرتەسىدەگى فرقلىر فقط ادبى-اسلوبى يۈنەلىشلىر خىلمە-خىللىگىدن گىنە كېلىپ چىققن، دېبىش بىر تامانلمەلىك بۇلور اېدى. انه شو صاف ادبى تفاوتلر هم، اساسأ، تصوفدەگى طرىقتلر ارا فرقلىردن كېلىپ چىققن. اللّە وصلىگە بېتىش يۈللىرى يسويەدە - باشقە، نقشبندىدە - باشقە اېدى. ماھىت ينە بارىب ظاهر و باطن مسألەسىگە تىقەلەدى. نوایى شعرىتى ظاهر يوزىدن مجازى عشقنى كويلر، اما معنى يوزىدن، يعنى باطنأ حقيقى عشقنى كۈزلر اېدى. دېمك، نوایى ايجادى ظاهرى جەتدن دنياوي ادبىيات بۇلىب كۈرىنگن.

ھەمە گپ شونىدەكە، خۇدئى انە شو طرىقتلردەگى فرقلرنىنگ احمد يسوي و عليشېر نوابى شعريتلىرىدە عكس اېتگن جھتلرئىنى ساوېت مفكورهسى تېز ايلغەدى. يسوي حكمتلىرىدەگى دينىي تعليم بىلن بىرگە قۇشلىب كېتگن تصوفىي ترغيب «دينىمستىك» بۇلىب كۇرىندى، شو طرىقە مال و ملككە رجوع قۇيمسلىك، بو دنيادان واز كېچىب، فقط سلوككە مشغول بۇلىشكە دعوت «ترك دىناچىلىك» طرزىدە بهالندى. اېنگ قىزىغى، نوابى دەگى، دېمككە، نقشبندىدەگى بو دنيادان اوزىلمەى تورىب ھەم سلوككە مشغول بۇلىش ممكنلىگى غايەسى اېسە ساوېت علمىدە «دىناوېلىك»، بو دنيانى، موجود حياتنى كويلىش طرىقەسىدە بهالندى. اصلىدە اېسە يسوي ايجادىگە مناسبتدە ھەم حددن اشىب كېتىلگنى، يعنى اۋشە ترك دىناچىلىك بۇلىب كۇرىنگن غايەلر مغزى چقىلسە، كىشىنى پاكلنىشكە، معرفتكە، اېزگوليككە چارلىش، يامانلىك، خصوصاً، ياووزلىكلرگە قرشى كورەش، انسان نىنگ قان-قانىگە سىنگىب كېتگن شىطاني فعل-اٹواردن قوتىلىش يۇللىرىنى كۇرستىش اېكىدن بىرەتۇلە كۇز يومىلگنى كى، نوابى ايجادىگە مناسبتدە ھەم حددن اشىلدى، تصوف اېچىدەگى «دىناوېلىك»، يعنى خداگە يېتىش يۇلىدە بو دنىا ايشلردن بوتونلەى اوزىلمسلىك ممكنلىگى غايەسى اېندى تاماماً دىناوېلىك طرزىدە، يعنى دىنىمستىك ادبىياتكە تاماماً ضد قىلىب كۇرستىلىب، حتى، اصلىدە، اۋشە بىر عمومي يۇلدەگى ادبىياتكە - يسوي ايجادىگە قرمە-قرشى قۇيىلىب تلقين اېتىلدى.

نقشبندىەنىنگ يوتوغى يىنە شونىدە اېدىكە، بهاءالدين نقشبند يسويە شىخلىرى قۇلىدە تحصيل كۇرىش جريانيدە بو توركى طرىقتىننگ اېنگ يىخشى فضىلتلرئىنى ھەم اۋزلىشتىرىب آلگن و اۋز طرىقتلرئىنى ترقىي اېتتىرىشكە، شېھەسىز، بوندن فايدهلنگن اېدىلر. نقشبندىەنىنگ ھەم فارسىي، ھەم توركى عالمە كېنگ

یایلیب کبیتیشیده انه شو قاریشیق لشیش نینگ هم موقعی بؤلگن بؤلسه باردیر. اخیر، قره‌نگ، حتی، تورکیه‌دېک صاف تورک پرست بیر مملکتده هم نقشبندیه نینگ موقعی جوده بلند.

خلص، نقشبندیه اؤشه پیدا بؤلش محللریدن باشل ترقیاتده، یعنی تمدنه بیر آز ایلگر براق دېب بهالنه‌دیگن ایشل چیقیش مدنیتیگه اېگه اهالی قتلرلیگه مۆجللنگن اېدی. انه اېندی نوایی نینگ ايجادی مقصدی فارسی لرنیکیدن کم بؤلمه‌گن ادبیات یره‌تیش اېدی، دېسک، البته، شاعر نینگ فلسفه‌ده هم شوندهی ایلغارراق مقامده‌گی طریقتگه ایتیلیشی عیانلشه‌دی. استاذی و عبدالرحمن جامی نینگ هم، عموماً، تېموریلر مملکتیده‌گی اېنگ با‌آبرؤ شیخ - خواجه احرار ولی نینگ هم نقشبندیه طریقتیده بؤلگنی بونگه ینه بیر معین عامل اېدی. نوایی ايجادی نینگ بویوک فارسی زبان شاعرلر اېچیده اؤزیگه حاصلیگی فقط تورکیده بیتیلگنیده‌گینه اېمس. باباکلان شاعریمیز ايجادی انه شو تصوف غایه‌لری نینگ حیاتی‌لشتیریلیب، باشقچه ایتگنده، ینه‌ده دنیایو لشتیریلیب تلقین اېتیلگنی، نقشبندیه طریقتی شاعرلری نینگ تورلیچه اساسلرده شرحلگنی، ادبیات بیلن تصوفی اؤز ارا یقینلشتیریشده اؤز سلفلریدن کؤره بیر قدم ایلگری ادیمله‌گنی بیلن اؤلچنمه‌یدیمی کن؟ حتی، عبدالرحمن جامی نینگ آیریم اثرلری هم تصوف ادبیاتدن اجره‌لیب راق قالگن دېک تصور توغدییره‌دی.

هر حالده، بو مسأله‌لر نوایی شناسلیگیمیزنی هم کؤپ باش قاتیریشگه، انه شو دعوالر اثباتینی ایزلب، تله‌ی تدقیقاتلر آلیب باریشگه اوندیده‌دی.

قطعه لر گه سینگن قت-قت غایه لر

گل گه ایلنگن قطره

نقشبندیه طریقتی غایه لر ی علیشپر نوایی اثرلری مغز-مغزیگه شو قدر سینگیب کبتگن که، اولرنی فقط شاعر آچیق-آشکار تیلگه آلگن جایلدن گینه قیدیریش یرمه یدی. اولوغ بابا کلا نیمیز شعریتیده تصوف نینگ تله ی جهتلی تلقین و تحلیل ایتیلگن، شرحلنگن، ترغیب قیلنگن، مذکور فلسفه نینگ او یا بو مسأله سیگه شاعر نینگ بی واسطه مناسبتی شایان بؤلگن. تصوفی نقطه ی نظرلرده نوایی اکثریت بی واسطه نقشبندیه طریقتی مقامیده توره دی. بونی شمس الملتیمیز نینگ یلی ایجادی مثالیده اطرافلیچه تحلیل قیلیب، اثباتلش ممکن. اما حاضر اونی «غرایب الصغر» دېوانیده گی قطعه لر نینگ دستلبکی بیر نېچه سی مثالیده گینه کؤریب اؤتسک.

دېوانده گی قطعه لر معلوم ایچکی ترتیب ییلن جایلشتیریلگن. «غرایب الصغر مقطعاتی نینگ سرسخنلری» دېگن عمومی سرلوحه آستیده بېریلگن بو قطعه لر نینگ بیرینچیسى، عنعنه گه کؤره، بی واسطه الله مدحیده. اونگه: «تېنگری ذاتی حقیقتیده کیم، خرد مبهوت و نادان دور و اهل خرد فرتوت و حیران» دېگن سرلوحه قوییلگن. «مبهوت» نینگ - حیران، «فرتوت» نینگ - ضعیف، «خرد» نینگ - عقل اېکنینی حسابگه آلسک، دېمک، سرلوحه ده تنگری ذاتی حقیقتینی انگلشده عقل نینگ حیران و نادانلیگی، عقل اېگه لر ی نینگ ضعیف و حیرانلیگی حقیقه قطعه وعده قیلینه یاتگنی معلوم بؤله دی. قطعه نینگ اؤزینی کېلتیرمسدن هم اونینگ نیمه حقه اېکنلیگینی توشونیش ممکن.

ایکینچیسى - ینه عنعنه گه کؤره، نعت-قطعه. اونده پیغمبریمیز محمد^(ص) حقلریده: «رسول اعظم شأئیده کیم، قویاشدین عالم آرای راق دور و نفی

قىلغن خفاشدين تيرهراق». اوچىنچى قىطعه اېسە: «فنا شىرتى بايىدە كىم، طعم زهرى قاتل دور و بقاى ابد نۇشى اول زهردين حاصل». دېمك، بو قىطعه دە طعمى آدمى اولديرەديگن درجە دە اچىق زهر بۇلسە ھەم، باقى لىك انە شو زھردن حاصل بۇلىشى حقىدە سۇز بارەدى. شاعر ايتماقچى كە، فناگە يېتىش - مشقت، لېكن انە شو مشقتنى بۇيىنگە الگن كىشى گىنە بقاگە ھەم مشرف بۇلەدى. فنا و بقا توشونچەلرىنى بىر تامانگە قۇيىپ، عادى گىنە معنادە توشونگندە ھەم، بو - بىر بويوك فلسفە. تىكرار بۇلسە ھەم ايتەى، اخىر، قىسى اېزگو نىتگە مشقت سىز اېرىشىب بۇلەدى؟! خلق بېكارگە: «جان كویدىر مىسنگ، جانانە قىدە!» - دېمەيدى - دە. منە، قىطعە نىنگ اۋزى:

فانى مطلق اولمەيىن سالك،
انگە يۇقتور اميد مقصدى گل،
قارە توپراققە سىنگمەگن قطرە،
اندىن امكانى يۇق اچىلماق گل^۱.

دېمك، اوچىنچى قىطعە دە ياق، شاعر تصوفگە اۋتېب قۇيە قالدى. اگر سالك فانى مطلق بۇلمسە، كلى مقصد - اصل نىتگە يېتە المەيدى، باقى بۇلالمەيدى. چونكە، اخىر، تامچى - قطرە قارە توپراققە سىنگىمسە، اوندىن قندەى قىلىپ گل اونىب چىقىپ، اچىلەدى!؟

بو - تصوف نىنگ ھەر قندەى طرىقتى اوچون ھەم شعار بۇلگن فكر - غايە. چونكە برچە طرىقتلر ھەم فنا ارقەلى بقاگە يېتىشىنى ترغىب قىلەدى.

^۱ عىشېر نوابى. مكمال اثرلر تۇپلىمى. يىگىرمە جلدلىك. ۳-جلد. تاشكېنت، ۱۹۸۸، ۵۴۱-۵۴۲ بېتلر.

سالک باى بۇلىشى ممكن مى؟

نوایى «غرايب الصغر» نینگ تۇرتىنچى قىطعه سىيده ياق مسألەنى نازكراق قىلىپ قۇيەدى. بو قىطعه سرلوحه سىيده ياق كۇزگه تشلنەدى: «فنا مقامىغه يىتكىن سالک و صفىده كىم، مالدىن انگه زىان يۇقتور و جاهدىن - نقصان». دېمك، فنا مقامىگه يىتكىن سالک، يعنى صوفىگه مالدىن زىان و منصبدىن نقصان يۇق اېكن. بونى قندەى توشونماق كېرەك؟

نوایى نینگ اۋزى شوندهى «توشونتيرهدى»:

سالک آزادەنى كۇرسنگ غنى، قىلغەى دېبان،
مال انىنگ منع سلوكى، قىلمە غىل انكار انگه.
كېمە تىر مال ارا بۇلمىش مقيد دېمە گىل.
كۇرە، انچە مال اۋلورمو مانع رفتار انگه^۱.

قىطعه دە «سالک آزادە» حقىدە گپ بارە يىتى. سالک - تصوف يۇلىگە كىرگن كىشى اېكىنىنى بىلە سىز. سادە راق قىلىپ ايتگندە، او - درويش، اللە گە عاشق بۇلگن آدم. «آزادە» سۇزى اېسە خىلمە - خىل معنالىرگە اېگە. بىرى شوکە، «خلاص»، «همە نرسە دن قوتىلگن»، «هېچ نرسە گە (دېمك كە، مال و منصبگە هم!) اسير اېمس». يەنە بىر معناسى - يىخشى خصلتلر اېگەسى. باشقە بىر معناسى - «كامل»، «كمالگە يىتكىن». معنالىرىنە يەنە بىرى - «پاك». قىطعه دە گى «آزادە» سۇزىدە انە شو معنالىرىنگ همەسى هم كۇزدە توتىلگنگە اۋخشە يدى. كېلىنگ، بىز «سالک آزادە» نى «كامل سالک» دېب توشونە يىلىك. «غنى» - باى دېگنى. لېكن اېندى بو يېردە معنوي جەھتدىن باى دېيىلگن مى ياخود ماددى جەھتدىن مى - اچىق ايتىلگن اېمس. اما اگر معنوي بايلىك كۇزدە

^۱ اۋشە اثر، ۵۴۲ - بىت.

توتیلگن، دېسنگیز، كېنىگى مصرعلرده مال حقىده گپ كېتهدى. ايتە يلىك، ايكىنچى مصرعه مانى سلوك، يعنى تصوف طريقتى انكار ايتيشى اېسلە تېلەدى. راستە، اللە يۇلىگە كىرگن كىشى نە تېنا مال-ملكدن، حتى، جسم و جاندىن هم واز كېچىشى لازم اېمس مى؟

يخشىسى، قطعە دەدىكى «غنى» سۇزىنى اول «معنوي باي» معناسىدە توشونىپ كۆرە يلىك. اوندى قطعە دن شوندى مضمون انگلشېلەدىكى، اللە گە يېتىش يۇلىدە كاملىككە اېرىشگن سالك معناً جودە باي بۇلەدى. اونىنگ بايلىگىنى كۆرىپ، ينە: «مال صوفىلىك يۇلىگە غا-كو!»- دېپ، اونى انكار قىلمە، دېدى شاعر. قېنى فكرينى شوندى «اثباتلەدى»: «اخىر، اوستىگە مال، يعنى بايلىكلەر آر تىب آلگن كېمەنى كۆر، قنى، بو يوك اونىنگ سوزىشىگە خلل قىلەدى مى؟ دېمك، كېمەنىنگ بې مالل سوزىشى اوچون مال خلل قىلمە گنى سىنگرى، سالك نىنگ هم اۋز مقصدى سرى حركتى اوچون بايلىك اونگە هېچ قندەى ضرر يېتكزمە يدى.

اېندى «غنى» سۇزىنى ماددى باي كىشىگە نسبتاً ايشلە تېلە يېتى، دېپ توشونە يلىك. اوندى شاعر نىمە دېماق-چى؟ اخىر، تصوف ماهيتاً بايلىككە قرشى ترغىب آلىب بارگن بىر فلسفە-كو. بو يۇلدە برچە مسألە لرنى كېسكىن قىلىپ قۇيگن شىخ ابو بكر وراق نىنگ بايلىككە مناسبتىگە قولاق توتە يلىك: «بىر كىشى شىخ نىنگ اۋزىدىن اۋگىت اىستەدى. اونگە: «ايكى جهان نىنگ شىرى (يامانلىگى) مال كۆپلىگىدە دىر، خىرى (يخشىلىگى) اېسە اللە نىنگ بېرگىگە

قناعت قىلماقلىكده دىر. بارگىل، بول اۋگىتنى توتگىل، نجات تاپگە يسېن»، - دېدى^۱.

خۇش، نوایى بىرەورە كەيىگە تصوفدەگى مال-ملكدن اوستون تورىش، حتى، اونى انكار اېتىش عقىدەسىنى قارەلەماقچىمى؟ يۇق. خۇددى انه شو نازك نطقەدە نوایى نىنگ نقشبندىە طرىقتىدەگى متفكر اېكىنىنى يادگە آىش كېرەك. شونەدەگىنە قطعەدە كۆتربلگن مسألە نىنگ ماھىتى آيدىنلشەدى.

نقشبندىەدە ھم، تصوف نىنگ باشقە طرىقتلرىدەگى كىبى، برچە باش عقىدەلر عىناً توشونىلەدى و اونگە عمل قىلىنەدى. اما اېندى عمل قىلىش جريانى كۇپراق آشكارا اېمس، پنهانە يوز بېرەدى. يعنى تشقى طرفدن قرەگندە، نقشبندىلر بىران مسألەدە ھم عادى، ايتەيلىك، طرىقت يۇلىنى قبول قىلمەگن كىشىلردن كېسكىن اجرەلىب تورمەيدىلر. اولر ھم ھمە قطارى تىرىكچىلىك قىلەدىلر، كېرەك بۇلسە، مال-ملك يىغىب، بايلىك تۇپلە يوپرىشلىرى ھم ممكن. مثلاً، نقشبندىە نىنگ بەھاءالدىن بلاگرداندن كېنىگى اېنگ مشھور پىرى - خواجه احرار ولى زمانەسى نىنگ حددن تشقىرى بەدولت كىشىلرىدن بىرى اېدى^۲. ياكە نوایى نىنگ اۋزى ھم شو قدر باى بۇلگنكە، حتى، سلطان حسين مىرزانىنگ دولت خزىنەسىدە مالىەوى مشكلاتلر كېلىب چىققندە شاھگە مبلغ طرفىدن ياردەم ھم بېرىب تورگن. چونكە باى بۇلىش - سالك نىنگ ظاهرى طرفى. ظاھر اېسە ماھىتنى باطنى بېلگىلەيدى. نقشبندىەدە اللەگە بېتىش يۇلى باطناً، يعنى قلباً

^۱ فرىدالدىن عطار. «تذكرة الاوليا». توركيە توركچەسىدن اۋزبېك توركچەسىگە اوبغونلشتىرگن مىرزا كېنجەبېك. - «اۋزبېكستان ادبىياتى و صنعتى»، ۱۹۹۳، ۱۸ جون.

^۲ بو حقدە «نسايم المحبت...» دە اۋقىمىمىز. «و سۇنگرەلر حضرت خواجهگە (خواجه احرارگە. - س. آ.) آنچه مۇكنت (بەدولتلىك، بايلىك. - س. آ.) دست بېردى كە (قۇلگە كېردىكە. - س. آ.)، مشايخدىن ھېچ كىمگە اول دست بېرەتور يا يۇق (۱۴۰).

كېچە و پېرەدى. شو سېلى اكر، مبادا، سالكنى باى كورسنگيز، اونگه طعنه قىلىشگه شاشىلمنگ، اونىنگ اللهگه اينتىلىشى اوچون بو بايلىك خودى كېمە نىنگ سوزىشىگه يوكلرى خلل بېرمەگنى دېك، هېچ زيان يېتكزمەيدى، دېماقچى شاعر.

قطعه سرلوحه سیده «جاه دین نقصان یوقلیگی» هم ایتیلگن. بو نیمه نى بیلدیره دى؟ نقشبندیه منصب کیشیلریگه، شاهگه هم مخالفتچیلیک قیلیمەيدى، یعنی حکمدارلرگه کېسکین قرمه-قرشیلیک کورستمەيدى. نقشبندیه عقیده لریگه کوره، تخت اېگه سی - شاه هم سلوکه مشغول بولیشی ممکن. چونکه بايلىک، منصب، تاج و تخت - تشقى جهتلر-كو. اللهگه يېتىش اوچون اېسه سالک اېچكى دنيا سىنى رواجلنتیره دى. مىلى، باى بولسه، مال-ملك تۇپله يوپرسىن. منصب كىشىسى بولسه، لواز میده يوره وېرسىن. شاه بولسه، شاهلىگىنى قىله وېرسىن. اخير، قۇلى ايشده بولسىن-و، دلى - خداده! قلباً سلوك قاعده لرىنى بجرىب، باطناً متصل اوزىنى پاكلب بارىشنى اونوتسمه، بس!

نوایی نینگ «سُدَّ اسکندري» داستانى سۇنغراغیده اوکەسى - درویش علیگه بغيشلنگن ۸۸ باب بار. اونىنگ سرلوحه سیده: «حاکم صورت و درویش سیرت، بلکه درویش اسم و حکومت قسم...»^۱ دېگن افادهگه دوچ كېلەمیز. شونىنگ اوزیده هم كیشى صورتده حاکم بۇله وېرىشى، لېکن سیرتده درویشلیگیچه قاله وېرىشى اوقتیریلەيپتى. نوایی حسین بايقرانى هم صورتده - شاه، سیرتده - درویش دېب كۇپ تعريفلهيدى.

^۱ علیشېر نوایی. خمسه. تاشکېنت، ۱۹۶۰، ۸۴۳-بېت.

شوندهى فكلرلرگه كېلەسىز-و، ینە بىر آز ايكىلنەسىز، چونكە تحليل اېتەياتگىمىز قىلغۇدە شاعر نۇقشەى نظرىنى بونچەلر يىلنگاچ حالده، كۇرگە عصا بۇلگۇدېك بيان اېتمەگن-دە. لېكن «غرايب الصغر» دېوانى نىنگ كېنىگى قىلغۇسىنى اۇقىشىنىگىز بىلن شېھەرلەرگە اۇرىن قالماگندېك بۇلغۇدى. الدىنگى قىلغۇسى مطالعەسى جربانىدە كۇنگىلىنگىزدن بىر اشتباھ كېچىگن اېدى: اخىر، سالك تىنىمىسىز اۇزلىگىدن قوتىلىپ بارىشى كېرەك بۇلسە، مال-ملك ھم اۇزلىكدن قوتىلىشىگە خلقىت قىلغۇدى-كو. نېگە نوایی بو قىلغۇسىدە شونى انابتگە آلەمدى اېكن؟

نوای انایی اېمس: شاعر خودى كىتابخوان شعورىدە شوندهى فكلرى غلغە پىدا بۇلىشىنى الدىندن سېزىپ ايش كۇرگندېك تويولغۇدى كېشىگە. چونكە كېنىگى قىلغۇسى گۇيا خودى شېھەرلىگىزنى كۇنگىلىنگىزدن قوويپ تىلشش اوچون يازىلگن دېك. كىمىدە، اونى شاعر عىن مقصدە انە شو بېرگە جايلىشتىرگن. قىلغۇسى: «اۇزلكىن قوتولماق صحبتىدە و انانیت تركى شدتیدە»،- دېب سرلوحە قۇبىلگن. «صحبت» قىيىنچىلىك، اغىرچىلىك، مشقت معنالىدە كېلەدى. «انانیت» اېسە مېن لىك دېگنى. دېمك، اۇزلىكدن قوتىلىش، مېن لىكدن خلاص بۇلىش اسان ايش اېمس. شاعر تۇرتىنچى قىلغۇسى بېشىنچى قىلغۇسى شوندهى باغلەيدىكە، سالكنىنگ اللەگە يېتىش يۇلىنى كېمەنىنگ سوزىشىگە سالىشتىرىپ تورگن كىتابخوان اېندى انە شو سوودە اۇزىنىنگ تىنى بىر تىختە يىنگىلىغ سوزىپ يورگن كىبى حس اېتەدى و شونده شاعر كۇنگىلگە مراجعت قىلىش يۇلى بىلن اونگە ایتەدىكە، بو تن تىختەسىنى ساحلگە-قىرغاققە يېتكىزىش جۇن ايش اېمس:

اې كۇنگول، تن تىختەسىن بو قىلغۇسى بۇق گىردابدىن،

ایسته سنگ ساحلغه چکمک، بیل که، بو - آسان اېمس...
 کپینگی بیتده، عادتده گی دېک، نېگه بو آسان اېمسلیگی و بو ایشنی
 عملگه آشیریش اوچون نیمه قیلش کبره کلیگی شرحلنه دی:
 پیر و استعداد و توفیق اؤلسمه، بؤلسم بو ایش،
 کیمدورور کیم، بغری بو حسرتدین ایننگ قان اېمس.
 دېمک، تن تخته سینی قعری یوق گردا بدن قیرغاققه چیقیریب،
 انقراغی، بو دنیا تشویشلریدن قوتولتیریب آلیش آسان اېمس. بو بېرده
 سالک نینگ عالی مقصدگه بیتیشی کوزده توتیلگن. بونینگ اوچون اېسه،
 بیرینچیدن، پیر کبره ک، ایکنیچیدن، استعداد. سالک نینگ اوزیده استعداد
 بؤلسمه، مینگ پیر هم اونی مقصدی سری بیتکلہی آلمه بدی. اوچینچیدن،
 توفیق هم کبره ک. پیر بیلن استعداد-کو توشونرلی، لېکن توفیق نیمه؟ «توفیق»
 بیلن «موافق»- بیر اوزه کدن. «موفقیت» سؤزی هم شو اوزه کدن یسلگن.
 دېمک، توفیق - موافق کپلیش، دېگنی. بونده پیر بیلن استعداد اېگه سی نینگ
 مقصدلری موافق کپلیشی، یعنی سالک نینگ پیر بیتگیگه یوریشی و پیر نینگ
 اصل یولنی کورستیشی کوزده توتیلگن. موافق کپلگنده گینه موفقیت قؤلگه
 کیره دی. کؤچیرمه قیلیب کپلتیریلگن پرچه نینگ آخرگی مصرعسیده «بو
 حسرتدن بغری قان بؤلش» کبره کلیگی هم ایتیلگن که، بو: انه شو پیر و
 استعداد و اولر نینگ اوز ارا موافق کپلیشی هم یوره ک نینگ قانی بیلن قؤلگه
 کیره دی، دېگنی.

^۱ علیشبر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمی. ییگیرمه جلدلیک. ۳-جلد. تاشکنت، ۱۹۸۸، ۵۴۲ بیت.
 قطعه نینگ کپینگی بیتی هم شو بېتدن آلینگن.

لېکن حاضر گپ پیر بیلن استعداد اېگه سی نینگ مقصدلری موافق کبلیش- کبلمسلیگی حقیقه اېمس، بلکه، قطعەلر ارا اوز ارا موافقلىک تۇغرىسىدە. شو معناده تۇرتینچى قطعە بیلن بېشینچى قطعە فقط مضمون طرفیدن اېمس، افاده وى- تصویرى جهتدن، یعنی شکلاً هم باغلندی: اولر نینگ اېگه سیده هم سوو و سوزیش، کبمه (یا تن تخته سی) و قیرغاق مسأله سی قۇییلدی.

انه اېندی تصوف، شو جمله دن، صوفیانه ادبیات اوچون توشونیشیمیز جوده- جوده ضرور بۇلگن پیر مسأله گه جینده ی آیدین لیک کیریتیب اؤتسه بۇلر. بو - فقر مسأله سی. فقر - کمبغلیک، دېگنی، البته. لېکن بو - سۇزنى جۇن توشونگنده گینه شونده ی. باشقه کۇپ- کۇپ اصطلالحر کبى، بو صوفى اتمه هم پیر رمز اېکنینی اونوتمسلیگیمیز کبره ک. یعنی فقر ترغیبینی عادتده گی حیاتدن تماماً واز کبچیش، ییب- اېچیشنى رد اېتیش، حتی، اوپلنمسلیک، باله- چقه قیلمسلیک، دېب توشونمسلیگیمیز ضرور. چونکه، ج. س. تریمینگیم تۇغرى تاکیدله گنی دېک، فقر کۇپراق صوفى نینگ اېچکی حالى- کیفیتینی افاده له ییدیگن توشونچه^۱. انسان، بارینگ که، سالک هم ظاهراً باى بۇلسه - بۇله وېرسین، لېکن او شونی هېچ محل اونوتمسین که، الله آلدیده بو بایلک نیمه دېگن نرسه!

دېمک، صوفى ظاهراً بایلککه اېگه بۇلگنی بیلن باطناً- قلباً اۇزینی همیشه فقر حالتیده سبزیشى کبره ک. همه گپ انه شو دنیا بایلکلیگه کۇنگیل قۇیمسلیکده، بنده نینگ هر لحظه تنگری آلدیده بی حد کمبغل- عاجز اېکنلیگینی تن آلیشیده، ینه هم مھمراغى - انه شو بایلکلر نینگ قنده ی یؤل بیلن، یعنی

^۱ قرهنگ: تریمینگیم دج. س. صوفیسکی نشانن و اسلامى. م، ۱۹۸۹، ص. ۴۹-۵۰.

حلال محنت کبتیدن می یا تېکین می یا خود قانونی می یا غیر قانونی یوللر بیلن می تاپیلگنیده.

عاشق و عشق و مشقت...

اېرکین واحداوف نینگ بیر شعریده:

عاشق و عشق و مشقت...^۱

دېگن عجیب مصرع بار. راست: عشق و عاشقلىک - کان مشقت. بونی دنیايوي معناده توشونسنگیز هم، فلسفی-تصوفي معناده توشونسنگیز هم - گپ شو. بنا برین، نوایی «غرایب الصغر» نینگ آلتینچی قطعہ سیگه کېلیب عقل و تیریکچیلیک مشقتی («دشوارلیگی»)، عاشقلىک یولیگه کیرگن کیمسه نینگ جنونگه قرار بېرمه گی حقیقه گپ باشلیدی و بونی سرلوحه ده یاق بیلدیریب اؤته دی: «عقل نینگ برچه طریقده معایشنی (تیریکچیلیکنی. - س. آ.) دشوار بیلیمک و جنونگه قرار بېرمک». بو قطعہ نی بیتمه-بیت شرحلمه سه، مراد حاصل بؤلمه ی قالیشى ممکن.

وجه معاش اوچون کیشی کیم دېسه فکر اېته ی،

قسمت رضاسیدین انگه بېگانه لیق کېره ک.^۲

ایتیلماقچی که، کیشی اؤز تیریکچیلیگی احوالینی بیر فکر قیلیب کؤره ی، دېسه، اونگه تقدیر نصیب اېتگن قسمتدن رضا-رضا اېمسلیکنی اؤیلشدن بېگانه لیک، یعنی چېکینیش کېره ک. مضمونی شوکه، اولوغ مقصد

^۱ اېرکین واحداوف. محبت. تاشکېنت، ۱۹۷۷، ۵۱-بیت.

^۲ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمی. ییگيرمه جلدلیک. ۳-جلد. تاشکېنت، ۱۹۸۸، ۵۴۲-بیت. کېینگى بیتلر شو نشر نینگ ۵۴۳-بیتیدن آلینگن.

یۈلیگه کیرگن سالک یاکه، عموماً، اولوغ ایزگولیکنی آرزوله گن کیشی تیریکچیلیک نینگ او یا بو طرزده، یخشی یا یامان اۋته یاتگنیگه سیره هم اعتبار بېرمسلیگی لازم.

کُنچ قناعت ارچی اېرور سلطنت، ولېک -

ابلدین طمعنی اوزگه لی مردانه لیک کېره ک.

قناعت بورچگیده اۋتیریش - بیر شاه لیک دېک گپ. بیراق اېندی

ادملردن طمع قیلش نینگ هم بحریدن اۋتیش اوچون مردانه لیک کېره ک.

کیم عشق اسیری اۋلسه که، ممکن اېمس وصال،

درد و بلاغه همدم و همخانه لیک کېره ک.

کیم که عشقغه اسیر بۈلسه-یو، وصالدن درک یېته وېرمسه، درد و

باللرگه همدم و همخانه بۈله آیش ضرور.

لذاتِ نفس ترکِ ثمر عافیت بېرور،

لېک اول شجرنی اېککه لی فرضانه لیک کېره ک.

نفس لذتیریدن واز کېچگندن کېین سلامتلیک مېوه لری قۈلگه

کیره دی. لېکن بونینگ اوچون اول اۋشه مېوه نینگ درختینی اېکیشگه

فرضانه لیک، یعنی دانشمندلیک لازم.

تجرید نوریدین کیشی کۈز یاروته ی، دېسه،

احباب هجری شمعیغه پروانه لیک کېره ک.

یالغیزلیک نوریدن کۈزیم یاریشسین، دېگن کیشی اوچون دۋستلرنی

ساغینیش شمعیگه پروانه لیک ضرور.

گر انجمنی دېسه مرید و مطیع اېته ی،

کۈپ نکته و فسانه ده افسانه لیک کېره ک.

بو بیتده گپ پیرلیک حقیده کپته پیتی. بیخیلگنلرنی مرید و اؤزیمگه مطیع بۇلسین (شاگرد معناسیده)، دېسه، بو آدم دوره ده گیلرگه کؤپ یخشی سؤزلر و افسانه لر ایتیشی اوچون افسانه لیک لازم.

باطن حریمیده تیله سه مخزن حضور،
ظاهر اوئی اساسیغه ویرانه لیک کپره ک.

بو بیت مضمونی بی واسطه آلدینگی قطعده گی فکر لرگه هماهنگلیک و پیایی لیک قیله دی. چونکه بو یبرده گپ سالک نینگ باطن حریمی، یعنی قلبیده حضور-حلاوت خزینه سینی تاپه من، دېسه، ظاهر، جسم اوئی اساسیغه ویرانه لیک کپره ک. یعنی بو آدم ابدی کؤنگلی اوچون جسمیدن کپچیشی شرط. شاعر نینگ باطنی ظاهر دن اجره تیب آیشدن کؤزله گن مقصدی انیق: اخیر، ظاهر بیرلمچی اېمس، مقصد - باطن، ظاهر نی محو اېتمه ی توریب، اونگه یپتیش قیین.

باطن و ظاهر قیاسی کپینگی بیتده ینه دوام اېته دی:

ظاهر یوزیدین ار تیله سه تاج و عز و جاه،
درد و بلا محیطیغه دردانه لیک کپره ک.

اگر سالک ظاهر یوزیدین تاج، عزت و حرمت و یا منصب تیله سه، ابدی اونگه درد و بلا دېنگیزیده دردانه بۇله آیش قابلیتی کپره ک. یعنی ظاهرأ منصب و عزت و تاجگه اینتیله وېریش ممکن، اما ابدی اساسی مسأله ده - عشق یۇلیده دُر ینگلیغ پاک بۇلیب قاله وېریش شرط.

عموماً ادبیانده تصوف یولی عشق دېب تعریفلنه دی. صوفیلر - الله گه عاشق بۇلگن کیشیلر. شونینگ اوچون سؤز صنعتیده عشق بیلن دین و دنیا، عیش و عشرت، مال و ملک و عز و جاه، یعنی عزت-حرمتگه و منصبگه اینتیلیشنى قره مه-قرشی قویش نوایی گچه هم بار ابدی.

نوایی هم ظاهر یوزیدن تاج، عزت-آبرو و منصبی تماماً انکار اېته یاتگنی یۇق. اما اونینگ نزدیکه انه شو منصب و تاج و عزتده هم کیشی اۇزى نینگ الله وصى آرزوسیده گی عاشقانه پاکلیگینی سقلب قاله وېرسین. چونکه باطنده اۇشه اصل یۇلدن چېکینیش ممکن اېمس! «درد و بلا محیطی» دېگنده شاعر منصب، عزت و تاجگه ایتیلیشینی ایتگن می یا عشق یۇلینی می؟ هر حالده، بو استعاره شونده ی وضعیتده ایشلتیلگن که، اونى بیرینچى معناده هم، ايكینچى معناده هم توشونه وېریش ممکن. اگر بیرینچى معناده توشونیلسه، دېمک، شاعر: منصبگه، عزت-آبروگه، تاجگه ایتیلگن. آدم شونى اونوتمسین که، بو - درد و بلا دېنگیزیگه شۇنغیگن دېک گپ، لېکن ینه شونى هم اونوتمسین که، او انه شو درد و بلا دېنگیزیده گی دُر بۇلیب قاله وېرسین، دېماقچى هم بۇله دی. چونکه سالک اۇشه دېنگیزده هم اۇزیگه گرد یوق تیرمسیلگی، الله گه عشقینی اونوتمسیلگی، باشیگه تاج کییگنده هم دُر ینگلیغ بۇلیشى کېرەک.

قطعه نینگ معناسى کتابخواننى بی واسطه نقشبندیه طریقتی خصوصیتی حقیده اۇیلش سرى یتکله یدی. قطعه نى نقشبندی بیر شاعر یازه یاتگینی انابتگه آلسک، دېمک، نقشبندیه ده باطنی ظاهرگه قره ب بېلگیله مسلیک بار. سالک «دست - به کار» لیکده نیمه گه اېریشسه - اېریشه وېرسین، ظاهر یوزیدن، الهی، شاه بۇلسین! چونکه نقشبندیه ده گی «دل - به یار» لیکده «دست - به کار» لیک نینگ کېسکین انکاری یۇق. فقط اېندی آدم ماهیتاً درویش بۇلیشى، هر قنده ی تشقى شرایطده هم باطناً کامل انسانلیکگه ایتیلیشینی تۇختمسیلگی - قۇلدن بېرمسیلگی شرط.

بو شاه گه هم، گداگه هم ماس کپله دیگن سلوک ابدی. بو زمانه گه یاقر ابدی. بو تېموریلرگه معقول ابدی. بو حیاتگه یقین طریقت ابدی. بونی کۋچیلیک قبول قیلر ابدی.

قطعه نى نوایی شاعرانه سخندانلیک بیلن یكونله یدی:

دېسنگ: «خلاص بۇله ی باریسیدین نوایی دېک»،

بېخودلوق و مې ایچمک و دېوانه لیق کپره ک.

شاعر باطن و ظاهرنی اجره تگن ابدی. کپن ظاهر یوزیدن تاج و عز و جاه مسأله سی کۋتریلیدی. لیریک قهرمان بولر نینگ بریسیدن خلاص بۇلش اوچون نوایی دېک اۋزلیکدن کپچیب، بېخود بۇلش، مې ایچیش (معنوی معناده!) و دېوانه لیک کپره کلیگینی اوقتیره دی. چونکه سالک اوچون باطن مهم بۇلگنی سببلی ظاهر دن آسان گینه واز کپچیب یوباریش اونینگ اۋز قۇلیده، بو هېچ گپ اېمس.

سالک فانی بۇلش اوچون، بری بیر، اۋزلیگیدن کپچمسه بۇلمه یدی. ظاهر سالک اوچون شونده ی بیر دنیا بۇلشی لازمکه، او هېچ قچان الله سرى سیریه گه خلل قیلمه سین. بنا برین، نوایی «بدایع الوسط» دېوانیده گی ۳۰۴- غزله، حتی، اۋزلیکنی هم بو یۇلده گی آغیر یوک دېب تعریفله یدی:

سالمه ی اۋزلوک نقدین اۋزدین توتمه غیل دشت فنا،

کیم آغیر یوکلوککه بو یۇلده بیتر بسیار خوف^۱...

«نوادر الشباب» نینگ ۳۷۴ غزلیده گی منه بو بیتده هم فقر وادیسیه گه

کیرگن کیشی اۋزلیک یوکیدن قوتیلیشی، شونده یؤل یېنگیل بۇلشی ایتیلده ی:

^۱ علیشبر نوایی. مکمل اثرلر تۋپلمی. ییگیرمه جلدلیک، ۵-جلد. تاشکېنت، ۱۹۹۰، ۲۱۹-بیت.

فقر وادیسېغه کیرگن تشله سون اۋزلوک یوکین،
 کیم قیلور یؤل قطعین آسانراق نېچه بۇلغەی یېنگیل^۱.
 قلیبده اۋزلیگیدن کېچە الگن سالک اېسە هېچ قچان بایللیگیگە
 باغلیب قالمەیدی، خواهله گن محلده اوندن - دە کېچە آلەدی...

نقشبندیه طریقى نینگ اداسى

انه شو ملاحظه لردن كېين نوبت يېتىنچى قطعەگە كېلەدى. اېندى
 شاعر سرلوحە دە ياق شو يېتىنچە هم نقشبندیه طریقتى قاعدەلرینی شرحلب
 كېلە ياتگىگە اشاره قیلەدى و قطعەنى شو طریق نینگ «اداسى» طرزیده
 ناملەیدی: «قناعت نقشى نینگ افشاسى و نقشبندیه طریقتى نینگ اداسى».
 آلدینگی قطعەلردە سالک نینگ ظاهر یوزیدن باى بۇلیشى، تاج و عزّ و جاه گە
 ایتیلیشى ممکنلیگینی کۆریب اۋتدیک. لېکن بیر مهم جەھتتى یاددن
 چیقمرسلیک کېرەک. بو - قناعت. «قناعت نقشى» استعارەسى هم بېکارگە
 قۇللنگن اېمس. «نقش» دېگندە ضمناً نقشبندیه گە اشاره بار. «افشا» - فاش
 دېگنى. دېمک، قطعە سرلوحە سیدە ياق قناعت نقشى نینگ نمایان بۇلیشى و
 نقشبندیه طریقتى قاعدەلرینی بجریش نینگ یكون تاپیشى یؤل - یۇریقلرى حقیدە
 سۇز باریشى وعدە قیلینگن.

دېواندە گى اوچینچى و تۇرتینچى قطعەلردە «فنا» و «فانی لیک» نى،
 اوچینچى قطعەدە «گل» نى، تۇرتینچى قطعەدە سالک نینگ «غنى» بۇلیشىنى،
 تۇرتینچى و بېشینچى قطعەلردە كېمە و سوزیش بهانه سیدە «سفر» نى،

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۇپلمى. ییگىرمە جلدلیک. ۴- جلد. تاشکېنت، ۱۹۸۹، ۲۷۳- بېت.

بېشینچی قطعە دە ینە قان»نى، آلتینچی قطعە دە اېسە «قناعت»، «تاج»، «عز»، «جاه»نى تىلگە آلگن ابدى شاعر.. بىر قرەشده، عليحده-عليحده اثرلر طرزىده قبول قىلىنگنى بىلن نوایی بو قطعەلرنى شوندهى بيتگن و يا شوندهى جايلاشتىرگن که، بېتینچی قطعە دە انه شو حاضر اېسلەگنمىز مثاللرنىنگ برى قىتە تىلگە آینهدى. گۇيا آلدىنگى قطعەلر عیناً شو بېتینچی قطعەنى توشونىش اوچون بېتىلگن دېک.

بىرىنچى بېتدە ياق شاعر كۇنگىلگە مراجعت قىلىپ.. اونى قناعت يۇلگە اونده ىدى، چونکه شونده گينه «عزت» قۇلگە كىرەدى:

قناعت طریقیغە کیر، ای کۇنگول،
که ختم اۇلغەى آیین عزت سنگە^۱.

دېمک، عزت هم، اصلیده، قناعتلى بۇلش ارقەلى اېرىشیلەدیگن نعمت.

اگر يېر و کۆککه شاه بۇلەمن، دېسنگ، قناعت بىر تخت و عزت سېنگە اولوغلىک سايەبانى بۇلەدى:

دېسنگ شاه بۇلەى يېر و کۆک بس دورور،
بو بىر تخت و اول چتر رفعت سنگە.

يېر و کۆککه شاهليگىنگ اوچون اگر زرباف تون کبرەک بۇلسە،
جسمنى فنا شعلەسى بىلن بېرکيت:

فنا شعلەسىدە ياشور جسمنى،
کبرەک بۇلسە زربفت خلعت سنگە.

^۱ علبشېر نوایی. مکمل اثرلر تۇپلمى. يىگىرمە جلدلىک. ۳ جلد. تاشکېنت، ۱۹۸۸، ۵۴۳-بېت. قطعەنىنگ كېنىگى بيتى هم شو صحيفەدن، قالگنلرى شو نشرىنىنگ ۵۴۴-بېتىدن آيندى.

اگر گُلرگه بورکنگن حشمتلرنی ایسته سنگ، سبنگه لاله آچیلیب
تورگن بیر قایه هم بیترلی:

بیتر لاله بوتکن قایه قلّه سی،

مراد اولسه گُلگون حشمت سنگه.

تاغده گی قایه نینگ بلند چوقیسیده آچیلیب تورگن قیپ-قیزیل لاله
گۆزهللیگیدن طبعی ذوق و لذت آله بیلیش درجه سیده کۆنگیلنی تریبه لاش نینگ
اؤزی هم قنچه لر گۆزهل مشغولات.

اگر دُر و لعلدن زیب و زینت گه ابگه بۆله ی، دېسنگ، سبنگه پاک
سۆزینگ بیلن (الله عشقی یؤلیده تۆککن) قان یاشینگ بیترلی:

اېرور بس اریغ نکتته و قان یاشینگ،

دُر و لعلدین زیب و زینت سنگه.

انه شوندن کبین نوایی قطعه ده گی اصل مقصدی بؤلگن غایه لر
تلقینیکه اؤته دی. اگر خلوتیم انجمن بۆلمه سین، یعنی یالغیزگینه الله دردی بیلن
بۆلشیم گه باشقه لر خلل بېرمه سین، دېسنگ، انجمن ایچره خلوت قیل:

دېسنگ خلوتیم انجمن بۆلمه سون،

کېره ک انجمن ایچره خلوت سنگه.

بو - نقشبندیه ده گی «خلوت در انجمن» نینگ عیناً تعریفی. دېمک،
خلوتدن محروم بۆلیب قالیش یاکه خلوت انجمنگه ایلیب کپتیشی نینگ آلدینی
آلیش اوچون، یخشیسی، سالک نینگ اؤزی انجمنده خلوت قیله آلیشگه
اؤرگنیشی کېره ک. شونینگ دېک، اگر سفر قیلیشدن سبنگه مشقت یېته دیگن
بۆلسه، مرحمت، وطنده ساکن بۆلیب سیر قیل:

وطن ایچره ساکن بۆلوب سائر اول،

سفر دین اگر بۇلسە محنت سنگە .

بو - «سفر در وطن» نینگ شرحى .

اگر، مبادا، يۇل عزميگە رغبت تاپسنگ، نظرنى قىدمدن يىراق سالمه،
يعنى «نظر بر قدم» شاعريگە قطعي عمل قىل، چونكە كامل انسان بۇلىشگە
اينتلىگن كىشى حياتده هر بير قدمىنى بىلىب باسىشى كېرەك:

نظرنى قىدمدىن يىراق سالمه غىل،

بو يۇل عزمى گر بۇلسە رغبت سنگە .

انه شو تۇرت بىتده شاعر نقشبنديه نینگ دستلبكى تۇرت شاعرىنى قيد
اېتىب اۇتدى . بو شعارلرنى رساله ميزن نینگ آدينكى باب و فصللريدن هم
بيله سىز . معلوم كه، بو تۇرت قاعده خواجه گان جماعه سىگە يوسف همدانى دن
ميراث بۇلىب اۇتگن اېدى . انه شو تۇرت ايش بىلن، دېدى شاعر كۇنگليگە
مراجعت قىلىب، سېن يېر يوزى نینگ تۇرتدن بىرى، يعنى بوتون آدمزاد
يشه ديدىگن قوروقلىك قسميگە شاه بۇلسنگ - و، سېنگە دولت ناغاره سى چلىنسه،
عجب اېمس:

بو تۇرت ايش بيله ربع مسكون ارا،

چلىنماق، نې تانگ كۇس دولت سنگە .

پادشاه ليك ناغاره سى چلىنگنده گى آھنگ بىلن (بو آھنگ اۇشه تۇرت
قاعده بجرىلگىدىن كېين جرنگله يدى!)، اې نوایی، سنگە نوبت يېتسه، نقشبند
بۇلەسن:

بو آھنگ ايله بۇلغە سېن نقشبند،

نوایی، اگر يېتسه نوبت سنگە .

انه شو قطعه سى بىلن عليشېر نوایی اۇزى نینگ نقشبنديه طريقتى
وكىلى اېكىنىنى آچىق قيد اېتگن .

هر بیر افادهده اوغونلیک نینگ عالی درجه سیگه اینتیلیش - نوایی ایجادى نینگ بیر مهم فضیلتی. حتی، انه شو قطعه لرنى بیر دېوانده کېتمه-کېت جایلش تیریش ضمیریده هم، کورگنیمیز دېک، کوچلى بیر منطق یاته دى. کېلینگ، انه شو دستلبكى یېتى قطعه نى (دېوانده جمعی ۵۰ ته قطعه موجود) بیر-بیر یگه باغلب تورگن منطقی زنجیرگه هم دقت قیله یلیک. قطعه لرنینگ، معین همده تحلیل اېتگنیمیز مستقل و علیحده-علیحده مضمونلریدن تشقرى، عموم زنجیرده یوزه گه چیقهدیگن معنالى هم بار. بیرینچى قطعه بیلن شاعر: مېن الله نینگ بنده سى من، دېماقچى. ایگینچى قطعه بیلن اېسه او محمد (ص) پیغمبر نینگ امتى اېکنینى، یعنی مسلمانلیگینى بیلدیرماقچى. بو ایكى قطعه ضمناً «لا اله الا الله محمد رسول الله» کلمه سینی تکرارله گندېک تصور او یغاته دى کیشیده. اوچینچى قطعه ده شاعر اؤزى نینگ بې واسطه تصوف یۆلیده گى کیشى اېکنینى، فانی بولیش و شو ارقه لى بقاگه یېتیش آرزوسى بارلیگینى، بو یۆلده خودى تامچى توپراقه سینگیب، کېن گل بولیب آچیلگینى سینگرى، اؤزلیکدن کېچیب، کېن ینه اؤزنى تاپیش، یعنی بقای ابدگه مشرف بولیش دردیله لیگینى بیلدیره دى. لېکن فنا مقامیگه یېتگن آدم اوچون بایلیک یاکه منصب نینگ هېچ بیر زىانى یوق، دېش بیلن شاعر مهم تصوفى مسأله نى سېکین گینه نقشبندیانه تلقین سرى بوریب یوباره دى. بېشینچى قطعه ده تصوف یۆلى آسان اېمسیلگى، بو یۆلگه کیریش و اونى باسیب اؤتیش اوچون پیر همده استعداد بولیشى و بو ایگه لسى نینگ اؤز ارا موافقلىگى لازملىگینى تآکیدله دى. آلتینچى قطعه ده عشق یۆلگه کیرگن کیشى ینه قنده ی صفتلرگه اېگه بولیشى لازملىگینى بیر-بیر سنه دى. و نهایت، یېتینچى قطعه ده بې واسطه نقشبندیه طریقتیگه کیریش اوچون قیسى مقیم شاعر و قاعده لرگه عمل قیلش ضرورلیگینى اوقتیره دى. شو طریقه بیر قطعه ده گى فکر منطقاً ایگینچى

قطعه ده گی فکرنی ایتیشگه آلیب کبله دی یا که کمیده شونگه زمین تیارلهیدی. منطقی باغلیقلیک، فکری عضویلیک، افادهوی وابسته لیک کپینگى قطعه لرده هم شو طریقه دوام اېته دی. سگیزینچی قطعه ده بیر کاسه طعام اوچون بیراوگه قول بؤلگن کیشی نینگ یوزیگه قازان نینگ قاره سینی سورتیش کپره کلیگی ایتیله دی. بو - نقشبندیه ده گی بیراوگه قول هم بؤلمسلیک، بیراوگه قول دېب هم قره مسلیک غایه سی نینگ اؤزگینه سی. بونینگ اوچون اېسه هر کیم اؤز محنتی آرقه سیدن کون کوریشی کپره ک. خودی شو عقیده تلقینینی «حیرت الابرار» نینگ مشهور اؤتینچی چال حقیده گی حکایتیده هم کوره میز. چال اؤتین تېریب، اؤز محنتی بیلن کون کوریشنی حاتم طای نینگ تېکین، لېکن منتلی طعامیدن اوستون قویه دی. حتی، سخي لیکده تېنگی یوق حاتم طای اؤشه اؤتینچی چالنی اؤزیدن کوره سخي راق دېب بیله دی. دېمک، سخي لیک فقط بیراوگه مال-ملک اوله شیشگینه اېمس، بلکه، بیراودن بېکارگه بیر نرسه آلمسلیک هم - عالی سخیلیک.

بو - نقشبندیه نینگ اساسی اخلاقی معیارلریدن بیرى اېدی.

تؤقیزینچی قطعه ده: کیم که خدا قالیب، بنده خدمتیگه بېریلسه، یعنی باى یا منصب اېگه سیگه خوش آمد قیلسه، اونینگ بېلکه سی چیقیب، قولى سینسین، نفسی توتیلیب، تیلی کېسیلسین، دېپله دی. دېمک، نقشبندیه نینگ اؤز کونینگى اؤزینگ کور، دېگن عقیده سی، اولاً، ضمناً کیشی نینگ کیشیگه قول بؤلمسلیگینی ترغیب اېتیش اېدی. بو نقشبندیه نینگ پنهانه جوده عالی درجه ده گی اجتماعی عدالت طرفدارى بؤلگن طریقتلردن بیرى اېکنینی کورسته دی.

اۋنینچی قطعده نوایی، خودی حضرت بهاءالدین نقشبند مریدلیککه قبول قیلیشنی سۈرب کبلگنلردن طلب قیلگنلری کی، بو دنیاده کسب اۋرگنیش کبره کلیگینی ترغیب اېتهدی. حتی، کسب اۋرگنمهی یشب اۋتگن آدمی عالم اوییدن غمگین بۋلیب چیققن کیشیگه، پیشیب یېتلمه گن - چله («ناتمام») نرسه گه اۋخشتهدی، جهاندن ناتمام اۋتمک اېسه حمآگه کیریب، چله یوونگن و ناپاک چیققن کیشیدن فرق قیلمهدی:

کمال اېت کسب کیم، عالم اوییدین،

سېنگه فرض اۋلمه غهی غمناک چیقماق.

جهاندين ناتمام اۋتمک بعين،

اېرور حمآمدین ناپاک چیقماق^۱.

«کمال اېت کسب» سۈزلرینی «کمالگه یېتیشنی کسب قیل» دېب هم، «کسب اۋرگنیشنی کمالگه یېتکز» دېب هم توشونیش ممکن. هر ایکله سیده هم انسان نینگ بو دنیاده کامللیککه اېریشیش سری ایتیلیشی کۈزده توتیلگن. کسب اۋرگنیش هم - کامللیک سری تشلنگن قدم. شو هم «دست - به کار» لیک شرطلریدن. بونی «فرهاد و شیرین» داستانیده گی فرهاد نینگ کسب و کار و علم اۋرگنیش باره سیده گی ایتیلیشلری تصویریدن هم یخشی بيله میز. نقشبندیه نینگ کسب و کارگه علیحده اعتبار بېرگنیگه اشاره شاعر نینگ باشقه دېوانلریده گی قطعهلریده هم دوام اېتگن. مثلاً، «بدايع الوسط» نینگ اوچینچی قطعه سی مخصوصاً بیر حدیث نینگ حضرت نقشبند تلقینلری حقیده. شاعر نینگ قطعه گه: «حدیث مضمونی کیم: «الْكَاسِبُ حَبِيبُ اللَّهِ»، حضرت خواجه نقشبند قَدَسَ سِرَّه مونداق بیان قیلیدور کیم...» - دېگن سرلوحه

^۱ علیشهر نوایی. مکمل اثرلر تۋپلمی. ییگیرمه جلدلیک. ۳-جلد. تاشکنت، ۱۹۸۸، ۵۴۵-بیت.

قۇبۇشىدىن ھەم مەلۇم كە، بۇ اثر بىر ھادىث نىنگ عىنا نقشبند تەلقىنىگە شەرح خۇش، ھادىث شەرحىگە شەرح بېتىشىگە نى حاجت اېدى؟

تەسۋۇف، جەملەدن، نقشبندىيە عقىدەلەرنى افادەلەگن توشونچەلەرنىنگ بىدئىيە ادبىياتەگى دېك تەمئالەر اېكىنىنى انگەمەي، اولەرنى تۇغرىدن-تۇغرى توشونسك، يۈزەكى بىر تەسۋۇر بىدا بۇلەدى. انە شو خۇف بۇ طەرىقت ياكە عومۇمۇ تەسۋۇفى توشونىش و توشونتەرىشە ھلى-ھنوز رەخنە سالىب تۈرىدى. نوایی بونى اۋتە نازك فەھملەگن كۇرىنەدى.

بىلەمىزكە، نقشبندىيە - كەسب و كار اېگەلەرى آرەسىدە كېنگ تەرقلەگن، ھەر بىر مەرىدەن بىرەر ھنەر اېگەلەش تەلب اېتەلەدىگن طەرىقت اېدى. بونەدە، البتە، ھەزرىت پەيغەمبەرىمىز نىنگ انە شو: «كەسب - اللە نىنگ دۇستى»، - دېگن ھادىثلەر يەكە تەيەنلەگن. لېكىن، ھەمە كەپ شونەدەكە، بەھاءالدىن نقشبند بۇ ھادىثنى ھەم تەسۋۇفانە شەرحلەگنلەر. قەتە شونى شەرخوانگە بىلەدىرىپ اۋتەش اوچون يازىلەگن:

نەكتە اثناسىدە ھىب اللە

دېدى: «الكەسب ھىب اللە».

مەنى ايتور بۇ سۇزگە پەير كەمەل،

كە سۇز اېردى ھق سەرى شەمەل.

غەرض اېرەمس بۇ كەسبەدىن دۇنيا،

بەل اېرور كەسبەدىن مەراد فەنا.

«ھىب اللە» - جەناب مەھمەد (ص)، «پەير كەمەل» - ھەزرىت نقشبند.

بەھاءالدىن ھادىثنى: كەشى نىنگ كەسب اۋرگەنىشى بۇ دۇنياگە رەجوع قۇبۇشىدىن

^۱ عەلشەپەر نوایی. مەكەل اثرلەر تۇپلەمى. بىگىرەمە جەلدەك، ۴-جەلد. تەشكەنت. ۱۹۸۹، ۵۱۰-بەت.

اېمس، بلکه، عكسینچه، بو الله گه اینتیلیش - فناگه اېریشیش اوچون کېرەك، دېهه تلقین اېتگن اېکنلر.

شو طریقه نوایى قطعەلری، باشقه-باشقه دېوانلردن اۋرین آگنیگه قره مەھى، مضمون و منطق جەھتیدن بېر-بېرىنى تۋلدېرىب بارەدى.

خواجه گان-نقشبندیه غایه لری نینگ كۋى بديعي طرزده افاده لنگن، شعارلرده گى اكثر سۋزلر اۋز معناسیده اېمس، كۋچمه معناده ایشله تیلگن، اولر بېر تمثال ینگلیغ اېدى. بو اېسه نوایى اوچون جوده قۇل كېلگن. شاعر قطعەلریده لېرىك قهرمان كۋنگلیده گى نازك انسانی كېچینمەلر بیانی اوچون انه شو تمثاللردن مہارت بیلن فایده لنگن. «نوادر الشباب» دېوانیده گى ۱۶ قطعەگه: «خلوتده فلک جفاسى نینگ آزارى و انجمنده اولوس بېدادى نینگ اظهارى»، - دېب سرلوحه قۇبیلشیدن هم معلوم كە، بونده نقشبندیه نینگ «خلوت در انجمن» شعاریگه تېه نیلگن.

خلوت و انجمن بېر-بېرىگه تماماً ضد توشونچەلر. خلوت - يالغیزلیك. انجمن - اېل بیلن بېرگه بۇلیش، خلقدن خالى بۇلالمسلیك. انسان طبیعتى شونچەلر توشونرسىز، اینجیق، بېقراركە، خالى قالگنیده آدملرنى قۇمسه یدى، آدملر آره سیده اېسه يالغیزلیكنى ساغینه دى. بوتون عمرىنى بۇیداقلیده اۋتكزگن نوایى اوچون گاه خلوتنى، گاه انجمننى خمار قیلیب توریش كۋپ صادر بۇلەدیگن طبیعي حال اېكنى عیان. قطعەده او اۋزیده كۋپ كېچەدیگن انه شو نازك روحي حالتنى قلم گە آگن:

بیت الحزن غه كیرسم اولوستین قاچیب دمی،

اطرافدین غبارِ ملالت منگه یاغر.

سیلکه ی دېب اول غبارنى چیقتیم چو کلبه دین،

اہل جور و ظلمیدین باشیمہ یوز بلا یاغر^۱.

«بیت الحزن» - غمخانہ دہگنی. بوندہ شاعر خلوتخانہنی - یالغیز اوتیریلہ دیگن اوینی کوزدہ توتگن. اگر انہ شو خلوتنی مکان توتسہ، ہر طرفدن اونگہ مالالیک، غم، اذیت چنگلری قونہ و برہدی. چونکہ، اخیر، آدم بالہسی نینگ بیر اویدہ یگہ - یالغیز اوتیریشی آسان می، دیسیز؟! اما اگر او انہ شو ملامت چنگلرینی قاقہی، دہب کلہدن تشقیریگہ چیقسہ، احوالی بوندن - دہ بپش بدتر بولہدی: اہندی اونینگ باشیگہ اہل جور و ظلمیدن بلالر یاغیلہدی...

گرچہ شاعر فقط «خلوت» و «انجمن» تمثاللری ارقہلی اؤز توغوسینی اظہار اہتہ یانگن بولسہ ہم، اصلیدہ، قطعہ ضمیریدہ تہرہن و کہنگ حیاتی معنا یاتہدی. بو معنا اہسہ «خلوت در انجمن» شعاری مضمونی چہگرہ لریدن چیقیب کہتہدی. قطعہ نینگ ظاہری مضمونی گینہ حسابگہ آلینگندہ شوندہی. بوندہ حلّی «خلوت» و «انجمن» توشونچہ لری نقشبندیانہ شعار مضمونیدن اوز اقلشمہی توریب انگلنہدی.

قطعہ نینگ باطنی مضمونی اہسہ کیشی خیالینی، حتی، «خلوت» و «انجمن» توشونچہ لری نینگ اؤزیدن ہم کہنگراق معنالر سری بیتکلہیدی. چونکہ یک کش خلوتدہ انجمنی، انجمندہ خلوتنی اہمس، عموماً، ایسیقده ساووقنی، ساووقدہ ایسیقنی، یازدہ قیشنی، قیشدہ یازنی ساغینیش و ہکذالر کبی بیر - بیر یگہ ضد حالتلر ایستگی نینگ المہ شینیب توریشی آدمزاد کونگیلیدہ کؤپ کہچہ دیگن طبیعی بیر روحی حالت. کہنگ معنادہ شاعر قلبیدہ گی انہ شو ایچکی بی قرار لیکنی - آتشین لیکنی قلمگہ آلگن.

^۱ علیشہر نوایی. مکمل اثرلر تۈپلمی. بیگیرمہ جلدیک، ۵ - جلد. تاشکبنت، ۱۹۹۰، ۴۸۷ - بیت.

نقشبندیه شعاری بونینگ اوچون زور دستک بولگن.

یادینگیزده بارکه، خواجهگان-نقشبندیه طریقتیده گی عبدالخالق غجدوانی تعیین اپتگن تورت شعارنینگ ایکنیچیسى - «بازگشت». بو «قییش» دېگن معنای افادهله یدیگن ذکر عملی. بهاءالدین نقشبند، طریقت نینگ باشقه شعارلری قطاری، بونی هم مخصوص شرحلب ترغیب اپتگن. نوایی پیر سوزلرینی تورکیده شعری تیل بیلن افادهلشگه توتینه دی. بونده ی تلقینلر اوچون قطعه اپنگ قولهی شعری شکل ایدی. بنا برین، «فواید الکبر» نینگ ۴۲ قطعه سی عین انه شو نقشبند سوزلری ترجمه سیدن عبارت. بونی سرلوحده ناق بیللب آله میز: «مثنوی خواجه نقشبند قدس سره کلامی ترجمه سیده کیم، اول بازگشت خاطر ی خسته و بعد از آن توجه دل شکسته»^۱.

«خسته» نینگ معناسی کۆپچیلیککه توشونرلی بولسه کبره ک. او، سوزمه-سوز ایتگنده، «خسته لنگن»، یعنی «یره لنگن»، مضموناً اېسه «اپزیلگن»، یا که «کسلمند» توشونچه لرینی افادهله یدی. «شکسته دل»- کۆنگلی سینیق دېگنی. دېمک، بهاءالدین نقشبند نزدیکه خاطر ی خسته کیشی گینه شکسته دل پیرگه یوزلنده دی و شفا تاپه دی. چونکه شکسته دل پیر خودی عیسی علیه السلام، یعنی مسیح کبی الهی نفسگه اېگه. لېکن کیم نینگ که کۆنگلیده هوا بیللیک، مغرورلیک، من من لیک طغیان اورسه، اونینگ عمری شمعیکه زیان یېته دی. دېمک، غرور - انسان حیاتی اوچون ضررلی بیر علت. چونکه غرور الله گه گینه یره شه دی. شونینگ اوچون هم صوفی نینگ باش مقصدی - اوزیده گی انه شو غرورنی یېنگیشدن عبارت. اخیر، انسان همیشه اوزی نینگ جوده کۆپ جهندن بغایت عاجز اېکنینی تن آلیب یشسی کبره ک.

^۱ علیشهر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمی. بیگیرمه جلدلیک، ۶-جلد. تاشکېنت، ۱۹۹۰، ۴۸۷-بیت.

عكس حالده، او ابريشگن يوتوغى يا موقعيگه محو بۇلىب، كبرگه بېرىلىشى، تكبرلىك يۇلىگه كىرىب كېتىشى، عمرنىڭ اۆتكىنچىلىگىنى ھم اونوتىب، نامعقولچىلىكلر قىلىشى، جمعىتگە تلەى زىان يىتكىزىشى ممكن. منە، اۋشە قطعەدە كېلگن مثنوي:

خستە نىنگ باشىغە چو قۇيدى قدم،
پىر شكستە دل مسيحا دم.
بازگشت ابلەدى چو خستە كۇنگول،
نې كە ايستر، تاپر شكستە كۇنگول.
كۇنگليدە چون هوا قىلور طغيان،
عمرى شمعىغە يىتكورور نقصان^۱.

دېمك، بهاءالدين: دوا تاپىش اوچون اول درد بۇلىشى كېرەك، دېدىلر. شوندا بازگشت (توزەلىش) بۇلەدى.

كۇرىب اۆتىلگنى دېك، نقشبندىە غايەلرى نوایی اثرلرى نىنگ مغزى - مغزىگە سىنگىب كېتگن. شاعر نىنگ نەتنها يىرىك منظومەلرى - داستانلرى، بلکہ، كىچىك اثرلرى، حتى، قطعەلرى ھم انە شو فلسفى تعليمات ماھىتتىدن يىراقلىشمەيدى. چونكە يلىپى اسلام فلسفەسى نوایی اوچون بىر بې پايان دېنگىز بۇلسە، تصوف انە شو دېنگىزگە سووينى قويەدېگن بىر دريا يىنگلىغ اېدى. نقشبندىە طرىقتىنى بۇلسە انە شو دريانىنگ معين ايرماغيگە اۋخشە تىش ممكن. نوایی اسلام فلسفەسى دېنگىزىگە تصوف درياسى، تصوف درياسىگە نقشبندىە ايرماغى ارقەلى سوزەياتگن بىر كېمە يىنگلىغ ايجاد اېتدى. شونىنگ اوچون باباكالانىمىز عمر بۇيى انە شو اۋزىگە زىگ يىقىن ايرماق سولرىدن كۇپ اچىگن.

^۱ اۋشە اثر، اۋشە بېت.

بلکه حلی هیچ بیر صاحبِ قلم نقشبندیه ایرماغی سوولریدن علیشبر نوایی چه لیک قانیب-قانیب نؤش اېتمه گن بؤلسه هم کبره ک...
نقشبندیه ایرماغی اېسه، اساساً، حضرت بهاء الدین نقشبند بولاغیدن سوو آله دی.

«لسان الطیر» ده نقشبندیه

معراج و قوشلر پروازی

واقعه سیگه گینه قره لسه، «لسان الطیر»- قوشلر حقیده گی داستان. اصلیده اېسه مقصد - سالکلر سیمالرینی یره تیش. قوشلر نینگ سیمرخ سری ایتیلیشی سالکلر نینگ کامل انسانلیک مقامیگه یتیش اوچون حرکتینی انگلته دی. کامل انسان بؤلش غایه سی اېسه فقط تصوف اوچون گینه اهمیتلی غایه اېمس. بدیعی ادبیات تلقینیگه ایلنگنیدن کبیر او، اؤز-اؤزیدن، کبیر کتابخوانلر حکمیگه حواله ایتیله دی و شو طریقه عموم انسانی بیر آرزو ینگلیغ جرنگله یدی.

خۇش، بو داستاننی بیتیشده علیشبر نوایی گه سلفلیک قیلگن فریدالدین عطار (میلادی ۱۲۲۵ ییلگه یقین وفات اېتگن) نیمه اوچون الله گه یتیشنی قوشلر تمثالیده یاریتگن؟

شونینگ اوچون که، پیغمبریمیز - محمد (ص) معراج قیلگنلر. معراج معجزه سی بار اېکن می، انسان اوچیش آرقه لی روحاً الله وصلیگه یتیشی ممکن، دېگن تصوفانه آرزو هم بؤله دی.

«لسان-الطیر» نینگ معراجگه بغیشلنگن ۴ بابیده شونده ی بیت بار:

پیک ایله مرکب قالیب اول سیردین،

ایکی پر توشگن مثللیک طیردین^۱.

بو بیلن سیمرغ نینگ پری ختایگه توشیب قالگنی اؤرتە سیده
علاقە دارلیک بارمی کن؟ عموماً، براق نینگ قناتی بار- کو. بو داستان هم اوچیش
اساسیگه قوریلگنیگه سبب شو اېمس می؟

معراج معجزە سیده پیغمبر الله درگاهیکه یتیب بارە دیلر:

بارگاه قُرب ارا تاپیب مقام،

میل ایتیب اندین یقینراق هم خرام (۲۵).

شو باده ینه «لسان الطیر» ماهیتینی انگلش اوچون اسقاتە دیگن بیر-

ایکی بیت هم بار. اولردن بیریدە:

اؤزنی اؤزلوک قیدیدین ایلب خلاص،

تاپیب اؤزدین اؤزگە لیککه اختصاص (۲۵) -

دبیلەدی. سل کپینراق ینه شوندهی یازەدی شاعر:

اؤزلوکی بیرلە اؤزدین یوق خبر،

بلکه، اؤز و اؤزلوکیدین یوق اثر (۲۵).

ینه کپینراق پیغمبر نینگ حقه یتگنی مسألەسی کؤتریلەدی:

هر نی ایستب حی مطلق دین تاپیب،

حق تیلب، حق دین تیلب، حق دین تاپیب (۲۶).

وصلگە محمد پیغمبریمیز واصل بؤلگنلری اېندی انیقراق قیلیب

ایتیلەدی:

وصلیدین مسرور اولوب اول بارگاه،

^۱ علیشبر نوایی، لسان الطیر. نثری بیان بیلن. تاشکنت، ۱۹۹۱، ۲۵-بیت. بوندن کپین شو نشردن
آلینگن پرچەلرنینگ صحیفەسی قوسدە کؤرستیلەدی.

بویروغیدین منتظم بو کارگاه (۲۶).

نوایی نینگ بی واسطه پیغمبر معراجی تصویر یگه بغیشلنگن مخصوص غزل لریدن ایگی بیت:

فلک وادیلری قطعیه عزمینگ چون سوروب مرکب،

خرد پیکی گه هم اول قدمده رنج اولوب پیدا.

رفیقینگ طایر انداق کیم سلیمان آلیده هُدهد،

بوراقینگ سائر انجم شاهی اوستینده سپهر آسا^۱.

بو بیتلرده گی «فلک وادیلری» بیلن «لسان الطیر» ده گی بیتتی وادی،

دېمک که، پیغمبر نینگ الله و صلیگه اوچیب بیتنگی بیلن داستانه هم

قوشلر نینگ اوچیشی، «بوراق» ناملی اوچر ات نینگ «رفیق»، یعنی اورتاق

دبیلیشی و اونینگ خودی سلیمان آلیده گی هُدهد ینگلیغ «طایر»، یعنی قوش

اېکنی، عموماً، هُدهد نینگ تیلگه آلینیشی، «رفیق» سؤزیده جبرائیل علیه السلام

کۆزده توتیلیب، اونینگ سلیمان آلیده هُدهدگه اؤخشه تیلیشی و «لسان

الطیر» ده هم پیر رمزی - هُدهد اېکنی بیزگه عطار نینگ «منطق الطیر» ی و

کبین نوایی داستانیده نېگه الله گه بیتیش یولی قوشلر نینگ پروازی ینگلیغ

تصویرلنگنی حقیده چوقورراق ملاحظه یوریتیش امکانینی بېرده ی.

پیغمبریمیز معراج معجزه سی ارقه لی تیریکلیک بیتلریده یاق الله

و صلیگه مشرف بؤلگنلر. شونینگ اوچون دنیاده گی اېنگ کامل انسان - محمد

صلی الله علیه وسلم. صوفیلر هم اوز آدیلریگه شونده ی بیر مقصد قۇیه دیلر که،

قنی، اېندی بیز هم، خودی پیغمبریمیز کبی، تیریکله بین الله و صلیگه مشرف

بؤلسک، دېب آرزو قیله دیلر. شونینگ اوچون انسان نینگ تنگری و صلیگه بیتیش

^۱ علیشبر نوایی. مکمل اثرلر تؤولمی. ییگیرمه جلدلیک، ۳-جلد. تاشکنت، ۱۹۸۸، ۳۰-بیت.

امکانیتی بار، دېب قرهلهدی. شونگه ایتیلینهدی. لېکن بو بیلن صوفیلر هېچ هم پیغمبرلیک دعوا قیله یاتگنلری یوق. فقط پیغمبرگه نصیب اېتگن وصلگه بولر هم امیدوار. رسول الله اوچیشلری مابینده فلک وادیلرینی باسیب اؤتگنلری سینگری صوفیلر هم یۆلده یېتی وادینی باسیب اؤتیشلری کبرهک، عطار تلقینیچه. لېکن زنهار-بهنهار اوچیشنی بو یېرده اؤز معناسیده توشونمسلیک کبرهک. صوفی قلبیده کېچهدی، اصلیده، بو وادیلرینی اوچیب اؤتیش. داستانده اېسه او ظاهرًا، یعنی رمزآگینه قوشلرنینگ پروازی ینگلیغ کؤرستیلهدی.

نقشلنگن «نقش»

نقشبندیه حقیقه گپ کېتگنده و اینیقهسه، نوایی نینگ بیرار داستانی عیناً انه شو طریقتگه علاقه دارلیگی جهتیدن تحلیل اېتیله یاتگنده، اؤز-اؤزیدن، «نقش» دېگن سؤز نینگ هر قندهی معناده ایشله تیلگن اؤرینلریگه. دقت قیلینهدی. شو معناده «لسان الطیر» ده هم بات-بات «نقش» سؤزیگه دوچ کېلمیز. داستان نینگ، خصوصاً، «چین شهری صفتی و سیمرخ پری توشکنی نینگ کیفیتی» دېب اته لگن ۱۹ بابیده «نقش» کؤپ اوچرهدی. مشرق زمینده بیر چین دېگن شهر بارلیگی، اونینگ اېرم گلزاریدن هم خوش راقلیگی، سووی بهشت انهاریدن هم دلکش راقلیگی ایتیلهدی-ده، سیمرخ نینگ بو شهر اوستیدن اوچیب اؤتگنی-یو، شونده اونینگ بیر پری اؤشه بیرگه توشیب قالگنی قلمگه آلینهدی. کېچهسی عملگه آشگن بو پروازده توشیب قالگن پر حقیقه، جمله دن، اؤقییمیز:

رنگ و نقش اول پرده غایتدین فزون،
کیم آنینگ شرحیده سؤز بؤلغهی اوزون.

تانگله سی چون کبلمیش ابل اؤز حالغه،
 باقیب اول بو رنگ ایله اشکالیغه.
 هر کیشی باغلب تخیل دین قلم،
 قیلیمیش اول پر نقشدین طرح رقم.
 بارچه نینگ نقش و خیال اندیشه سی،
 بو ایش آندین بؤلیمیش اول ابل پیشه سی.
 بیر کیشینی قیلیمیش اول نقش خیال،
 نقش و تصویر امریده صاحب کمال.
 آتی - مانی، خامه سی - معجز نما،
 صنعتی نظاره سی حیرت فزا.
 بویله نسبتلردین اهل معنوی،
 چینده دپرلر کارگاهی مانوی.
 اول پر امدی گویا کیم چینده دور،
 خردبک اول ملکی خدایینده دور.
 بو اېمیش اول پر ظهوری نینگ ایشی،
 موندین آرتوق فهم قیلیمه یدور کیشی (۴۰—۴۱).

بوندن سل اؤتیب ینه «نقش» سؤزی ایشله تیلگن بیتگه دوچ کپله میز:

بی عدد نقش اولدی اول پر حالیدین،
 ناقل اول پر صاحبی افعالیدین (۴۱).

خوش، نېگه «نقش» سؤزی بونچه لر کؤپ تیلگه آینه بییتی؟

نقشبندیه گه بی واسطه علاقه سی بارمی بونینگ؟

یۇق. چونکه «لسان الطیر» نینگ یازیلیشیگه اساس بۇلگن «منطق الطیر» نینگ سیمرغ حقیده گپ باشلنگن بابیده هم بو قوش نینگ بیر پری چین گه توشیب قالگنی تصویریده «نقش» گه کۇپ دوچ کبله میز:

هر کسی نقشی از آن پر برگرفت،
 هر که دید آن نقشکاری در گرفت.
 ... گر نه گشتی نقش پری او عیان،
 این همه غوغا نبودی در جهان.
 این همه آثار صنع از فرّ اوست،
 نقشها جمله ز نقش پری اوست^۱.

بو بیتلرده انه شو سیمرغ پریدن عالمده نقشکاریک باشلنگنی، عالمده گی غوغالر هم انه شو پر چیزگن نقشلر آرقه لی عیان بۇلگنی، نرسه لر نینگ بری انه شو پر نوری و نقشیدن پیدا بۇلگنی حقیده گپ باره دی.

«نقش» سۇزینی کبتمه-کبت قۇلشنی بو یپرده نوایی سلفی - عطار دن آلگن. عطار «منطق الطیر» نی میلادی ۷۸/۱۱۷۷ ییلی یازیب توگله گن. بهاء الدین نقشبند اېسه اوندن ایکی عصر کبین یشه دیلر. دېمک، «نقش» سۇزی تکرار لریده نقشبندیه گه بی واسطه علاقه دارلیک یۇقلیگی معلوم. خۇش، بالواسطه-چی؟

«لسان الطیر» ده گی باب نینگ «منطق الطیر» ده گی بادن بیر فرقی شوکه، نوایی انه شو چین گه توشگن پر طفیلی بیر کیشی نینگ قلمی معجزه کورسته دیگن بۇلگنی حقیده معلوماتنی قۇشه دی، بو - مانی. شونینگ اوچون

^۱ شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری. منطق الطیر. اصفهان. ۱۳۲۸، ۴۸ صحیفه. (عرب یازوویده). بوندن کبین شو نشردن آلینگن پرچه لر نینگ صحیفه سی قوسده کورستیلده دی.

«اهل معنوی» چین نی «کارگاه مانوی» دېب اتەیدی. اۋشە سیمرغدن توشیب قالگن بیر پرنینگ نمایان بۇلیشی، قرهنگ، مانی نی شو قدر معجزه کار قیلدی. بو بیلن شاعر نیمه دېماقچی؟ اخیر، سیمرغ - اللہ نینگ رمزی و سیمرغ نینگ پری - اللہ نینگ یېرده گی ظهوری بۇلسە، حق نینگ سرلریدن واقف بۇلە باشلەگن انسان نینگ قۇلی هم مانی کبی صاحب هنرگە ایلینشی ممکن، دېماقچی اېمس می؟ اخیر، نوایی شعریتی انه شونده ی پنهانه و آشکارا اشاره لرگە تۇلە-کو. اگر تحلیل اېتیلە یاتگن باده شونده ی اشاره لر بارلیگی راست بۇلسە، شاعر ضمناً نقشبندی نینگ: «دل - به یار و دست - به کار!» عقیده سی سری بیتکلمه ییتی می تفکریمیزی؟

خلاصه قیلیشگە حلّی شاشیلە میمیز... چونکه «لسان الطیر» ده «نقش» سۇزی کېتمە-کېت نقلینب کېلەدیگن بابلر ینە بار. نوایی نینگ مذکور داستانی حقیده گی سۇنگی تدقیقاتلردن هم بیله سیزگە، اثرده باشدن آخر فقر و فنا وادیسینگە ییتیش آرزوسی قلمگە آلینگن^۱. چونکه فندان کپین سالک بقاگە - اللہ نینگ ابدی وصلیگە مشرف بۇلەدی. قوشلر هۇدۇ رهنمالیگیده فقر و فنا وادیسیدن هم اۇتەدیلر. انه شو ییتینچی وادی «اداسی» گە بغیشلنگن مهم باده ینە «نقش» سۇزی یاردمگە کېلەدی. تصویر اېتیلیشیچە، فقر و فنا وادیسیده بیر چوقور دېنگیز یوز کۇرسته دی، اونگە مینگ-مینگ عالم غرق، دېنگیز اوزره کوچلی شمال تورگنیده اېسە مینگ-مینگ نقش موجلنەدی:

بحرنینگ کۇلاکی توشغن چاغده اوج،

^۱ بو حقدە قرهنگ: عالم س. عشق، عاشق و معشوق. تاشکبنت، ۱۹۹۲، ۷-۴۶ بیتلر.

کیم عیان ایلر تومن مینگ نقش موج (۲۲۰).

کېتمه-کېت بو موجلر فنا تاپیب، یعنی یۇقالیب، اۋرنیگه ینه کۈپ
موجلر پیدا بۇله و بره دی:

دم-به دم بو نقشلر تاپیب فنا،

فاش اولور مینگ موج گوناگون ینا (۲۲۰).

چونکه بو موجلرده وجود یۇق، اولر وجودینی یۇقاتگن، بحر، یعنی
دېنگیزنینگ اۋزیدن باشقه برچه نرسه نابود بۇله دی. اخیر، اللہنینگ وجودی
گۇیاکه چیک و چېگره سیز بیر دېنگیز. موجلر اېسه - اونینگ خلقتیدن بیر
نشانه. هُدهُد فقر و فنا وادیسینی تعریفلشده دوام اېتر اېکن، بو دنیاده جمیع که
آدملر - او علما بۇله دی می یا عوام می، اولیا بۇله دی می یا پیغمبر، بری - اللہ
وجودی نینگ موجی ینگلیغ انگلیشی کبره ک، دپیدی. شو اۋرینده ینه
«نقش» گه احتیاج سبزیله دی:

بارچه سی نینگ نقشی کېلدی عاریت،

فانی و آنده بقادین یۇق صفت.

بحر تحریک، چو موج ایلب عیان،

نقش مونچه ظاهر ایلب هر قیان (۲۲۲).

اگر دېنگیز تۇلقینی تۇخته سه، بو موجلردن هېچ وقا قالمه یدی. دېمک،
هُدهُد: حقدن باشقه هېچ نرسه، هېچ کیم باقی اېمس اېکن می، همه اۋزینی فنا
ایله ماغی کبره ک، دېماقچی.

«منطق الطیر» نینگ فقر و فنا وادیسى تصویریده هم «نقش» سۋزی

تیلگه آینه دی:

بحر کلى چون به جنبش کرد رای،

نقشها در بحر کی ماند به چای،

هر دو عالم نقش این دریات بس،

هر کی گوید نیست این سوات بس (۲۱۴).

دېمک، نقش مسأله سی «منطق الطیر» ده هم بار. شونینگ اوچون «لسان الطیر» ده گی «نقش» تلقینلری سلف نینگ تأثیری و بو حلی نقشبندیه گه باغلمه گندېک. نوایی داستانی مطالعه سینی دوام اېتتیرگنیمیز سری بو فکریمیز اؤزگره باره دی. «فقر و فنا وادیسینی نینگ اداسی» باییدن کپینگ حکایت شیخ ابوالعباس قصاب نینگ (میلادی ۹۲۱ ییلی وفات اېتگن) فنا درجه سیگه ییتگنی حقیده. اونینگ خانقاه یگه بیر کونی بئر دېوانه وهش درویش کیریب کپله دی-ده: «مېنگه ابدسته توله سوو کپلتیرینگر، طهارت قیلماقچیمن»،- دپیدی. شیخ بو گپنی اېشیتیب، اونگه ابدسته کپلتیریب بېریشلرینی بویره دی. اما درویش ابدسته نی سیندیره دی. ینه کپلتیریشلرینی سوره یدی. کپلتیره دیلر، سیندیره دی. بو کوپ تکرارلنه دی. آخری خانقاه ده بیرانته ابدسته قالمه گینی بیلدیره دیلر. شونده درویش: «شیخلرینگیزگه ایتینگر، سقالینی کپلتیرسین!»- دپیدی. شونده شیخ اؤرنیدن توریب، ییلر مابینده یوویب-تره گنی سقالینی هاووچله گنچه اؤشه دېوانه درویش آلدیگه باره دی. درویش بو قدر اؤزلیکدن کپچیش، فنا درجه سیگه ییتیشنی کوریب، شیخ نینگ آیاگیگه ییقيله دی. «سالک فانی»، یعنی ابوالعباس بو درویشگه نظر سالیب، اونینگ اؤزلیگیدن اثر هم قالدیرمه یدی. دېمک، بو ایشی ییلن او نقصانلی درویشنی کمالگه ییتکیره دی. باشقچه ایتگنده، مسنی آلتینگه ایلنتیره دی.

انه شونده نوایی گه ینه «نقش» سؤزی کپره ک بوله دی:

رنگ و نقش و لوندین چیقمه ی کیشی،

ممکن اېرمس مونداق اېتمکلیک ایشی (۲۲۴).

کیشی رنگ، نقش و بویاقدن، یعنی اۋزلیگیدن چیقمه‌ی توریب بونده‌ی ایش قیلیشی ممکن اېمس، دېپله‌یپتی. نقش هم بو یېرده «اۋزلیک» نینگ بېلگىسى بۇلیب كېله‌یپتی. اۋزلیكدن قوتولیش اوچون نقشدن هم ماسوی بۇلیش كېرەك. بو بهاء‌الدین تخلصلریده‌گی «نقشبند» سۆزی نینگ «نقشنى باغلىش» معناسىنى «نقشدن قوتیلیش» طرزیده هم تلقین اېتىش اوچون امكان بېره‌دی. بونی بیر تخمین، دېب اۋیله‌مىنگ، چونكه شو بیئتن كېین شاعر حكایتنی: فانی، مونداق فنا حقدین تیله.

تا بقا تاپقه یسین اول افنا بیله (۲۲۴)،

دېگن لیریک خلاصه ییلن یكونله‌یدی-ده، «خواجه بهاء‌الدین نقشبند. سۆزی فناى كامل مقامیده» دېگن بابنى باشله‌یدی.

آلدینگی آلتی وادی تعریفلریدن كېین بیرته دن حکایت كېلتیریلە یاتگن اېدی. اما فقر و فنا وادىسى تعریفیدن كېین شاعر بو ترتیبى بوزه‌دی: كېتمه- كېت تۇرتته حکایه كېلتیره‌دی. شولردن ایكىنچىسى - بهاء‌الدین نقشبند حقلریده. وادیلر تعریفیدن كېین بیر نچه حکایت كېلتیریش عطارده بار. «منطق الطیر» نینگ فقط معرفت وادىسى تعریفیدن سۇنگ گینه بیرته حکایه، قالگن وادیلر تعریفیدن كېین البتّه بیر نچه حتی، بعضاً یېتی-سكیزته دن هم حکایت موجود. نوایی هر بیر وادی تعریفیدن كېین بیرگینه حکایه ییلن چېكلینىشى معقول كۆره‌دی. اما فقر و فنا وادىسى - باشقه گپ، بونده او سلفى - عطارگه اېرگشه‌دی. چونكه فقر و فنا - سالک نینگ (دېمك، شاعر نینگ هم) باش مقصدى بۇلگن وادی. لېکن اېندی داستانده بو حکایتلر شاعرانه مهارت ییلن بیر-بیریگه باغله‌دی. برى فقر و فنانى توشونتیریشگه بغیشلنگنى اوچون اولر مضموناً-كو، بیر-بیریگه وابسته.

بیراق، شاعر بو حکایه‌لرنى اسلوباً هم بیر-بیریگه ماسله‌یدی.

نوایی ده نقشبندیه غایه لری نینگ ترغیبی بیر تامان بۇلسه، بهاء الدین
نقشبند سیمالری نینگ تعریفی - بیر تامان. حکایتده اۇقیمیز.

خواجهی عالی صفات ارجمند،

شه بها الحق والدین نقشبند.

چون بو اقلیم اوزره بۇلدى تختگیر،

توزدی یۇقلیک کشوری اوزره سریر (۲۲۴).

شاعر بهاء الدین حضرتتى اینگ عالی صفت، اینگ باحترآ خواجه، حق،
یعنی خدا و دین نینگ بهاسی، حتی، شاه دهب تعریفله ییتی. او کیشی نینگ بو
اقلیم (یعنی فقر و فنا وادیسى) تختینی اېگلله گنلری، یۇقلیک مملکتیگه شاه
بۇلگنلیکلری، یعنی فناگه اېریشگن اینگ زۇر کیشی اېکنلیکلرینی ایتهدی.
بهاء الدین نقشبند اېریشگن کامل انسانلیک درجه سی - نوایی اوچون بیر بویوک
آرزو اېدی. بهاء الدین حضرت حکایتده شو قدر بیر کمتر انسان - کامللیک
رمزی صفتیده تعریفله دیلرکه... اول ذات شریف بیر کونی بیر قۇتیر ایتنی
کۇریب قالیب، اۇزلرینی شوندن هم کم آگن اېکنلر. «چونکه ایتده وفا قیلشدن
باشقه نرسه یۇق، اما مېنده جفادن باشقه نرسه نمایان بۇلمه یدی»، - دیدلر.
قېین ایت شیخ نینگ آلدیلریدن اۇتیب کېتهدی، شونده بهاء الدین اونینگ ایزیگه
قرب: «مېن آرتیق اېکن من می یا بو ایز!» - دېگن سوال قۇیه دیلر. سۇنگ
اۇزلریگه اۇزلری: «ای انصاف سیز، اخیر، بو - وفا اهلی آیاغیدن نشان، سېن
بۇلسنگ وفاسیزلیک سرى اېتک سوده یسن!» - دېیه بیر اۇیب، کۇزلرینی انه
شو ایزگه سورتهدیلر. بو یېرده خواجه بهاء الدین بوتونله ی اۇز وجودینی اونوتگن
بیر کامل انسان تمثالی ینگلیخ تصویرلنه دیلر. شاعر بونی فنا قدحیدن می
اېچیش دېیه قلمگه آلهدی:

بویله آشام اېتتیلر جام فنا،

قالمه غندیڭ سۇنگ اثر اۇزدین ینا (۲۲۵).

رساله میزینینگ باشقه فصللریده تصوفنی انسانده گی غرورنی پینگیش نینگ یولی طرزیده هم بهاله گنیمیز اېسینگیزده بار. کیم سن - حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند دېک اولوغ ذات الله آلدیده اۇزلرینی شونجه لر کم آپیتیلر، حتی، وفادارلیکده انساندن اوستونراق تورهدیگن جان ذات صفتیده تصویرلنهدیگن ایتدن، اونینگ ایزیدن - ده کم حس قیلیپتی لر.

نوایی حکایه آخریده گی ایکی بیتده قیزیق بیر گپنی ایتیب اۇتهدی:

حق وجودیدین بقایې تاپمه یین،

جام وحدته لقایې تاپمه یین،

چون فنا خلیغه داخل بۇلدیلر،

باقی مطلقه واصل بۇلدیلر (۲۲۵).

بهاء الدین الله وجودیدین بقا، وحدت، یعنی تنگری بیلن بیرلیک جامیده بیر-بیرنی کوریش سیز هم فنا اھلیگه ایلندیلر، شو طریقه او کیشیگه مطلق باقی لیک نصیب ایتدی. بهاء الدین نقشبند بو حکایه ده نوایی آرزو قیلگن پیر ینگلیغ تصویرلنهدیپتی لر. شاعر نزدیک اول ذات شریف تیریکله یین انه شو فناگه و سۇنگ بقاگه یتگن انسانلردن. سالک اوچون بو پیر معراج دېک شرف. چونکه بهاء الدین حقه یتگنلر - تصوفده اېنگ عالی باسقیچگه کۇتربلگنلر. بونده یلر حقیده ملک عارف اوف شونده ی یازهدی: «حقیقت - بو طریقت نینگ، سلوک یولی نینگ اېنگ یوقاری باسقیچی و صوفی لیک نینگ عالی درجه سی حسابلنهدی. بو باسقیچگه کمدن - کم سالکلر اېریشهدیلر و اولر اۇز مرتبه لرلیگه کۇره بویوک شخصلر - اولیالر حسابلنهدیلر. بونده ی شخصلر خدا بیلن وقتینچه، بیر لحظه گینه اېمس، بلکه، همیشه... ملاقاتده بۇلش امکانیگه اېگهدیلر. اولر

حقیقت وصلیگه یتگنلر - واصللر دېب هم اتهله دیلر. بونده ی شخصلر مادّی، حسّی دنیا تائیرلریدن، آرزو-هوسلردن اؤز قیلیرینی بوتولنه ی تازه لگنلر، اولر نینگ قیلیریده حقیقتدن باشقه هېچ نرسه یؤقدیر. شونینگ اوچون بو طایفه ده گی کیشیلر اهل فنا، دېب هم اتهله دیلر. فنا (بقاسیزلیک، یؤقلیک) غایه سی صوفی نینگ دنیاوی سېزگیلریدن، اشتیقلردن قوتولیش و معنوی ابدی لیک - بقا صفتیگه اېریشگنلیگی نینگ افاده سیدیر. اونده انسان قلبی نینگ حقیقت بیلن باغلنیشی، بی واسطه ملاقاتده بؤلشی کؤزده توتیلده ی^۱.

خلص، بو - «لسان الطیر» ده نقشبندیه تلقینی نینگ بیر جهتی، خلاص. داستانده بهاء الدین نقشبند کمالگه یتکرگن طریقت بیلن باغلیق اېکینچی بیر مههم یؤنه لیش - بی واسطه نقشبندیه غایه لری ترغیبی هم بار.

اجره لیب تورمسلیک آدابی

«لسان الطیر» ده تصویرلنیشیچه، قوشلر جای، عزت و حرمت تَلشیب جنجال کؤتره دیلر. چونکه اولر توزگن بزمده عدالت یوق اېدی - هر کیم اؤز آبروی-عزتی باریگه لایق جایینی تاپمه گن اېدی. شونده قوشلر بیر دانا، عادل شاه گه احتیاج سېزه دیلر. تاکه او حقنی برحق قیلیب، هر کیمگه اؤز موقعیگه یره شه جای تعیین اېتسه. شو محل هُده دُ شاه - سیمرغدن درک بېره دی. او بیلن قوشلر اؤرته سیده بؤلپ اؤتگن کؤپ سوال-جواب و سؤلنگن دلگیر حکایه لردن کپین بو جماعه سیمرغنی ایزلب، قنات قاقیشگه توشیب کپته دیلر. بیراق ینه هر کیم اؤز بیلگیچه اوچر، کوچلیراغی ایلگریلب کپتیب، عاجزراغی

^۱ عارف اوف م. یتّی وادی تعریفی. - «گُلستان»، ۱۹۹۱ ییل، ۹-سان، ۱۸-بیت.

آرتده قالر، خلص، اولر پله-پرتیش، بی باشلرچه حرکت قیلر ابدی. جماعه گه مقصد سری بیر تن و بیر جان بۇلیب اوچیشلریده سردارلیک قیله دیگن، بو یول نینگ پست و بلندی یخشی بیله دیگن بیر باشلیق کبرهک بۇلیب قاله دی. قوشلر، هبج ایکیلنمه ی، سیمرغدن خبر ببریپ، اولرنی مقصد سری یؤلله گه ی، هُدُددن رهبر بۇلیشنى التماس قیله دیلر. اما، گرچه بونده چیندن اوزی نینگ اپنگ مناسب قوش اپکنینی بیلسه-ده، هُدُدد رهبرلیککه کؤنمه دیدی. «میلی، مېن بیلگنیمچه یول کؤرسته ی، لېکن باشلیق بۇل، دېسنگیزلر، قۇرقه من که، آره میزده فرق پیدا بۇلیب قاله دی»،- دیدی. بو گپ ماهیتاً خواجه بهاء الدین ایتگن و رساله میزنینگ «خواجه لیک بیلن راست کېلمه دیدیگن بنده لیک» فصلیده کېلتیریلگن: «قچان بو بنده لیغ خواجه لیغ بیله راست کېلور؟!»-دېگن فکر نینگ عیناً اوزی. هُدُدد هم خودی بهاء الدین نقشبند کبی، باشقه لردن اجره لیب توریش، باز اوستیگه، اولرگه خۇجه بین لیک قیلیشنى اوزیگه اپ کؤرمه دیدی. بو - اوزلیگینی بینگن آمدن گینه چیقهدیگن، کمترلیک نینگ بویوک نمونه سی بۇلگولیک بیر گپ.

قوشلر، ناعلاج، قرعه تشلب، باشلیق تعیین لش فکریگه کېله دیلر. قرهنگ که، «یخشی نیت - یریم دولت»،- دېگنلری دېک، قرعه هم کېلیب هُدُددگه توشه دی.^۱

«لسان الطیر» ده گی نقشبندیه غایه لری تلقینی بیلن باغلیق ینه بیر نقطه - ارسطونینگ شاگردی حقیده گی حکایه. اوندە شاعر عاشق لیک یؤلیده

^۱ اثر نینگ بو واقعه سی حقیده باتفصیل راق معلومات آلیش اوچون قرهنگ: عالم س. عشق، عاشق و معشوق. تاشکېنت، ۱۹۹۲، ۲۲-۲۴- بېتلر.

علمینی تشلب قۇیگن یاش صاحب استعداد ییگیت حیاتیدن لوحه کبلیتیریش آرقه لی ضمناً: «دل - به یار و دست - به کار!» - شعارینی ایلگری سوره دی^۱.

عذرلر، عذرلر... ..

محمدجان امام نظر اوف اؤز ارا صحبتلر چاغی کۆپ تکرارله گنی دېک، علیشېر نوایى ایجادینى فقط تصوف فلسفه سی بیلن چېکلب قۇییش یرمه یدی. چونکه بدیعی ادبیات نمونه سی تصوف فلسفه سیگه عاید علمی رساله بیلن عیناً نرسه اېمس. بدیعی اثر علمی رساله دن کۆره سېرقتلم راق مضمون و تلقینلرگه امکان بېرووچى حادثه. بیراق، تصوفنى ادبیات، خصوصاً، شعریت سیز تصور قیلیب بؤلمه گنی کبی، مسلمان عالمیده تصوف رواج تاپگن دورلر سؤز صنعتینی هم بو فلسفه سیز خیالگه کبلیتیریش ممکن اېمس. شو معناده نوایى هم ماهیتاً تصوفی بدیعی ادبیات وکیلی. صوفیانه سؤز صنعتیده، دېمک که، بابا کالان شاعریمیز ایجادیده هم، انسان بو دنیا ده قفسده گی قوشدېک گپ. اؤزلیکدن قوتولگئیدن کپین گینه او قفسدن آزاد بؤلگن قوشگه ایلنه دی، چمنگه - یار و صلیگه بیته دی. اؤزلیکدن کپچمه ی مقصدگه یتماق نینگ هېچ علاجی یوق. بو غایه نوایى نینگ کۆپ اثرلریده باش مسأله ینگلیغ قلمگه آلینگن. «فواید الکبر» دېوانی نینگ ایکی نچى غزلی مقطعیده اېسه شاعر بونی آچیق - آیدین ایتیب قۇیه قالگن:

اؤز دین قوتول، نوایى و مقصدگه بیت که، قوش

بېتمس چمنغه، بؤلسه قفس ایچره مبتلا^۱.

^۱ بو حکایه نینگ باتفصیل تحلیلیدن خبردار بۇلیش نیتی توغلیسه، قرهنگ: عالم س. عشق، عاشق و معشوق. تاشکېنت، ۱۹۹۲، ۵۰-۵۶ - بېتلر.

تصویرلنیشیچە، کیشی نینگ اۋزلیگی - قوش نینگ قفسی دېک نرسە. تصوفی ادبیات ماهیتیدە انسان نینگ انه شو اۋزلیگیدن قوتولیش یۈللرینی بدیعی افادەلب بېریش وظیفەسی یاتەدی، دېسک، خطا بۇلمس. خۇش، اونده تماماً قوشلر سیمالری اساسیدە بیتیلگن «لسان الطیر» داستانیدە بو مسأله قندەی یاریتیلگن؟

اثرده شاعر پیر رمزی بۇلمیش - ھدھۇ تیلیدن اونینگ «قوشلرگە کۈنگول بېریب، بو یۇلغە (سیمرغنی ایزلشگە، یعنی تصوف یۈلیگە. - س. آ.) ترغیب اپتگنی» بابده بو دنیانی «غریستان» دیدی، قوشلرنی اېسە «بو غریستانده مقیم بۇلگن» دېب حسابلەیدی:

بو غریستان ارا بۇلغن مقیم،

کۈنگولونگیزدین کبتگن اول ناز و نعیم (۴۴).

بیتدە ھدھۇ قوشلرنی مقیم لیکدە - بیر جایدە اۋتیریب قالگن لیکدە عیبەلەپتتی. چونکہ اونینگ مقصدی - قوشلرنی عالی نیتلی سفرگە دعوت اپتیش. اما بو سفر حددن زیاد مشقتلی. انه شو عذاب و عقوبتلرنی باشدن کپچیریش آرقەلی جسم خودی روح کبی صافلنەدی. شو طریقە نفس یېنگیلەدی. شاه، یعنی سیمرغ وصلیگە یېتیلەدی. جان ابدی یشش بختیگە میسر بۇلەدی. قوشلر چپککن بو ریاضتلری طفیلی بو عالم نینگ سرلرینی بیلیب آلەدیلر:

بېرسە حق توفیق، جد و جهد اېتەی،

تا ینە سیزنی انگە هم عهد اېتەی.

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۈپلمی. ییگیرمە جلدلیک، ۶-جلد. تاشکېنت، ۱۹۹۰، ۸-بېت.

بو سفرده رنجلردور تعمیه،
 کۈنگلونگیزگه بیتسه آندین تصفیہ،
 بو منازل قطعیدین بیتگچ فتوح،
 صافی اۋلسه، جسمینگیز انداق که روح،
 جلوه کۈرگوزگه ی همول اولگی حال،
 ظاهر اۋلغهی سیزگه ایام وصال.
 شه صفاتیغه بۋلوب عرفانینگیز،
 زنده ی جاوید بۋلغهی جانینگیز.
 بۋلغه سیز سر ریاضت واقفی،
 شاه بیرله نفسینگیز نینگ عارفی (۴۴).

خۇش، بو مقیملر کیم؟ البتہ، قوشلر. گرچه اولر اوچیب بیلسه ہم، اما
 عالی مقصد سری سفر قیلہ یانگنلری یۇق-دہ.
 ھدھد «سفر» حقیده سۋزلہ یتتی. عموماً، تصوفدہ اللہ وصلیگہ
 یتکزه دیگن یۈلگہ کیرگنلرنی «سفرگہ آتلنگنلر» دپیش بار. نقشبندیہ دەگی
 «سفر در وطن» عقیدہ سی ہم بیکارگہ پیدا بۋلگن اېمس. شونده ی اېکن،
 داستانده گی ھدھد کۈزده توتہ یاتگن سفرگہ مناسبتدہ «سفر در وطن» گہ
 علاقہ دارلیک بارمی؟

بیر قرہ شدہ، ھېچ قندہ ی وابسطہ لیک یۇق دېک کۈرینہ دی. لېکن شاعر
 اوستہ لیک بیلن بو یپردہ انه شو مسالہ نینگ، تعبیر جایز توتیلسہ، اوروغینی
 سېپیب اۋتہ دی. بو اوروغ اېسہ داستان نینگ کپین راغیدہ اونیب چیقہ دی و اۋز
 حاصلینی بېرہ دی ہم.

خلص، ھدھد قوشلرگہ ترغیبنی باشلب یوبارہ دی. کۋپ قوشلرگہ -
 طوطی، طاووس، بلبل، قمری، ککلیک، تذرو، کبوتر، شاھباز، شونقارگہ ھدھد

ناممه- نام مدح گۈیلیکلر و مخصوص نصیحتلر قیلهدی. بیر نرسه نی اعتبارگه آلیب قۇیه یلیک: ترغیبده علیحده- علیحده وعظملر بغیشله گنی قوشلر ایچیده تاووق یوق. تاووق اثرگه کبین - کبره ک اؤرنیده کیریپ کبلهدی. حاضر بو مسألنه نی قۇیه توره یلیک- ده، اولل هدهد عذر ایته یانگن قوشلر نینگ سؤزلرینی بیر- بیر تحلیل قیله یلیک. اوللا، قوشلر اوچدیلمر، بیر آزدن کبین اېسه بو ریاضتگه چیده ش بېرالمه ی، عذرخواهلیکنی باشله دیلمر. همه سی نینگ منطقیده شوکه، اولگی حیاتی یامان اېمس اېدی. معیشت یخشی اېدی، راحت بار اېدی. لېکن هدهد بولر نینگ برینی غفلت دېب اتب، حقیقی بخت - سیمرغ شاه وصلیگه یېتیش اېکنینی ایتهدی و اولر نی بو یۇلده مشقتدن قیتمس لیککه اونده یدی. بو بیلن قنده ی خلاصه گه اېگه بۇلهمیز؟ البته، همه هم بهالی قدرت یشه ییتی، همه نینگ هم اؤزیچه خورسند بۇلهدیگن جهتی، اؤزیگه یره شه عزت- حرمتی بار. خۇش، اونده بو قنقه سیگه غفلت بۇلدی اېکن؟ غفلتلیگی شونده که، انسان موجود حالتیگه گینه کؤنیب اؤتیریشی کبره ک اېمس. اونده هېچ قنده ی ترقیات یوز بېرمه یدی. تینیم سیز عالی بخت سری اینتیلیش لازم. سیمرغنی ایزلش - انه شونده ی عالی بختگه تلپینیش. عالی بختنی ایزلش ائناسیده اېسه انسان البته مشقت و ریاضتنی باشدن کبچیردی و خودی انه شو مشقت و ریاضتلر کیشینی تربیه له یدی، انسانده گی کؤپ یامانلیکلر برطرف بۇلهدی، او پاکلنده ی و کمالگه یېته دی. شونینگ اوچون، نوایی لر نزدیکه، انسان تینیم سیز محنت و مشقتنی بۇیینگه آلیب، آله اینتیلیشی کبره ک، دېگن عقیده بار.

بونینگ حاضر اوچون کبره گی یوقمی؟ بعضیلر مستقیلیک نینگ دستلبکی قدملریده دوچ کبله یاتگنیمیز مشقتلرنی گینه اؤیلب، آلدینگی دوریمیز مینگ چندان یخشی اېدی، دېب هم ایته ییتی. بیراق بو مشقتلر عوضیگه کبله دیگن یاروغ کوننی کوته بیلیش، اونی محنت و متانت بیلن یقینلشتیریش

كېرەك-دە. امريكا يا جاپان گەمى بارگن وپندا شلر يميز او يېرلردە گى انسانيت عقلى باور قىلمەيدىگن ترقىياتندن ياقە اوشلب قىتگنلر ينى ايتەدىلر. لېكن، اخير، شو ترقىيات تگيدە هم تىنيم سىز محنت ياتمە گنمى؟ اولر بىزدن كۆرە كۇپراق و خۇبراق محنت و مشقت چېكىن دىرلر كە، اېندى عقلاً بىز حلى-ھنوز قۇل كوچن بىلن قىلىب يورگن ايشلر يميز نىنگ جودە-جودە كۇپىنى اتوماتلرگە يوكلب اولگورىشگن. شو درجەگە يېتگونچە هم انسانيت عقلى قنچەلر محنت و مشقت باسقىچلر ينى باسيب اۋتمەدى، دېيسىز؟! اولر-كو اۋزلرى يرە تىبدى، بىز حلى دنيادە موجود و سيناودن اۋتگن اتوماتلشتيريش تىكلوۋژى سىنى هم اۋزلىشتيرىب اولگورگىمىز يۇق. بو جريان هم اۋز-اۋزىدن كېچە بوپمەيدى، اخير.

نوابى نىنگ غايەلرى بوگون بىزگە انە شوندى تلىقنلر اوچون هم تۈلە اساس و حقوق بېرمەيدىمى؟ بېرەدى. ايشانمە سنگىز، منە، اېندى ايگىنچى بۇلىب عذر ايتگن طاووس نىنگ سۇزىگە بىر قولاق سالىنگ:

ھر كىشىنى قىلدى خلق بىر ايش اوچون،

نۇش اوچون - بىرنى و بىرنى - نىش اوچون (۵۶).

خدا بىراونى ايچىش اوچون يرەتگن، باشقەنى نىش اورىش، يعنى چقىش اوچون. شو سىب، دېماقچى طاووس، ھر كىم تقدىرگە كۇنىب يورە وپرسىن، بېرگىگە شكر قىلىب. باشقە بوندن زياد بختنى ايزلب، مشقت چېكىب يورىشگە نې خرجت؟ خودى شوندى فكرلې، ترقىياتگە ايتىلمە ياتگنلر حاضر آرەمىزدە يۇقمى، دېيسىز؟ تۇلىب-تاشىب ياتىبدى، اولر نىنگ كۇپى سابق كمونىستىك ايمپېرىيە زمانلرىدە انسان تشبث كارلىگى تىنيم سىز بۇغىب كېلىنگى عاقبتىدە: «بېرسنگ - يېمىن، اورسنگ - اۋلەمن!» - قىلىدە يىشگە اۋرگىب قالگن. اېندى هم انسان بوندن كۆرە يىخشىراق يىشى اوچون قىتىق محنت و

مشقتتى بۇنىيگە آلىشى كېرەكلىگىنى تن آلەمى يشەماقچى بوندىلر. نوابى خودى انه شوندىلرنى قۇزغەماقچى، جايىدن سيلجىتماقچى. ايشانمە سنگىز، كېلىنگ، طاووس نىنگ بو مقتنچاقلىگى و بهانەسىگە ھۇدھۇنىنگ جوابى معنى سىنى بىرگە لىشىب چقە يلىك:

ناز ايله حسن اولدى شاهدلر ايشى،

درد و محنت بىرلە خوشتور اپر كىشى (۵۶).

ناز بىلن حسن، يعنى اللہ شونداق ھم نصيب اپتگن جەھتلر بىلن مقتە نىش شاهدلر، يعنى عياللر نىنگ ايشى، دېدى ھۇدھۇ. اپر كك كىشى اپسە درد و محنت بىلن يىخسى كۇرىنەدى. بولر شونچە كە دىنى، شونچە كە تصوفى، شونچە كە ادبى-بديعى تلقىن اپمس، بلکہ، شاعر نىنگ اجتماعى عقىدەسى بو.

قمرى نىنگ عذریدن ھم «لسان الطير» دە نقشبندىە مسألە سىنى يارىتىشگە باغلىق تلقىن تاپسە بۇلەدى. قمرى اۋزى نىنگ چمندن چىقمە گن بىر اوتراق قوش اپكىنى، بوندى دشت و وادى سىرىگە تيار اپمسلىگىنى ايتەدى:

مېن قوشى دورمېن چمىدىن چىقمە غن،

دشت و وادى سىرىدىن تارىقمە غن (۶۰).

سفر قىلىش بارەسىدە ھم بو قوش نىنگ ميدانى جودە تار - باغدن

چىقمە گن سىرە:

ضعف و عاجزلىك شعار اولغن منگە،

شاخ و برگ ايچرە قرار اولغن منگە.

نې ساووغ كۇرگن جەھاندە، نې ايسىغ،

نې ايرىك باشىمغە كېلگن، نې قاتىغ.

باغدىن باغ ايچرە كۇرگوزگن سفر،

شاخلردىن برگ ارا قىلغن مفر (۸۰).

قُمری نینگ بو بهانه سینی هم نوایی کۈزله گن معنلاردن کۈره هم کبنگراق میدانلرگه آلیب چیقیب شرحلش ممکن. اخیر، بوگونگی خلقیمیزی هم انه شوندهی تار بیر میدانده ایلینب قالگن ملتگه، برگدن برگه اۋتیشدن باشقه نرسه بیلن ایشی یوق بیر عوامگه قیاسلش ممکن اېمس می؟

قچان خلق بۇلەسن، ای، سېن آلامان؟! —

دېب سۈزلەگن استاذ شاعریمیز عبدالله عارف نینگ شو پیتگچه، توشونیب کېلگنیمیز معنلاردن تشقیری، خلقیمیزی نینگ انه شوندهی تار تورموش تشویشلری و شو یورتدن نری بیلن ایشی بۇلمەی قالگن بیر اېلتگە ایلینب بارە یاتگنیکگە کوینیئش هم یوق می؟ بار. بۇلگندە هم، بو کوچلی ملی درد ینگلیغ ایتیلە ییتی. آدملرنی انه شو لاقیدلیکدن سیلجیتیش کېرەک. انسان کمالاتنی آرزو قیلدی می، بس، سیلجیمسە بۇلمەیدی: «جان کویدیرمە سنگ، جانانە قیدە؟!» خلق جودە دانا. بونی باپلە ایتگن.

اېندی قُمری نینگ قندەی قوشلیگیگە بیر دقت قیلە یلیک. «اۋزبېک تیلی نینگ ایضاحلی لغتی» دە بو قوش حقیدە شوندهی یازیلەدی: «کفتلر تورکومیگە منسوب، قفسدە هم اورچییدینگن سیراقی قوش»، دېمک، بو قوش خانەگیلیگی، حتی، قفسدە هم اورچیوبېریشی جھتیدن هنرمندلرگە اۋخشەیدی، نېگە که هنرمند هم صنعتکار (قُمری سیراقی بۇلگنی کبی)، لېکن اۋتە خانەگی. انه شو طایفە آدملرنی هم عالی معنوی کمالات سری باشلش کېرەک. نقشبندیە نینگ مقصدی شو اېدی. چونکە قُمری کبی، بو طبقە هم غفلتدە، بوندن کۈره اولرنینگ مقصدی اصلي یۈلیدە جان قربان قیلگنی یخشیراق:

بویله مردار اۋلگۈچە غفلت ارا،

^۱ عبدالله عارف اوف. ییللر ارمانی. تاشکېنت، ۱۹۸۴، ۴۲۳-بېت.

اۋزنى اۋرتب شعله‌ی فرقت ارا.
 اېر زرنگ مقصودِ اصلي ايسته‌بان،
 يۇلغه كيرسنگ يار و صلى ايسته‌بان.
 اۋلسنگ اول يۇل ايچره رنج و درد ايله،
 جسمِ زار و جانِ غم پر درد ايله،
 يخشيراك يوز قتله اول آفاتدين،
 عار قىلغودېك دني اوقاتدين (۶۱).

هُدُودُنِيْڭ قُمْرِيْنِيْ يۇلگه - سيمرغ سرى پروازگه ترغيب قىلىپ
 كېلتيرگن منه شو حكايتى ينده اعتبارلى. اونده بې واسطه كسب-هنر مسألهسى
 كۈتريلهدى، بو نقشبنديه طريقتى نينگ باش مسأله لريدن ابدى، دېسك
 بۇلگودېك. اول حكايه نينگ اۋزىنى اۋقىيلىك:

باغبانى بار ابدى بس بې هنر،
 باغبانلىك صنعتيدىن بې خبر.
 نې شجر پيوند قىلماق شېوهسى، -
 كيم حالات حاصل اېتكه‌ى مېوهسى.
 نې ياغاچ پركاوى بيرله پرورش —
 ايله‌ى آليب كيم، شجر قىلغه‌ى روش.
 وقت ايله نې دانه ساچماقنى بېلىپ، —
 كيم فرح قىلغه‌ى گۈلى حاصل قىلىپ.
 باغ ارا انبار كشلىك بيرله خ(و)ش،
 باغبان يۇق كيم، دېگيل انباركش.
 چون كۈروب بو نوع رنج و تاب انگه،
 پندلر دېب اهل هوش احباب انگه، —

کیم: «بو بی حاصل ایشینگنی ترک توت،
 اوزنی بیر حاصللیق ایش بیرله آوت».
 جاهل اول محتدین اولمه‌ی مجتنب،
 اپندی اول محنت چپکرگه مُرتکب.
 تاکه بیر جویه ارا کسّمک ته تاک،

ایله‌دی آنی ییلان سنچیب هلاک (۶۱—۶۲).

بو سادّه حکایتده هبچ نرسه ناشایان اېمس. هُدهُد قُمرینی
 بی‌کسبلیکده - محنت قیلمسلیکده عیبلیه‌ییتی. آتیگه‌گینه باغان ابدی او آدم.
 اهل هوش بیر نېچه بار اونگه: «بو بی حاصل ایشینگنی تشله، بیر فایده‌لیک
 ایشگه مشغول بؤل!»- دېب مصلحت بېرگن. دېمک، هُدهُد سیمرغ سری
 پروازگه چارلشی بیلان اهلی کیشیلرنینگ اؤشه دنگسه دهقاننی حاصللیک ایشگه
 دعوت قیلیشی اؤرته‌سیده نیمه فرق بار؟ بیر بدیعی اثر صفتیده بو رمز لرگه
 اؤره‌لگن فکر لر بی‌واسطه حیاتی معنی و مضمون کسب اېتمه‌ییتی می؟ «لسان
 الطیر»نی خودی انه شو حیاتی نقطه‌ی نظر دن تلقین قیلگنده هم، اونینگ
 دنیاوی لیگی کبلیب چیقمه‌یدی می؟ بو دنیاویلیک اېسه، عموماً، نوایی اوچون
 نظری، فلسفی اساس بؤلگن نقشبندیه‌نینگ مغزی-کو.

کبوتر عذری نینگ معناسیدن معلوم بوله‌دی که، نوایی اونی بی‌غیرتلیک
 تمثالی صفتیده تعریفله‌یدی. چونکه کبوتر آدم لرنینگ قۇلیگه قره‌ب قالگن
 قوش. شونینگ اوچون هُدهُد اونگه: «سېن چه‌لیک بی‌غیرت قوش یوق.
 شونینگ اوچون قوشلر احوالینگه حیران»،- دېدی. دېمک، تدریجی لیک بار:
 اول، یعنی قُمریگه جوابده بی‌هنر لیک قاره‌لنگن ابدی، اپندی بی‌غیرت کیشی
 تنقید قیلینه‌ییتی. چونکه هنر اېگلش اوچون هم، اخیر، انسان-ده غیرت بؤلشی

کېرەك-كو. بې غېرت كېشى حقیده كېترگه ایتیلگن حکایه ینە شونینگ اوچون هم اهمیتلیکی، اۋشە پیتلرده تخنیک حلی بیزده او قدر ترقی اېتمەگن، بې غېرت، بې هنر، دنگسە، بې فرق آدملر هم كۆپ بۆلگن بۆلسە عجب اېمس. خلق صفتیده بیز - اۋتە محتکش خلقمیز. لېکن آرەمیزده دنگسەلر، لوندلر، بېرسنگ - یېمەن، بېرمەسنگ - اۋلەمن، دېب یورگنلر كەمى؟ ھۇدھ تیلیدن نوایی تیلەمچیلیک قیلیب كونینی كۆرەدیگن بو بې غېرت كېمسە نینگ آدملردن مەشت هم یېب یورگینینی تنقید قیلەدی. نقشبندیە هم اۋزی اساساً هنر كېشیلریگە مؤجللنگن و هم آدملرنی كسب و كارگە چارلەگن اېدی. منە شو حکایەلر هم ضمناً شو وظیفەنى بجرەیانگینینی سېزیش قیین اېمس.

«لسان الطیر» دە او قوش بیلن بو قوش نینگ عذری اۋرتەسیدە، بېر قرەشده، ھېچ بېر فرق یۇق دېك: اونیسى هم، بونیسى هم حاضر یشب تورگن حیاتیدن راضى، یۇل مشقتى اولرگە یاقمەیدی - شو. لېکن یوزەكى قرەگندەگینە شوندهی كۆرینەدی. اصلیدە اېسە هر بېر قوشگە شاعر باشقە- باشقە مسألەنى بەھانە قیلدیرەدی. اېنگ مەھمى، بو بەھانەلر آرەسیدە درجەمە- درجە اۋسیب باریشنى سېزیش جودە آسان. اېندی، منە، كېك دري گە كېلدېك. ایتیشیچە، او تاغلردە ھمیشە تنگری ذکری بیلن مشغول. دنیادن اېتک سېلكیگن - درویش. ترک دنیا قیلگن. بو بیلن او: «مېن شوندهی هم تصوف یۇلیدەمن»، - دېماقچى. لېکن قندەى تصوف طریقتیدە او؟ خودى شو نقشبندیە اېمس مى تصوف نینگ جمیع كە دنیا ایشیدن قۇل سېلكیديگن یۇللریگە قرشى باریب، اونى ینگى، بو گونگی تیل بیلن ایتگندە، دنیاوي طرفگە بوریب یوبارگن؟! منە، كېك دري نینگ ایتگنلری:

مېن قوشی دورمېن - كوهستان منزلیم،

آنده تنگری حمدیگه ذاکر تیلیم.
 دهر اېلی آشوبیدین سیلکیب اېتک،
 تاغ اېتاگینده تاییب آرام و تک.
 چون بؤلوب طالع رفیق و بخت - یار،
 قلّه ی عزلتنی ایلب اختیار.
 تاغ گنجی چون منگه بؤلدی مفر،
 نی مناسب حالیمه مونداق سفر؟! (۶۴).

هُدُود (دېمک، شاعر هم) کبکِ دري نی بی مقصدلیکده، عالی نیت
 سری ایتیلیمه گنلیکده عیبه یدی، شونجه که عزلتگه چپکینیب، نوقول ذکر
 توشیش بیلن شغلنیشنی بی معنیلیک حسابله یدی:

هرزه گردې سېن - یوگورمکلیک ایشینگ،
 پویه تاغ و قلّه اوزره ورزشینگ.
 ... گوهرِ معنی که، مذکور ایله دینگ،
 نامناسب امر مذبور ایله دینگ.

سېن کیم و معنی - کیم، ای مجهول و مست!
 جهل بیرله مستلیغدین خودپرست!
 گوهرِ معنی سریدین اورمه دم

اؤزنی بو یلغانغه قیلیمه متهم (۶۴—۶۵).
 کبکِ دري هُدُود باشله گن سیرنی بی معنی دېگن ابدی:
 گوهرِ معنی همانا اولدورور،
 سیرِ بی معنی منگه بو یؤلدورور (۶۴). ع.
 هُدُود اېسه اونینگ یؤلینی بی معنی سنه یدی:
 کیم اېرور اول محض بدگوهرلیغینگ،

عین بی معنی لیغ و ابترا لیغینگ، —

کیم همول یلغانغه بۇلغونگ مبتلا،

کېلگوسی آندین باشینگغه یوز بلا (۶۵).

هُدُھُ کبکِ دري گه نمونه قیلیب، قلبکی گوهرلر یسب ساتووچی بیر
قَلَابِ حقیده حکایه کېلتیره دی. دېمک، شاعر بونده ی عزلتگه چېکینیب ذکر
توشیش نینگ اۇزی بیلن گینه مشغول بۇله وېریشنی ساخته لیک دپیه پتی. چونکه
اللّه وصلیگه یېتیش اوچون بو بویوک مقصد سری جدی حرکت درکار.

تذرونینگ عذریده اۇز گۆز لیلیگینی پیش قیلیش، شو بیلن مقتە نیش بار.
او اۇزینی محبوب سنهیدی. هُدهُ اونگه جوده قتیق تیبیه بېره دی:

سېن که خاتونلر کییی سېن خود پسند،

یېتکوسی ذاتینگغه اېرلیکدین گزند.

اېر کیرار اېر سانینگه همت بیله،

اېر اېمس فخر ایله غن زینت بیله.

اېرگه خُلق و فعل اېرور زیب و جمال،

ینگنی زرکش حلّه سیدور اېسکی شال (۶۷).

بھانده اېرکک کیشی اوچون چیرای اېمس، همت زینت اېکنلیگی
ایتیله پیتی. اثردن اوزیب آلینگنده هم، بو - بیر عجیب حکمت و پند. نوایی بو
گپنی باشقه اثرلریده هم کؤپ ایتگن. اېندی بیر نازک مسألەنی اېستله یلیک:
شاعر داستانده همه قوشلرنی اېرکک کیشی صفتیده تصویرله پیتی. کېنراق بو
مسألەگه ینه قیتیلەدی.

تذروگه نصیحت طرزیده گی حکایه ده مقبل و مدبر دېگن ایکی اورتاق
حقیده سۇز بارەدی. مقبل طریقتگه - تصوف یۇلیگه کیرگن اېدی. مدبر اېسه
عیش - عشرتنی سېوردی. بیر شهرگه یېتیب بارگنلریدن کېن مقبل فقر اهلی،

مدبر اېسه عیش اهلی تامان یؤل سالدی. مقبل نینگ تشریفیدن خبر تاپگن شاه اونینگ حضوریگه زیارتگه کېلدى. مدبر اېسه عیش آره بیر کیشینی اؤلدیریپ قؤیدی و اونى جنایتچی صفتیده شاه حضوریگه آلیب کېلدیلر، شاه اونى اؤلیمگه محکوم اېتدی.

بو بیلن هُدهدُ تصوف یؤلگه ترغیبی دوام اېتیره بیتی.

حکایتده تصوف یؤلینی توتگن مقبل نینگ شاه حرمتیگه سزاوار بؤلگنی ایتیلگن اېدی. کېنگی قوش- قرچیغه ی عذریده شونگه باغلیقلیک بار: قرچیغه ی شاهلر قؤلی همیشه گی آرامگاهی اېکنی، نې-نې حکمدارلر اونگه دان ساچگنی حقیده گپیره دی:

ذاتیمه شهلر قؤلی آرامگاه،

طعمه هر کون بیتکوریب آلدیمغه شاه.

قِیسی قوش قصدیغه آچسم پر و بال،

نتر طایر بؤلسه مخلص دور محال.

شهلر آئنده تاپیب بو اعتبار،

شوکتیم سیمرغچه بالفعل بار.

شه قؤلی تختیمدور و باشیمده تاج،

یوق منگه سیمرغ ساری احتیاج (۶۸—۶۹).

هُدهدُ او قوشی بؤلیمش قرچیغه ینی غرور قؤلیده پستلیکده، جهالت و غفلت باسگنلیکده عیب، اصلیده، شاه گه هم، اوچیگه هم قول اېکنلیگینی تاکیدله دیدی. سېن نادان سن، نفس کؤیگه توشگنینگ اوچون بونی بیلمه ی، الجیره یه پس، دپیدی. حکایتده اوگه اؤرگتیلگن آبیق نینگ چېکن عذابلری و تقدیری نینگ ایتلرگه بېم بؤلش بیلن توگه گنی حقیده گپ باریب، هُدهدُ

قرچىغەى گە، سېن ھەم ۋەشە آيىق كېى سن، قىبلىدە پىسندە قىلەدى. قرچىغەى - كو، شاھلەر قۇلىدە اېر كە قوشلىگىنى پىش قىلگن اېدى. كېنىگى قوش - شونقار اېسە اوندىن ھەم يوقاربىراق درجەسى بىلن مۇقتنەدى. مېن قوشلەر پادشاھى من، دېدى او. تاج بار باشىمدە، بىرچە قوشلەرگە نىسبەتەن قادىراق من. باشىدە تاجى بار قوش نىنگى يەنە بىر شاھ اىزلب يوريشىگە نىمە حاجت، دېماقچى بۇلەدى:

خوب اېمس بىر شە قۇيۇب باشىغە تاج،

ۋزگە شەگە ظاھر اېتمك احتىياج.

شاھلىغ آيىنى غە راجع بۇلەى،

نېچون ۋزگە شاھغە تابع بۇلەى؟ (۷۱).

اېسلنگ: «لسان الطير» دەگى قوشلەر جنجلى ۋزى منصب و درجە تەشكىشدىن چىققن اېدى. عدزلىر ايتە يانگندە ھەر بىر قوش ھۇدۇگە خۇدۇى انە شو جمعىتەدىگى اجتماعى موقىعدىن كېلىب چىقىب - منصبى و درجەسىنى پىش قىلىب، بھانلەر كۇرستەدى. تېنگىزلىك شو طرىقە جمعىتە قنچەلر كىشىلەر ۋرتەسىدە فرقىنى كېلتىرىب چىقىرىشىگە اورغو بېرىب بارىلەدى. عموماً، تېنگىلىك غايەسى شىرىن طرزە خدانىنگ آلدەدە ھەمە برابر، اللەگە يىتگن كىشى گىنە ۋزىنى يوقارى درجەگە اېرىشدىم، دېب حسابلىشى مۇمكىن، اوندىن باشقە منصب و درجەلرنىنگ برى - ۋتكىنچى، يالغانچى، جھالت مېوھەسى، دېب ترغىب قىلىنەيىتى.

بىز ادبىياتنى اجتماعىياتگە ايلنتىرىش كىلىدىن اېندى-اېندى قوتولماقچىمىز. لېكىن اگر بدىعى اثردە اجتماعى مۇسألەلەر نوایى نىنگ «لسان الطير»ى درجەسىدە بدىعىلىك بىلن يۇغرىلىب كېتىگن بۇلسە، بوندى ۋى اجتماعىياتگە نىمە يېتسىن؟! عموماً، تصوفى ادبىياتدە شاھ - باش مۇسألەلردن.

اونگە ھەمىشە درويشلىك ضد قۇيىب كېلىنەدى. شو درجەگە بارىلەدىكە، حقيقى درويشلىك - شاھلىكەن ھەم اوستون. چونكە درويش - اۇزىگە اۇزى شاھ. شاھ اېسە بوندى بختەن بېبەرە. شونىنگ اوچون نوابى ھۇدۇ تىلىدىن بوندى شاھنى حقيقى شاھ - سىمىرغ شاھلىغى اۆلدىدە گدالىك دېك گپ، دېدى. چونكە يېردەگى شاھ بىلەن عالم شاھى - اللە اۆرتەسىدە قىچەلەر فرق بار، بو شاھ او شاھەن قىچەلەر بىراق:

اول شه و سېن شه ابرور بېحد بىراق،
بويلە شەلىغىدىن گدالىغ يىخشىراق (۷۱).

شوندىن كېيىن اېندى جمعىتدەگى باشقە طايفەلەر تىمالي يىنگلىغ تىسويرلەر كېتەدى. بورگوت اۇزىنى تاغ قەرمانى دېب اتەدى، قەرىدىن و سولتىدىن باشقە قوشلەر قۇرقىشىنى پىش قىلەدى، قولان و كىيكلرنى اولشىنى و شو بىلەن اۆيقلنىشىنى ايتەدى. اچ حالده قندەى قىلىب مېن بو يۇلنى اوچىب اۆتەمن، دېر اېكن، سۆزلرىنى مەنە بوندى توگتەدى:

مېنى بو يۇلدە قنات كۆپ سالدى توت،
قارىن اچ قالغىچ - يىقىلىب قالدى توت (۷۳).

ھۇدۇنىنگ يۇلى قىچى - او بوندى قەرمانلىكنى قەرمانلىك دېب بىلمەيدى، اونىنگ نۆزىدە جانىدىن كېچىب، يۇلگە روانە بۇلگن كىشى - قەرمان: پھلوان و قەرمان اول بۇلدى، اول، -
كىم كېچىب جانىدىن اېتكەى عزم يۇل (۷۳).

ھكايەتدە «بېھنرلىك فنىدە صاحب ھنز» بىر «پھلوان زۇرگەر» حقىدە سۆز بارەدى. او چاشتگاھ اۋن باتمان، كېچقورون يىنە شونچە طعام يېردى. قەرەنگ، نوابى كۆپ اوقت بېيشنى بو يېردە ھەم قارەلب اۆتەپىتى. مەملىكتدە «بوزوغلۇغ» باشلىنىپ، اېل باشقە يورتگە كۆچىب كېتىشگە مجبور بۇلدى.

آرەدە گى یۇل بۇیلب دشت و بیابان - هېچ بیر آباد جای تاپیلمه یدى و حلیگی پهلوان صفت اوقت خۇر قارنینی تۇیغزالمەى، هلاک بۇلەدى. پهلوانلیک طعام یېشىدە اېمس، چیدەم بیلن مشقتلردن اۇتە آلیشده سینەلهدى، دېیلماقچى.

کوف دېگن قوش دايم ویرانه لرده کون کېچیریب، اۇشه یېردن بیرار گنج تاپیش امیدیده یشە یانگىنىی بهانه قیلەدى. هۇدھۇننگ اونگه جوابی تعینن: گنج غم-غصه کېلتیرووچى بیر نرسه. بیلیب توریب اۇزینگى شوندهى بلاگه مبتلا قیلەسن مى؟ شوندن کپین هۇدھۇ کوفگه سادە گینه حکایه ایتیب بېرەدى. بیر دېوانه کېچە-کوندوز ویرانه لرنى کېزيب، بوزوق اویلریننگ او یېر - بو یېرینی کاولب، گنج ایزلر اېدی. آخرى بیر کون نیتیگه ییتیب، بایلکیکه اېریشدى: بیر خانه دن قیرق خۇم گنج تاپدی. بونى کۇریب، شو زهاتى هوشیدن کتیب قالدی. شو پیت ناخواست بیر ابله آدم کېلیب قالدی و حلیگی دېوانه گه تیغ تارتیب، گنج اوزره اونینگ قانینی تۇکدى. دېوانه نینگ ایزله گنى گنج اېدی. آخرى اۇشه گنج اوزره اۇز قانى تۇکیلدى.

هُمای نینگ عذرى ینه ده قیزیق. او اۇزى نینگ بخت قوشى اېکنلیگی، سایه سی، حتى، گدانی هم شاه قیلیشى ممکنلیگی بیلن مقتنه دی. اۇزیم شاهلرگه تخت شرف کېلتیره دېگن قوش بۇلسم-و، ینه اۇزگه بیر شاهنى، یعنی سیمرغنى ایزلب یورگنیم نینگ نیمه معنی سی بار؟ منه، هۇمای نینگ منطقی. اولاً، دپیدی هۇدھۇ اونگه جواباً، بو - بیر افسانه. لېکن راست هم بۇلیب چیقدى، دېیلیک. خۇش، سېنینگ سایه ننگ بیلن بیراوشاه بۇلسه، بونینگ سېنگه نې نفعى بار؟ برى بیر، دشته قالیب کپتگن سویکلر، ققشب کپتگن سۇنگکلر بیلن تیریکچیلیک قیلیب، کون کۆره سن. سېن اۇز خایالینگگه اۇزینگ اسیر بۇلیب سن. بونگه غواصنى مثال کېلتیره دی. او سوداگرلردن حق آلیب، دېنگیزگه شۇتغیدی و او یېردن صدفلر تاپیب چیقەدى. لېکن آلیب چیققن دۇرلیگه اۇزى

اېگە بۇلالمەيدى، فايدهنى اۋشە پول بېرىپ، اونى ايشلتگن بايلر كۇريب كېتەدى. غواص-كو، آزگينه حق آلهدى. بىراق سېن شاھگە ساپە ساليب، اونىنگ تختهگە اۋتيريشىنى تامىنلەگىنىنگ بىلن بوندن اۋزىنگە ھېچ نرسە تېگمەيدى-كو. سويك ايزلب كونىنگ اۋتيةپتى. عقلىنگ بۇلسە، بو بېمعنى گېنى قۇى، دېدى ھۇدھۇ ھماى گە.

اوردهك اۋزى نىنگ حيات طرزىدن كېلىپ چىقىپ: سوودن آيرىلىپ يشەى آلمەيمىن، سوونى ترك اېتىپ، سيمىرغ سىرى اوچسىم، بو خودى بلىقنى سوودن اجرەتگندېك بۇلەدى-قالەدى، دايم سووده بۇلگىنىم اوچون مېن پاكدامانمىن، مقصدىمنى فقط انه شو سووده گىنە تاپەمن، شونىنگ اوچون باشقە ياققە سىر قىلىپ، پرواز اېتيشىمگە نې حاجت، دېدى.

ھۇدھۇنىنگ جوابى منە بوندەى: عقلىنگى سوو يوويپ كېتىدى، بۇلمسە، سوونى ھم جاي نماز دېيسنمى، پاكدامان بۇلسىنگ، ينە سووگە شۇنغىشىنگ نىمە اوچون؟ تون-كون سووگە چۇمگىنىنگ بىلن، پاك بۇلالمەيسن-كو. شونىنگ اوچون، منە، آلدىنگدە فنا دېنگىزى تورىدى، اۋشىنگە شۇنغىگىن.

آلدىنگى قوشلر عذرلرى، اولرگە ھۇدھۇنىنگ جوابلرى، حياتى دليل صفتىدە كېلتىرىلگن حكايلەر، بىر قرەشده، نقشبندىگە علاقەسى يۇق دېك كۇرىنەدى. لېكن شاعر انه شو ھۇدھۇنىنگ اوردهككە جوابىدە بحر فنانى - اصل مقصدنى اېسلەيدى. اېندى حكايتگە قولاق سالەيلىك. ھند درياسى، يعنى دېنگىزىدە بىر سوداگر دايم سوزر اېدى. او بىر مملكتدە، حتى، اۋن كوندن آرتىق تورمس اېدى ھم - فايده كېتىدن قوويپ، يورگى-يورگىن اېدى:

توتمەيىن بىر ملكدە اۋن كون مقام،

ايله گچ سودا سو(و)گە ايلب خرام (۸۰).

اونینگ عمری سفر بیلن اوتر ابدی:

بیللر ایلب اپردی بو ینگلیغ سفر،

بحرنی آنکلب هر آفتدین مفر (۸۰).

شاعر بوندهی سفرنی انکار اېتهدی. چونکه عالی مقصدگه اېلتمه یدیگن

سفرنینگ نیمه کپره گی بار؟ بنا برین، هدهد دوام اېتهدی:

مکه اطرافین سو(و) ایچره ایلنیب،

فرض ادا اېتمه ی، یقین یتگج یانیب.

خلق دېب کیم، بؤل مشرف حجگه هم،

میل بېرمه ی اول طرف حرص درم (۸۰).

بو سوداگر پول و مال نینگ کپتیدن شونچه لر قوونگن که، حتی، سوو

یولی بیلن مکه گه یقینلشیب بارگنیده هم حج فرضینی بجرمه گن. خوش،

عاقبتدن کپله یلیک. نتیجه شو بؤلدی که، اوشه تاجر کوچلی تؤلقین پیتی

هلاکتگه اوچره ب، بیر بلیققه بیم بولیب کپتدی:

تا که بیر کون توستی دریا اوزره موج،

کېمه گه بېرگه حزیض و گاه اوج.

بؤلدی تاجر لجه ی سوادده غرق،

لېک بؤلدی کېمه سی دریاده غرق.

بېرمه دی دریا خیالی حج غه یؤل،

تا که بیر بالیققه بؤلدی طعمه اول (۸۰).

هدهد فقط بو دنیا غمیده بؤلگن کیشی نینگ سفرینی انکار اېته ییتی،

مقصدگه اېلتمه یدیگن، حتی، مسلمانچیلیک نینگ فرضی بؤلگن حج شرطینی ادا

اېتیشدن هم شخصی منفعتینی - مال و ملک بیغیشنی اوستون کورگن تاجرنی

هلاکت کوته یانگینی اوردده ککه اوقتیریه پتی.

قنات قاقمەى اوچر قوش

«لسان الطير» ده سفر مسالەسى بېكارگە كېلىب- كېلىب اوردهك مثاليدە قۇيىلمەيدى. كېيىنگى قوش - تاووق عذرئيدە هم سفر مسالەسى كۇتريلهدى و هۇدھۇنىنگ تاووققە جوابيدە او يىنەدە مفصلراق، انيقراق، كوچليراق قىلىب شرحلەدى.

شو يېردە نوایى مھارتىنى نامىش اېتەدىگن بىر جھتگە دقت قىلەيلىك. اوردهك - هم اوچە آلەدىگن، هم سوودە سوزەدىگن قوش. شو پىتگچە كېلگن قوشلر سىر معناسيدە اوردهكچەلىك ايگى طرفلمە كوچگە اېگە اېمس. اولر فقط اوچە آلەدىلر. بو سوزەدى هم. سوزىش حقيده گپ كېتگندە، شونى اېسلەيلىككە، يېرىنگ سوو قسىمى قوروقلىكدن كۇپ. لېكن هند دېنگىزىدە سوزىب يورەدىگن سوداگرگە اۇخشىب، اوردهك خواھلسە، سوو اوزرە هم كۇپ سفر قىلە آلەدى. عكسىنچە، عذر ايتگن داستاندەگى اېنگ سۇنگى قوش - تاووق نىنگ اېسە سفر امكانىتى تاماماً چېكلنگن. خالص، عذر ايتگن قوشلر نىنگ اېنگ اۇتراغى-خانەنىشىنى شو. تاووق نە اېلېب اوچە آلەدى، نە سوزەدى. بو بارەدە او داستاندەگى عذر ايتگن قوشلر نىنگ همەسىدن كۇرە هم عاجزراق. نوایىگە تاووق نىنگ خودى انە شو جھتى كېرەك. تكرر بۇلسە هم اېسلتەى: نقشبندىە سفر امكانىتلرى چېكلنگن، ايش بىلن بند، اكثر خانەنىشىن كىشىلر اۇرتەسىدە ترقلنگن طرىقت اېدى. بوندەى آدملر سفر كېتىدن قووسەلر، دوكاندە - سودا، اوستاخاندە - هنر، حجرەدە - مطالعە چلە، دلەدە - زراعت قراوسىز قالىب كېتەدى. تاووق هم شوندەى. سفر امكانىتى چېكلنگن بىر قوش. حتى، اونىنگ قوشلىك خصوصىتى اۇزى كمراق.

قوشلر ايچيدە اېنگ سۇنگ عذر ايتگن ايگى قوش - اوردهك بىلن تاووق اۇرتەسىدەگى تضاد كتابخوان نىنگ دقتىنى كوچەيتىرەدى، مسالەنى

يارقىنلىشتىرەدى. قالەۋبەرسە، تاۋوق آرقلەلى شاعر نازك يۇل بىلن عطارنىڭ «منطق الطير» ىدەگى تلقىنىنى اۋزى اعتقاد قىلگن نقشبندىيە طرىقتى عقىدەسى سىرى بورىب يوبارەدى.

قندەى قىلىب؟

تاۋوق نىڭ قوشلىك خصوصىتى كىراق. اىخچىم اېمىس. اېلىب اوچالەمەىدى. خانەگى. اېركىن ھىم اېمىس. تار بىر تاۋوقخانە و ياكە، نرى بارسە، بىر حوبىلى دايرەسىدەگىنە اىلنەدى. باشقە قوشلر اېسە اوچكىنى-اوچكىن. قەبىردن رىزق اۋنسى، اۋشە بىردن تاپەسىز اولرنى. لېكىن اىككىنچى طرفدن قرەگندە-چى؟ باشقە قوشلر كون بۇىى اوچىب، اۋزىگە رىزق بىغەدى، جىلە قالسە، بالەلرىنى باقىش تشوېشىنى قىلەدى. رىزق تاپىشە تاۋوق باشقە قوشلردن قالىشمەىدى. فاىدە كېلتىرىش جەھتىدن تاۋوق كۇپ قوشلردن اوستون. محنتكش، يۇق جايدن يۇندىرىب، رىزق تاپەدى. تېر تۇكىب، دان اىزلەىدى. ىنە او تار امكانىتىدن فاىدەلنەدى. انە شو جەھتلىرى بىلن تاۋوق ھىنرەندگە، دوكاندارگە، شەھرىك اھالىگە، اۋتراق دھقانگە اۋخشمەىدىمى؟ اولر، خودى تاۋوق كىبى، تارگىنە چىكلنگن مىدانە - دلە يا دوكاندە، جىرە يا اوستەخانەچەدە اۋتىرىب الىب، رىزق تاپمەىدىلمى، اۋزلىرىگە و آدملىرگە فاىدە كېلتىرمەىدىلمى؟

خۇپ، دېشىنگىز مەكىن، بو گىلرنىڭ موضوعگە قندەى دخلى بار؟
الئە، نوابى اىجادى رئالىستىك ادبىيات نمونەسى اېمىس. شاعر «لسان الطير» نى يازىش آرقلەلى جمعىتدەگى تورلى طارىفە كىشىلر سىمالرىنى مجازى تىماللر واسطەسىدە كۇرستىب بېرىشنىگىنە مقصد قىلمەگن. بىراق شونگە شرايط توغىلىب قالسە، تناسب صنعەتى نىڭ پىرى - نوابى بدىعلىك نىڭ بوندەى تپ-تبار امكانىتىنى قۇلدن چىقرمىلىگى تىبىن. شونىڭ اوچون بو بېردە تاۋوق بىكارگە تنلمەگن. ىنە بىر گپ: عذر اىتگن قوشلر «لسان الطير» دە

«منطق الطیر» ده گی بیلن عیناً اېمس. فریدالدین عطار داستانیده هُدهدگه طاووس، بت، کبک، هُمای، باز، بوتیمار، بوف، صعوه - جمعی سَکیز قوش عذر ایتهدی. کبکین همه قوشلر بیرگه لشیب هم عذرخواهلیک قیله دیلر. «لسان الطیر» ده قوشلر نینگ توری، ترتیبی، مقداری هم اؤزگریب کبته دی. قیاسلنگ: طوطی، طاووس، بلبل، قُمری، کبوتر، کبک دري، تذرو، قرچیغه ی، شونقار، بورگوت، کوف، هُمای، اوردهک و تاووق. دېمک، «منطق الطیر» ده سَکیز، «لسان الطیر» ده اېسه اؤن تورت قوش عذرخواهلیک قیله دی. نوایی هر بیر قوشنی طبیعتیدن کبلیب چیقیب گپیرتیره دی و هُدهد هم شونگه ماس جواب قیتره دی. «لسان الطیر» ده گی قوشلر ترتیبیده گپ کؤپ. مثلاً، اوردهک بیلن تاووق نینگ کبته - کبته کبلیشی بېکارگه اېمس.

شونی هم اونوتمه یلیک که، نوایی نینگ بدیعی اثرلریده هم، تعبیر جایز بؤلسه، خودی علمی - تدقیقی اثرلرده گی کبی کوچلی منطق و ایزچیلیک بار. هر قنده ی اؤته روحی حالتی تصویرینی هم شاعر تفکری - منطقی متناسبلیککه بؤیسوندیریپ افادله دیدی. چونکه شاعر نینگ مقصدی و اونی رۇیابگه چیقیش اوچون ضرور وظیفه لری معین، انیق و تینیق. بو «لسان الطیر» ده هم کوچلی نمایان بؤلگن.

انه شو نقطه ی نظر دن قره گنده، نوایی نینگ تاووقنی اېنگ آخرگه آلیشیدن کؤزله گن معین مقصدی نیمه اېدی؟ بو سوالگه داستان متنی نینگ اؤزی جواب بېردی.

گپنی تاووق نینگ عذریدن باشلے یلیک. اولاً، تاووق دېگنی بیلن شاعر خورازنی کؤزده توتگن. چونکه اثرده همه قوشلر نینگ هم عمومی نامی تیلگه آلینده دی - یو، لېکن گپ، اصلیده، اېرککلر حقیقه کبته یانگنی سبزیلیب توره دی. برچه قوشلر اثر باشیده اېر کیشیلر رمزی اؤله راق قلمگه آلینگن (اولر نینگ بری

کېن حقیقی سالکلرگه ایلنه دی و بیرانته سی نینگ هم نامی ایتیلمه ی، بیر قوش دېب کېتیلوه پره دی^۱).

ایکله میزگه هم خدا تاج عطا قیلدی، دبیدی تاووق هدده گه. لېکن سېنگه قوشلرگه رئیس و پېشوالیکنی، مېنگه صبح و شام اپنی طاعتگه - نمازگه چارلشنی نصیب اپتدی. تاووق عذری نینگ اپنگ مهم قسمی اپندی کېله دی:

اول که مخلوق اپتی صنع وجه و طیر،

بیزگه تسکین (!) رۇزي اپتی، سنگه - سیر (۸۰).

دېمک، یره تگن نینگ اۇزی تاووققه بیر جایده ساکنلیکنی بېردی-یو، هدده گه - سیرنی.

چون سر آمد کېلدی اپرلیکده خرۇس،

حق انگه بېردی نېچه زیبا عرۇس (۸۰).

اپرلیک بابیده هم خۇراز آمدلی کېلدی: خدا اونگه بیر نېچه چیرایلی کېلین بېریب قویبیدی.

توتتی هر یان سیر قیلماغدین معاف،

اول کیم-و، سیمرغ بیرله کؤه قاف؟ (۸۰).

اللّه هر طرفلرگه سیر قیلمه گنیمیزنی کېچیردی، بیز کیممیز-و، سیمرغ یاکه قاف تاغینی (سیمرغ قاف تاغیده دېب تصور قیلینه دی) آرزو اپتیش قیاقده؟ خلص، تاووق اوچالمسلیگینی بهانه قیله پیتی. هدده بونگه شونده ی جواب بېره دی:

دېدی هدده کیم: «بو سۇز بی وجه اېمس،

^۱ بو حقه قرهنگ: عالم س. توبه. - «خلق سۇزی»، ۱۹۹۳ ییل، ۹ فبروری.

گر کیشی بو سۆزنى حالیدین دېمس.
بار آئینگ دېک قوش که، آچمەى بال و پر،
سدره شاخى اوستیده ایلر مقر (۸۱).

هُدُءُ تاووق نینگ فکرىنى انکار اېتىش اوچون سدره^۱ دېگن درخت اوستیده قناتلرىنى قاقمەى، قىمىرلەمەى اۇتيرەدېگن بىر قوشنى مثال قىلىپ كېلتيرەدى. شو اۇرىندە شىرق ادبىياتىدە خەسە نويسلىك غەنە سىنى باشلەپ بېرگن شىخ نظامى گنجەوى حقىدە «نسايم المحبة...» دەگى بىر واقە يادگە توشەدى. جەھان نىنگ بويوك بدىعات دردانەلریدن بۇلمىش «خەسە» نى يازىش اوچون نظامى اۇتيز يىل قلم تېرە تىب، زحمت تارتىشدىن تىشقىرى، تىسوفدە رىياضت دېب يوريتىلەدېگن روحنى رونق تاپتيرىش نىنگ اېنگ عالي مشقتلرىنى ھەم چېكىن. نىمە قىلگن، دېنگ؟ بىر درخت نىنگ اوستىدە كەم اېمس-كۇپ اېمس - تۇرت مرتە نقد قىرق كېچە-كوندوزدن چلە اۇتيرگن. جەمى ۱۶۰ كېچە-كوندوز بىر درخت نىنگ اوستىدە قىمىرلەمەى اۇتيرىپ، كىم بىلەدى، نىمەلرنى اۇلب چىققن، بو عالم نىنگ نې سىرلرېگە يېتگن! «خەسە» نىنگ طرحى شونەمى يېشىپ، قىيامىگە يېتگن بۇلسە ھەم، عجب اېمس^۲.

آسمان نىنگ يېتىنچى قېتىدە و جىندە اۇسەدېگن سدرە درختى اوستىدە قىمىرلەمەى اۇتيرەدېگن قوش ھەم بېكار اۇتيرگنى يۇق:
كېلدى خلوتگاھى آئىنگ انجمن،

^۱ نوابى گچە بۇلگن اوزبېك شەرىتىدە يارنىنگ قامتىنى سدرە درختىگە اۇخشەتىش اوچرەيدى. بو حقدە قرەنگ: رفيع الدين اوف س. عطايى نىنگ پوابىك مەھارتى. نامزادلىك دىسسىرتەدە سى. تاشكېنت، ۱۹۹۳، ۸۵-بېت.
^۲ بو حقدە قرەنگ: عالم س. بويوكلىك سىرى. «خلق سۆزى»، ۱۹۹۱، يىل، ۲۸ سېنتىبىر.

سیر اېتر، لېکن پېرى دايم وطن (۸۱).

منه شو بيرگينه بيتديه ياق نقشبنديه طريقتى نينگ موجود اؤن بير شعاريدن ايگيتهسى تيلگه آينهدى. بيرينچيدن، سدره درختى اوستيدهگى قوش «خلوت در انجمن» عقیده سیگه عمل قیله ییتی. «خلوت در انجمن» لیگی شونده که، او مخصوص خلوتنى کؤزله گنى یوق. باشقه قوشلر کېلیب اطرافیهگه قؤنسه لر، مرحمت، قؤنوه و پرسینلر. انجمنده، یعنی کؤپچیلیک ایچیده هم او خلوت قیله و پره دی. ایکینچیدن، بیر جایده قیمرلمه ی اؤتیرگنى بیلن، او قلباً سیر اېته ییتی، دېمک، «سفر در وطن» شعارینی عملگه آشیره ییتی. «سفر در وطن» لیگی شونده که، اؤزی نینگ باطنی پروازینی پنهان توته دی، اېلگه آشکار اېتمه یدی:

عرش پرواز اؤلدى-یو، سدره نیشین،

اېلگه ظاهر ایله مه ی پرواز ایشین (۸۱).

بو قوش بیر لحظه هم سیمرغدن آیری اېمس. دېمک، او نقشبندیه ده گى «هوش در دم» عقیده سیگه هم صادق:
اېرمس اول سیمرغدین اېرو دمی،
وصلیدین کؤنگلیغه اؤزگه عالمی (۸۱).
شاعر بو یېرده نقشبندیه طریقتی عقیده لرینی ایلگری سوره یاتگنیگه اشاره هم قیله دی:

بېتمه بین جانیهه حجریدین گزند،

صورتی وصلیده هر دم نقشبند (۸۱).

بو بیتنى مرحوم نوایی شناس شرفالدین شریف اوف: «اونینگ (سیمرغ نینگ. - س. آ.) حجریدن جانیهگه شکست بېتمه یدی، شکلی اېسه

اونینگ وصلیده دايم نقشلیب توره دی» (۳۱۷)، - دېب نثرلیشتیرگن. «نقشبند» سۆزیده بی واسطه طریقتگه اشاره هم بارلیگینی متن آستیده معلوم قیلهدی (۳۱۷). شاعر هُدهُد تیلیدن آیتماقچی که، سیمرغ (یعنی الله) سری پرواز ایتیشنی بی واسطه قنات قاقیب، چیندن هم اوچیش، دېب توشونمگ. منه، سدره درختیگه قۇنیب اۇتیرگن قوش. او قیمیرلمه یدی هم، خلوتگه آشکار چپکینگنی هم یۇق. لېکن شو توریشیده او انجمنده خلوت هم قیله پیتی، اۇتیرگن جاییده سیر اېته پیتی هم. چونکه اونینگ بیرار دمی - لحظه سی هم سیمرغدن آیری اېمس. چونکه سیمرغ نینگ وصلی اونینگ کۇنگلیده). اخیر، الله گه ایتیلیش کۇنگیل ارقه لی کېچهدی - کو. شونینگ اوچون پروازینی اېلگه آشکار کۇرستیشی شرط اېمس. چونکه بو پرواز ظاهرده اېمس، باطنده رۇی بېرهدی.

سدره درختی اوستیده اۇتیرگن قوش نینگ باشیده تاجی بار، وصل جلوه قیله دېگن جای اېسه - اونینگ معراجی. بونده ی وصلدن او ممنون، شونینگ اوچون اۇز حالینی باشقه لردن پنهان توته دی:

باشی اوزره موهبت - تاجی آنینگ،

جلوه گاه وصل - معراجی آنینگ.

وصلدین مملو، ولی دم اسره بان،

غیردین حالینی مبهم اسره بان.

وصل یوز مینگ دُریدین کۇنگلیده جۇش،

لېک اولوب آغزی صدف ینگلیغ خُمۇش (۸۱).

بو بېرده بېکارگه «معراج» سۆزی تیلگه آینه یاتگنی یۇق. سیمرغ وصلیگه یبتیش اوچون یبتی وادیدن اۇتیش کېرەک. قوشلر نینگ سیمرغ سری پروازلری، اصلیده، محمد علیه السلام نینگ معراجلری دېک الله وصلی نینگ آرزوسی ینگلیغ قلمگه آلینگن. معراج کېچه سیده پیغمبر آسمان نینگ یبتینچی

قبتیده سدره درختینی کوره دیلر^۱. نوایی نینگ «سدا اسکندری» داستانیده روح الامین، یعنی جبریل علیہ السلام نینگ سدره درختی شاخیگه قۇنگنلریگه اشاره بار:

چو طاووس اولوب شاخ عالی نیشین،
بۇلوب سدره شاخیده روح الامین^۲.

دینیمیز تاریخیدن بیله سیزگه، معراج کبچه سیده جبریل علیہ السلام پیغمبریمیز بیلن بیرگه ابدیلر.

ینه «لسان الطیر» گه قیته یلیک.

انه شو تصویرلردن کپین هدهد تاووقنی اوریشیب بهره دی:

اول قوش ابرمس سبن سبن، ای خارچنوا،

هرزه گرد و هرزه گوی و بی حیا!

فسق و مفراط کبچه-کوندوز ورزشینگ،

بی جهت غوغا و قیچقیرماق ایشینگ.

یوز یمانلیغ بیرله شنت ایله بان،

یخشیلرغه اوزنی نسبت ایله بان.

سست لوغلا بیرله کیم قیلدینگ عیان،

دبمه گیل اوزنی خرؤس، ای ماکیان! (۸۱).

الته، تاووق سیمرغ سری پروازنی بۇنیگه آلمس اپکن، اونینگ ایشی

فسق، نااورین قیچقیریش، یامانلیکلر قیلسه هم، اونی یخشیلیک دب اویلب

^۱ بو حقه قرهنگ: ناصرالدین برهان الدین ربغوزی. قصه سی ربغوزی. ایکینچی کتاب. تاشکنت،

۱۹۹۱، ۱۵۱—۱۶۱ و ۲۲۹—بیتلر.

^۲ علیشبر نوایی. خمسه. تاشکنت، ۱۹۶۰، ۷۴۲—بیت.

یوریشدن نری اېمس. لېکن سیمرغ سری اوچیش اوچون قنات قاقیش شرط اېمس، چونکه بو پرواز قلباً عملگه آشه‌دی. شونینگ اوچون تاووق نینگ بهانه‌سی بېکار.

منه، نقشبندیه نینگ اهالی کېنگ قتلملریگه نه‌ایتده ماسلیگی، قوله یلیگی.

«لسان الطیر» ده باشقه قوشلر عذریدن کېنگی هُدهُد جوابیگه حیاتی دلیل صفتیده بیرته‌دن حکایت کبلیریله‌دی. نېگه‌دیر، تاووققه جوابدن کپین حکایت یوق. لېکن هُدهُدنینگ جوابیده یاق سدره درختیده اؤتیره‌دیگن قوش حقیقه سؤز بارگنی اوچون شاعر جواب بیلن حکایتی سینگیشتی‌ریب یوبارگن کؤرینه‌دی. بو جواب آرقه‌لی نوایی داستانده تصوف نینگ نقشبندیه طریقتینی یاقله‌یاتگنینی آشکار اېته‌دی. شونینگ اوچون او علیحده - باشقه جوابلردن اجره‌لیب توره‌دی: اوندن کپین حکایت کبلیریلمه‌یدی.

هدهُد تاووقنی هرزه‌گرد، یعنی هر یېرده یوروچیلیکده و هرزه‌گؤی، یعنی هر محل قیچقیره‌وېریشده عیبه‌یدی. بو تنقیدده هم «نظر بر قدم» و «هوش در دم» عقیده‌لریگه اشاره‌نی سبزیش قیین اېمس. چونکه انسان هر بیر قدمینی نظارت قیلیب، بیلیب باسسه، هر بیر دمی، یعنی نفسیدن باخبر بؤلسه، اؤز-اؤزیدن، هر گپنی ایته‌وېرمه‌یدی، یعنی خۇرازگه اؤخشب بی‌محل قیچقیره‌وېرمه‌یدی.

نوایی اؤزی نینگ «محاكمة اللغتين» رساله‌سیده یازگن اثرلری حقیقه بیر-بیر سؤزلب کبلیب: «چون «لسان الطیر» الحانی بیله ترنم توزومېن، قوش تیلی اشارتی بیله حقیقت اسرارین (!) مجاز صورتیده (!) کؤرگوزومېن»^۱، -

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک. ۱۴- جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۷، ۱۲۰-بېت.

دېدی. بو نیمه دېگنی؟ اولاً، «حقیقت اسراری»- اللّٰه نینگ سرلری دېگن معنای بېره دی. لېکن بو بېرده عشق حقیقیگه اشاره هم بار. تصوفده گی آخرگی باسقیچ - حقیقت. بو بې واسطه الله وصلیگه یتیش دېگن گپ. «مجاز صورتی» دېگنده بونی شاعر قوشلر مثالیده تصویرله گینی قید اېته یتتی. بو مجازی عشقه هم اشاره. دېمک، اثرده گی قوشلر نینگ اوچیشینی عیناً قوشلر نینگ قنات قاقیب، چیندن هم، قنده یدیر کېنگ وادیلر اوزره پرواز ایتیشی دېب توشونمسلیگیمیز کېرەک. قوشلر نینگ وادیلر نی اوچیب اؤتیشی بھانه سیده شاعر سالک قلبی - روحی نینگ اللّٰه گه یتیش باره سیده گی درجه لرینی نظرده توتگن. بونده ی درجه لر اېسه، انیق که، روحنی باطناً کمالگه یتکزه باریش آرقه لی قولگه کیره باشله یدی. شونینگ اوچون تاووققه جوابده هُدهُد ظاهرأ اېنگ اوچالمه یدېگن قوش هم باطناً، یعنی قلباً سیمرغ سری پرواز ایلەشی ممکن، دېماقچی. سیمرغنی ایزلش کونگیل آرقه لی کېچە دیگن جریان، دېب اوقتیریلە یتتی. خودی انه شو اللّٰه گه قلب آرقه لی یتیش نقطه سیگه نقشبندیده نه ایتده جدی اعتبار بېرلیدی. هُدهُد نینگ تاووققه جوابیده سدره درختی اوستیده گی قوش نینگ پروازینی اېلگه ظاهر ایلەمه گنلیگی نقشبندیده گی خفیة ذکر، باطنی سیرتگه چیقمرسلیک، ظاهر یوزیدن همه اېل قطاری قولنی ایشگه بند قیلیب هم طریقتگه مشغول بؤلش ممکنلیگی نظرگه آلینگن. دېمک، هنرمند اؤز دوکانیدن چیقمه ی توریب هم سلوککه مشغول بؤلشی ممکن؛ اونینگ: «مېن درویش من!»- دېب خلقدن اجره ب کورینیشیگه هېچ حاجت یوق.

خلص، علیشېر نوایی سونگی داستانی- «لسان الطیر» ده هم اللّٰه نی و عالمی بیلش باره سیده تصوف فلسفه سی نینگ نقشبندیانه یؤلگه تیه نگن، بونی

انیق-تنیق قیلیب بیتیب هم کبتگن. کبرویه طریقتی^۱ شیخلریدن بؤلیمیش
مجدالدین بغدادی قؤلیده تعلیم آلگن شاعر و اولیا - فریدالدین عطار نینگ
«منطق الطیر» داستانیگه ماهیتاً صادق قالب، «ترجمه رسمی بیله» یازیلگن
نظیره - «لسان الطیر» ده تصوف ضمناً نقشبندیه عقیده لریگه ماسلب تلقین
اېتیه دی. حال بوکه، «لسان الطیر» - نوایی نینگ نظیره داستانلری ایچیده
سلفی نینگ اثریگه اینگ یقینی. شونینگ اوچون نوایی نینگ قوشلر پروازینی
نقشبندیه عقیده لری سری بوریب تلقین اېتیشی «منطق الطیر» بیلن «لسان
الطیر» اؤرتیه سیده گی اینگ مهم تفاوتلردن بیرینی کبلیتیریب چیقیرگن. ینه شونی
هم ایتیش کبره ککه، نوایی «خمسه» ده گی برچه داستانلریده او یا بو درجه، او
یا بو بهانه، او یا بو شکلده نقشبندیه طریقتی عقیده لرینی شرحلگن، تلقین

^۱ توران زمینده تصوف نینگ اوج بویوک طریقتی پیدا بؤلدی، تکامللشدی، شو بېردن شرق نینگ کبگ
حدودلری بؤیل ب ترقلدی. بو - یسویه، کبرویه، نقشبندیه. بو اوج بویوک طریقت وطنیمیز شرفینی دنیاگه
یايشده، جهان اهلی، منعویتی، اینگ مهمی، فلسفه سی رواجیده اولکن اؤزین توتیه دی.

کبرویه حاضر هم ایزچیل دوام اېته ییتی. مثلاً، انگلستان نینگ آکسفورد شهride کبرویه طریقتی نینگ
بې واسطه دوامی ینگلیغ رواجلیب باره یاتگن نعمت اللهیه طریقتی نینگ مرکزی ایشلب توریددی. بو شهابچه نینگ
اساسچیسى - ابرانلیک شیخ نعمت اللهیه صاحبقران امیر تیمور بیلن اوچره شیب، صحبتلشگن. جهانده نعمت اللهیه
طریقتی نینگ زمانه میزده گی اینگ مشهور پیری - ۱۹۲۷ ییلی ابران نینگ کرمان شهride توغیلگن دوکتور
نوربخش. آیت الله خمینی بیلن چیقیشالمه ی، ترک وطن قیلیشگه مجبور بولگن بو شیخ حاضر لندنده یشه دیدی.
دوکتور نوربخش غریبه گی ۱۵ دن آرتیق نعمت اللهیه خانقاهیگه اساس سالدی. حاضرگی کونده ابران نینگ یوز
شهride نعمت اللهیه خانقاهلری بار. بو طریقتده گی سالکلر ابرانده بېش مینگ، غرب مملکتلریده بیر نېچه یوز
کیشینى تشکیل اېته دی.

کبرویه طریقتیگه خوارزملیک وطنداشیمیز - عالم، عارف و وطن قهرمانى شیخ نجم الدین کبرا (۱۱۴۵ -
۱۲۲۱) اساس سالگن. ۱۹۹۵ ییلی بو اولوغ اولیا تولدی نینگ ۸۵۰ بیلیگی نشانلندی (بو اولوغ اولیا حقیده
قرهنگ: عالم س. عارف، عالم و قهرمان. - «اؤزبکستان آوازی»، ۱۹۹۳، ییل، ۷ جولای).

قیلگن، ترغیب اېتگن. دېمک، شاعر آلتینچی داستانی - «لسان الطیر» ده هم اۈزی نینگ بو فلسفی مفکوره سیگه صادق قالگن.

«لسان الطیر» نقشبندیه غایه لری نینگ ماهیتینی توشونیش اوچون دستورلیک قیله دیگن بدیعی اثرلردن بیری. بو جهتدن داستان - نه فقط ادبیات، نه تنها تورکی سۆز صنعتی، بلکه، تصوف، عموماً، مسلمان شرقی معنویتى تاریخی اوچون اۈزیگه خاص اۈرین توتهدیگن نایاب بدیعی یادگارلیک، او نقشبندیه عقیده لیرینی تصوف فلسفه سی و عملیاتی دایره سیدن کۈره کبنگراق میدانگه - بی واسطه حیاتی واقعلیککه آلیب چیققنی بیلن هم اهمیتلی. بو غایه لر ماهیتاً تصوف بیلن بی واسطه شغلنمه یدیگن، حتی، دنیاده شونده ی تعلیمات بارلیگیدن تمام بېخبر کیشی، مثلاً، غرب آدملری اوچون هم فایده لی و مراقلی. ادبیات نینگ ادبیاتلیگی شونده - ده.

سفر در وطن - معنای اصلی

اگر محمد موسی بن خواجه عیسی ده بیدی نینگ «کثیر الفواید» («فایده لر کانی») رساله سیده گی ترتیبگه سویه نیلسه، «سفر در وطن» - نقشبندیه طریقتی نینگ اوچینچی شعاری. موجود اۈن بیر قاعده نینگ دستلبکی تۈرتته سی، دېمک، «سفر در وطن» هم یوسف همدانی گه نسبت بېریله دی. «سفر در وطن» نی توشونیش و توشونتیریش بیر مونچه مشکل. چونکه بو شعار نینگ بیر نیچه قتللمی معنالی بار:

۱. طریقت نینگ برچه شعارلری کبی، معنای اصلیده بو هم بی واسطه ذکر محلی عمل قیلینه دیگن قاعده. «کثیر الفواید» ده بو حقه ده اۈقیمییز: «سفر در وطن» شوکه، سالک بشر طبیعتی ایچره سیر قیلسین، یعنی بشری صفتلردن

ملكى صفتلرگه سىرى و ضميمه صفتلردن حميده صفتلرگه سىرى كۈچسىن»^۱. دېمك، بو شرطنى بجرىش جريانیده سالك انسانگه خاص علتلردن قوتوليب، ملككه خاص فضيلتلرگه ابگه بۇله بارىشى كېرەك. برچه يامان علتلرىنى يىخسى صفتلرگه ايلنتىرىشگه حركت قىلىشى لازم. كۈرىنىب تورىيدى كه، بو سالك نىنگ كۈنگلى آرقه لى كېچە دىگن جريان. بو شعارنىنگ صاف تصوفى، تعبير جايز بۇلسە، نظرى معناسى.

شو يېردە بىر مېم قىدگە اذن بېرىنگ. «فرهاد و شىرىن» دە فرهاد ارمىه دە مېنگ عذاب بىلن تاغ قازە ياتگن آدملىر آلدىگە بارگندە اولر بو هنرمند و اۋتە مېربان يىگىتگە:

يقين اېرمس ملك سېن يا بشر سېن،
خدا يارىنگ كه، بس، عالي گھرسېن.
ملك خارجدە گر كۈرمە يدورور بىز،
سېنىنگدېك خود بشر كۈرمە يدورور بىز،^۲ -

دېدى. انه شو خلق اعترافى آرقه لى هم شاعر فرهادنىنگ نقشبندىه نىنگ «سفر در وطن» شعارىنى بجرگىنى، بشرلىك خصوصىتىنى ملكلىك صفتىگە، اۋزىدەگى برچه يامانلىكلرنى يىخسىلىكلرگە ايلنتىرىب اولگورگىنى بىلدىرىب اۋتەدى. عموماً، تصوفى ادبىياتدە بشرلىك بىلن ملكلىك - كۈپ اوچرە يدىگن عنعنوى قىياسلردن.

^۱ قرهنگ: محمد موسى بن خواجه عيسى ده بېدى. كئير الفوايد. (عرب يازوويده). مولف نىنگ شخسى كئىبخانه سى. ۱۳-۱۳ ورقلى.

^۲ علبشېر نوایى. خمسه. ۱۹۶۰، تاشكېنت، ۲۳۷-بېت.

حتی، ایتیش ممکن که، تصوف، خصوصاً، نقشبندیه ده ملکی صفتلرگه اېگه بۇلېش بویوک آرزو، اولوغ مرتبه اېدی. نوایی «مجالس النفايس» یازیلە یاتگن پیتده حیات و شاه مدحیگه مشغول شاعرلر حقیده سۆزلر اېکن: «... اول حضرت ذاتِ ملکی صفتیغه مدح سراینده دور»^۱، - دېب، سلطان حسین میرزانی ملکی صفتلر اېگه سی طرزیده تیلگه آله دی. شو تذکره نینگ شیخ و شاعر خواجه عبدالوفا خوارزمی حقیده گی قسمیده اېسه اۇقییمیز: «خوارزم خلقی غایت ملکی صفتلیغیدین (!) خواجه نی «اېر فرشته سی» دېرلر اېردی...»^۲. مولانا حاجی محمد اېسه اثرده: «اخلاقده ملکی دور (!)، بشر صورتی بیله کېلگن و اطوارده فرشته دور، انسان هیأتیده ظهور قیلغن»^۳، - دېبه تعریفلنهدی. «حیرت الابرار» ده شاعر سلطان حسین میرزانینگ کتّه اوغلی - سلطان بدیع الزمان بهادرنی شونده ی مدح اېته دی:

ذاتی نزاھتده ملایک صفات (!)،

پاک صفاتی بیله یوق هیچ ذات.

ذاتی بشر، لېک صفاتی ملک (!)،

بلکه، صفاتی بیله ذاتی ملک (!)^۴.

بدیع الزمان «لیلی و مجنون» ده هم ملک وش ییگیت طرزیده

اولوغلنهدی:

انداق که ملک وش (!) اۇلدی ذاتی،

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اۋن بېش جلدلیک، ۱۲-جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۶، ۷-بېت.

^۲ اۋشه اثر، ۱۱-بېت.

^۳ اۋشه اثر، ۱۲۸-بېت.

^۴ علیشېر نوایی. خمسە. تاشکېنت، ۱۹۶۰، ۱۳۵-بېت.

کېلدى ملكي (!) بارى صفاتى^۱.

بديع الزمان حقيده شوندهى تعريف «سَدَّ اسكندري» ده هم دوام
اېتتيريلهدى:

زهى خلقتينگ نور، بل روح پاك،

ملك (!) ذكرى شائينگده روحى فداك.

ملاييك صفت (!) پاك ذاتينگ سېنينگ،

ملكوش (!) جميع صفاتينگ سېنينگ.

...اېشيتگن ملك سان (!) صفاتينگ سېنينگ،

دعا بيرله ايستب حياتينگ سېنينگ^۲.

«حيرت الابرار» نينگ ۲۲ بابى نثري سرلوحه سیده، جمله دن:

«...ملايکه هواسیده بير نيچه قنات اورماق»^۳، - دېگن افاده گه دوچ کېله ميز.

دېمک، سالک ملک لردېک بۇلېشنى آرزو قيله دى، اولردېک اوچماق

ايسته يدى.

۲. نقشبنديه عقیده لريگه كۆره، باشقه ايريم طريقتلرگه منسوب

سالكلر-قلندرلر كېى بېلگه كىشكول آسيب، شهرمه-شهر، محلّه مه-محلّه كېزيب:

يا الله - دؤست، يا الله،

حق - دؤست، يا الله!.. -

دېب يوريش شرط اېمس. «سفر در وطن» شوندهى اوقتيره دى. شو بيرگينه

شعار بيلن خواجه گان شيخلرى، اونينگ دستلېكى اساسچيسى يوسف همدانى و

^۱ اؤشه اثر، ۳۵۴-بېت.

^۲ اؤشه اثر، ۶۴۴-۶۴۵-بېتلر.

^۳ اؤشه اثر، ۵۰-بېت.

کېنگی تعلیماتچیسى عبدالخالق غجدوانى بیره تۆله انه شو سفرنى سالک نینگ اساسى وظیفهسى درجه سیده توشونتیره دیگن یۆلرگه مناسبتلرینی بیلدیریب قویه قالگنلر اېمس می؟ چونکه، آلدینگى باب و فصللرده ایتیلگنی دېک، نقشبندیه طریقتی نینگ یۆلى اساساً اوتراق اھالیگه مؤلجلنگن حالده پیدا بۆلگن و رواجلنگن اېدی، بوندهى کیشیلر قندهى قیلیب بېللیرگه کشکول باغلب، سیرگه چیقهدیلر؟ کپین نقشبندیه ده ذکر نینگ جهریه، یعنی آواز چیقیریب اجرا ایتیش یۆلى خفیه، یعنی هېچ کیمگه بیلدیرمسدن عملگه آشیریش بیلن المشتیریلگن.

۳. تصوف اللّٰه گه یتیش اوچون اونى انگلش، دېمک، دنیانى اؤرگیشنى طلب اېتهدى. دنیانى اؤرگیش - الله نینگ سرلریدن واقف بۆلش نینگ بیر یۆلى اېسه - سفر قیلیش، شو آرقه لى عالمى کؤریش، نقشبندیه طریقتى ماهیتى بونى انکار اېتمه یدی، لېکن، اخیر، سفر باطنى بۆلشى هم ممکن-کو! عموماً، نقشبندیه ده همه شرطلر انه شو اؤتیریب کسب و کار قیله دیگن کیشیلر شرایطدن کېلیب چیقیب ایشلنگینى اونوتمه یلیک. شونینگ اوچون بو طریقتده وطندن جیلمه ی توریب هم سفر قیلیش ممکنلیگی اثباتلنده ی.

۴. خۇش، وطنده توریب سفر قیلیش سالککه نیمه بېره دی؟ بو، حتى، یورتمه-یورت کېزيب یوریشدن کؤره مهمراغ و دقیقراق. چونکه بونده کؤنگیل بیلن سیرگه چیقيله دی. کؤنگیل سیرى اېسه کیشینی جسمانى سفرگه نسبتاً بایراق قیله دی. بونى توشونیش اوچون «فرهاد و شیرین» ده گى سقرات تمثالینی اېسگه آلیش کېره ک. سقرات نېچه-نېچه عصردن بو یان غاردن چیقمه ی اؤتیریبیدی، لېکن اونینگ کؤنگلیگه بوتون عالم، نه اینکه، بوتون عالم، بلکه اللّٰه نینگ اؤزى هم جا بۆلگن.

«سفر در وطن» نی ایریملر: «اؤزگه مملکتلرگه سفر قیلیب یوریش شرط اېمس، اؤز وطنینگنی سیاحت قیلیب، کزیب چیق، شونینگ اؤزی مهم!» - دېگن عقیده طرزیده توشونسه لر هم، عجب اېمس. ادبیاتشناس عبدالسلام قادریوف اېسه شعارنی عموماً سفر، یعنی وطندن چپتگه چیقیش طریقه سیده توشونده دی: «سفر در وطن». یعنی همیشه بیر جایده تورغون عمر کبچیرمی، تېز-تېز سفرگه چیقیش، تورلی اؤلکه و خلقلر حیاتی بیلن تیشیش^۱.
شعارده وطن ایچره سفر قیلیش غایه سی بیلن هم، وطندن چپتلرگه سیاحتگه چیقیش عقیده سی بیلن هم بی واسطه باغلیقلیک یؤق.

اؤتمیشده یشه گن صاحبی معرفت لریمیز شعارینی بونده ی جؤن معنارده تلقین اېتمه گنلر. سدره دین عین محمود خواجه بهبودی حضرتلری حقیده گی خاطر سیده بو بویوک جدید نینگ ۱۹۱۲ ییلگی بخارا سفری و اونینگ «سفر در وطن» همده «خلوت در انجمن» شعارلرینی قنده ی توشونگنی و شرحله گنی خصوصیده معلومات بېرده ی: «اوشبو سفریده (بهبودی نینگ - س. آ.) بیر کون بهاء الدین زیارتیگه باردیک. فاتحه اؤقوب، صوفه ده بیر آز سکوت قیلیب اؤتیردی. سؤنگره منگه قره ب: «عینی افندی! اوشبو بزرگواردن ایگی سؤز روایت قیله دورلر. بیری - «سفر در وطن!»، ایگینچسی - «خلوت در انجمن!» دیر. «سفر در وطن» نینگ معناسی عالم احوالیغه علم پیدا قیلماق، طبیعت نینگ جزء ی و کلی حادثه لر یغه واقف بؤلماق، ملت، شهرلر، چؤلر و تاغلر نینگ احوالینی بیلیب تورماقدیر. قیسقه سی، عالم، تام معناسی بیلن عالم بؤلماقدیر.

«خلوت در انجمن» معناسی ذکر و فکر تصدیقاً باطن قیله توریب، خلق آره سیگه اره لئش بؤلماق، خلق بیلن ایشله ماق، خلق بیلن بیرگه

^۱ عبدقادریف ا. نوایی و نقشبندیه لیک. - «ادبی مصرع»، ۱۹۹۱، ۴-سان، ۶۹ بېت.

تیریكچیلیك یۇلىنى كۇتريشمك، قۇلدىن كېلگونچە خلققە ياردەم قىلماق، ھېچ بۇلمەگندە، باشقەلر بۇيىغە يوك بۇلمسلىكىدىر».

شىخ بەھاءالدىن حضرتلرى اوشبو ايكى قىسقە سۇز بىلن جاھل و متعصب مالارغە، شكارپرست، تن پرور، نذرخۇر، خانقاھ نىشىن ايشانلرغە قتيق و بويوك بير سد (دېوار) چېككن. متعصب بايەغى ملا و ايشانلر مذکور حکمتلىك سۇزلر نینگ معنالرىنى تعريف قىلغن، خلقنى اوشبو بزرگوار نینگ معرفتيدن محروم قىلىپ، اۇز نفسلرىنى آرام بېرگنلر. اگر اوشبو سۇزلر اروپا فيلسوفلريدن صادر بۇلگن بۇلسە اېردى، اروپالىكلر كتە و كىچىك شەرلردە قۇبەلر يسب، مذکور سۇزلرنى التون بىلن يازديريب قۇير اېديلر»، - دېدى.

خواجه بەھاءالدىن توربەسى اطرافيدە سالينغن قبتە-قبت مسجدلرنى كۇريب: «مسجد و بير ملا كفايه قىلر اېدى. باشقە مسجدلر اۇرنىغە مکتبلر سالينيب، بوندە يىغىلغن فقير و يۇقسوللر نینگ بالهلىرىنى اۇقتيسەلر اېدى، شونچە كيمسەلر اۇرنىغە اۇز كوينى اۇزى كۇرە تورغن بير تۇدە فعال آدملر يېتىشر اېدى»، - دېدى^۱.

بيرىنچيدىن، محمودخواجه بەھودى «سفر در وطن» شعارىنى علم اَلماق، چين عالم بۇلماق طرزيدە تۇغرى بەھالەيدى. ايگىنچيدىن، موضوعدىن چندەك چېتگە چىقسە ھم، بو گپلر نىنگ عصرىمىز باشلر يدە گى متعصب، تن فراق ماللر يمىز حقيدە ايتىلگىگە دقت قىلەيلىك. بەھودى حضرتلرى يورتى مترقى مملكتلر درجەسىدە كۇرماق ايستەگنلر، خلق نىنگ اۇز كوينى اۇزى

^۱ صدرالدين عىنى. بەھودى حضرتلرى تۇغرىسىدە خاطرەلر يم. - «زرافشان»، ۱۹۲۲ يىل، ۲۵ اپرېل (عرب يازوويده). مولف انه شو خاطرەلرگە دقتىمىزنى تارتگن تىنقىلى ادبياتشناس شېرەلى تورديوفگە مئتدارلىك يىلدېرەدى.

كۆره دىگن فعال آدملىرگە اېلنىشىنى آرزولەگنلر. بوندن ۸۰ يىللر آلدىن بويوك ضىيالىمىزنى بېزاتە قىلگن بو معما بوگون هم مستقل اۈزبېكستانىمىز اوچون دالزرب بىر غايە ينگلىغ كون ترتىبىدە تورىدى. بېھودى نقشبندىە طرىقتى طلبلىرىدن كېلىب چىقىب ايتگنلر بو گېلرنى. آتە-بابالرىمىز، دېمك كە، تامىرلرىمىزنى بىلە باشلەگنىمىز بوگونكى زماندە اۈتمىشەدە يشەگن نې-نې بويوكلرىمىز بىلن فخرلىنىب يورەوېرىشىمىز نىنگ اۈزى كەلىك قىلەدى. ھەم گپ شوندەكە، اېندى بىز ھەم انە شو اولوغ بىر ملت نىنگ اولادى صفتىدە اۈشە معتبر ذاتلر بىتگن درجەلرگە بېتېشىمىز، دىنانىنگ منە من دېگن آلدى مملكتلرىگە اۈخشش ترقىياتگە اېرىشىشىمىز كېرەك. شوندەگىنە آتە-بابالرىمىز روح پاكلىرى بىزدن شاد بۇلەدى، شوندەگىنە بىز اۈشە نامى دىياگە مشهور بىر مۇقدس زمىنگە مناسىب فرزندلر بۇلە آلەمىز. بونىنگ اوچون اېسە اىمانىمىز، علمىمىز، اعمالىمىز، يعنى قىلەياتگن اىشلرىمىز بىلن انە اۈشە بويوك مملكت نامىنى شرفلش لازم. قدرىتلرىمىزنى تىكلش، آدملىرىمىز معنوي-مدنى روھىتىنى بايىتىش سوو و ھوادېك كېرەك. اما بولرنىنگ ھەمەسى آخىر-عابئدە خلقىمىز نىنگ بو گۈنگى تورموشىنى كېچەگىدن، اېرتنگى حىياتىنى بو گۈنگىدن يىخشىراق قىلىشگە آلىب كېلىشى كېرەك.

«سفر در وطن» نىنگ معناسىنى بو گۈنگى كونىمىزگە كۈچىرىب تلقىن اېتىش ھەم مەمكىن. مثلاً، امريكا قۇشمە شتاتلرىگە اۈن مرتە بارىب كېلگن كىشى بىلن عمرىدە امريكانى كۆرمەگن بىر آدم بىتلىشىب قالسە، بو بىتئدە اۈشە، بو مملكتتى زىيارت قىلگن كىشىنى منطقاً امريكانى كۆزى بىلن كۆرمەگن آدم بېنىگىشى مەمكىن-مى؟ مەمكىن! چۈنكە بىرىنچى كىشى نىنگ جىسمى بارىب كېلگن امريكاگە. البتە، او بو مملكتتى كۆزلىرى بىلن كۆرگن. مىنگ اېشىتگندىن بىر كۆرگن افضل، دېگن گپ راست. بىراق مقاللر معنالىرى ھەم وقت ھەم حىياتگە

عیناً ماس كېله ووبرمه یدی. ایكىنچى كیشیمیز نینگ كۈنگلى، یعنی روح و شعورى - عقلی باریب كېلگن امریکاگه. او بو ۈلكه نى علماً ۈرگنگن. ۈشه امریکا سفريده بۈلگن آدم كۈرگنلىرى نینگ ۈزىنى گينه سۈزله یدی، بو اېسه ۈشه واقعه و حادثه نینگ سببى يا تاريخىنى هم بيله دى، اولرنى بْرا-بْرا ايتيب، توشونتيريب بېره دى.

بونى نوایى «لسان الطير» ده هُدهُدينگ تاووققه نصيحتيده اثباتلشگه اورینگن.

۵. «سفر در وطن» ده گى «وطن» نى بې واسطه «كۈنگيل» دېب هم توشونيش ممكن. سالک عمر بۈيى الله درگاهيگه ايتتيله دى. اونینگ الله گه تلپينيشى ۈز كۈنگلى سرى يۈل ساليشى آرقه لى گينه عملگه آشه دى. چونكه الله قه بېرده؟ كۈنگيله! دېمك، بو شعارده گى «وطن»- اولاً، كۈنگيل، شونینگ اوچون بو عقیده نى كۈنگيله گى سیر ینگليغ توشونيش هم ممكن.

۶. الله نینگ كۈنگيله بۈليشى - تيريكليكه گى حادثه. بىراق...
آدمزادنى كيم يره تگن؟ تنگرى تعالى! دېمك، بنى بشر نینگ اصل وطنى - الله حضورى. كيشى بو دنيادان ۈتگنيدن كېين ينه ۈشه اېگم نینگ حضورىگه روانه بۈله دى. شونینگ اوچون وطن توشونچه سى نینگ حقيقي معناسى - الله! شونینگ اوچون حضرت پيغمبريميز (ص) نینگ حاضر جوده مشهور بۈليب كېتگن: «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيْمَانِ»، یعنی «وطنى سېوماق ايماندن»، - دېگن حديثلرى مضمونىنى هم يورتگه محبت طرزیده تلقين قىليش، بيز نینگچه،

^۱ نوایى اثرلريدن بونینگ اثباتى اوچون تله ی مثاللر كېلتيريش ممكن.

اونچەرلر تۇغرى اېمس^۱. چونكه ايمان وطن معناسيده گى يورت توشونچه سیدن مینگ چندان بلند توره ديگن عقیده.

خوش، ايمان نيمه؟

ايمان اسلامده گى بېش ارکان نینگ بيرينچىسى. قرآنده گى الله نینگ يگه و يگانه ليگى، اونینگ بې حاجت، لېکن حاجت برأوردليگى، توغمه گن هم، توغيلمه گن هم اېکنليگى، اونگه تېنگ كېله ديگن بيرار ذات بۇلمه گنليگى و بۇلمسليگى حقيده گى آيتلر ايمان اۇزه گىنى تشكيل اېته دى. ايمان تيله افاده لب، دلدن اۇتكزيب: «أمنت بالله و ملايكته و كتبه و رسله و اليوم الآخر و القدر خيره و شره من الله تعالى و البعث بعد الموت»، - دېيشدن حاصل بۇله دى. بو: «مېن الله گه، اونینگ فرشته لريگه، كتابلريگه، پيغمبرلريگه، آخرت كونىگه، تقديرده گى يخشيليك هم، يامانليك هم الله تامانیدن بۇله جگيگه، اولگندن سۇنگ ينه قېته تيريليش مقررليگيگه ايشانه من»، - دېگن مضموننى افاده له يدى. چين دلدن: «لاله الا الله محمدرسول الله، اشهد ان لاله الا الله و اشهد ان محمد عبده ورسوله»، يعنى: «بالغيز الله دن باشقه خدا يۇق و محمد^(ص) اونینگ رسولى.

^۱ لېکن اسلامده مذکور حديثنى يورت معناسيده گى وطنى سېويش طريقه سيده ايضاحلش هم بار. مثلاً، حيدر حسن اوغلى باش اۇزى نینگ «ويدا خطبه سيده انسان حقلرى» موضوعيده گى دوكتورليك دېسپرتسيه سى اوتار بفره تيده حضرت پيغمبر يميز نینگ ويدا خطبه لريده كېله ديگن: «بو كونىنگيز نازل مقدس بير كون، بو آيينگيز نازل مقدس بير آى بۇلسه، بو شهرينگيز نازل مقدس بير شهر بۇلسه، بيلينگيزكه، جانلرينگيز، ماللرينگيز، ميراثلرينگيز - ده الله نینگ حضور يگه چيققونىگه قدر مقدس كون، مقدس آى، بو مقدس شهر كى هر بيرينگيز اوچون مقدس حسابلنه دى»، - دېگن سۇزلريگه تيه نيب، بو بيرده هم وطن نینگ مقدسليگى ايتيله ييتى، دېگن خلاصه چيقره دى و «وطنى سېومك ايمان دن» حديثنى هم انه يورنگه محبت طرز يده توشوتتيره دى: قرهنگ: حيدر حسن اوغلو بس. ويدا خطبه سينده انسان حقلرى. الهيات علملرى دوكتور و عالمليك درجه سينين ايدياسى ايچين اولان ديسپرته سيانين اوتار بفره تى. باكو، ۱۹۹۳. ص. ۴۶.

اللّٰه دن اوزگه اله یوق، او یگه و یگانه و محمد(ص) اونینگ بنده سی و پیغمبری اېکنیگه شهادت بېره من»، - دېگن کیشی مؤمن، یعنی ایمانلی بۆله دی.

ایمان شو بۆلسه، وطنی سېویش نینگ اونگه قنده ی دخلی و علاقه سی بار؟ فقط «وطن» - اللّٰه طرزیده توشونیلسه گینه بو حدیث شریف نینگ معناسی آیدینلشه دی. بو دعواگه ایشانچلی دلائلر کبره ک، البته. دلیللرنی هم حضرت نوایی نینگ اؤزلریدن تاپه میز.

نوایی پیری و استادی - عبدالرحمن جامی وفاتلری مناسبتی بیلن اؤته دردچیل بیر مرثیه بیتهدی. جامی روح پاکلری اوچون بېریلگن کتّه بیل آشیده بو مرثیه نی منبر اوزره زمانه سی نینگ اېنگ بویوک واعظی - حسین واعظ کاشفی اؤقیب توره دی. مرثیه بیتلریدن بیری شونده ی جرنگله بدی:

زین سبب مست می جام ازل عارف جام

سرخوش از دار و فنا سؤی وطن کرد خرام^۱.

مضمونی: «شونینگ اوچون ازل جامی می دن مست بؤلگن جاملیک عارف (صوفی) سرخوشلیک بیلن فنا اویدن (بو دنیادن) وطن (او دنیا، اللّٰه حضوری) تامان کبتدی».

البته، بو بیرده خدا آدمی یپردن یره تگن ابدی، او وفاتیدن کبین ینه پیر بغریگه کبتهدی، دېب هم تلقین اېتیش ممکن. لېکن بو هم دینی معناده گی وطنی یورت دېب توشونیش کبی تار بیر تلقین بؤلیب قالدی.

مسأله حل: اگر وطن اصلاً اللّٰه حضوری بۆلسه، «سفر در وطن» شعاری عیناً تنگرنی ذکر اېتیش محلی صوفی عمل قیله دېگن قاعده حسابلنسه،

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک. ۱۴- جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۷. ۶۷-بیت.

دېمك، قندهی تلقین قیلینمه سین، نقشبندیه نینگ مذکور عقیده سی بنده نینگ اېگه سی سری یۆلیده شمع چراق بۆله دیگن بیر قطعیت اېکنی راست. مادامی که، رساله میزده گی اساسی مقصدلردن بیری علیشېر نوایی ایجادیده نقشبندیه تعلیماتی ترغیبینی تدقیق اېتیش اېکن، طریقت نینگ مشهور عقیده لریدن بیری حسابلنمیش - «سفر در وطن» نینگ اولوغ شاعر اثرلریده گی تلقینلرینی بیر سیدره کۆزدن کېچیریش محترم کتابخوانلریمیز اوچون جوده قیزیقرلی بۆلسه کېره ک.

بیله سیز، «سفر» بیلن «وطن» - اؤز ارا بېر-بېریگه قره مه - قرشی توشونچه لر. چونکه سفرده گی آدم - وطندن بېراق. وطنده گی کیشی - سفردن محروم. سایلرلیک، یعنی سفر قیلیش و ثابتلیک، یعنی بېر جایده - وطنده تورغون بۆلش نوایی اثرلریده کۆپ قیاسلنهدی. بو اېسه شاعرگه تېره ن فلسفی فکرلرنی ایلگری سوریش امکائینی بېرده دی. نقشبندیه نینگ «سفر در وطن» عقیده سیده عیناً انه شو ثابت توریب سایلر بۆلش ترغیب قیلینگنی اوچون بو نوایی نزدیکه گی جوده مهم مسأله لرден بیری اېدی.

عموماً، نوایی بدیعی ایجادی، جمله دن، غزلیاتیده هم نقشبندیه یۆلینی محکم توتگن و بونی «بدایع الوسط» دېوانی حقیقه گېره توریب، اشاره یۆلی بیلن اونینگ اؤزی شونده ی بیان اېته دی: «ینه «بدایع الوسط» دېوانیدورکیم، عمر اوسطیده (اؤرته سیده - س. آ.) خایلم خامه سی (قلمی - س. آ.) انینگ زییغه نقشبندلیغ (تأکید بیزنیکى - س. آ.) و زینتیغه سحرپوندلیغ قیلیدورکیم، اول بدیع لر واسطه سیدین شیدا کؤنگوللر اېشیگین عشق تاشی بیله قاقیب مېن و اول اویگه فتنه و آفت اؤتین یاقیب مېن»^۱.

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک، ۱۴-جلد. تاشکنت، ۱۹۶۷، ۱۲۰-بیت.

«نقشبندلیغ» سۆزیدن مراد اؤز طریقیتینی اېستلیب اؤتیش هم اېکنی عیان. شاعر اؤرته یاشلریده نقشبندی پیر - عبدالرحمن جامی گه رسماً مرید توشگنیگه اشاره قیلیب اؤتگن بو جمله ده.

سایر و ثابتلیک مسأله سی «غرایب الصغر» نینگ آیریم غزللریده هم کؤتریلهدی. ایتھیلیک، دېوان نینگ پیغمبریمیز - محمد (ص) حقیده گی غزللریدن بیرى شونده ی باشلنهدی:

چرخ ایزین گردیگه قیلدی کوب سیار خرج،

جوهر الماقعه غنی قیلغن کبی دینار خرج.

سایر و ثابت نثارینگ قیلسه تانگ یوق کیم، بؤلور،

کېچقورون شاه اولسه مهمان، کیمسه گه بسیار خرج^۱.

بو یپرده گپ آسمانی جسملر حقیده. علم نجوم گه بناء، آیریم یولدوزلر حرکتلنووچی - سایر، بعضیلری حرکتسیز - ثابت بؤله دی. نوایی نینگ کؤپ اثرلریده آدملر هم انه شونده ی ایگی گروهگه بؤلینه دی: سیرنی سېووچیلر بار، عمرنی گوشه نیشین لیکده اؤتکریشنى خوش کؤروچیلر هم کؤپ. بونده ی قیاس شاعرگه «سفر در وطن» عقیده سی نینگ هر طرفلمه شرحی اوچون کبره ک.

«سفر» و «وطن» تضادیدن فایده لنیب بیتلگن بیتلر نوایی غزللری ایچیده ینه اوچره دیدی:

ای کؤنگول، ایله مه دهر اېسکی رباطین مسکن،

کیم رباط اولمه دی هرگز سفر اهلایغه وطن^۲.

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمی. بیگیمره جلدلیک، ۳-جلد، ۱۹۸۸، ۹۵-بیت.

^۲ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمی. بیگیمره جلدلیک، ۴-جلد، تاشکېنت، ۱۹۸۹، ۳۱۹-بیت.

بوندهی قیاسلر شاعر کۆز اؤنگیده «سفر در وطن» عقیدهسی تورگینینی کۆرستهدى. عین تضادى تصویرلر بیزگه «سفر در وطن» شعارینى شرحلش اوچون اسقانهدى.

تورلی طریقترلر نینگ سفرگه مناسبتی تورلیچه بؤلگن، البته. لېکن نقشبندیه اوج آلگن زمانلرده سیر عشقنى کمه یتیره دیگن نرسه دېب قره لر اېدی. «سفر در وطن»، بیر جهتدن، عین انه شو عقیدهنى افاده لیدی هم. نوایی «فوائد الکبر» گه کیرگن ۳۹۷ غزلیده لیریک قهرمان کپچینمه لرى منطقینى مذکور غایه اساسیگه قورر اېکن، صنعتکارانه لطف بیلن عجیب بیتلر تیزه دی:

ایله دیم عزم سفر، بؤلغه ی دېبان عشق اؤتى کم،
 اول خود افزون بؤلدى، هر منزل دېمه ی کیم، هر قدم.
 قیسی منزلنى قدم هر دم که، اوردوم یؤل ارا،
 غم سپاهى خیلی کؤرگوزدى اول اؤتدین بیر الم.
 سیر کیم، دېرلر کم ایلر عشقنى، کؤر، اې رفیق، -
 کیم جهان آواره سی بؤلدوم، غلط چیقدى بو هم.
 حجر وادیسینه قیلینگ عزم، عاشقلر که، بار
 هر خسی بیر تیغ محنت، هر تاشی بیر کؤه غم^۱.

ایتیله یتى که، عشق اؤتى کمه یسین، دېب سفرگه چیققن اېدیم، لېکن هر بیر منزلگه قدم قؤیگنیمده بو بدتر بؤلدى. هر قدمده و هر دمده غم لشکرى آلاو کؤرستدی. سیر عشقنى کمه یتیره دی، دېگن اېدیله، آواره بؤلیب جهان کبزدیم، لېکن عشق کمه ییش اؤرنیگه کوچه یه وېردى. دېمک، بو گپ هم یالغان بؤلیب چیقدى. شونینگ اوچون، اې عاشقلر، هجر وادیسینی سیر قیله من، دېب

^۱ اؤشه اثر، ۶-جلد. تاشکېنت. ۱۹۹۰، ۲۷۱-بیت.

آواره بۇلیب یورمنگلر، چونکه اونینگ هر بیر خسی بیر عذاب تیغی، هر تاشی اېسه بیر غم تارى اېکن.

غزل شو طریقه دوام اېتهدی. لیریک قهرمان خلاصه سیگه كۆره، عشق حقیقی بۇلسه، سفر قیلدینگ نیمه، قیلمه دینگ نیمه، او بدتر زۆره بیب باره بۆرهدی. چونکه عشق - عمر نینگ سۇنگیگچه اؤز دامیگه آگن بیر درد.

سفر نینگ اوج مقامی

«سدا اسکندری» نینگ ۳۵ بابی اسکندرنینگ خراسان و ماورالنهرنی ضبط اېتیشی، کبین کشمیر سری روانه بۇلیب، بو یورتنی آلیشی حقیده. «سدا سکندری» نینگ توزیلیشیگه كۆره، یاش نوایی شناس عبدالواحد هییت اوف تۇغری كۆرستگنی دېك، معین تۇرتلیکلردن عبارت: شاعر هر تۇرت بابده بیر مسألەنی كۆترەدی، تحلیل اېتهدی و یكونلهیدی. تۇرتلیکلرنینگ ایچکی قوریلمه سی شوندهی كه، اول اسکندر حیاتی بیلن باغلیق بیر حکایه، کبین اېسه ینه واقعه رواجیگه علاقه دار فلسفی مشاهده باب، سۇنگ بیر حکایت و سۇنگره حکمت - خلاصه كېلهدی. ۳۵-۳۸ بابلر هم انه شوندهی تۇرتلیکلردن بیرى. ۳۶ بابده اېسه ۳۵ بابده تصویرلنگن واقعه بیلن باغلیق فلسفی مشاهدهلر بېریلگن. اونینگ سرلوحه سی منه بوندهی: «حکیم کاینات پیوند و خالق بی مثل و مانند مصنوعاتى تماشاسى انینگ وجودى اثباتیغه حجت قاطع و برهان ساطع اېکن بابده نکته سورمک و اول صنایع نینگ بدایع جهان کبزمکته كۆپراک میسر اېرکنگه هم دلیل کبلیتیرمک و سفر طریقین اوج نوده تقسیم قیلماق: اول -

^۱ هییت اوف ع. «سدا اسکندری» داستانی نیری بیان بیلن قیاسلر اؤرگنیش. دیپلوم ایشی.

سالکِ رهنورد اۋزلوک بوادیسین قطع ایتیب، مقصد حرْمیغه محترم بۇلماق؛ ایکنچى - سیاح جهانگرد طلب منازیلنده باشدین قدم قیلیب، مرشیدِ کامل ارشادی بیله تکمیل تاپماق؛ اوچینچى - خسروی بهرام نبرد سپاهِ انجم عدد چبکیب، جهان ملکین ألقاق»^۱.

بو سۆزلرنینگ هر بیریده شاعر نینگ مقصدی یشیرین. کپلینگ، بیر باشدن باشلهی قالدیلیک.

«حکیم کاینات پیوند و خالق بی مثل و مانند» کیم؟ البتّه، الله. چونکه کایناتنی «باغله گن»، یعنی پیدا قیلگن هم، مخلوقاتنی یره تگن بی مثل کوچ هم - اونینگ اۋزی. «مصنوعات» - صنعت قیلینگن، یعنی یره تیلگن نرسه لر. دېمک، شاعر انه شو یره تیلگن نرسه لرنی تماشا قیلیش خدانینگ وجودینی اثباتلاوچی انیق حجت و روشن دلیل، باشقه چه ایتگنده، جمیع که موجودات الله نینگ تجلیسی، یعنی جلوه لنیشی اېکنلیگی حقیده سۆزله ماچى. انه شو صنایع، یعنی اېزگو نرسه لرنینگ عجیب خصلتلری جهان کېزگنده کۇپراق میسر بۇلیشیگه، یعنی دنیانی کۇپراق کېزگن آدم الله نینگ سرلریدن کۇپراق واقف بۇلیشیگه دلیل کپلتیرمک حقیده هم اېکن بو باب. سرلوحه نینگ دوامیدن بیلپ آله میزکه، سفر قیلیش نینگ اوچ توری بار. بیرینچىسی - یۇلگه چیققن آدم، یعنی سالک اۋزلیک دشتلرینی باسیب اۋتیشی کبره ک، شو طریقّه مقصد حرْمیگه مشرف بۇلینه دی. ایکنچىسی - جهاننی کېزووچى سیاح بۇلیب، باشنی ایاق قیلیب، کامل پیر یۇل - یۇریغی بیلن طلب منزلیدن اۋتیب، کمالگه یتماق.

^۱ علیشېر نوایی. خمسّه. تاشکېنت، ۱۹۶۰، ۷۱۹ بېت. بوندن کپین شو داستان نینگ انه شو نثریده ن آلینگن پرچهلری صحیفه سی قوسده کورستېله دی.

اوجىنچىسى - بهرام شاه ینگلیغ يولدوزلر عسکرینی جنگگه يۇللب، جهان مملکتینی اېگلله ماق.

دېمک، سرلوحه ده صاف تصوفی تلقین کېته پیتی. ایتیلماقچی که، جهان مملکتینی اېگلله ماق، دنیوی معناده انگلنه دیگن بۇلسه، عالم سرلریگه بیتماق، دنیانی توشونماق، کامل انسان بۇلماق، الله حقیقتیگه بیتماق اوچون اول کیشی اۇزلیگیدن - خودبین لیگیدن واز کېچیشی، کبین بیر بیتیشگن انسان - پیر کمکیده طلب یۇلیگه کیریشی، یعنی انه شو عالی مقصدی سری حرکتتی باشلشی و آخریده جهاننی اېگلله شی کېره ک. جهاننی اېگللش دېگنی اېسه اونینگ اۇزی کامل انسانگه ایلنه دی، اېندی اونینگ اۇزی پیر، اونینگ اۇزی باشقه لرنی آرقه سیدن بیتکلشگه قادر، دېگنی.

باب منه بونده ی بیر بیت بیلن باشلنه دی:

ازل صبحی کیم چیکدی فیاض جود،

باری آفرینیشقه نقش وجود (۷۱۹).

معناسی شوکه، ازل صبحی، دېمک، تانگ سخاوت فیضینی (یعنی قویاشنی) چېکب (یعنی چیقرب)، برچه یره تیلگن نرسه لرگه وجود نقشینی چیزدی. دبدوروستدن، بو تبدیل بیلن هم کتابخوان هېچ نرسه توشونمسیلیگی تعین. شاعر بو بیلن نیمه دېماقچی اۇزی؟ اېندی بیزنینگ تبدیلی بیر یانگه سوریب، عنایت مقصوم بیانیی اۇقیلیک: «ازل تانگی سخیلیک بیلن لطف و کرم کورستیپ، برچه یره تیلگن نرسه لرگه موجودلیک تمغه سینی باسدى»^۱.

^۱ علیشېر نوایی. سد اسکندری. نثری بیانی بیلن. تاشکېنت، ۱۹۹۱، ۶۴۳-بیت.

يامان ترجمه اېمس. لېکن اونینگ کمکیده اۇقوچى نوایی مدعاسیدن بی خبر قاله وېرسه، بوندهی تبدیلینى اؤز وظیفه سینی تۆله بجرگن، دېیش قیین. «ازل صبحی» دېگنی نینگ اؤزیده یاق شاعر الله نینگ دنیانی یره تیشی پیتینی کؤزده توتە پیتی. لېکن منطقاً صبح، یعنی تانگده قویاش چیقەدی. برچه نرسه لر موجودلیگی کؤرینه دی. شونینگ اوچون «فیاض جود»، یعنی سخیلیک فیضینی ترقو وچى الله بؤلگنی بیلن بدیعی معناده اونى قویاشگه اؤخشە تیش هم یۇق اېمس. لېکن «نقش» سؤزی بو یرده بېکارگه ایشله تیلدی می کن؟ نقشبندیه گه علاقه دارلیک یۇق می کن بو سؤز یا بیتده؟ بیر قره شده، هیچ قندهی علاقه یۇق. چونکه «نقش» سؤزی نقشبندیه طریقتی سیز هم موجود و تیلده معین معناگه اېگه. بیراق...

تقدیر قلمینی قۇلیده توتگن بو ذات، یعنی خدا، دېب دوام اېته دی شاعر، کؤپ عجایب صورتلر چیزدی. شونینگ اوچون تنگری نینگ بیر آتی - «مصور» بۇلدى. اخیر او اېمس می، کونین، یعنی ایکی عالم نینگ صورتینی چیزگن؟! او چیزگن تصویر ارا کؤپ غرایب و عجایب نرسه لر بار. لېکن بیرگینه ذرّه ماهیتینی بیلش هم آدم باله سی اوچون آسان اېمس. نه اینکه آسان اېمس، حتی، بونینگ امکانی هم یۇق درجه ده:

اول اعجوبه لرده بۇلوب خورده بین،

انگه حق کمالیده آرتر یقین.

کیم اؤلغه ی قویاش سرّی نینگ محرّمی،

که بیر ذرّه ماهیتین بیر آدمی.

نیچوک کیم کبره ک - بیلّمک آسان اېمس،

نی آسان اېمس، بلکه، امکان اېمس (۷۱۹).

لېکن توشگونلیککه توشیش یرمه یدی. اگر کیشی ایسته سه، طلب
یولیگه قدم قۇیسه، دنیا ده عجايب دن نرسه لر كۇپ. بولرنی كۇریش اېسه
جهان كېزمه ی، قیینچیلیکلرنی باشدن اۇتكزمه ی توریب قۇلگه كیرمه یدی:

و لېکن کیشی ظاهر اېتسه طلب،

جهان ایچره كۇپتور عجب دین عجب.

مونی كۇرمك اۇلمس جهان كېزمه یین،

تعب زهرین اۇز کامیغه اېزمه یین (۷۱۹).

انه اېندی شاعر بی واسطه سفر نینگ انسانگه نیمه اوچون كېره کلیگی،

اونینگ دنیانی بیلیشده گی اهمیتی نی باتفصیل شرح له یدی:

سفر زحمتی گرچه دشوار اېرور،

تېنگیز قعریده دُر شھوار اېرور.

محیط ایچره چۇممه ی نېچوك كیم نھنگ،

كیشی اورسه بۇلغه یمو گوھرگه چنگ؟

كتكده قالب بۇرده غن ماکیان،

نې معلومی اوچماقغه سود و زیان.

فلک جوفیده غرق اۇلوب جرعه باز،

پر و بال اورر چون نیشیب و فراز.

دېمه ی صید جانیغه یغما قیلور،

که عالمی یکسر تماشا قیلور.

ترانه چېکر سایر اېرکنده رود،

چو توردی ترهب بیرله چېکمس سرود.

ولایت ایشین قیلسه لر کیمگه عرض،

بییکراک مقامی اېرور طیّ عرض.

سفر قیلمه غن آدمی خام دور،
 ساوووقده تۇنغر کیمگه آرامدور.
 فلک سیردین پایه تاپتی بلند،
 سکون قیلدی توفراغنی خار و نجند.
 سفر قیلمه غنغه نی آگاهلیق،
 که ابلگه قیلور خضر همراهلیق.
 نی واقف کیشی اویدین ألمه ی قدم،
 که نی جانفzادور طوافِ حرم (۷۱۹—۷۲۰).

ابندی انه شو کپلتیریلگن پرچه ده گی فکرلر نینگ بیر مغزینی چقیب
 کۆره یلیک. سفر - یېنگیل ایش اېمس. لېکن، اخیر، دُر و گوهر هم دېنگیز
 آستیده-کو. دېنگیز توبیگه بلیق دېک چۆکمه ی توریب، او گوهرگه یېتیب
 بۆله دی می؟ یا که کتکده سېمیریب یاتگن ماکیان اوچیش نینگ فایده-زبانینی
 قیدن بیلسین؟ نر باز قوشنی قرهنگ، آسمان نینگ طاقیگچه یېتیب، پست و بلند
 اوچه دی. اونى: آوی نینگ جانیکه هجوم ابته ییتی، دېمه یمن، چونکه او
 بیروره کبیگه عالمی تماشا قیله ییتی. اگر سای بیر جایده تورگنده، بونده ی شوخ
 شلدره ب، کویلب آقمس اېدی. کیم که مملکتی باشقریش ایشینی باشلگن
 بۆلسه، او اول انه شو اولکهنی ایلنپ چیقسین، شو - اېنگ بویوک مرتبه. سفر
 قیلمه گن کیشی - حلی هم خام آدم. چونکه کیم که بیر یېرده قیمرلمه ی
 اوتیرسه، موزلب-تۇنگیب قاله دی. فلک خودی شو سیر قیلگنی اوچون بلند
 مرتبه بۆلدى، یېر ساکن بۆلگنی - قیمرلمه ی اوتیرگنی اوچون خوار و پست
 بۆلدى. سفر قیلمه گن آدمده آگاهلیک بۆلمه یدی، چونکه ابلگه هم خضر
 همراهلیک قیله دی. اخیر، کیشی اویدن چیقمه ی توریب، حرمنی طواف
 قیلش نینگ قنچه لر جانگه راحت اېکنینی قه یېردن بیلسین!؛

بو بیتلرده گی مضموندن هم بیلینب توریدی که، سفر قیلیش تصوف
 اوچون جوده ضرور شرطلردن. عالمی بیلیش - اوزلیکنی انگلش اوچون هم،
 البته، سفر قیلیش کبره ک. شاعر شونده ی سفرنی معقوللر اپکن، بو بیرگه
 «کۈنگول» دېگن توشونچه نی هم قیستیریب اۋتیشنی اونومه یدی:

خوش اول کیم، کۈنگولگه کشاد ایسته بان،

قۋپوب عزم قیلغهی مراد ایسته بان.

فنا طیلسانینی قیلغهی کفن،

کفن بس انگه، بلکه، گرد مېهن.

تجرّد خرامیغه راغب بۋلوب،

توکل سمندیگه راکب بۋلوب.

سراب فنا جۋیباری اینینگ،

سموم بلا لاله زاری اینینگ.

ایاقتین باشی شوق اۋتی ایچره غرق،

ایتیک پۋیه ده سېکریب انداق که برق.

تنی چیقەلیب کۈنگلی تاپاکیدین،

اول اۋت باش اوروب جسمی خاشاکیدین.

قبر چوق کف پاییده هر طرف،

تۋله دُر مقصود ایله ایکی کف.

یاریلغچ سویی دېمه هر یان تامیب،

فنا ابریدین دُر غلتان تامیب.

دېمه دُر غلتان که، حیوان سویی،

ایاقدە تۋله هر طرف جان سویی.

یاروغ کیم تابانین قیلیب چاکلیخ،

یسب آب حیوان آقرغه اریغ،
 خضر ایله سه پای بوسین هوس،
 غرض ایچمه گی آب حیوان و بس.
 نې بیم ملالت، نې خوف الم،
 بو ینگلیغ یتیب قیلسه طوف حرم.
 ایا مکرّم و حجره تیار انگه،
 کرم دین اہمس بېرمه مک بار انگه.
 بو ینگلیغ عزیز اول که مهمانی بار،
 قچان مېزبان بولمهی امکانی بار.
 بو ینگلیغ سفر کیمگه که بېرسه دست،
 نېتر خلوت ایچره بولوب پای بست^۱ (۷۲۰).

شو بیلن شاعر اوشه سرلوحه ده گی بیرینچی سفرنی توشونتیریب
 بېرهدی. بو عالمی بیلش معناسیده گی سفر حقیده. سفر ایچیده بوندن بویوک
 مقام یوق، دبیدی شاعر و کبین اگر شونده ی سفر نصیب قیلسمه، نیمه قیلماق
 کبره کلیگی حقیده گی فکرلینی بیان اېته دی:

^۱ انه شو آخرگی بیت نینگ عنایت معصوم قلمیگه منسوب: «بو ینگلیغ سفر کیمگه میسر بولسه، اونینگ
 کیمسه سین، خلوت جایلرده باغلیب اوتیریشی نینگ نیمه گه کبره گی بار؟» - دېگن نثری بیانیی عبدالواحد هییت
 توبنده گیچه تحلیل اېته دی: «تبدیلنی سینچیکلب کوزه تگنده شاعر اینگن «خلوت» بیلن تبدیلیچی نینگ «خلوت
 جایلی» ایکی خیل توشونچهلر اېکنلیگینی کوریشیمیز ممکن. نوایی «خلوت» ی ضمیرده نقشبندیه
 تعلیماتی نینگ ایکی شرطی: «سفر در وطن» و «خلوت در انجمن» یشیرینگن بولیب، اوندی خلوتگه نسبتاً انکار
 اېمس، بلکه خلوتده فقط طاعت-عبادت بیلن مشغول شخص - زاهدگه نسبتاً انکار معناسی موجود. بونگه باب
 کانتبکستینی سینچیکلب کوزه تگن او قووچی ایشانچ حاصل قیلیشی ممکن. شو جهتدن تبدیلیچی نینگ «خلوت
 جایلی» شاعر کوزده توتگن «خلوت» نینگ توله معناده عکسی دیر. (هییت اوف ع. «سڈ اسکندری» داستانیی
 نثری بیان بیلن قیاسلر اورگنیش. دیپلوم ایشی. تاشکنت، ۱۹۹۳، ۸۷-بیت).

سفر ایچره موندین بییک یوق مقام،
 و گر کیمسه گه دست بېرمس بو کام.
 یمان اېرمس اول هم که آزاده یې،
 میان بسته یې، یۇلغه آماده یې.
 قدم تارتقن خلق ابوابیدین،
 اېتک سیلکیب عالم اسبابیدین.
 بۇلوب جزودانی انیسی انینگ،
 کتابی رفیق و جلیسی انینگ.
 جهان اهلیده چون وفا کۆرمه بین،
 جهاندین دغی جز بلا کۆرمه بین،
 قیلیب میل عالم تماشاسیغه،
 فنا ملکيگه، فقر صحراسیغه.
 قۇپوب گام اوروب فرض و فرضانه وار،
 قیلیب دشت قطعینی دېوانه وار.
 سالیب هر نېچوک بیرگه کیم، بیتسه کۆز،
 اېشیتیب ینه بارچه اېل ایچره سۆز.
 کۆروب هر مشقتده خاصیتې،
 تاپیب هر مذلتده کیفیتې.
 زلالی تیلب کۆنگلی نینگ تاییغه،
 طبییې سۆره ب درد نایاییغه،
 اۇزین بارچه خیل ایچره توز بیتکوروب،
 باری توزلر آلدیغه یوز بیتکوروب.
 اگر بیتسه سر وقتیغه کاملې،

فلک دېک فلک سیر و روشندلی.
 قۇبۇب ذرە دېک سیر و سرگشته لیک،
 اېتک چون تاپیب، ألمه ی اندین ایلیک.
 اینینگ خدمتیدین کشادې تاپیب،
 خدا رۇزى اېتسه، مرادې تاپیب.
 بو ینگلیغ سفر داغی مرغوب دور،
 بو هم بۇلمه سه، اول دغی خوب دور (۷۲۰).

خۇش، شاعر بو سفر تعریفده نیمه لرگه اعتبار بېره دی؟ بیرینچیدن،
 بونده ی سفرگه آتلنگن کیشی عالم دن قۇل سیلکب، بېلینی محکم باغلب،
 یۇلگه روانه بۇله دی، او عالم تماشا سیگه میل طفیلی فنا مملکتیگه - فقر
 صحراسیگه قدم قۇیه دی. دېمک، بو - انیق صوفی نینگ سفری. ایکی نچیدن، او
 بو یۇلنی یگه - «فرد و فرزانه» کپزه دی. اوچینچیدن، او بو یۇلده نیمه ی که
 مشقت یا مذلت کۇرسه، اونینگ خاصیتی و کیفیتینی بیلیب باره دی. دېمک، او
 ماهیت ایزله یدی بو حیاتدن. تۇرتینچیدن، بو یۇلاوچی کۇنگلی نینگ دردېگه دوا
 اختره دی. بېشینچیدن، او فلک دېک سیر قیلووچی، لېکن اونینگ دلی روشن -
 پاک. آلتینچیدن، بو یۇلاوچی بیر اېتک تاپسه، یعنی بیر پیر اېتگینی اوشله سه،
 اوندن قۇلینی بۇشتمه یدی. اۇشنگه خدمت قیلیش آرقه لی نیتیگه یېته دی. خدا
 یۇل بېرسه، شو طریقه مرادی حاصل بۇله دی هم. بونده ی سفر جوده معقول.
 کۇرینیب توربیدی که، تصوف یۇلیده گی سفر بو.

اونده بیرینچی - شکلاً هم یورتمه - یورت کپزیش ترغیب قیلینگن

سفر نیمه نینگ رمزی اېدی؟

کېلینگ، اول اوچینچی سفر تلقینینگ هم قولاق ساله یلیک. آلدین
کېلتیرگنیمیز پرچه آخیده انه شو اوچینچی تور سفر حقیده گپ باشلنگن ابدی و
او منه بوندهی دوام اېتهدی:

که تارتیب سکندر مٹلیک سپاه،
بؤلورگه یتتی کشور اهلیغه شاه.
قیان کیم عظیمت قیلیب فتح اېتیب،
قیلیب هر طرف میل، نصرت یتیب.
بؤلوب گه عجم ملکی تسخیر انگه،
مسلم بؤلوب گاه کشمیر انگه.
غرایب نهایتدین افزون کوروب،
عجیب امر غایتدین افزون کوروب.
چو بیر-بیر کېلیب کام هر دم انگه،
بؤلوب ربع مسکون مسلم انگه.
جهان ملکیگه حکم شاهي تاپیب،

بو شەلیغ مه تا به ماهی تاپیب (۷۲۰—۷۲۱).

دېمک، اوچینچی سفر مملکتی اېگلش - اسکندرگه اؤخشب جهانگیر
بؤلش اېکن. خلاصه لب ایتیش ممکن که، بیرینچی سفردە کیشی کۆردەدی،
ایکینچی سفردە حس اېتهدی، اوچینچی سفردە اېسه اېگه لیک قیلەدی.
با بدن انگلشیلەدیگن باش حکمت شو.

خۇپ، اېندی تصوف نقطه ی نظردن مشاهده قیلیب کۆره یلیک، قنی،
شاعرینگ بو جهتدن مدعاسی نې اېکن؟ اخیر، شونچه که اوچ تور سفرنی
بیردهی مقب اؤتیب کېته وېرمسه کېره ک نوایی؟ بو بیلن نیمه نی دیر پنهانه

اوقتيريب اؤتمسه اېدى، «سدا سكندري» دېك بىر دقيق فلسفى داستانگه بو باب بىر عضوي حلقه بۇلىب كىرىتىلمس اېدى-ده.

معلوم كه، تصوف نوایى ده اوچ باسقىچلى حركت طرزىده تلقين اېتىلهدى. بىرىنچىسى - شريعت. بونده قرآن نىنگ ظاهري جهتلىرى اؤرگىنيلهدى و اونىنگ يوزه - همه باب معنالىرى اساسىده عمللر اجرا اېتىلهدى. قرآن نىنگ ظاهري معنالىرىنى اؤرگىنووچى ساحه لر اېسه ظاهري علملر دېب هم يورىتىلهدى. شونىنگ اوچون «علمِ ظاهر» دېگنده طبيعى فنلرنى گينه توشونىب كېتە وېرىش تۇغرى اېمس^۱. اگر آدم قرآن نىنگ معنالىرىنى انگلەب، شريعتگه تۇله عمل قىلسە، كامل مسلمان بۇلهدى. انه اېندى او باب سرلوحه سىده قىد اېتىلگى دېك - «مقصد حرمىغه محترم» بۇلهدى. ايكىنچى باسقىچ - طريقت. اېندى بونده انسان اؤز االدىگه معين مقصد قۇيهدى، مقصد سرى نيمه يى كه مشقت بۇلسە - حتى، حيات باش بىلن يورىشنى تقاضا اېتسە هم، بۇيىنگە آلەدى. بو يۇلده او بىر پىر اېتىگىنى توتەدى، پىر اونگە يۇل كۇرستەدى. سرلوحه ده اېتىلگى دېك - «مرشىدِ كامل ارشادى بيله تكميل تاپەدى». اوچىنچى باسقىچ - حقيقت. انه شو شريعت و طريقت قاعده لرىنى بې كم و كاست بجرگن سالك آخرى حقيقتنى تاپەدى. حقغه يېتەدى، جهاننى اېگللەگن دېك بۇلهدى، سرلوحه ده ايتىلگىدېك - «جهان ملكىنى آلەدى».

دېمك، نوایى شريعت قاعده لرى، طريقت رسم-رسوملرى و حقيقت قانون-قاعده لرىنى بجرىش نىنگ برىنى سفر دېب اتەيپتى. شونىنگ اوچون ائردەگى سفرنى شونچە كه بىر قوروق توشونچە يىنگلىغ انگلەمسلىك كېرەك.

^۱ بو حقدە قرەنگ: عالم س. تفكر - كۇنگىل كلپتى. - «تفكر»، ۱۹۹۵، ۱-سان.

سفر - «سُدّ سکندری» ده اینگ اساسی رمزی تمثالردن بیرى. سفر تصوف اصطلاحاتیده نوایی گچه هم بار تمثال اېدی. دېمک، نقشبنديه طریقتی نینگ موجود اؤن بیر شعاریدن بیرى بی چیز «سفر در وطن» طرزیده اؤته رمزی - تمثالی افاده اېتلمه گن اېکن، دېگن خلاصه گه کېله دی «سُدّ اسکندری» نینگ تحلیل اېتيله یاتگن ۳۶ بابینی اؤقیگن کیشی.

حرکتده برکت

خۇش، «سفر در وطن» نینگ ماهیتینی قندهی توشونیش کېرک؟
کېلینگ، اولّ انه شو «سُدّ اسکندری» دن کېینگى - ۳۷ بابنی اؤقیلیک، زاره سوالیمیزگه جواب می و یا شونگه یقین اشاره لرمی تاپیلیب قالسه...

«سُدّ اسکندری» ده گی بابلر تۇرتلیگی عنعنه سیگه کؤره، انه شو یخلیتلیکده گی اوچینچی باب - حکایت. تحلیل اېتيله یاتگن تۇرتلیک نینگ اوچینچی، یعنی داستانه گی ۳۷ باب نینگ سرلوحه سی توبنده گیچه: «ایکی رفیق حکایتی کیم، بیرى سیردین قویاش سپهر ک شوریده شاه بۇلغن دېک ملک سلطنتیغه یېتتی و بیرى سکوندین یبر عالم اهلیغه لگدکؤب بۇلغن دېک، خاکسارلیق حاصل اېتتی، بو هم تا گرد دېک حرکت اېتمه دی، توفراق دین قۇیوب، عالی مقامغه یېتمه دی» (۷۲۱). انه اېندی بو حکایتده سفر نینگ اوچ توری اېمس، ایکی توری: بیرینچیسى - سفر ارقه لی خودی قویاش آسمان مملکتیگه شاه بۇلگنی دېک، مملکت سلطنتیگه یېتگنی؛ ایکینچیسى - سکوندن، یعنی سفر نینگ عکسی - بیر جایدن قیمرلمه ی اؤتیریشدن یبر دېک خاکسار بۇلگنی، لېکن تاکه خودی گرد، یعنی چنگ دېک بو هم یبردن حرکت اېتمه گونچه عالی

مقامگه یتمه گنی سالیشتیریله یتتی. دېمک، اصلیده، انه شو ساکنلیکده اؤتیرگن آدمده هم سفر بار، بوسیز مقصدگه یتتیب بؤلمه یدی.

خۇش، بو قندهی سفر بۇلدى اېکن؟

حکایه شوندهی سؤزله یدی که، خراسانده تیریکچیلیک نهایتده آغیر کېلیب قالگن زمانلرده یشه گن ایکی برادر بؤلگن اېکن. اولر تیریکچیلیک نینگ بیر-بیریگه تمام تېسکری ایکی یؤلینی تنلیدی:

بیری قیلمه یین ترک ملک و دیار،

بیری قیلدی لېکن سفر اختیار (۷۲۱).

خۇش، بیری سفرگه چیققن، بیری اؤز یورتیده مقیم بۇلیب قالگن بو ایکی اورتاق نینگ کپینگی احوالی قندهی کچدی؟ مجاور، یعنی یورتده قالگنیگه دوران کۆپ زارلیکلر سالدی. مسافر اېسه:

مسافر سفرگه تاپیب اختصاص،

بورون خود مذلتدین اۇلدى خلاص.

کۆروب هر دم امرې بغایت عجیب،

انی تارتیبان اېلتور اېردی نصیب،

که توشتی گذرگاهی یونان ساری،

پېتیشتی اؤلوک - آب حیوان ساری.

بېرې کۆردی توفراغی حکمت سرشت،

مگر حکمت اېردی انگه سرنوشت.

نېچه وقت انده مقام ایله دی،

بیلیک کسبیگه اهتمام ایله دی.

مصاحب بؤلوب اهل حکمت بیله،

بسې علم کسب اېتتی رغبت بیله.

نې قیلغالی کیمگه که نیتده دور،
 بورون شرط انگه قابلیتده دور.
 چو قابل ابدی، تاپتی بحد و قوف،
 که حکمتده بؤلدى جهان فیلسوف (۷۲۱).

دېمک، یونان - حکمت یورتی اېکن. بونی «فرهاد و شیرین» ده گی
 فرهاد نینگ یونانگه سیاحتی تصویرلریدن هم بیلهمیز^۱. تحلیل اېتیله یانگن
 حکایتده گی بیگیتم، هم، خودی فرهاد کبی، کؤپ اهل حکمت، یعنی فیلسوفلر
 بیلن صحبتلر قوره دی. اېنگ مهمی، نوایی بو حکایتده هم، رساله میز نینگ
 «تصوف نیمه؟» فصلیده تحلیل قیلینگن غزلده ایتگنیده گی کبی، قابلیت-
 استعداد ضرور لیگینی تأکیدله دیدی. جهانگه تنیلگن فیلسوف بؤلیشی اوچون
 بیگیتمگه سیر یاردم بهره دی. او سیاحتینی دوام اېتتیریب، هند مملکتیگه یېته دی.
 هندوستان پادشاهی کؤر بؤلیب قالگن ابدی. او: «اگر کیم که کؤزیمنی آچسه،
 اونی اؤزیمگه فرزند قیلیب آله من»، - دې اعلان قیلگن ابدی. دانا بیگیتم بیر-
 ایکی کونده شاه نینگ کؤزینی آچدی. شاه وعده سیده توریب، اونی اؤزیمگه فرزند
 قیلیب آلدی. او وفات اېتگنیدن کپین اېسه شاهلیک اؤشه حکیم بیگیتمگه
 قالدی.

یورتده قالیب، خوار و زار کون کپچیره یانگن اورتاغی دؤستی نینگ شاه
 بؤلگنینی اېشیتیب، هندوستان سری یؤل ساله دی. اونینگ هم سفر قیلیشدن
 باشقه چاره سی قالمه گن ابدی. اورتاغی اونی اؤزیمگه وزیر قیلیب آله دی. بو

^۱ بو حقه قرهنگ: امام نظر اوف م. حقیقت و مجاز. اېکینچى مقاله. فرهاد نینگ یونانگه سفری - «شرق یولدوزی»، ۱۹۹۰، ۴-سان. ۱۴۷-۱۵۲-بیتلر؛ کامل اوف ن. سقراط - کامل انسان تمثالی. - «اؤزبېکستان ادبیاتی و صنعتی»، ۱۹۹۱ ییل، ۲۷ سئتتیر.

بیگیت اۋز مملکتیده-کو خوار و زار یشر اېدی، بو بیرگه کبلیب اېسه وزیر بۇلدى. شو هم سفر نینگ خاصیتیدن:

چو ملکیده افتاده و زار اېدی،

اولوس آلییده دم-بدم خوار اېدی.

نظار تدين آماق رفاھیتی،

بو داغی اېدی سیر خاصیتی (۷۲۲).

اما بو ایکی اورتاق سیری آره سیده فرق بار: اولگیسی نینگ سفری

کامل اېدی اوچون او شاه بۇلدى:

چو اولغی نینگ سیری کامل اېدی،

انگه سلطنت امری شامل اېدی (۷۲۲).

بو-کو بیر حکایه. اما شاعر نینگ مقصدی انه شو حیاتی واقعه اساسیده

هم تصوفی بیر فکرنی اؤتکزیب آلیش:

کیشى اۋزلوکی ملکیدین قیلسه سیر،

انگه عاقبت ایله سون تېنگری خیر (۷۲۲).

باب، یعنی حکایه انه شو خلاصه-بیت بیلن یکون تاپه دی. بیراق تۇرت

با بدن عبارت سلسله نینگ خلاصه سی - «حکمت» دېب اته لگن ۳۸ باب. اونگه

شاعر شونده ی سرلوحه قۇیه دی: «اسکندر نینگ ارسطودین سوالی اول بابده کیم،

چون سفر موجبی شدت دور، حکمت اهلیدین انگه نېگه رخصت دور و جواب

اېشیتمک» (۷۲۲).

اسکندر ارسطودن شونده ی سۇره یدی:

حذرده بۇلور کام و آسوده لیق،

سفرده ولې رنج و فرسوده لیق.

چو طبع انده رنجور و عاجز دورور،

نبدین شغلی حکمتده جایز دورور؟ (۷۲۲).

حذر - ساکنلیک، سفرنینگ عکسی، بیر جایدن جیلمسلیک. حذرده
کیشی مقصدیگه بیتیشی ممکن، یعنی آسوده لیک اونگه نصیب اېتهدی. لېکن
سفرده قنچه رنج چېکیشگه، عذاب-عقوبت کۆریشگه تۇغری کېلهدی. شونگه
قرمەى، نېگه علم حکمتده سفر جایز، دېب ایتیلەدی؟ جوابده اېسه ارسطو
سفرنینگ فضیلتلرینی بیر-بیر سنهیدی:

...بوکیم سیر ارا اېلگه بیتگه ی ملال،

ایننگ رخصتیدور محلّ سوال،

ولې مونده سرّ نهانی اېرور،

که نفعی ایننگ جاویدانی اېرور،

که هر رنجدین سۇنگ بۇلور راحتې،

تعسيز میسر اېمس عشرتی (۷۲۲).

دېمک، سفرده بیر سر یشیرین. اونینگ فایدهسى - ابدی. شونیسى

انیق که، هر رنج-مشقتدن کبیرن راحت هم بۇلهدی. هېچ بیر عشرت مشقتسيز
قۇلگه کیرمهیدی. اېندی بونینگ اثباتیگه قولاق توتەیلیک:

طعامې که، اول موجب کامدور،

گر اؤت رنجینی تارتمس - خامدور.

نې آلتون که، بار اېلگه دلکش لیغی،

اوت ایچره بۇلوبتور جۇدا غش لیگی.

سفرکیم، مشقتده کبلدی سقر،

ایننگ اوتیده کیمسه توتهمی مقر،

همانا انگه آزمایش کونی،

اېمس پاک و خالص وجود آلتونی.

چو هر نیچه اوت بولسه سؤزنده راق،
 گداز ایچره آلتون فرؤزنده راق.
 سفر اوتینی ایله گن اختیار،
 وجود آلتونین قیلدی کامل عیار.
 کپتورسه بیرا امتحان دین محق.
 عیاری ارا تاپمغه ی هیچ شق.
 ینه اندین اولدی سفر رخصتی،
 که ایل نینگ ابرور موجبِ صحتی.
 نبدین کیم، سفرغه کیشی اورسه گام،
 تردد ابرور موجبِ انهضام.
 غذا هضمیغه طبع چون بولدی چُست،
 کیشی بو جهت دین بولور تندرست (۷۲۲).

بو بیتلرده ایتیلگن فکرلرنی یایمسدن اوتیش نینگ علاجی یوق. هر قنده ی طعام هم تا اوتگه کیرمه گونچه - خام. آلتین هم اوتده پیشیب چیققنی اوچون آدم لر اعزاز یگه سزاوار - خریدار گیر. کیشی وجودی هم شونگه اؤخشه یدی: تاکه اوتده پیشمه سه، طعام دپک خاملیگیچه قاله و بره دی. وجود آلتینینی هم سفر مشقتیده پیشیتیب، طلا کبی پاکلش کبره ک. سفر نینگ تن سلامتلیگی اوچون هم کؤپ فایده سی بار.

ارسطو سفر نینگ ینه بیر فضیلتینی ایتهدی. انسان سلامتلیگی اوچون هر دایم بیر خیل سوو بیلن هوادن فایده لنه و بریش ضررلی. شونینگ اوچون اوند-بونده سوو و هوانی المشتیریب توریش کبره ک. بو ايسه سفر یولی بیلن عملگه آشیشی ممکن. شو باعث عقل اېگه لری کیشیگه سفر قیلیش اوچون رخصت بره دیلر.

اصل نقشبند کیم؟

نوایی بو بابلرده انسان نینگ روحي سفری بیلن جسماني سفرینی بیر- بیرگه چنبرچس باغلب یوباره دی. بو اونگه جوده کپرهک. چونکه شاعر نینگ باشقه داستانلریده گی کی، «سُدَّ اسکندری» ده هم هر بیر باب اثر نینگ عمومی روحیگه جوده-جوده وابسطه. انه شو سلسله دپب آلگنیمیز تورت باده سفر مسأله سی نینگ کؤتریلیشی هم بیز نینگ تار تحلیلیمیز دایره سیدن چیقیب، عمومی سر مقیاسیده قره شگه اونده دیدیگن ملاحظه لرنی هم طلب اېته دی.

حاضر: «نېگه شاعر عیناً انه شو تورتلیک ۳۵-۳۸ بابلرده سفر مسأله سیگه بونچه لر علیحده اهمیت بېردی یاکه بو سلسله نینگ داستانده تونگن اؤرنی نیمه دن عبارت؟»- دېگن سوالگه جواب بېریش نینگ موردی اېمس. اېسله تیب اؤتیش کپرهک که، عبدالواحد هییت نینگ دیپلوم ایشیده داستانی انه شو جهت لردن کپلیب چیقیب اؤرگنیشگه هم حرکت قیلینگن.

اما سفر مسأله سی فقط داستان نینگ انه شو تورت بابیده گینه اؤرته گه قؤییلگن اېمس. داستان نینگ ۶۱ بابیگه کپلیب بو مسأله ینه کؤتريله دی. اېندی بو بېرده سفر توله و بی واسطه نقشبندیه تعلیماتی نقطه ی نظردن تحلیل و تلقین اېتيله دی. سرلوحه نی توشونیب آلیش نینگ اؤزی یاق بیر مهم وظیفه. اونگه قرآن کریمدن کپلیب چیقیب، تېره ن یانده شیش کپرهک. بیراق حاضر سرلوحه گه نقشبندیه نینگ قنده ی قیلیب سینگدیریب یوباریلگینی گینه کوزه ته یلیک. «بصیرت کؤز لرین عین الحیات کحلی یاروتقنلر بابیده کیم، قیان باقسه لر، آفرینش غرایبین مشاهده قیلورلر و مبدی کارساز و مخترع بنده نواز صنعیغه آفرین ایتورلر و آدم خاکی خلقتی سؤزی کیم، «خَمَرَتُ طِينَتِ اَدَمَ بِيْدِ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا» دستوری بیله صورت پذیر بؤلدی، «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اَدَمَ» پرورش

بیلە تختِ خلافتگیر» (۷۸۸)، - دېگن سرلوحەدن ھم بیلسە بۇلەدى كە، بو باب بصیرت، یعنی اۆتكیرلیك یاكە ماھیتگە بیتیش كۆزلىرى یاریشگن كیشیلر حقیقە. بوندەى آدملىر نیمەنى كە كۆرسەلر، یرەتگنگە غرایب ایشی اوچون تحسین اۆقییدیلر. باشقچە ایتگندە، اولر ھر بیر نرسەدە خدانى كۆرەدیلر. بو - تصوفدە بیتیشگنلیك، یعنی كاملیك بېلگیلریدن بیرى. بوندەى آدملىردە قلب كۆزى اچیلگن بۇلەدى. قلبدە اېسە اللہ عكس اېتەدى.

خۇش، بونینگ سفرگە قندەى علاقەسى بار؟

باب باشیدە بصیرت كۆزینی اچگن آدم گینه اۆزینی معنی اھلیدن دېب حسابلىشى ممکنلیگی، اونگە نیمەیی كە كۆرینسە، اونى صورت كىش، یعنی اللہ نینگ صنعتی دېب قرەشى حقیقە سۇز یوریتیلیب، فكلر شونەدى دوام اېتتیریلەدى:

قیو نقش ارا كۆرسە بیر چاشنى،

انینگ سانعی بیلسە نقاشنى.

نې پیکرگە آراستە كۆرسە اول،

انینگ پیکر آرایىغە تاپسە یؤل (۷۸۸).

دېمك، آدم قى نقاشنى كۆرسە، نقاش، یعنی خدانى اونینگ یرەتوچیسى، دېب بیلسە، بیران چیرایلی پیکرگە كۆزى توشسە، اۋشە پیکرنى ېسەگن، یعنی تنگری سرى یؤل تاپسە... چونكە:

غرض نقشیدین بۇلمەسە نقشبند،

كیشى نقشیدین بۇلمغەى بھرەمند (۷۸۸).

«نقشبند» سۇزى بو یردە اۋز معناسیدە ایشلەتیلیب، نقش سالووجینی انگلەتیب كېلگن. بیر قرەشده، اونده خواجه بهاءالدین حضرتگە ھېچ بیر اشاره یۇق دېك. چونكە: «ھر بیر نقشدن مقصد - نقشبند» - سۇزلىرى آرقەلى ھر بیر

صورتدن مقصد اۋشه صورتنی چیزگن کیشی، دیپلماقچی. بو نقشلر نینگ نقش باغلاوچیسى - نقشبندی کیم؟ البته، گپ بوتون موجودات، جمیع که بارلیق حقیقه کبته یاتگنی اوچون اصل نقشبند - الله نینگ اۋزی!

اللهنى نقش بیلن باغلب تصویرلش نوایی نینگ باشقه اثرلریده هم بار. شاعر، حتی که، بو عالمده نقش هم، نقاش هم، منقوش، یعنی نقشلنگن ذات هم الله نینگ اۋزی اېکینى، بو سرنى هېچ کیم اونینگچه لیک فاش قیلمه گنینى ایتهدى. «فرهاد و شیرین» ده:

عجب صورت که، بیر نقاش ماهر،

بۇلور یوز نوع صورت بیرله ظاهر.

اۋزی نقش و اۋزی منقوش و نقاش.

کیشى بو سرنى مېن دېک قیلمه دى فاش (۱۵۰).

دېمک، بهاء الدین نینگ لقبلى گرچند بی واسطه کسب و کارلریدن کېلیب چیقېب تنلنگن بۇلسه هم، ماهیتاً بو تخلص نینگ کۆپ دقیق معنالىرى هم موجود اېکن. دنیاده گى هر بیر نقشدن نقشبندى، یعنی خدانى انگلش فلسفه سى بو اولوغ اولیاء الله لقبى نینگ چوقور-چوقور معناوى جلالرى بارلیگیدن دلالت بېرهدى. بو لقب معناسینى اللهنى کۈنگیگه نقش اېتیش دېب تلقین قیلش هم تۇغرى.

کۈنگیل - گنجینه

تنگرینى نوایی یوز بیر سۆز بیلن افاده لشی ممکن اېدى. اما شو بیرگه کېلگنده شاعر اونى «نقشبند» دېگن استعاره بیلن انگلته دى. چونکه بو افاده مولف مدعاسیگه جوده ماس. نېگه که شاعر بی درد اېمس. اونینگ دردی - بو

بابده ضمناً سفر مسأله سینی نقشبندیه عقیده سی نقطه ی نظریدن شرح لب اؤتیش. شونینگ اوچون بابده هر بیر ذرّه ده اللّهی، اونینگ یره تووچیلیک مهارتینی کؤریش، شو طریقه عالم نینگ بیر کوچ طرفیدن بنیاد ایتلیگنی و اونده همه نرسه نینگ بیر-بیریگه عضوی باغلیقلیگی، بارلیق نینگ بیر بوتونلیگی حقیده گی قره شلر نینگ بدیعی-فلسفی تصویری دوام ایتیب کبله دی-ده، ایتیله دی که، اضطراب چپکمه ی توریب عالمگه نظر ایله گن کیشی بو دنیا ده بیر تاب بپرلیگن ایپ تاپه آلمه یدی. مبادا، انه شونده ی ایپ تاپسه هم، اگر اونینگ حکمتی بؤلمه سه، شو ایپ نینگ یره تیلیش صنعتی سیرینی توشونیب یتمه یدی. دپمک، دنیانینگ سیرلرینی بیلیش اوچون کؤپ محنت-مشقت چپکیش، علم و حکمت اؤرگنیش ضرور. بیراق، شونسی هم بارکه، کؤز توشگن ییرنی یوریب باریب کؤریب کبلیش شرط اېمس:

یاروتقانغه توفیق کحل بصر،

قیان توشسه کؤز حاجت اېرمس گذر (۷۸۸).

بو - عیناً «سفر در وطن» شعاری نینگ اؤز گینه سی! شاعر ضمناً انه شو

مشهور عقیده تحلیلینی دوام ایتتیره دی:

کیشی کیم غرایب قیلور آرزو،

نی لازم که، قیلغه ی یوروب جستجو.

گهپی منزلی بؤلغه ی آقصاب چین،

گهپی تارتقه ی رنج مغرب زمین.

گهپی هند ملکیده بؤلغه ی ذلیل،

تعجبده کؤرمککه طاووس و پیل،

عرب بریغه گه بؤلوب تیزگرد،

شتور مرغ کؤرمککه وادی نورد (۷۸۸).

دیپلماقچی که، دنیا غریباتلریدن تۆله باخبر بۇلشینی آرزو قیلگن کیشی یورت-یورت یوریب، مملکت-مملکت کبزشی شرط اېمس. نېگه؟ چونکه:

نظر قیلسه تاپقان بصیرت کۆزی،

اېرور بو بریدین عجبراق اۆزی (۷۸۸).

هه، بصیرت، یعنی اۆتکیرلیک یا که قلب کۆزی بیلن دنیاگه باقیش اونی کبزیب، ایله نیب چیقیشدن کۆره کۆپ افضل. بونینگ اوچون اېسه انسان اۆز اوضاعیگه باشدن ایاق باقیشی کبزه ک. نې-نې تمثال و بای-باي معنی لر نینگ همه سی اونیگ اۆزیده جمع-کو:

اۆز اوضاعیغه باقسه سر تا قدم،

تا پر ایله سه یخشی اندیشه هم.

که طرفه مثال اېرور دلپسند،

انیگ ضمنیده معنی ارجمند (۷۸۸).

شاعر «مثال» و «معنی» سۆزلرینی هم بېکارگه ایشلته یاتگنی یۇق. کبینگى بئنده انه شو تمثال و معنای بیر-بیر شرحله ماقچی اېکنینی هم ایتهدی: بورون ایله یین شرح تمثالینی،

دېن سۆنگره معناسی نینگ حالینی (۷۸۹).

خۇش، تمثال نیمه یا که کیم؟ اسلام و تصوفدن، تصوفانه بدیعی ادبیاتده آرزو اېتیلگن قهرمان کیملیگیدن بې خبر آدم منه بو بیتلر مضمونینی انگلشی قیین:

نې تمثال که، دُر دریايِ جود،

نې دریا و دُر، سرو باغ وجود.

باشی اوزره تاجِ خلافت کبلیب،

همول تاج اوزه لعل رفعت کبلیب.

جبینیده پیرایه‌ی شاه‌لیق،
 قاشی اوزره طغرای آگاه‌لیق.
 کؤزیدین عیان نور عین‌الیقین،
 ساچیده نهان تاب‌حبل‌المتین.
 جمالیده انواع شاهنشاهی،
 کلامیده اعجاز روح‌اللهی.
 قؤولیدین گه‌ی مهر گردون‌نمای،
 گه‌ی برماغیدین ایکی پاره‌ای.
 قیلیب طینتین قدرت‌ایلیگی خمیر،
 همول قؤل بیله شکل‌صورت‌پذیر.
 حق اوز قدرتین آشکارا قیلیب،
 جمالین انینگ عالم‌آرا قیلیب،
 حکیم ازال طرفه جسمی‌یسب،
 دېمه‌ی جسم، مشکل طلسمی‌یسب.
 توزوب اول طلسم ایچره کؤپ تار و پود،
 که اېگنیگه سالیب لباس وجود.
 یسب صنع ایله اؤزگه بیر عالمی،
 حقیقت‌آرا عقلمین مبهمی.
 بو اپردی نمودار و تمثال‌انگه،
 دېین اېمدی معناسیدین حال‌انگه (۷۸۹).

باشیده خلیفه‌لیک تاجی، پیشانه‌سیده شاه‌لیک زینتی، قاشی اوزره
 آگاه‌لیک خطی-چیزیغی، کؤزیده بیلش نوری، ساچیده باغ‌لنیش اییی، جمالیده
 شاه‌لرنینگ شاهی اېکنلیگی نینگ نوری، سؤزیده الله‌نینگ روحی (بؤلیمیش

عیسی (ع) نینگ معجزه سی (یشیرین، قۇلیدن گاهیده (موسی (ع) پیغمبر معجزه سی (کبی) قویاش پارله دیدیگن، گاهیده برماغی آینی ایکی بۆلک قیله دیگن ذات کیم؟ البته، محمد (ص) دېمک، شاعر جناب پیغمبریمیزی کامل انسانلیک نینگ اینگ عالی نمونه سی طرزیده تعریفله یتتی. کتابخوانگه: «اؤزینگه باشدن آياق رزم سال!» - دېگنده، اوقتیرماقچی که، اخیر، آدم لر آرەسیدن محمد (ص) پیغمبر دېک کامل انسان چیققن اپکن، امتلر هم او کیشیگه اؤخششگه اینتیلیشی لازم. پیغمبر - بو دنیانینگ اینگ کۆپ سیرینی بیلگن یگانه ذات. بیراق باشقه آدم لرده هم کامللیک سری اینتیلیش امکانی بار. پیغمبر وجودیده اللہ بیر طلسم پنهان اپتگن. بونینگ معناسینی اېسه شاعر منه بونده ی شرحله یدی:

بو ینگلیغ طلسم اۇلغچ آراسته،
 تمام اویله کیم ماهی ناکاسته.
 حکیمی که، ایلب انینگ سازینی،
 نهان ایله بان مخزن رازینی.
 همول گنج کیم تاپمه ی اهلی جهان،
 انی بو طلسم ایچره اول ایلب نهان.
 چو اول گنجینی انده مکتوم اپتیب،
 خلائقغه سیرینی معدوم اپتیب (۷۸۹).

بو طلسم نیمه؟ کؤنگیل! شاعر اونی یره تگن حکیم، یعنی اللہ کؤنگیلده اؤز سرلری خزینه سینی یشیرگن، دېب تعریفله یتتی. نوایی ایجادیدن، خصوصاً، اونینگ داستانلری کؤنگیل تعریفده کبلگن عنعنوی بابلریدن یخشی باخبر کیشی «سڈ اسکندری» نینگ تحلیل اپتیه یاتگن ۶۱ بابیده گی بو بیتلر معناسینی تېز انگله یدی. اللہنی کؤنگیلده تۆله عکس اپتیرگن اینگ کامل انسان اېسه محمد (ص) اېدیله.

خۇش، بو ملاحظه و مشاهدەلرنینگ «سدا سکندری» باش قهرمانی
 اسکندرگە قندەى علاقەسى بار، دېرسىز؟ شوندى عىلاقەسى بار كە...
 شاه كىم؟ دىئانى ضبط اېتگن جھانگىرمى؟ يۇق، دىئى شاعر. اۇز
 كۇنگىلىنى ضبط اېتگن آدم - شاه:

كىشى كىم بو گنجىنە غە تاپتى يۇل،

جهان اهلى نىنگ شاهى اول بۇلدى، اول (۷۸۹).

گنجىنە اېسە، بىلەسىز - كۇنگىل. شاعر رجوع صنعتى اساسىدە
 كۇنگىلىنى گنجىنە دېگنى فكىرىدن هم قىتەدى-دە، اونى دېنگىزگە، يۇق-يۇق،
 دېنگىز اېمس، تۇقىز آسمانگە اۇخشتەدى. چونكە قادر اېگم بىر قطرەدە
 دېنگىزنى عكس اېتتىرىش صلاحىتىگە اېگە. كىچكىنەگىنە كۇنگىلدە بوتون
 عالم، دېمك كە، اللە نىنگ اۇزى هم بى ملال عكس اېتىشى ممكن. دىئادە
 بوندن-دە غراىبراق نرسە نىنگ اۇزى يۇق:

دېمە گنج كىم، يېتى دريا دېگىل،

نې دريا، تۇقوز چىرخ والا دېگىل.

تعالى الله - اول خالق ماه و مېهر،

قىو ماه ايله مېهر، گردان سپېر،

كە بىر قطرەدە قىلدى دريا نېهان،

سۇها ضمىنىدە چىرخ اعلى نېهان.

كىشى كىم غراىبىدىن اىستر نصىب،

نىمە تاپماق اۇلغە يىمو موندىن غرىب! (۷۸۹).

باب نىنگ اېنگ مېم جايى سۇنگى اىكى بېتى:

غراىقە هر كىم كە خواهان اېرور،

هم اۇزىدە مقصودى پېهان اېرور.

نې معنی که ایستر اوزینده تاپار،

جهانده کبزر نینگ نې معناسی بار؟! (۷۸۹).

یاددن چقرمه یلیک که، نوایی بو اؤتکیر خلاصه سینی اسکندر ذوالقرنین،
یعنی تیغ بیلن یبر و سوونی ضبط ایتگن جهانگیر حقیده گی اثریده ایته بییتی.
دېمک، الله عالم نینگ سر و صناعتینی بیلش اوچون جهاننی ضبط ایتیش،
دنیا نی بیر باشدن کبزیب چیقیش شرط اېمس. کیشی یبر یوزینی اېگلله گنی
بیلن چینه کم شاه بؤلامه یدی. حقیقی شاه - اؤز کؤنگلینی ضبط ایتنه آلگن
انسان!

نقشبندیه ده گی «سفر در وطن» شعاری نینگ ماهیتی، قرهنگ، بویوک
شاعرگه قنده ی زؤر غایه لر نی ایلگری سوریش اوچون امکان بېرگن. تۇغری،
بوندن آلدینگى - ۶۰ باب یکونیده شاعر لیریک چېکینیش قیلیب، «وطن»
سؤزینی ایشلتگن اېدی:

نوایی، چو غربتده سېن شاد بؤل!

وطن یادی رنجیدین آزاد بؤل!

اگر شرق و غرب اؤلسه منزل سنگه،

نې غم، کام اگر بؤلسه حاصل سنگه (۷۸۸).

غربت - وطندن بیراقلیک. بونده ی پیتده، طبیعی که، کیشی اؤز
یورتینی قۇمسه یدی، «وطن یادی» بیلن «رنج» چېکه دی. لېکن شاعر نینگ
لیریک قهرمانی اوچون شرقده می، غربده می منزل توتگنی نینگ اونچه لر اهمیتی
یؤق. چونکه، قیسی بیرده تورگنیدن قطع نظر، اونینگ مقصدی - کامی حاصل
بؤلسه، بس! شاعر شعرخوان نینگ تېز فهم ذهنینی بیر زومده اؤز معناسیده گی
«وطن» توشونچه سیدن اؤزگه معناده گی «وطن» توشونچه سیگه کؤچیره دی.

«سفر در وطن» دەگى «وطن» سۆزى اېسە انه شو كۆچمە معناده انسان نىنگ كۈنگىلىنى ھەم بىلدىرەدى و بو عقىدە طلبىگە كۆرە، سالك تىنىم سىز كۈنگىل سىرى سىز سىز بۇلىشى لازم. بو غايە نىنگ كېنگراق تىلقىنىنى كېنىگى - ۶۱ بابدە كۆرگن اېدىك. شاعر اوندە «سفر» يا «وطن» سۆزلىرىنى سىرە اىشلىتمەى ھەم ماھىتاً اوستەلىك بىلن «سفر در وطن» عقىدەسىنى اۆتكەزدى. ۶۲ بابدەگى بلىقەر حقىدە كېلگن حكايت ھەم، ۶۳ بابدەگى اسكندرنىنگ ارسطو بىلن سوال-جوابى ھەم انه شو عقىدە شىرھىگە بىغىشلىگن. سۆز اوزە بىب كېتمەسى اوچون بو يېردە اولرگە مخصوص تۇختب اۆتيرمە يىمىز. فقط شونى گىنە تەكىدلىش كېرەك كە، بلىقەر حقىدەگى حكايت سۈنگىدە شاعر كىتابخوانگە ھەمە عجابى اۈزىنگە موجود، شونىنگ اوچون ھەر خىل عجابىلرنىنگ كېتىدن قوويب يورمىسەن، آخىردە پۇشيمان بۇلىب قالمىلىكنى اىستەسەن، اۈزىنگى بىلىب، يۇلگە قىلمە قۇي، دەپ نصىحت قىلەدى. يۇل اېسە، بىلە سىز، كۈنگىلىنى انگلش يۇلىنى بىلدىرەدى. كۈنگىل اېسە فقط تصوف ارقەلى گىنە انگلەندى.

نوابى نىنگ «سە اسكندرى» دە اىلگىرى سورگن يىنە بىر مەھم خلاصەسىنى شو يېردە ايتىب اۈتتىش اۈزىنلى كۆرىنەدى. بو يوكلىك نىنگ اېنگ عالى مقامى - عالمگە پادشاه بۇلىش. لېكن، اخىر، بوتون عالمگە شاه بۇلىش مەيىن زامانە فقط بىر گىنە آدمگە نصىب اېتىشى مەمكىن، خلاص. خۇش، نىمە قىلىش كېرەك؟ يۇق، ھەر بىر كىشى ھەم بو عالمگە پادشاه بۇلىشى مەمكىن! قندەى قىلىب؟ اۈز كۈنگىلىنى ضبط اېتىش ارقەلى! كۈنگىلىنى ضبط اېتىش اېسە عالم پادشاهلىگىدن مىنگ-مىنگ چندان زۇر. سىبى - عالم شاهى فقط يېر و سووگە، جەمىع كە ابل و اولوسگە حەمكار. لېكن كۈنگىل مەملىكتىنى اېگللەنگن كامىل انسان اېسە بوتون عالم و اللە سىرلىرىنى اېگللەنگن بۇلەدى.

چین انسان بۇلەمن دېگن كىشى كە بار - اۇز كۈنگلى مملكتىنى
اېگللش عشقى بىلن ىششى كېرەك بو اۇتكىنچى دنياده!..

دَم - بو دَم دور، دَم - بو دَم

علىشېر نوایی «سَدَّ اسكندري» ده شونچە تلقین و تحلیل قىلسە ھەم،
«سفر در وطن» شەارى نىنگ اۋزىنى بې واسطە تىلگە آلىب اۋتىشگە اونچەلر
شاشىلمەيدى. گرچە داستان نىنگ ايتىب اۋتگىمىز - كۈنگىلگە شاھلىكنى
جەھانگە شاھلىكدن اوستون قۇيىش دېك باش غايەلەيدن بىرىنى ايلگرى
سورىشده مذكور نقشبندىانە عقىدە نىنگ اۋرنى بې قىياس بۇلسە - دە، شاعر اونى
تىلگە آلىشنى كېيىن راققە - ۶۹ بابگە سرى سورەدى. بو باب ھەم «سېر» و
«سكون» حقىدە. سرلوحە دە ياق انه شو سۈزلر اساسىدە ايش كۈرىلەدى:
«پېل دېك سېر ارا سېك وارلىغ نقيىن قىلماق و تاغ دېك سكون ارا باوقارلىق
امرىن بويورماق و اصحاب صحبتىن كىم، بىر-بىر ايشلرى بارورغە شتابدور،
غنيمت بىلمك و احباب ملاقاتىن كىم، ھر بىرى بىر گوھر ناباب دورور، مغتەم
توتماق و عدم غرىبىستانىدىن شەمە يې ياد اېتمك و وجود سرمنزلين خوشلوق بىلە
اۋتكورونى وصيت قىلماق» (۸۰۵).

بو سرلوحە دە فقط «سېر» و «سكون» اېمس، نقشبندىە طرىقتىگە
علاقە دارىنە بىر عقىدە - «اصحاب صحبتى» و «احباب ملاقاتى» ھەم تىلگە
آلىنە يېتى كە، بو - بابدە «خلوت در انجمن» شرحى ھەم وعدە قىلىنە ياتگىدىن
دلالت. اېنگ مەھم جەھت اېسە - «وجود سرمنزلى»، يعنى بو عمرنى «خوشلوق
بىلە»، يعنى خوش و خورسندچىلىك بىلن اۋتكرىش نىنگ وصيت قىلىنە ياتگى.

عمرنی غنیمت بیلیم، اونى یخشی اؤتکرماتق حقیده گپ کبتر اېکن،
بی اختیار نوایی نینگ «محبوب القلوب» اتلیق پندنامه اثریده گی:

ماضي و مستقبل احوالین تکلم ایله کم،

نې اوچون کیم، دَم - بو دَم دور، دَم - بو دَم دور، دم - بو دم،

دېگن بیته یادگه توشه دی. «ماضي» - دَم بو دَم، اؤتمیش، «مستقبل» -
استقبال، یعنی کبله جک. نوایی، اؤتمیشنی هم، کبله جکنی هم کم راق گپیر،
دېماقچی. چونکه کبچمیش - اؤتیب بؤلگن، کبله جک - حلی آلدینده.
شونینگ اوچون هم شاعر: «دَم - بو دَم دور، دَم - بو دَم دور، دم - بو دم» - دپیه
بانگ اوره دی. هر بیر دَم نى غنیمت بیلیم، اونینگ قدریگه بیتیشگه چارله یدی
کیشینی. هر بیر دَم نینگ قدریگه بیتیش اوچون اېسه «هوش در دَم» بؤلشی
کبره ک. دېمک، «سَدَّ اسکندری» نینگ انه شو ۶۹ بابیده ضمناً نقشبندیه نینگ بو
شعاری هم شرحلب اؤتيله پیتی. بنابراین، باب بی واسطه انه اؤشه «محبوب
القلوب» بیتیده گی غایه نینگ کبگراق تلقینی بیلن باشلنه دی:

چو آخر بؤلور بیز عدم، ای رفیق!

غنیمت توتالی بو دَم، ای رفیق!

بو بیر دَم که، خوش وقتلیغ بېردی دست،

طرب جامیدین ایله گیل اؤزنی مست.

چو بو دَم نى چرخ اؤتکرور هم بو دَم،

دما دم می ایچ کیم، ابرور دَم - بو دَم! (۸۰۶).

^۱ علیشبر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک، ۱۳-جلد، تاشکېنت، ۱۹۶۶، ۸۴-بېت.

انه شو ملاحظه لردن کبىن شاعر سبکىن «خلوت در انجمن» و «سفر در وطن» تلقى نىگه اؤته دى:

كۆروب عمر تارىخى مېهېم لىغىن،
غنىمت بىل اصحاب همدم لىغىن.
وطن تركىنى بىر نفس اىله مه،
ىنه رنج غرېت هوس اىله مه.
سفر محنت جاويدانى دورور،
نېدىن كىم سقر دىن نشانى دورور.
سفرغه نېدور هر دم اېتمك هوس،
سنگه اول سفر كىم بار آللىنگده، بس.
نېچه بۇلسه خىلىنگ ارا كۇس و پىل،
چاللىنغوسى پىل اوزره كۇس رحىل.
نېچه سىر تشوىشىدىن قانماغونگ،
كه بارغونگ دور اول نوع كىم، يانماغونگ (۸۰۶).

گپ اىله نىب كېلىب، عمر نىنگ قىسقه لىگىگه، يار و برادرلر بىلن صحبت قورىش نىنگ غنىمتلىگىگه بارىب باغله دى. شونده ى اېكن، بىر نفس هم ترك وطن قىلمسدىن، مسافرلىكنى هوس اېتمسلىك كېره ك. زېرا هر دم سفرنى هوس قىلىش يخشى اېمس. اخىر، كىشى آلدیده شونداق هم سفر بار-كو. اما بو شونده ى سفر كه، بارىله دى-بو، قىتیب كېلىنمه ىدى.... راست: انسان نىنگ هر ثانىه سى اولىم سرى تشلنگن قدم. بو يۇل بغايت قىتق، دۇستلردن آىرىلىش مېى اېسه جوده-جوده اچىق:

اېرور بىر يۇل آللىنگده بى حد قىتق،

میی هجر احباب نینگ بس اچیغ (۸۰۶).
 بو یۆلده کیشیگه نه همراه بۆلهدی-یو، نه همدم:
 نې همراه اول یۆلده، نې همدمی،
 ابرور، الله-الله، عجب عالمی (۸۰۶).

بو شونده یۆل که، اونگه قدم قویگن کیشی نینگ بیرینچی آدیمی یاق
 - یۆقلیک سری تشلنگن بۆلهدی. شو سیرنینگ آخریدن هم درک یۆق، اونده
 نه مقصود - پیدا و نه مقصد - نمایان. اۆزی-کو آلدیده شونچه رنج و عذاب بار
 بۆلسه، ینه نیمه قیلهدی کیشی اۆزینی آرتیقچه عذابگه قوییب، سفرنی آرزو
 قیلیب؟ شاعر یازهدی:

که هر کیشی اول یۆلغه قۆیدی قدم،
 بورونغی قدم دور سوادى عدم.
 نې اول سیر پایانیغه حد پدید،
 نې مقصود پیدا، نې مقصد پدید.
 ابرور آنچه رنج و صحبت انگه،
 که اولمک اېمستور عقوبت انگه.
 ابرور بیجهت کیم که شرحین قیلور،
 که هر کیم که ایلر تأمل، بیلور.
 کیشی بیلسه آلییده بو نوع یۆل،
 سفرنی نې ینگلیغ هوس قیلغهی اول (۸۰۶).

شاعر عمرنینگ آقر سوودېک اؤتیب باره وېرشیدن کېلیب چیقیب، سفر
 دېگنده بو بېرده کیشی نینگ اۆلیمینی تېزلاشتیره دیگن فعل و اطواریمیزنی،
 خطی-حرکتلریمیزنی کۆزده توتته پیتی. عمرنینگ اۆلیم سری اۆز-اۆزیدن سفر
 قیلیب باره یاتگنینی ایتگنده اېسه شاعر جوده-جوده حق. آنه میز - خدیچه خان

حاتم قیزیدن كۆپ اېشىتگنیمیز منە بو سۆزلردە، بېلمەدیم، قى بېر دانشمند قید اېتىب كېتگنى دېك:

كېلدیلر، كېتدیلر،

بیز ھم يۇلدەمیز...

شونینگ اوچون نوایی كىتابخوانگە مراجعت قىلەراق، اونى باسقىلىككە، بېر دم تۇختب، مونداق اۋىلب كۇرىشگە اوندەيدى، چونكە بارسە كېلمس يۇلگە، قچان بۇلسە ھم، عزم ايلش ممكن:

نېچە كىم توقفنى جزم ايلەگونگ،

قچان بۇلسە بو يۇلگە عزم ايلەگونگ.

چو آخر بارورسېن، شتابىنگ نې دور؟!

باروردين بورون اضطرابىنگ نې دور؟!

ترددنى ترك ايلب، آرام توت،

توزوب بزم احباب ايلە جام توت (۸۰۶).

چونكە، اخير، بو دنيا جودە-جودە اۋتكىنچى و تېز رفتار. انه-منە دېگونچە عالمدين اۋتەمیز-كېتەمیز. ھمەمیز بېر-بېرىمىزگە مھمانمىز بو عالمده. شونینگ اوچون يشب تورگنیمىز زمان - غنیمت. اونى خوش و خورسندلىك بېلن اۋتكزىش كېرەك:

يۇق اول كىم، بارىب سېن، قالرلر بو خيل،

كە باردور بارىغە بارور سارى مېل.

اېرورلر غنیمت بارى بو زمان،

كە بېر-بېرگە سىز بارچەنگىز مھمان.

بۇلونگ مى غە گل ريز اۋلوب صبح خيز،

که بیر-بیر اوچون بۇلغونگیز اشک ریز.
 طرب بیرلہ جام شبانہ ایچینگ،
 تۇلہ توتسہ لر، بی بہانہ ایچینگ.
 آلینگ عیشدین عمر نینگ کامینی،
 توتونگ خوش ییگیتلیک نینگ ایامینی.
 ایچیب بزم ارا، جام دلکش توتونگ،
 نې کم کپلسہ اؤزنی دمی خوش توتونگ (۸۰۶).
 شاعر فکر لرینی شو طریقہ کوچہ یتیریب بارر اپکن، بو دنیانینگ غم
 بییشگہ ہم ارزیمس بیر بی وفا و بی بہا نرسہ اپکنینی ہم اوقتیرہ دی:
 اگر غم بیبتیب، کیمسہ تاپسہ الم،
 قیلور بیر غمین کوچ بیلہ ایگی غم.
 مونی انگلہ کیم، آشکار و نہان،
 کرا ایلہ مس غم بیمککہ جہان.
 چو بیر لحظہ دورانغہ یوق اعتماد،
 بدن قیدیدہ جانغہ یوق اعتماد.
 نیچوک آدم بی جہت غم بیگہ ی،
 و گر بۇلسہ یوز مینگ جہت غم بیگہ ی (۸۰۶).
 شو بیرگہ کبلیب نوایب خودی «محبوب القلوب» دەگی بیتدہ ایتگنی
 فکرنی ایلگری سورہ دی. اوتمیش و کبلہ جکدن گپیرمہ، نقدی - شو ایگلہ سی
 اؤرتہ سیدہ گی حاضرگی دمنینگ، دبیدی:
 بورونگی کون و تانگلہ دین اورمہ دم،
 کہ اول بیر عدم دور، بو داغی عدم.
 ابروربیز بو کون ہرنی نابود و بود،

که ایگی عدم ایچره توتیمیش وجود.
 دمی نقد اگرچی بو معدوم اہمس،
 ولې بیتمک آقشامغه معلوم اہمس (۸۰۶-۸۰۷).
 مؤلف نینگ گویا اؤز کۈنگلیگه دېک ایتگنی - نصیحتی بغایت باتائیر:
 الم ایچره دم اورمه غیل، ای کۈنگول!
 نې غم ییتسه، قیغورمه غیل، ای کۈنگول! (۸۰۷).
 شاعر وطن مسأله سیگه سفر بهانه ینه قیته دی:
 وطن دین چو آخردور آواره لیق،
 نې دور آنی ایستب ستمگار هلیق.
 بودور چرخ ایشیکیم، شتاب ایله گه ی،
 نې آباد کۈرسه، خراب ایله گه ی.
 چو اول بوزغوسی قیلمه غیل اضطراب،
 که اندین بورون ایله گه ی سېن خراب (۸۰۷).
 چرخ-کو اؤزی تېز رفتار، ینه شتاب قیلیش شرط می؟ بری بیر، چرخ همه
 آباد نرسه لرنی هم ویران قیله دی. شونینگ اوچون غم چکیب، سفر ایستب،
 اوندن آلدینراق آبادنی ویران قیلیشگه، یعنی اؤزینگنی بیلیب توریب عذاب لرگه
 قۈییشگه، عمرنی کمه یتیریشگه نې حاجت؟! لېکن جوده سفرنی ایسته سنگ،
 وطن ایچره سفر و انجمن ایچره خلوت قیل، مرحمت:
 وگر سیرغه اسرو راغب اېسنگ،
 سفر نفع و زریغه طالب اېسنگ،
 مسافر بؤل، اما وطن ایچره بؤل،
 تیله خلوت و انجمن ایچره بؤل (۸۰۷).

سفر ایکنچى بیر دۇزخ دېک گپ، وطنگه محبت اېسه ایمان نشانهسى
حسابلنهدی:

سفر عزمى دۇزخقه ثاني دورور،
وطن حبى ایمان نشانى دورور (۸۰۷).
«سفر در وطن» نینگ کونگیل بیلن سیر اېتیش اېکنینی ایتدیک.
شوندن کېلیب چیقیب، بعضیلر اونى ایمان بیلن سفر قیلیش، دېب هم
بهاله یدیله. نوایی هم استه-سېکین گپنى ایمان سىرى بوره یاتگینینی سېزگن
بۇلیشینگیز کېرهک. باره-باره سفر و ایمان مسألهسى بیر-بیریگه چنبرچس
باغلب یوباریلهدی:

کیشیگه کیم ایمان اېرور سرنوشت،
نېچه جرمى بار کۇرگوسیدور بهشت.
باریب جرم سیز کیرمه دۇزخ ارا،
اۇزونگه کېتورمه اوزون ماجرا.
چو ذاتینگده ایماندىن اۇلدى نشان،
گۇلستان جنتده بول گل فشان.
اېرور روضه ی خلد چون مسکینگ،
نېگه بۇلدى دۇزخقه بارماق فینگ؟! (۸۰۷)

باب آخرله ی بارگنی سىرى شاعرینگ نقشبندیه شعارلرینی
حیات پرستلیک یۇلیده شرحلشی کوچه ییب، مسأله اسکندرگه کېلیب تقهلهدی
هم:

جهان ملکین اېتسنگ سفر خشک و تر،
سکندر دېک آلسنگ یوروب بحر و بر.
قۇیوب بارین آخر چو کېتگونگ دورور،

دېگین کیم، آلیب آنی نېتكونگ دورور؟ (۸۰۷).

داستان نه‌پایه‌سی سری یقینلشه‌ییتی. اسکندر اۆلیمیگه هم از قالگن. شاعر کتابخواننی آلدیدن انسان نینگ اۆلیمیدن کېین بو دنیادن هېچ وقا آرقه‌لب کېتالمسلیگی، شونینگ اوچون تیریکلیک دورینی غنیمت بیلش لازملیگی کېی خلاصه‌لرگه تیارلب باره‌ییتی. اسکندر وفاتیدن کېین اېسه، جهانگیر وصیتيگه کۆره، اونینگ قۆلینی تابوتدن چیقیریب قۆیگنلیکلری تصویرى کېله‌دی‌که، بونینگ تحلیلینی کېینگی باگه قالدیره‌میز.

شونینگ اوچون، دیدی شاعر، یؤل یوریشنی ترک اېتیب، فراغتنی اۇیلش، تاغ کېی ساکن بۇلیب، بو ویرانه دنیاده تۆرت-بېش کون فراغت بیلن یشش کېره‌ک:

همول خوش‌که، ترک عظیمت توتوب،

فراغت مقامین غنیمت توتوب،

اېتککه ایاغ چېکسنگ انداق‌که تاغ،

نېچه کون بو ویرانده قیلسنگ فراغ (۸۰۷).

«سدا اسکندری» نینگ ۷۴ بابی اسکندرنینگ یېتی دېنگیز و اؤن ایکی مینگ قوروقلیک - جزایرنی ضبط اېتیب، محیط، یعنی اقیانوس مرکزی سری کېمه سورگنی و محیط اؤرته‌سیگه یېتگنده شیشه‌دن ایدیش یسب، اونینگ ایچیده سوو آستی سیاحتیگه توشگنی حقیده^۱. شونده هم شاعر «سفر» بیلن «وطن»نی امکان قدر یانمه-یان قۆلشینی اېسدن چیقرمه‌یدی:

گمان اېتتیلر کیم، توگندی سفر،

^۱ نوایی نینگ سوو آستی کېمه‌سی حقیده ۱۵ عصرده‌گی بو خیالی آرزوسی ۲۰ عصرده عملگه آشگینی هم اېسله‌تیب اؤته‌یلیک.

وطن بؤلگوسیدور الرغه مفر (۸۰۷).

بو - اسکندر بیلن بیرگه یورگن اولوس نینگ کونگلیدن اوتگن فکر افاده سی. بو آدم لر سفر توگب، وطنلریگه قیتیشنی آرزوله دیدلر. خلص، داستان نینگ بو - ۷۴ بائیده باشدن آخر سیر حقیده گپ باره دی. اسکندر نینگ محیط نینگ قاق مرکز یگه بیتگنیدن کپینگ حیات حقیده نوایی بیر نچه روایت بارلیگینی ایتیب، اولر نی بیر-بیر سنه دیدی. اولر ایچیده بیر تلقین کونگلیگه یاققینینی هم اېسله تیب، بیانده دوام اېته دی:

ینه بیر روایت داغی باردور،

که راوی لر آللیده مختاردور.

منگه داغی اول کپلدی چون دلپذیر،

قچان بؤلغه ی آنی دېمکدین گذیر؟

بودور اول که، تاریخلر ناقلی،

هم آنی نبی دېدورور، هم ولی.

خبر بو صفتدور کیم، اول کام جوی،

چو بؤلدی محیط ایچره آرام جوی.

ریاضت بسې چېکمیش اېردی تنی،

تایب تصفیه خاطر ی روشنی.

بؤلوب سیر اتمامی تایقچ مقام،

ایشی هم سلوک ایچره بؤلدی تمام.

ولایت مقامیده تاپتی اوزین،

نبوت چراغی یاروتتی کوزین.

کوزی بؤلچ اول شعله دین نورلوق،

سوو اهلیغه رفع اولدی مستورلوق.

قیان باقتی، کوردی نې کیم بار ابدی،
 انگه بارچه مخفی پدیدار ابدی.
 سوو و سووده غین او یله کوردی عیان،
 که کورگه ی کیشی برکه یی ماهیان.
 قوروغ لوقته هر جانور کیم بؤلور،
 بشر جنسیدین هر صور کیم بؤلور،
 کوروندى انگه بارچه سی سوو ارا،
 نېچوک کیم بولر عکسی کوزگو ارا (۸۲۳).

شو ملاحظه لردن هم بیلینب توریددی که، شاعر اسکندر تمثالینی بیر سالک رمزی ینگلیغ تصویرلے پیتی. اسکندرنینگ اؤشه محیط مرکزیه گه پیتیب، شیشه ایچیده سوو آستیگه سیرینی کامللیکه پینگنلیک تمثالی صفتیده قلمگه آلهیتی. دېمک، اسکندرنینگ بو سیری توگشی بیلن اونینگ کونگلی هم کمالات کسب ایتیب، سلوک آخریگه پیتدی. اسکندر اؤزینی ولی لیک - الله گه یقینلیک درجه سیده کوردی. اونینگ کوزینی نبی لیک، یعنی پیغمبرلیک چراغی یاریتدی. او اېندی قیاققه باقسه، او یاقده بار نیمه یی که بؤلسه - کوردی، اونگه مخفی بؤلیب کوزگه تشلنگن نرسه لرینگ هم اېندی سیری آشکار بؤلدى. موقعیت توپیده او سووده گی نرسه لرنی هم، قوروقلیکده گی نرسه لرنی هم، دېمک، بوتون عالمی کوردی. بونی او خودی آیینده گی کبی تماشا قیلر ابدی. دېمک، اسکندرنینگ کونگلی اېندی کوزگو کبی عالمی، یعنی که الله نی هم عکس اېتیره باشلهدی. سالکنینگ عالی مقصدی شو! «لسان الطیر» داستانیده گی قوشلرنینگ سیمرغنی تاپگنلری، یعنی قیان باقسه لر، اؤزلرینی کورگنلری، انیقراغی، «سی» (اوتیز) و «مرغ» (قوش) بؤلگنلری بیلن بو واقعه

تصوفی ادبیاتده تلقین ایتیلهدیگن بیر درجهدهگی کامللیککه بیتیشنی بیلدیرهدی. نوایی اسکندرنینگ انه شو حالتگه بیتیشیگچه بؤلگن تاریخینی بیتیشده، کؤریب اؤتیلگنی دېک، نقشبندیه طریقتی نینگ مشهور شعارلری، اینیقهسه، «سفر در وطن»نی تېرهن و هر طرفلمه تحلیل قیله باردی. بو شعارلر شاعرگه هر تورلی ملاحظه لر یوریتیب، رنگ-برنگ بدیعی-فلسفی خلاصه لر چیقیریش امکائینی بهرگن.

اوشبو بابیمیز باشیده «سفر در وطن» نینگ بیر نیچه معناسی حقیقه قیسقه-قیاقه ملاحظه یوریتگن ابدیک. نوایی هم اثرلریده نقشبندیه نینگ بو و باشقه قاعده لرینی انه شوندهی کبگراق معنالر میدانیگه آلیب چیقیب شرحلهیدی. شعارلردهگی افاده لر - باشدن آخر رمز. اما بو رمز لر تصوفده معین اصطلاحی معنالرگه اېگه. عین شعارلر بدیعی ادبیاتگه کؤچگنده بو افاده لر نینگ رمزی لیک درجه سی کوتیلمه گن مقیاسلرده کوچه ییب کبته دی. رمزی اصطلاحلر بدیعی مثال لرگه ایلنه دی. بدیعی مثال اېسه - رمزی اصطلاحدن نیچه باره کبگ توشونچه. آیریم عالم لریمیز: «نوایی ایجادی تصوف تعلیماتیدن کؤره کبگراق قمراوگه اېگه»، - دېگنده، احتمال، شونی نظرده توته دیلر. اما بو، تحلیل لردن هم کؤرینب تورگنیدېک، نوایی نینگ تصوف ادبیاتی بیریک وکیلی اېکنلیگینی انکار اېتمهیدی. شونی هم اونومه یلیک که، صوفیانه ادبیات نینگ اؤزی هم علیحده و مخصوص تصنیفاتگه محتاج. بدیعی اثرلر نینگ، شاعرلر ایجادی نینگ تصوف لیک درجه سی هر بیر اثر یا هر بیر شاعرده هر خیل. جمله دن، علیشېر نوایی نینگ ایجادی هم تصوفی ادبیات نینگ قندهی صنفیگه - توریگه منسوب؟ یاکه شاعر نینگ معین اثرلریده-داستانلریده، غزللریده، قطعه لریده، رباعیلریده و هکذا ژانر لرگه تېگیسلی منزومه لریده صوفیانه غایه لر قی

درجده ایلگری سوریلگن؟ خودی انه شو تصوفگه مناسیتی جهتیدن نوایی اثرلری قندهی اوز ارا اؤخششلیگ و قنقه معین فرقلرگه اېگه؟

بو سوالر علم نینگ انیق و اساسلی جوابلرینی کوتیب یاتییدی...

عبدالرحمن جامی دېک اولوغ علامه نقشبندیه نینگ بیرگینه «هوش در دم» شعاری شرحیگه بیر مخصوص رساله بغیشله گنینی^۱ اېسله سک، حلی علمده بو عقیده لر حقیده تلهی کتابلر بیتیلیشی انیقلیگی عیانلشه دی.

قؤل و کۈنگیل

شاه و گدا - برابر

علیشېر نوایی «خمسه» سی نینگ بیرینچی داستانی - «حیرت الابرار» نینگ ۲۱ بابی مخصوص بهاء الدین نقشبند حقلریده. باب باشیده گی جمعی اؤتیز مصرعه نقد اؤتیز بیر مرته «نقش» سؤزی تورلی شکلرده ایشله تیلده دی:

خواجه که، نقاش سپهر بلند،
بؤلغه لی هر صفحه سیغه نقشبند.
ایله دی اوراق منقش بسی،
نقش رقم ایله دی دلکش بسی.
لېک ایننگ نقشی کیبی دلنواز،
چېکمه دی تا خامه سیدور نقش ساز.
ثابت ایننگ کۈنگلی ارا نقش جود،

^۱ عبدالرحمن جامی نینگ «رساله در معنی «هوش در دم» دېگن اثری قۇلیازمه سی اۇرغه ابوریحان بېرونی نامیده گی شرق شناسلیک انستیتوتی قۇلیازمه لر خزینه سیده ۳۸۴۴ رقمی بیلن سقلنه دی.

محو اؤلوب اول صفحه ده نقش وجود.
 نقشینه تېنگ توتمه ی اوزین نقش چین،
 عالم اؤلوب ایلگیده نقش نغین.
 بویله نغین نقشه گه فرمانبری،
 مونچه عجب نقش ایله دبو و پری.
 سعی ایله بو گنبدی بسیار نقش.
 هر نېچه کیم ایله بان اظهار نقش.
 نقشی نینگ آلییده نمودار اوزه،
 نقش بؤلوب صفحه ی دېوار اوزه.
 مونچه عجب نقش بیله ارجمند،
 کیمسه اېمس غیر شه نقشبند.
 جانغه چېکیب رنج و انا نقشینى،
 سیزماق اوچون انده فنا نقشینى.
 جانی چو اول نقش مکانی بؤلوب،
 نقشدین اوزگه بارى فانی بؤلوب.
 طرفه بوکیم نقشه گه کوز سالمه یین،
 جانیده جز نقش بقا قالمه یین.
 کونگلی چېکیب مسکن ارا نقش سیر،
 سیرده یوق کونگلی ارا نقش غیر.
 سیر انگه بو طاق منقش اوزه،
 نقش کف لوحه ی زرکش اوزه.

چون ایزی نینگ نقشیغه سورتوب جبین،
روشن ایتیب کوز فلکی نقشبین^۱.

بو پرچده «نقش» بیلن باغلیق بولمه گن سؤزسز بیران مصرع یوق.
بو سؤز سطرلرده نهایتده خیلمه-خیل معنالرنی تاشیب کپلگن. اولر نینگ
کؤپچیلیگیگه نوایی شاعرانه سخندانلیک بیلن بیر یوله بیر نچه معنا یوکلهیدی.
شوندن هم بیلسه بوله دی که، بهاء الدین نینگ لقب لری بی واسطه او کیشی نینگ
کیمخابگه نقش سالیش کسب لریدن آلینگن بولسه هم، هر خیل فلسفی-تصوفی
معنلرده شرح لاش اوچون امکان بهره دی. اما حاضر گپ بو حقهده اېمس. اېنگ
مهمی، انه شو باده نوایی نقشبندیگه، شونینگ دېک، بهاء الدین نقشبند نینگ
طبیعت لریگه خاص اساسی-اساسی جهتلرنی کورستیب اؤته دی.

نقشبندیه گرچه اؤز غایه لرینی یایه باشلگن حدودلر اهالیسی اجتماعی
خصوصیت لریدن کپلیب چیقیب ایش کورگن بولسه هم، ماهیتاً اهالی اجتماعی
قتلم لری ارا طبقه اجره تمه گن بیر طریقت اېدی. باشقچه ایتگنده، نقشبندیه
اوچون همه تنگ - شاه و گدا برابر اېدی. بو سلوک و کیل لری کیشیلرنی صنفی
جهتدن طبقه له مس اېدی. اخیر، دنیاگه کپله یانگنده همه تپیه-تېنگ توغیله دی،
وفاتیدن کپین هم همه تپیه-تېنگ بوله دی-قاله دی. شونده ی اېکن، نېگه اېندی
کیشیلیک جمعیتیده آدم لر طبقه لرگه اجره تیلیشی کپره ک!

...شاه و گدا! بو - شرق ممتاز ادبیاتی نینگ اؤزه ک موضوع لریدن.

«حیرت الابرار» ده یاق بهاء الدین نقشبند مدحیده کؤترگنی بو مسأله گه نوایی

^۱ علیشیر نوایی. خمسه. تاشکنت، ۱۹۶۰، ۴۹-بیت. باب دوامیده شو نشردن آلینگن پرچه لر نینگ صحیفه سی
قوسده کورستیب باریلدی.

«خمسە» دوامىدە كۆپ قىتەدى. «سدا اسكندرى» داستانىگە كېلىپ اېسە بو اثر نىنگ اېنگ اساسى نقتىلەردىن بىرىگە اينلەدى.

اسكندر مغرب زمىنىنى باسىپ آلگىچ، بو مملكتگە بىر عادل شاه تنلەماقچى بۇلەدى. آدملىر شاهلىككە بىر لايىق آدم بارلىگىنى، لېكن او تاجدن باش قاچىرىپ، قىرلردە ياتىپ يورگىنىنى، كىشىلرنىنگ بو دىئان كۇنگىللىرىنى ساووتىب، اولرنى فنا يۇلىگە ترغىب قىلىش بىلن مشغوللىگىنى ايتەدىلر. اسكندرنىنگ بو پروغى بىلن اونى جهانگىرنىنگ آلدىگە كېلتىرەدىلر. يىلنگ باش و يىلنگ آياق بو درووش نىنگ ايگى قۇلىدە ايگى سويك بار اېدى. شاه بونىنگ سببىنى سۇرەدى. درووش جواب بېرەدى:

دېدى: «گۇرلردىن قىلورده گذر،
نېچە بو سۇنگىلرگە سالدېم نظر.
ضمىرىمغە لېكن نھان قالدى بو،
كە شەنىنگ - قىودور، گدانىنگ - قىو؟
چو اۇلگندە بىردور بو ايگى متاع،
تېرىكلىكدە نېچون قىلورلر نزاغ؟» (۶۵۷).

اسكندر بو درووش نىنگ دانالىگىگە تحسىن اۇقىب، اونگە مغرب زمىن نىنگ پادشاهلىگىنى تاپشېرەدى. اما درووش اونى رد اېتەدى، فقيرلىكنى شاهلىكدن اوستون كۇرىشىنى ايتەدى. شوندا اسكندر اونگە: «سېنىنگ ھمتىنگ مېنىنگ شاهلىگىمدن بلند اېكن!» - دېدى. شوندا شاعر خلاصە يىسەدى:

گدايى كە بۇلغەى بىيىك ھمتى،
انگە پست اېرور شاهلىغ رفعتى.
چو ھمت بلند اۇلدى اېرسە فقير،
كۇزىگە اېرور عصر شاه حقير (۶۵۸).

هه، همتی بلند فقیرنینگ کوزیگه عصر شاهی نینگ مرتبه سی پست
 کوربینشی طبیعی.
 بو عجیب فلسفه نی بهاء الدین نقشبندچه لیک تېرهن انگله گنلر کۆپ
 اؤتگن اېمس بو دنیادن...

بؤم-بؤش قۇل

باله لیگیمیزده بابامیز بیلن بخارانینگ کۆپ اولیالریگه زیارتگه
 بارگنیمیزدن قالگن خاطرلر، سۆز بیلن افاده لاش نینگ علاجی یوق بیر سحرلی،
 روحی، الهی، اندک انگلب بؤلْمس بیر قۇرقوو اره لاش و ماهیتىگه یتالمه گنیمیز
 سِرلر ایچره توغیلگن قنده یدیر بیر موھوماتلری بیلن بات-بات یادگه توشه دی...
 هر گل بیرار قبرستانگه قدم قوییلدی دېگونچه اؤشه مرغک کؤنگیلگه
 مھرنلگن کیفیت، حالت، سېزیم و کیشیده ییغی آلدی بیر لحظه استوار
 کبله دیگن غلطی بیر روحانیت قیته جانلنهدی. بیلمه دیم، باشقه بیرلرده گی اولیالر
 قبری اوزره تیکلنگن توغلرده بارمی-یوق می، لېکن باله لیک زیارتلریدن دلده
 قتیق نقشلنوب قالگنی - توغ تېپه سیده گی سیزگه کفینی اچیب تورگن یالغیزگینه
 بیر قۇل!..

اگر بخارا طرفلرگه یۇلینگیز توشگن بۇلسه، وابکېنتدن اؤتگندن کېین و
 شهر شریفگه یتمسدن اؤنگ قۇلده - شونداق قینه یۇل یاقه سیده گی مزارده هم
 شونده ی توغ اوزره بیللر آفتابی مرغه یتیریب تشلگن قاره متیر توغ اوزره آپ-
 آچیق قۇلگه دوچ کبلگن سیز. بخارا مضافاتیده بونده ی مزارلر جوده کۆپ. بو
 مزارلرده گی یاغاچ توغلر اوزره قۇللردن بعضیلری یسی - تېمیردن یسلگن،
 ایریملری اېسه خودی هیکل دېک - طبیعی، بعینه آدم کفی نینگ اؤزی...

باله لیگیمیزده بیزگه مزارستاننی قۇل بیلن كۇرستیش ممکن اېمس،
دېب اۇرگیتیشگن اېدی اوچون می، زیارتلر محلی اۇقیلگن تالاولتر سحریگه
توشیب می، ایشقیلیب، بابام دن نیمه اوچون اولیالر قبری اوستیده راستلنگن توغ
اوزره اچیق تورگن قۇل یسب قۇیلگنی نینگ سببینی سۇره ی امله گنمیز.

خوددی شونده ی کفینی اچیب تورگن یالغیز قۇلنی کبینه چلیک -
طلبه لیک کبزلری حضرت علیشېر نوایی تصویرلریده كۇردیم.

بېشینچی کورسده اۇقیردیک. داملامیز - غیب الله سلاموف بیزگه
ترجمه نظریه سی و عملیاتیدن مخصوص تحصیلده یریم اۇقوو ییلی ماینیده
فقط نوایی نینگ «حیرت الابرار» ینی عبدالقادر حیت محمد اوف عملگه اشرگن
نثری بیانی همده ولادیمیر دېرجه وین قلمیگه منسوب روسچه ترجمه سیگه
قیاسلش یۇلی بیلن درس اۇتدیلر.

همه میز درسگه بیرته دن «نوایی اثرلری لغتی» نی ایلب باره میز.
سطرمه - سطر قیاس کپته دی. علیشېر نوایی، عبدالقادر حیت محمد اوف، ولادیمیر
دېرجه وین قلملریدن چیققن افاده و جمله لر معنلرینی استاذ و شاگردلر
بیرگه لشیب تحلیل اېته میز. شونده غیب الله سلاموف داملانینگ نوایی حضرت
قلبلری نینگ قۇری ینگلیغ کاغذگه توشگن یانیق سۇزلر جلالری و جلوه لریدن
چینه کمیگه مست بۇلگنلرینی كۇپ كۇرگنمیز.

استاذده گی بو غرایب کیفیت شاگردلرگه هم یوقر اېدی...

انه شونده ی سۇز تینیگیزده روحانیتنی استوار قیلگن لحظه لرده «حیرت
الابرار» نینگ ۴۹ بابیده گی جهان نینگ یپتی اقلیمینی باسیب الگن کیم سن -
اسکندر ذوالقرنین نینگ اۇلیمی آلدی ایتگن منه بو وصیتی کیشیگه قنچه لر فوق
العاده تأثیر قیلیشینی حس اېتیش قیین اېمس:

چونکه، سکندر شهی اقلیم گیر،
 بۇلدى جهان ملکیده صاحب صریر،
 قالمه دی بیر بیرکه - یوروب ألمه دی،
 بیرکه یوروب ألمه دی - بیر قالمه دی.
 ... قوللوغینی شهلر ایتیب اختیار،
 قوللوغی شه لرغه بۇلوب افتخار.
 ... هم یتتی کۆک حکمی میسر انگه،
 هم یتتی اقلیم مسخر انگه.
 ... بارچه سی قالیب بو یشیل باغ ارا،
 عازم اۇلوب اول قرا توفراغ ارا.
 اۇرتهدی چون بویله زوالی ایچین،
 بو سۇز ایله ایله دی خالی ایچین،
 کیم: «بو نفس کیم، باره دورمېن ذلیل،
 نوبت شاهي منگه کؤس رحیل.
 قیسی غه کیم، شرط حمیت دورور،
 مېندین انگه اوشبو وصیت دورور،
 کیم: «منگه چون طایر بۇستان قۇس،
 قیلسه هوا یاد ایتیب آیوان قۇس،
 آه ایله عالمنی قرا ایله بان،
 خوابگهیم نعش ارا ایله بان،
 قبرغه چون باشله غونگیز دور یۇلوم،
 نعش یانیدین چیقیرینگ بیر قۇلوم،
 تا کیشی کیم قیلسه نظر اول ساری،

عبرت ایله باققه‌ی اوشول قۇل ساری،
 بیلگه‌ی انی کیم یېتی کشور شه‌ی،
 یېتی فلک مُشکیلی نینگ آگه‌ی،
 جسمیده جان یوق بو مکاندین بارور،
 خالی ایلیک بیرله جهاندین بارور.
 کیم که جهان ملکی هوس دور انگه،
 اوشبو ایلیک تجربه بس دور انگه» (۱۱۰).

قره‌نگ-ه، تیریکلیگیده اسکندرگه قوللوق قیلیش، حتی، شاه و شه‌نشاہلر اوچون هم زور افتخار ابدی! لېکن شونده‌ی کوچ-قدرت هم بو دنیاده امانت-کو. اخیر، اسکندر پیر و کؤککه اېگه‌لیک قیلیب، شونچه مال و ملک بیققنی بیلن نریگی دنیاگه روانه بولیش نوبتی ییتگنده نیمه آلیب کپته آله‌دی، دیسیز! شونی انگله‌گن شاه جهان اؤلگنیمده بیر قۇلیمنی تابوتدن چیقیریب قۇیینگلر، تاکه قیرگه اېلته‌یاتگنده آدم‌لر کورسین که، یېتی کشور شه‌نشاہی هم بو دنیادن بوم-بوش قۇل بیلن کپته‌یاتیددی، مېنینگ تجربه‌م جهان مملکتلریگه اېگه‌لیک قیلیشگه یا که عموماً بو دنیاگه اؤچلیک تویغوسیگه مبتلا کیمسه‌لرگه نمونه بولسین، دبیہ وصیت قیله‌دی.

نوایی‌ده بیر فکر تورلی اثرلریده تکرار کپله‌وپره‌دی هم. خصوصاً، مخصوص اسکندر حقیده داستان یازیشنی مؤجلله‌گن شاعر نېگه بو جهانگیرنینگ اولیمی آلدی وصیتینی «خمسه» نینگ بیرینچی داستانی «حیرت الابرار» ده‌یاق قلمگه آلدی؟ «حیرت الابرار» بیلن «سد اسکندری» غایه‌لری ارا وابسطه‌لیک نیمه‌لرده کورینه‌دی؟ اخیر، نوایی «خمسه» نی شونچه که بېش داستان نینگ بیغیندیسی قیلیب یره‌تمه‌گندیر؟ «حیرت الابرار» نینگ «خمسه» ده

توتگن دستوری موقعیدن کبلیب چیقمه دی می اېکن اسکندرنینگ اۆلیمینی «خمسه» نینگ ایلک داستانیده یاق اېسله تیب اۆتیش؟
هر حالده، بو مسأله لر کبلاگوسیده ینگى-ینگى تدقیقاتلرنینگ موضوعى بۆله دی.

هه، ایتماقچى، «سدا سکندرى» نینگ اۆزیده هم اسکندر وصیتیه گه دوچ کبله میز. جهانگیر اۆلیمی آلدیدن اول آنه سیگه وصیت نامه یازدیره دی. چونکه «بدن ایچره جان جوهرینی سالغوچى» تنگری نینگ «بېرگین آیش» یتتى کبلگن اېدی. بیز اوچون حاضر مهمى - انه شو وصیت نامه ده هم قۇل تمثالی بار. برى اۆيله گنلریم - خام اېکن، - دپیدی اسکندر. - اخیر، آنه جانیم، سېنینگ آلدینگده اۇغیلىک قیلیب، قوللوغینگده بۇلسم، بۇلمس می اېدی؟ اخیر، شونده ی فرزندلیک خدمتینی شاهلیک دېب بیلسم، بۇلمس می اېدی؟ لېکن، افسوس، مېنگه اۆلیم ساعتی یتدی. سېن اېندی کۇنگلینگنى مېندن اوزیب، تنگریگه اونى باغله. ماتیم گه چیده ی آلمه ی، یوزلرینگنى تیمده له مه! سېنگه تۆزیم بېرسین! اگر صبر و طاقت قیلامه سنگ، بیر مصلحتیم بار: بوتون مملکت خلقینی ییغیب، آلدیگه دسترخوان یاز، آش تارت. همه گه آش قۇیب بۇلینگنیدن کپین جرجی شونده ی دېسین:

دېگیل کیم، منادی اول اېلگه دېسون،

که: «اول کیمسه بو آشلردین ییسون.

که بو کهنه دیر کهن تاق ارا،

انگه بۇلمغه ی کیمسه توفراق ارا» (۸۲۹).

دېمک، جرجی: «کیم نینگ که بېرار کیشیسی توفراقده یاتمه گن، یعنی

اۆلمه گن بۇلسه، آشلردن یېسین!» - دېب اعلان قیلسین. کورگیل، قنى، -

دیدی اسکندر آنه سیگه وصیت نامه سیده، - بیرار کیشی آش و نانینگ گه قۇل
چۆزه دی می؟ اخیر، بو دنیا ده کیشیسی اولمه گن کیم بار:
نظر قیل، بو سۆزنی دېگچ خانینگه،
که کیمسه سونرمو ایلیک نانینگه؟
اوزاتسه بیراو اول ییمکلرگه قۇل،
مېنینگ سوگومه سېن هم آزرده بۇل.
و گر کیمسه قۇل سونمه سه هر طرف،
ییمک شغلینی قیلسه لر برطرف.
بو معلوم اولور کیم، یوق اېمیش بیراو،
که توفراق ارا یوق کیشیسی گرو.
بیلینگچ که، بو نوع اېمیش رۇزگار،
اول ایشدین اۇزونگ گه بۇل آموزگار.
غمیمده الم حزنیدین فرد بۇل،
باری عالم اهلیغه همدرد بۇل.
نېچه سرور و بختی فرخونده سېن،
الر بنده دور، سېن داغی بنده سېن.
کېرەک بنده غه ایش سر افگنده لیک،
نې حقدین کېلور ایله مک بنده لیک.
نې کم حق رضاسی رضامند بۇل.
قضا هر نې هم قیلسه، خورسند بۇل.
مېن ار یخشی اېردیم و گر خود یمان،
خرام ایله دیم عمر بېرمه ی امان.
قۇلومده اگر نقد مقصود اېمس،

پشیمانلیغیمدین ولی سود اېمس...» (۸۲۹).

شوندن کبین اسکندر ملازملریگه منه بوندهی وصیت قیلهدی:

«...منگه نغش ایچینده مقام ایلنگیز،

دېمه‌ی کېچه-کوندوز خرام ایلنگیز.

قیلینگ نقل جهد و جد ایلب باری،

سکندر اسکندریه ساری.

تیریکلیکده اول یبر ابدی مأمینیم،

اولوم وقتی هم ایلنگیز مدفینیم.

ولی قیلسنگیز نغش ارا استوار،

همول لحظه زنه‌ار و یوز زینه‌ار.

چیقارینگ بیر ایلگیمنی تابوتدین،

همول نوع کیم، رشته یاقوتدین،

که اېل سالیب اول ساری حیرت کۆزی،

نې حیرت کۆزی، بلکه عبرت کۆزی:

«بو پنجه که برماغلری چپتکی صف،

جهاننی جهان اهلیدین اوردی کف.

کفی ایچره آلدی جهان کشورین،

بر و بحریننگ لعل ایله گوهرین.

چو اوردی اجل ایلگی طبل رحیل،

بها بؤنیگه سالدی جبل رحیل.

جهاندین شل ایلگی مثال بارور،

نېچوک کیم چنار - ایلگی خالی بارور.

انگه کیم مددگار بؤلگه‌ی بیلیک،

جهان شغلیدین باری چپککه ی ایلیک» (۸۲۹—۸۳۰)

ایلیک، پنجه، قۇل... بوتون بیر یوزینی اېگلله گن شاه قۇلی هم اۇلگنیدن کبین شل بۇلگن دېک و یاخود به مثل هېچ قچان حاصل توگمه یدیگن چنار درختی نینگ بۇم-بۇش قۇلی-شاخی ینگلیغ بۇله دی-قاله دی. نوایی نینگ یازیشیچه، شو وصیتلریدن کبین اسکندر جان تسلیم اېته دی. ملازملری اونى خودى شاه ایتگنی دېک تابوتدن بیر قۇلینی چیقرب قۇیگن حالده مزارستانگه آلیب باره دیلر...

تخت و تابوت

بوندن اۇن بېش ییلچه مۇدم «حیرت الابرار» ده گی اسکندر وصیتی نینگ مغزی - تابوتدن قۇلنی چیقرب قۇییش ایتیلگن بیت نینگ روسچه ترجمه لرده گی افاده سی حقیده مقاله یازیشگه تۇغری کېلگن اېدی^۱. اوندە قۇلنی تابوت یانیدن چیقرب قۇییش م. ترلاوسکی ترجمه سیده «تابوت تخته سیدن تېشیک آچتیریب، بیر قۇلنی چیقرب قۇییش» طرزیده اۇگیریلگنی، یعنی نوایی تصویریده گی اۇزبېکانه تابوت اروپاچه یشیک-تابوت طرزیده تصور قیلینگنی قاره لنگن اېدی. چونکه اصلاً مقدونیه لیک، ختایلیک، عربستانلیک، ارمنیه لیک بۇله دی می، بری بیر، نوایی اۇز قهرمانلرینی، شرطلی روشده، اۇزبکده ی، یعنی مسلمان تورک طرزیده تصویرله یدی. و. دېرجه وین ترجمه سیده اېسه، حتی، اسکندر قۇلینی قبردن (?) چیقرب قۇییش دېک اۇته غیر طبیعی بیر وصیت قیلگن دېک بۇلیب قالگن. اېندی بیر خیالگه کېلتیریب کۆرینگ - آسمانگه

^۱ قرهنگ: عالم اوف س. «شرق و غرب بۇلدى منزل...» - «شرق يولدوزى»، ۱۹۸۱ ییل، ۲ سان، ۲۰۵-۲۰۸ بېتلر.

اوزە تىلگن قۇل توپراقدن چىقىپ تورىدى! بو ھېچ بىر منطققە تۇغرى كېلمەيدى. ترجمانلر، كۆرىنىپ تورگى دېك، نوابى جسدنىنگ تابوتدە كىنگە اۇرەلگن بۇلىشىنى حسابگە آلب يازگىنى يىلىشمەگن.

آسمانگە تىك قەلگن كفى آچىق قۇلنى كېىنچەلىك - ابرار ھدايت اوف تياترىدە شھرت رضايوف نىنگ «اسكندر» درامەسى نمايشىدە كۆردىم. اسكندر رۇلىنى اۋىنەگن اېليار ناصر اوف نق بىر نېچە دىقە دوامىدە چپ يانىگە ياتگنچە اۋنگ قۇلىنى تىكە توتىب تورهدى. شو بىلن اسكندر دېك جھانگىرنىنگ ھم بو دنىدان قۇلى آچىق كېتە ياتغنى نمايش اېتيلەدى. اول نمايشنامە مخرجى (رژىسورى) بهادر يۇلداش اوف «سۇ اسكندرى» داستانىنى و. دېرەھەوينىنگ روسچە ترجمەسىدن اۇقىدى-دە، دېب اۋىلەيسىز. كېىن، تياتردە شرطلىلىك كۈچلى-كو، اخىر، دېگن فكرگە كېلەيسىز. شونىنگ اوچون مخرج، بلکہ، تابوتگە سالىنگندە جھانگىر قۇلىنى آچىق قالدېرىپ كۈتېرىپ اۋتىش تماشابىنگە بونچەلر تاثير قىلمەيدى، دېب اۋىلەگندىر. احتمال، بهادر يۇلداش اوف اسكندر قۇلىنى تابوتدە آچىق كۆرستىش كۇپ تشويشگە سىب بۇلەدى، دېب ھم حسابلەگن دىر.

اېنگ اساسىسى، درامە تىك اثرىنىنگ صحنەگە قۇبىلىشى - عجىب و مرگب بىر ايجادى جريان. لېكن بوندە اصل منبع، برى بىر، متن نىنگ اۋزى. موقىت اثر متنى نىنگ مخرجگە قنچەلر تاثير قىلگىنگە كۇپ باغلىق. چونكە ھر قندەى اثرىنىنگ صحنەوي تلقىنى اوچون متن امكان بېرەدى. ھر قندەى تلقىن اېسە معىن انىق-تنىق يۇللر ارقەلى عملگە آشەدى. انه شو يۇللرنىنگ اېنگ ماسىنى تاپە آلىش-آلمسلىكىنى مخرج نىنگ استعداد و مھارتى حل اېتەدى.

بھادر یۇلداش اوفنى بعضیلر اثر ماھیتیگه كۇپ اۇزگرتیریش کیریتیب تشله دیدیگن، تلقیننی تماماً اۇز مرامیگه سالیب یوباره دیدیگن «تۇقیمه چی» (ایمپراویزه تار) مۇخرَج صفتیده بیلهدیلر. کیملرگه دیر اونینگ بو یۇلی اونچهلر یاقمسلیگی هم ممکن. اما حاضر گپ بو صاحب استعداد ایجادکارنینگ قندهی کیلیب اثردن اثر یره تیشی حقیده. انیقراغی، اونینگ شهرت رضایوف «سَدَّ اسکندری» و «خمسه» نینگ باشقه داستانلریگه تیهنگن حالده یازگنی «اسکندر» درامه سینى صحنه گه قۇیگنده بهاء الدین یۇلداش و یرهنگن بیر عجیب بدیعی تاپیلدیق خصوصیده.

صحنه ده قریب تماشانینگ آخرلریگچه تخت صفتیده خدمت قیلیب تورگن بلند سوینچیلی کرسی اسکندر اؤلیمیدن کپن کۇز اۇنگیمیزده استه - سېکین آرقه گه تامان قولەى باشلهدیدی. صحنه قارانغیلشه بارگنی اوچون بو یوقاریدن باغلنگن اینگیچگه اییلر یاردمیده عملگه آشیریله یاتگنی تماشابین گه مطلقا سبزیلمه یدی هم. تخت سوینچیغی یرگه باریب قده لگنده شو پیتگیچه شونچه که بیر بېزهک ینگلیغ تورگن یاغچلر آياق لرگه ایلنهدی. نې کۇز بیلن کۇره یلیک که، صحنه ده تخت اېمس، تپ-تیار تابوت توریدیدی!

بو - اۇزبېک صحنه چیلیگی تاریخیده مۇخرَجانه نایاب بیر تاپیلمه طرزیده قالهدیگن چینه کمیگه زۇر اختراع.

فکرده بوندهی کشف ریجه سی نینگ توغیلیشى اوچون بیرگینه «اسکندر» درامه سی متنی نینگ اۇزی بیلن گینه چپکلنپ قۇیه قالیش کملیک قیلر اېدی. سبزیلیب توریدیدی که، بھادر یۇلداش اوف نوایی نینگ اۇزینی هم سینچیکلب اۇقیگن. تخت نینگ تابوتگه ایلنیشی غایه سینى هم اولوغ شاعر نینگ اثری بېرگن. چونکه «سَدَّ اسکندری» نینگ اۇزیده تختنی تابوتگه قیاسلش بار.

نوایی بولر نینگ ایکله سی هم تخته دن یسه لیشیدن زه پ فایدله نه دی: بیرى تخت، ایکینچىسى - تخته. «تخته» نى اپندى مُردەنى یووه دىگن ماسلمه دېب توشونه سیزمى، تابوت دېب مى - اختیارینگیز. اونیسى هم، بونیسى هم - مُرده اوچون خدمت قیله دی. بخارا طرفلرده: «هې، الهیم، تخته گه تخت بؤل!» - دېگن قرغیش اوچره یدی. بو: «اؤل!» - دېگن عادى معنانى کوچه تیریب، بدیعی قیلیب ایتیش. تأثیرچنلیکنى آشیریش اوچون بعضیلر، حتی: «هې، تخته چه گه تخت گینه بؤل، الهیم!» - دېب هم ایتە دی.

«سَدَّ اسْکَنْدَرِي» نینگ «فَيْلَقُوس نینگ دارِ بقاگه کبتگنى و اسْکَنْدَر نینگ ملکِ فاني تختین مقام ابتگنى» حقیده گی ۱۵ بابیده شونده ی بیتلرگه دوچ کبله میز:

چو اؤغلیغه تختینی قیلدی مقام،

اؤزی ایله دی تخته ساری خرام.

همانا ایکی شاخ بېردی درخت،

بیرین یۇندیلر تخته و بیرنی - تخت (۶۵۴).

سرلوحه ده یاق اولیم و شاهلیک، دېمک که، تخت و تابوت مسأله سی کؤتریلگن. کؤرینیب. توریدی که، تخت و تابوت - «سَدَّ اسْکَنْدَرِي» داستانی باش غایه سینى رۇبابگه چیقیریش اوچون اېنگ کبره ک تصویرى اشیا. نوایی - کو بونی سؤزده گینه بیان اېتگن. اونینگچه، تخت - درخت نینگ بیر شاخیدن، تابوت - ایکینچىسىدن یسلگن. بهادر یۇلداش اوف بو تخت و تابوتنى سؤز بیلن اېمس، اوسته لرگه بویوریب، ماددی بیر اشیا صفتیده یستتیردی. قاله وېرسه، مُخَرَج تختنی هم، تابوتنى هم درخت نینگ بیر شاخیدن توزه تتیردی. بوگون تخت بؤلیب تورگن یاغاچ اېرته گه تابوت بؤلیشى هېچ گپ اېمس! نوایی نینگ هم، شهرت

رضایوف نینگ هم ایتماقچى بۇلگن اساسى دردى شو ابدى. بونى بهادر يۇلداش اوف صحنده قایل مقام بير مرامده تماشایىنگه بیتکره آلدى. «اسکندر» درامهسى نینگ صحنده گى اېنگ تائیرچن يېرى هم، اثر مغزىنى بۇرتتیریب کۇرستگن واقعهسى هم - شو.

انسان، اسکندر دېک جمیع عالمنى اېگلله گنده هم، بو دنیان بۇش قۇل بیلن اۇتیشى، او دنیاگه هیچ نرسه ارقه لب کپتالمسلیگى بیلن تاج و تخت نینگ اۇته امانتلیگى و اۇلیم نینگ برحق لیگى، اۇلیم طفیلی، حتى، شاه جهان اۇتیرگن تخت هم تابوت ینگلیغ بۇلیب قالیشى اۇرته سیده قنچه لر او یغونلیگ و وابسطه لیک بار-ه...!

دنیانینگ اۇتکینچیلیگى و یارگه بیتیش اوچون اۇزلیکدن کپچیش فلسفهسى نوایى نینگ باشقه کۆپ اثرلریده، جمله دن، غزللریده هم بات-بات ایلگری سوریلده. «غرایب الصغر» ده گى ۳۶۴ غزل نینگ قوییده گى بیتلریده بونینگ منه بونده ی اظهارینى کۇرهمیز:

اې کۇنگول، یېر-کۆک اساسین عصر و بی بنیاد بیل،
اول کپسکنى سووده کۇر، بو صفحه نى برباد بیل.
جسم اویى چون کیم ابرور فانی، تفاوت یوق انى
گر فنا سیلابیدین ویران و گر آباد بیل.
تۇرت عنصر قیدیدین تا چیقمه غه ی سېن، نفع اېمس
آسمانى تۇرت دفترنى توتە ی کیم، یاد بیل.
اې که دېب سېن: «حقنى نې تعریف و وصف ایله بیلە ی؟»
وصف دین مستغنی و تعریف دین آزاد بیل.
تېنگرى ذکرى کیم ملاییککه غذای روح ابرور،

بو غذانی حق یولیغه کیرگن ابلگه زاد بیل^۱.
 شرحگه حاجت بۆلمهسه کپرهک.
 انه شو «غرایب الصغر» نینگ ۲۸۰ غزلیده گی دستلبکی اوچ بیتده هم
 خوددی اسکندر واقعه سی کبی غایه ایلگری سوریلهدی:
 نفس قطاع الطریقى منزلیدور بو رباط،
 نقدیدین حفظیغه قیل اۆتکونچه اندین احتیاط.
 منزل ایتسنگ بو رباط ایچره مقام قیلمه کییم،
 هر کون اوزگه کاروان آرامگاهی بو رباط.
 نې تۆشرسپن تختِ جاهینگ فرشین آلتون خشت ایله،
 کییم سېنینگ دېک شاهنی کۆپ اۆتکریب تور بو بساط^۲.
 چیندن-ده، بو دنیا کیملردن قالمه گن، نې-نې شاه و شهنشاهلرنی
 کۆرمه گن!..

خلص، شهرت رضایوف نینگ «اسکندر» درامه سیگه علیشېر نوایی نینگ
 اوزیدن اۆتگن بیر قۇلنی تابوتدن چیقریب قۇییش صحنه ده اسکندر اۆلیمیدن
 کپین اونینگ بیر قۇلی کفینی تاماشابینلرگه کۆرستگنچه آسمانگه قده لگن حالده
 قاتیب قالیشی طرزیده افاده لنه دی. هر حالده، شو اۆزگریش آرقه لی آچیق
 کپته یاتگن قۇل تاماشابین کۆز اۆنگیده بۆرتیب نمایان بۆله دی.
 خوددی انه شو آسمانگه قده لیب تورگن بؤم-بؤش قۇل بی اختیار اؤشه
 باله لیگیمیزده مزارلرده کۆرگنیمیز قۇللرنی اېسلته دی...

^۱ علیشېر نوایی. مکمل اثرلر تۆپلمی. ییگیرمه جلدلیک، ۳ جلد. تاشکنت، ۱۹۸۸، ۲۹۲ بیت.

^۲ اؤشه اثر، ۲۳۰-بیت.

بى بى عارفه نینگ آچىق قالگن قۇللىرى

۱۹۹۳ يىلى يازى نىنگ جمعه كونلريدن بىرىده ابرته تانگ محلى بخارا تېمىر يۇلى باش بېكتيده پاېزددن توشدىك-ده، تۇپە-تۇغرى شېھر شريف نىنگ شمال شارقیده جايلىشگن مشهور قصر عارفان، يعنى خواجه بهاءالدين قيشلاغيگه يۇل سالدىك. بىر قره شده، بخارانىنگ باشقه قيشلاقلريدن اونچهلر فرق قىلمه يديگن قصر عارفان بىر يوزيده گى معرفت چراغى پارله گن مقدس مكانلردن بىرى صفتيده هر بىر تورانلىكنى فخرلنتيره دى. مېن امريكا قۇشمه شتاتلريده گى ابرۇيلى رۇزنامه لردن بىرى باش محررى نىنگ معاوونى، يورتىمىز گه حضرت بهاءالدين نقشبند تعليماتلريگه قىزىقىب، بو ذات شريف حقلريده كتابىنى يازيش گه تيار گرلىك كۇرئش اوچون كېلگن سكات ملكامسان دېگن همكسبىم األديده انه شونده ي افتخار حسىنى تويدىم. او هم بخارا گه كېله دىگن كۇپ زيارتچىلر اوچون عنعنه توسىنى آلگن قديم اودومگه عمل قىلدى:

- اول حضرت بهاءالدين نى زيارت قىلىب، سۇنگ بخاراي شريف گه كيره مىز،- دېدى.

امر مهمان - واجب. زيارت محلى اېسه محلى اهالى عمليده بۇلگن اودومگه بناء، آلدين اول ذات شريف نىنگ انه لرى قىرلىرى تامان يۇل سالدىك. بيله سىز، اسلام تعليماتيده انه نىنگ حرمتى نهايتده بلند. بىغمبرىمىز نىنگ: «اول آنگ گه، ينه آنگ گه و ينه آنگ گه، سۇنگ اېسه آنگ گه يخشلىك قىل»،- قىيليده گى حديثلر نى بوگون بيلمه يديگن كم. شونىنگ اوچون مى كىن، بهاءالدين نقشبنددن آلدين انه لرى قىر نى زيارت قىلىش؟

بهاءالدين نقشبند آنەلرى نىنگ قىرلىرى اوستى، آدملىر پايمال اېتمەسى اوچون، تىزە بۇيى بلندلىككە مخصوص سوفە قىلىنگن. انە شو سوفە نىنگ اوچ پېرىدە توغ كۆتۈرىلگن. اوچەلە توغ اوزرە ھەم اۋشە بالەلىگىمىزدە بابام بىلن بخارانىنگ باشقە اوليالرى قىرلىرىدە كۆرگىمىز - بۇم-بۇش كفىنى كۆرستىب تورگن قۇل! كىچكىنەگىنە، امانتگىنە مقبرەچە يانيدەگى توغ - بهاءالدين حضرت نىنگ آنەلرى ياتگن جاي بېلگىسى اېكن شو قىشلاقلق قراوول تۇيمراد اكه مجىداوف نىنگ توشونتىرىشلىرىچە. اىكىنچىسى - عمەلرى نىنگ قىرىگە كۆتۈرىلگن توغ، اوچىنچىسى اېسە خالەلرى نىنگ قىرلىرى بېلگىسى يىنگلىغ قۇيىلگن توغ اېكن. آنەلرى نىنگ قىرى اوزرە توغدەگى قۇل - تېمىردن يىلگن. يىسى. اىچلىرى تېشىك-تېشىك. قالگن اىكى توغ اوزرە قۇللىر اېسە خودى ھىكلدەگى كى - طبعىي. بعين حقيقى قۇل نىنگ اۋزى.

- بو قۇللىر نىمە نىنگ بېلگىسى؟ - دېب سۇردى سكاتت ملكامسان شو زھاتى.

قرەنگ، بالەلىگىمىزدە سۇرەشگە باتىنالمەگىمىز بو سوالگە ھېچ قچان جواب اىزلب كۆرمەگن اېكن من. اما شو يورت فرزندى صفتيدە آتە-بابالرىمىزدن قالب كېلە ياتگن بونگە اۋخشش مىرائلر ماھىتىنى بىلىشىمىز قنچەلر ضرورلىگىنى ھېچ قچان بونچەلر حس اېتمەگن من. بالەلىككە سۇرالمەگىمىز سوالگە بىر كون كېلىب اۋزىم جواب بېرىشگە مجبور بۇلىشىم مەمكىنلىگىنى اۋىلب ھەم كۆرمەگن من. اما حاضر جواب بېرىشىم شرط اېدى. اۋزىمىزنى قۇيە تورسك ھەم، لاقلى، باشقە اوزاق-اوزاق مەملىكتلردن كېلە ياتگن سىاحلر آلدیدە اويەلىب قالمسلىگىمىز اوچون ھەم بو مىرائىمىزنى پۇختە بىلىشگە مجبور اېكەمىز. بىراق بونقە ملاحظە يوربتىب اۋتېرىش نىنگ موردى اېمس اېدى. مەھمان مېندن جواب

کوتر ابدی. انه شونده یلت ایتیب حضرت نوایی نینگ «حیرت الابرار» لریده گی تصویر هم، «سَدَّ اسکندری» لریده گی تلقین هم، حتی، فوق العاده تاپقیرلیک صاحبی-مُخَرَّجیمیز بهادر یۆلداش یوف نینگ اکتور ایلبار ناصر اوف گه قۆلنی انه شو قبرلر توغلریده گی کبی تپه گه کۆترب یاتیشگه کۆرستمه بېرگنی هم کۆز لریمگه توتیا بۆلیب کبتدی-یو! هېچ ایکیلنمه ی، قطعی ایشانچ بیلن، اصلیده اېسه چۆققن بره که:

- انسان بو دنیادن، بری بیر، قۆلی اچیق کبتدی، دېگن فکرنی تیریکلرگه بیلدیریب توریش بېلگیسی بو! - دېدیم دانه-دانه قیلیب.
سکات انگلیسلرگه خاص تینیق و کته-کته کۆز لرینی بیر مدت مېنگه تیک قدهب توردی. او اۆزبیک تیلینی آزمی-کۆپ می بیلدی. مېنینگ سۆز لریمنی بیر-بیر جای-جاییگه قۇیب چیقیب، اولر انگلتگن معنای آبدان توېگنیدن کپین اېسه اونینگ کۆز لری چقنب کبتدی:
- اوکې،! اوکې! - دېدی او اول.
کپین اۆزبیکچه لب:

- بو جوده زؤر غایه! جوده زؤر! - دېدی.
توغ اوزره آسمانگه چۆزبیلیب تورگن کفی بؤم-بؤش قۆلر سکات ملکامساننی تمام مهلیا اېتگن ابدی. شوندن کپین سیاح نینگ قۆلری بؤشه مه می قالدی. دفترچه سی نینگ نېچه-نېچه صحیفه لری قاره لندی. صورت گیره گی نینگ تسمه سی هم تۆله یازدی، چممه ده.

...۱۹۹۳ ییل نینگ اېر بلیده بیر هفته دوامیده تاشکېنت ده گی صنعت کۆرگزمه سی نمایشگاهیده اېران اسلام جمهوریتی مدنیت کۆرگزمه سی کۆرستیلدی. شونده گی صوتلر نینگ بیریده هیکل تراش نینگ ایجادخانه ده ایشلب

اؤتیرگن پیتی عكس اېتتیریلگن. ایش چوکی اوستیده گی تیار هیكلردن بیرى - آسمانگه قده لیب تورگن بیرگینه قؤل نینگ بیلکدن کپینگى قسمى. كفى خودى اؤشه مزارلرده گی دېك آچیق. بو بیلن هیكلتراش تماشابن گه نیمه دېماقچى؟ بیر صنعت اثرى صفتیده او کیشیده بیر تله ی فکر و توغو اویغاته دى. اولاً، انه شو صنعت اثرینى کؤریب، هر کونى مینگ باره ایشلتسنگیز هم، بیر باره هم اعتبار قیلمه ی یوره وېره دى گنینگیز - قؤل حقیده اویله ی باشله یسیز. بو قؤل خیالینگیزنى شو پیتگچه کؤرگنلرینگیز قؤلر سرى بېتکله یدی. «بشریتى کیم باقه دى؟» - دېب سؤره یسیز کببن اؤزینگیز اؤزینگیزدن. انسانیت قؤلرلى! «اؤزبېکستاننى کیم باقه دى؟» - دېگن سوال توغیله دى، البته، شوندى سؤنگ شعورینگیزده. خلقیمیزنینگ قداق قؤلرلى! خلق نینگ قداق قؤلرلى اېسه کمونستیک امپراطورلیک نینگ عدالت سیز ظلمى آستیده پخته چناقلىرى ینگلیغ بؤم-بؤش... لېکن او شونگه قره مه ی، ایشله یدی. پخته قنچهلر اق-آپاق بؤلسه، اونى یره ته یاتگن کیشیلرینگ قؤلرلى شونچهلر قاپ-قاره - بیر خیلرلى تاش قاتیب، حتى، یاریلیب-یاریلیب، غدیر-بودیر بؤلیب کبتگن. محنتده پیشگن بیر هم قیشلاغیمنى بیله من، از برای ایشله گنیدن قؤلرلى شونچهلر قتیقلشگن که: «پېچاق کېسسه، انچه بیرگچه قان چیقمه یدی»، - دیدى اونینگ اؤزى...

اېندى بو قؤل دېگن معجزه نى علاجینى تاپگنى قدر ترقى اېتتیرگن نې-نې اولوغ ذاتلرنى بیر تصویرینگیزگه کېلتیرینگ. نان یاپه یاتگن کیشى نینگ قؤلرینى کوزه تگن مى سیز؟ خشت تېره یاتگن آدم نینگ-چى؟ تامیرلرینگ قیلینى قیرق یاریب، انسان یوره گیگه تیغ اوره یاتگن جراح قؤلرلى نینگ نزاکتینى قلباً حس اېتگن مى سیز؟ بو قؤلر بېمارگه - عمر، اېگه سیگه - نې-نې ثوابلر آلیب کېله یاتگنینى ایتیب ادا قیلیب بؤلرمى کن؟ کوى تینگلب، کؤنگیل اېکینلرینى

تويمه گن آدم بۇلمه سه كېرەك بو دنياده. لېكن، عبدالله عارف يازگنى دېك، «ابشيليپ، تۇلغانىب، اينگره نه ياتگن كوى» نىنگ اجراچىسى قۇللىرىنى تصورگه كېلتىرگن مى سىز؟ هېچ بۇلمه گنده، خداداد سازنده - تورغون على محمد اوف نىنگ تار چېرتە ياتگن، يۇق-يۇق، پردەلر اوزره رقصه توشە ياتگن قۇللىرى - برمماقلىرىنى بىر زوم كوزە تگنىنگىز بارمى؟ شونده خيالىنگىزدە: «يۇق، بولر فقط تورغون على محمد اوف نىنگ گينه اېمس، بلكه، اۋزبېك نىنگ يىگىرمنچى عصرگه كېلىپ حدّ اعلى سىده كمالگه يېتكىرلىگن ملي قۇللىرى!» - دېگن فكر كېچگن بۇلسە، عجب اېمس. ياكە قادر اېگم حسّاس غىچكچى اۋلمس رسول اوف نىنگ اۋزى بىر عمر كۇرالمەيدىگنى - قۇللىرگە كۇزى نىنگ هم كوچىنى بېرگىگە ايمان كېلتىرگن مى سىز؟..

«هە»، - دېهەپسىزمى؟ اونده سىز انساننى انسان قىلگن كۇنگلى و قۇلى اېكىنىنى هم ايچ-ايچدن حس اېتىب توريب سىز اېكن. اما بو عالي حقيقتنى بهاءالدين نقشبند بوندن قىرىب يېتى عصر ايلگرى و سىز بىلن بىزدن كۇره مىنگ چندان دىققراق انگلب يېتگنلىرگە هم امين بۇلە سىز.

...مزارلردە نېگە توغ اوزره كفى اچىق قۇل رمزى قۇيىلىشى نىنگ اصل سىبلىرىنى، راستى، حاضر هم علماً انىق بىلمەيمىن. بهاءالدين نقشبند اۋى-موزىبىي گىد، يعنى توشونتىرووچى-شرحلاوچىلىرى بونى اركان اسلام، يعنى دىنىمىز نىنگ بېش اساسى - بئەلرگە الله طرفىدن بجرىلىشى بويوريلگن بېش فرضگە اشاره صفتىدە تلقىن اېتەدىلر زيارتچىلرگە. بىلە سىز، بېش فرض نىنگ بىرىنچىسى - ايمان، ايكنىنچىسى - نماز، اوچىنچىسى - رۇزە، تۇرتىنچىسى - زكات و بېشىنچىسى - حج. نوابى دە انه شوندهى تلقىنگە امكان بېروچى بىر دىليل هم بار. «وقفیه» اثرىدە بويوك متفكر ايگى آرزوسىنى بىلدىرەدى. بىرى -

حج سفری، ایکی نچیسى - سلطان حسین میرزا «مدح ذاتی و تعریف صفاتیده... غراً قصیده لر و رنگین غزلر و مطبوع مثنوی لر و مصنوع انشالر، بلکه هر نوع نظم و نثر دین کتابلر تصنیف»^۱ قیلیش، یعنی باشقه برچه ایشلردن خلاص بۇلیب، جدی ایجادی فعالیت بیلن شغللنیش. انه شو بیرینچی آرزوسیگه بیتالمسه، اونینگ مسلمانلیگی گۇیا بیر برماغی یۇق پنجه دېک بۇلیب قالر اېمیش: «بو مذکور بۇلغن ایکی آرزودین بیرى مبارک سفردورکیم (حج کوزده توتیله ییتی. - س. آ.) اسلامیم شخصی بېش حسدن بیرى نینگ اؤکسوکلیگی جهتیدین ناقص بۇلمه غه ی و مسلمانلیغیم پنجه سی بیر برماق یۇقلیغیدین معلول قالمه غه ی»^۲.

هر حالده، مزارلرده توغ اوزره قۇل قۇبیلیشى نینگ اصل ماهیتینی کبله جک فنى انیقراق توشونتیرر، ان شاء الله. بیراق علیشېر نوایی اثرلریده گی قۇل بیلن باغلیق تورلی-تومن تصویرلر بیزگه اؤشه معین متنلر ماهیتیدن کبلیب چیقیب تلقین اېتیش حقوقینی بېره دی. اسکندر نینگ بیر قۇلینی تابوتدن چیقیریب مزارگه آلیب باریشلرینی وصیت قیلیشى آرقه لی بابا کلان شاعریمیز زمانه سی شاهلرینی انصافگه چارله ماچچی، اولرگه دنیا تخت و جاه و منصب تله شیب، آدم لرگه بېهوده جبر-ظلم اؤتکزیشگه اریزیمه یدیگن بی وفا و بی بقا نرسه اېکنینی، هېچ کیم، حتی، اسکندر ذوالقرنین دېک شاه جهان هم عالمگه اوستون بۇله ألمه گینی تآکیدله ماچچی.

اما بو - علیشېر نوایی اثرلریده گی قۇل بیلن باغلیق بیرگینه تلقین، خلاص. ملتیمیز نینگ تا رۇژ محشر فخر الفخری بۇلگوسی بو باى ادبی میراثده قۇل سل کم اېنگ اساسی تصویر منبعی اېدی، دېپلسه، حیران بۇلمنگ. حضرت

^۱ علیشېر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک، ۱۳ جلد. تاشکنت، ۱۹۶۶، ۱۷۴ بیت.

^۲ اؤشه اثر، ۱۷۳ بیت.

بهاء الدین نقشبند نینگ آنه لری یاتگن مزارچه ده گی توغلا اوزره قۇللا معناسی-کو نوایی اثرلریده گی تصویرلرگه وابسته لیکده تلقین ایتیلدی. لېکن نوایی ده گی رسمانه قۇل تصویرلری هم یا بی واسطه، یا بالواسطه نقشبندیه تعلیماتی بیلن چنبرچس باغلیق.

قۇل-کو او دنیاگه هېچ نرسه آلیب کېتالمه یدی. اما، بونینگ عکسی اۇله راق، بو دنیا اوچون کۇپ نرسه لر یره تیب قالدیریشی ممکن-کو! ممکن گینه اېمس، حتی، الله انسانگه انعام اېتگن بو بویوکدن بویوک معجزه عمر دوامیده متصل استفاده ایتیلیشی شرط اېمس می؟! قۇل-کو، اخیر، کیشی نینگ اۇزینی، باله-چقه سینی باقیش، وطن دېگن و تنده گی جان دېک، اوندن-ده عزیز مسکننی آباد اېته دیگن!

اخیر، فرهاد هم عیناً انه شو قۇلینی کۇنگلیگه ماس قیلیب رواجلنتیرگنی اوچون هم شیرین نی کۇریش بختیگه میسر بۇلدی-کو. آدمزادینینگ قۇلیدن کېلمه یدیگن ایشنی بجدی، معجزه کۇرستدی:

بۇلور اېردوک حصولی ایچره عاجز،

هنر اېرمس، قۇلونگ کۇرگوزدی معجز (۲۴۳).

بونی فرهادگه شیرین ایته یتتی. او عاشیغی نینگ «قدرتده قادر» لیگی

انه شو قۇلیدن اېکنینی قید ایته دی.

که: «ای عالم اېلیدین فرد و نادر،

کېلیب ذاتینگ باری قدرتده قادر.

هنرده زیر دستینگ بارچه عالم،

هنر یوق کیم، کمال و فضل ارا هم...» (۲۵۷).

نوایی اثرلریده بونده ی تلقینلر جوده کۇپ.

نقشبندیه بیر-بیریگه قرمه-قرشی توشونچه لرنی اؤته اوسته لیک بیلن موافقلاشتیرگن سلوک اپکنی آلدینراق هم ایتیلدی. بو طریقت انسانگه او دنیاگه هبچ نرسه آلیب کپتالمسلیکنی پسنده قیلش برابریده بو دنیاگه کؤپ نرسه بهرب کپتیشنی هم ترغیب اېته دی. بونینگ اوچون اېسه قؤل بیلن کؤنگیلنی بیر-بیریگه باغله دیدی. کؤنگلیده الله دېگن پاک انسانلر قؤل اېسه ثواب ایشلر قیله آله دی. «دل - به یار و دست - به کار!» شعاری آله قچان صاف تصوفی معنالی دایره سینی یاریب چیقیب، جوده کینگ مضمونلر کسب ایتیب بؤلگن. اوزبېکستانیمیز اوچون انه شو عقیده یاپه سیگه عمل قیله دیگن زمانلر کېلدی. مستقللیک فقط سؤز بیلن گینه مستحکم لیب کپته وېره دیگن نعمت اېمس. یورت رونقی، شهه سیز، قلبی پاک، قؤل قداق کیشیلر نینگ - مینگ-مینگلر و میلیون-میلیونلر نینگ یره تووچیلیک محنتلریگه قره ب توریددی. قؤلیمیزنی بو گون - کېچه گیدن، اېرته گه - بو گونگیدن چقانراق، فایده لیراق، اونوملی راق، عاقلانراق ایشله تیشگه اؤرگتمس اپکنمیز، بو گونیمیز کېچه گیدن، اېرته میز بو گونیمیزدن اولی راق بؤلشی مشکل. مستقل بیر دولت فقرلری صفتیده همه میز شونده ی خلاصه قیلمس و حرکتگه توشمس اپکنمیز، یورت فراوانلیگی و مملکت آبادانلیگی قؤلگه کیریشی قیین. انه شونده ی فکرگه کېلشیمیز، تېزراق حقیقی و جدل حرکتگه توششیمیز اوچون هم حضرت بهاء الدین نقشبند تعلیماتلری، غایه لری کېره ک بؤله دی. اونوتمه یلیک که، بابالریمیز روحلری همیشه بیز بیلن بیرگه...

شو سؤزلر بیتیله ییتی-یو، بی اختیار قؤلر دعا ایلینجیده فاتحه اوچون آچیله دی... اخیر، بیز - مسلمان بنده لر ایکی قؤلیمیزنی آچیب دعا قیله میز. الله دن عنایتلر تیله میز-ده، قؤلریمیزنی آهسته گینه یوزلریمیزگه تارته میز. در واقع، ینه قؤلر! کؤنگیل نینگ توب-توبیدن چیه دیگن و الله دن التجا قیلینگن

دعاگه هم قۇللىرىمىز اشتراك اېتىر اېكن. دىنانىنگ كۇنگىل تىلەگن كۇپ آرزو-
ھوسلىرىگە قۇللىرىمىزنىنگ شرافتى بىلن اېرىشىلەدى.

فخرالدىن على الصفى نىنگ وفاتلىرى چاغى يانلىرىدە بۇلگن مشايخلىرى
سۇزلىرىگە تىھىب يازىشىچە، پىرىمىز - خواجه بهاءالدىن نقشبند حضرتلىرى دار
الفندان دار البقاگە دلدن دعالر قىلىپ، قۇللىرىنى يوزلىرىگە سورگن كۇيى رحلت
قىلگن اېكنلر، «دلدن دعالر قىلىپ، باغىت آسايشتەلىك ايله دار الفندان دار
البقاگە رحلت اېتگنلر»^۱.

اهمىت

خاتمە اۋرنىدە

دىنيا شونچەلر رنگ-برنگ. حىيات نەقدر مركب. عالم نىنگ سرورى
بۇلمىش انسان اېسە ھېچ قچان تويىگە يېتىپ بۇلمىش بىر بويوك معجزە. آدم
بالەسى نىنگ ھەر بىرى - بىر جھان. اېندى انە شو انسانلر جماعەسىدن عبارت
جمعىتى نىنگ احوالىنى خىيالىنىگىزگە كېلتىرەۋېرىنگ.

اي-ھي، انسان، اونىنگ جمعىتدەگى اۋرنى بىلن باغلىق مسألەلر
يېچىمىنى كىملر اىزلمەدى، كىملر اللە يىرلقب بىر سخاوت اېتگنى - اولوغ عقل و
ذكاوتلىرى كوچىنى انە شو ابد الابد معمالرنى اۋرگىنىشگە بخشىدە اېتمەدى...

انسان قندەى يشەسىن؟ او نې مقصد بىلن يىرەلگن اۋزى؟ اۋزىگە فقط
بىر بارگىنە بېرىلگن عمرىنى نې يىنگلىغ اۋتكرسىن؟

اللە تعالى آدم اتادن تا محمد^(ص)گچە بۇلگن جمعى بىر يوز و يىگىرمە
تۇرت مىنگ يىغمىرىگە وحى يوبارىپ، انە شو سوالگە جواب ايتىپ توردى. دىن

^۱ قرەنگ: عثمان آ. روح پاكرلىگە احترامىمىز بېنھايە. - «تاشكېنت آقشامى»، ۱۹۹۳ يىل، ۸ جون.

بیلن بَقَمْتی ینه قنچه دن-قنچه تعلیماتلر، نظریه لر، یؤلر و یورقلر، قانونلر و نظاملر یرهلدی، یرهله بییتی، یره تیله جک.

تصوف اېسه جهانده گی انساننی برکماللیککه چارلاوچی اېنگ اعتبارلی تعلیمات. او تاریخاً خیلمه-خیل و مرکب ترقیات یؤلینی باسیب اؤتگن سېرقیره بیر معنوی اَقیم. یورتیمیز - توران زمینده تصوف نینگ تَوْقیز عصرلیک تاریخی بار. شونچه دوردن بویان او کیشیلرده معنویتنی شکلتتیریش، عالی بیر کامللیککه اینتیلیش نینگ یولی ینگلیغ موقع توتیب کپله دی. تصوف دین نینگ عیناً اؤزی اېمس، بلکه، اسلام نینگ یوکسک درجه گه کؤتیرلگن عملیات. انقراغی، او کیشیدن بی واسطه بجریشنی طلب قیله دیگن، کامللیککه اینتیلیش نینگ شریعتدن کپینگی یوقاری باسقیچی حسابلنله دیگن فلسفی نظریه. توران زمین خلقلری معنویتینی تصوف سیز تصور قیلیش ممکن اېمس. بو تعلیمات شاهلر سیاستیگه هم، خلق حیاتی، صنعتی، خصوصاً ادبیاتیگه هم کوچلی تأثیر اؤتکزیب کپلیدی.

هېچ بیر خلق معنویتینی اونینگ سؤز صنعتی سیز خیالگه کپلتیریپ بؤلمه یدی. بیزده هم شونده ی. اؤزبېک خلقی مینگ بیلیک تاریخی بار تورکی یازمه ادبیاتیگه اېگه بیر قوم. فخر قیلگولیک جهتی شونده که، دنیا ده بونده ی صاحب ادبیات خلقلر اونچه لر کؤپ اېمس. لېکن بوگون مستقللیک شرافتی بیلن اؤز ملی قدریتلریمیزنی قیته انکشاف اېته یاتگنیمیز محله بیر طبیعی سوال اؤرته گه توشه دی.

ملی معنویتیمیز تاریخیده ادبیات نینگ موقعی بلندراق میدی یاکه تصوف نینگ می؟

بیر قره شده، مسأله جوده قلتیس قیلیب قۇبیله یاتگن دېک توپوله دی. بیراق آته-آته اوچون اۇغیل هم - فرزند، قیز هم. شونگه اۇخشش ادبیات هم، تصوف هم - ملی معنویت فرزندلری. بیر فرقی شوکه، تصوف - تیل تنله مس، ابلت اجره تمس بیر عموم اسلامی فلسفی-روحي آقیم. ادبیات اېسه معین تیل اېگه لری و شو زبانی بیلگنلرگه مؤجللنگن اۇته ملی حادثه. فقط ترجمه طفیلی گینه او ایکنچى بیر ملی میدانگه کیریب باره دی. اما، نازک جهتی شونده که، اسلامی دور اۇزبیک ادبیاتی نینگ تا ییگیرمنچى عصر باشلریگچه بۇلگن ترقیاتینى سیره-سیره تصوفدن آیری تصور قیلیب بۇلمه دیدی. صوفیانه غایه لر ادبیات نینگ هم اۇزه گی اېدی. چونکه تصوف انسان نینگ اېنگ اېزگو مقصدلرگه اینتیلیب یششى فلسفه سی اېدی. هر قنده ی ادبیات کبی، اۇزبیک سۇز صنعتی هم کیشیلرنی یخشیلیککه اینتیلیب یششگه چارلر، یامانلیکلردن خالی بۇلش نینگ یۇللرنی کۇرستر، بونی گۇزهل، نفیس، طبیعی (اېستېتیک)، بدیعی یۇل بیلن بیان اېتر اېدی. تصوف عملده بۇلگن دورلر قلم اهلی اوچون بو فلسفه دن یوکسکراق منوعیت، اوندن اوستون مفکوره یۇق اېدی. چونکه تصوف بوتون عالم و عالمر دیالېکتیک حرکتینی عشق انگلمی ارقه لی توشونتیرر و بونده، خودی سۇز صنعتیده بۇلگنی کبی، اکثریت بدیعی افاده واسطه لری، خصوصاً، رمز یاتدن حدّ اعلی سیده فایده لئر اېدی. شو طریقه تصوف ترغیبی نینگ اۇزی ادبیاتگه ایلنه بارگن، مخصوص تصوف ادبیاتی پیدا بۇلگن اېدی. فارسی ده ثنایی، عطار، رومی، تورکیده یسوی، باقیرغانی و باشقه قنچه دن-قنچه صاحب قلملر، اولّا، صوفی اېدیلر. تصوفانه غایه لرنی خلققه یپتکزیش، اۇز معرفت لرنی باشقه لر بیلن به هم کۇریش ایلینجى اولر قۇلیگه قلم توتقزگن، اولرنی شاعرگه ایلنتیرگن اېدی.

خۇش، عىشېر نوایى-چى؟ اخىر، او رسماً عبدالرحمن جامى گە مرید توشگن بۇلسە ھەم، خانقاھدە ئۇتىرىپ، شىخلىك قىلمەگن، اطرافىگە مرید تۇپلمەگن، مەخسۇس رىياضت باسقىچلىرىنى ئۈتمەگن، خلوئگە كىرىپ، چلە ئۈتىرمەگن اېدى. بو حقدە معلوماتلر يۇق.

لېكىن شولرگە گىنە قرەب: «نوایى صوفى اېمس اېدى»، - دېيە المەمىز. اثرلرىدە بات-بات سلطان حسين ميرزانىنگ صورتدە، يعنى تشقى كۆرىنىشده گىنە شاه، سىرتدە، يعنى قلاباً اېسە درويش اېكىنىنى كۆز-كۆز قىلىپ تعريفلەگن بويوك شاعرنىنگ ظاهرىگە قرەب باطنىگە بەھا بېرەمىزمى؟ بو عدالتدن بۇلمەيدى.

نوایى بوتون حياتىنى ماھىتاً تصوف عقىدەلرىگە، خصوصاً، نقشبندىلىك طلبلرىگە ماس قىلىپ ئۇتكردى. ئۈز دورى و محیطى ایلغار كىشىلىرى كىبى، او ھەم بو طرىقتى تصوف نىنگ اېنگ مترقى اقىمى يىنگلىغ قبول قىلدى.

نقشبندىلرنىنگ ئۈزلرى ھەم بو طرىقتلرنى معرفت نىنگ اېنگ اساسى و عالی يۇلى دەپ بىلدىلر. ا. محمدخۇجەيوف ابوالمحسن باقىرنىنگ «مقامات» يگە تىھىب، بەھاءالدىن نقشبندىنىنگ بو بارەدە ایتگن: «جمیع کہ مسلمانلر نقشبندىھ طرىقتى تعليماتىگە عمل قىلىشلىرى كېرەك»، - دەگن سۆزلرنى كېلتىرەدى. اولر مسلمان عالمىدەگى موجود برچە طرىقتلر اىچىدە فقط نقشبندىھ گىنە حق يۇلگە يېتكلەيدى، دەپ حسابلەيدى. بو اقىم شونىنگ اوچون ھەم «أقرب الطرق»، يعنى «اېنگ يقىن يۇل» دېيىلگن كە، بو طرىقتگە عمل قىلگن سالك اوچون حقدە يېتىش نىنگ اېنگ قولەى اصوللردىن فايدهلنىش

^۱ قرەنگ: محمدخۇجەيوف ھ. ایدیولوژی نقشبندىزمە. دوشنبە، ۱۹۹۱، ص. ۱۸۲.

امکانیتی بار. چونکه او باشقه برچه طریقترلر نینگ جمع الجمعی («خانوادهی کل») - سینتپزی. طالب شریعت، طریقت و حقیقت باره سیده قندهی مسأله گه دوچ کپلسه، بو یپرده اونینگ بیچیمینی تاپه دی، چونکه بو جماعه هم ظاهر و هم باطنده پیغمبریمیز - حضرت محمد (ص) یؤلریده یوپه دی.

نقشبندیه سالکری نینگ شو سؤزلریدن هم کؤرینیپ تورییدی که، طریقترلر ارا ضمناً معین ایچکی رقابت بؤلگن. بو نازک کوره شده کؤپینچه نقشبندیه اوستوارلیک قیلگنیگه تاریخ گواهلیک بیره دی. میلادی ۱۵۶۲ ییلی هندوستان نینگ سرهند دېگن یېریده توغیلگن احمد بن عبدالاحد فاروق سرهندي نقشبندی آتھسیدن قادریه و چشتیه تعلیماتینی اؤرگنگن اېدی. حسین خوارزمی نینگ مریدی - یعقوب کشمیری اېسه اونگه کبر اوویه دن تعلیم بیره دی. آتھسی وفاتیدن کپین مکّه گه کبته یاتگنیده نقشبندی شیخ - خواجه بېرنگ باقی بالله حضوریگه باره دی. اونگه مرید توشیب، اؤزی هم نقشبندی نینگ اشدی ترغیباتچیسىگه ایلنه دی. مرشیدی وفاتیدن سؤنگ نقشبندیلر جماعه سینی باشقه ره دی. شو طریقّه عصری نینگ اېنگ ییریک نقشبندی شیخی بؤله دی.^۱

نقشبندیه نی اؤرگنیش بوگون بیزگه وطن توپغوسینی کمالگه یتکزیش اوچون هم کبره ک.

بو یوک محدث - امام بخاری یتیشیب چیققنی اوچون اسلام عالمیده بخارای شریف شهر صفتیده شهرت قازانگن اېدی. نوایی «فوائد الکبر» نینگ بې واسطه محمد علیه السلام تعریفلریگه بغیشلنگن نعت غزللریدن بیرینی:

بیلدی چو حدیثینگنی صحیح اېمدی نوایی،

^۱ بولر حقیقه قرهنگ: اوشه اثر، ۱۸۲-، ۱۹۲-۱۹۳، ۲۱۵-بیتلر.

مسکن چو تیلر بۇلسه نې بطحا، نې بخارا^۱.
 دېه توگته دی. بطحا - مکه ی یقینده گی بیر دره نینگ نامی. لېکن
 مجازاً او بې واسطه مکه نینگ اۇزینی هم انگله تیب کبله وېره دی. بیله سیزکه، امام
 بخاری توزگن حدیثلر مجموعه سی «صحیح بخاری» نامی بیلن مشهور.
 نوای نینگ لیریک قهرمانی: «حدیث نینگ صحیح، یعنی ایشانچلی اېکنینی
 بیلگنیدن کبېن نوای مکه گه باریب یوریشی شرط اېمس، بخارانی مسکن توتسه
 هم، بۇله وېره دی»، - دېه لطف قیله دی. شو طریقه بخارا مسلمان دنیا سیده
 بې واسطه مکه بیلن چاغیش تیر یله دیگن مقدس شهرلردن بیر یگه ایلنگن اېدی.
 بهاء الدین نقشبند طفیلی اېسه بخارانینگ شهر تیگه شهرت قۇشیلدی. ادبیاتده
 هم بو شهر شریف نینگ تله ی تعریفلری پیدا بۇلدی.
 بیر شعرده بخارانینگ اولیالر مکانی - «کان ولایت» اېکنی تیلگه
 آینه دی:

آن خاک چی خاک است، که شد کان ولایت،
 چندین گهر از معدن اکرام در آن جاست^۲.
 ایتیلماقچی که: «بو قنده بین توپراق که، اولیالر گه کان بۇلییدی، او
 بېرده گی کرم معدنیدن قنچه دن - قنچه گوهر چیقیدی».
 چیندن هم، بخارانینگ دېرلی هر بیر قدیم مزاریده بیر بویوک اولیا
 یاتیددی. قیزیل تېپه (بو تومن حاضر نوای ولایتی حدودیده) طرفده کان سلوک
 دېگن قیشلاق هم بار که، بو طریقتلر مکانی دېگن معنای بیلدیره دی.

^۱ علیشبر نوای. مکمل اثرلر تۇلمی. بیگیمه جلدلیک، ۵-جلد. تاشکنت، ۱۹۹۰، ۱۱-بیت.

^۲ محمد حسین نینگ «سلسله های تصوف» کتابیده کبلیتیریلگن بو سطرلر قوییده گی منبعدن آیلندی:
 محمدخۇجه یوف. ا. ایدیولوژی نقشبندیزمه. دوشنبه، ۱۹۹۱. ص. ۶۳.

بخارا عیناً انه شو مقدسلیگی جهتیدن بطحا و یثرب، یعنی مکّه و مدینه دن کپینگی شهر حسابلنه دی:

سگّه که در یثرب و بطحا زدند،

نوبتِ آخر به بخارا زدند.

از خطِ آن سگّه نشد بهره مند،

جز دلِ بی نقشِ شهی نقشبند^۱.

ایتیلماقچی که: «اول یثرب بیلن بطحاگه الهی مهر باسیلدی، کپین او بخاراگه اوریلدی. لپکن بو مهران نقشبندلر شاهی (بهاءالدین نقشبند) نقش سیز دلیدن باشقه هیچ کیم بهره مند بولمه دی.»

نقشبندیه وکیللری باره-باره پیرلری - خواجه بهاءالدین دخمه سینی بی واسطه مسلمانلر نینگ اپنگ مقدس سجده گاهی - مکّه ی مکرّمه ده گی کعبه الله نینگ اوزی بیلن تپنگلشتیردی:

ای آنکه ترا روی به راه دین است،

در جستن کعبه ات هزار آیین است،

فیضی، که ز حجره ی حرم میطلبی،

در صومعه ی خواجه بهاءالدین است^۲.

ایتیلماقچی که: «ای دین یولیگه یوز توتگن انسان، سبن مینگ خیل یول بیلن کعبه نی ایزله یسن. سبن حرّمه گی حجره (کعبه الله) فیضیگه بیتماقچی بولسنگ، اونی خواجه بهاءالدین زیارتگاهیدن تاپه سن.»

^۱ اؤشه اثر، اؤشه بیت.

^۲ اؤشه اثر، ۱۸۵ - بیت.

بو یوک عالم - اسمعیل بخاری و اولوغ عارف - بهاءالدین نقشبند طفیلی یورتیمیز نینگ آبروی اسلام عالمیده شو قدر یوکسک درجه ده که، مکّه و مدینه طرفلریده فقط بو گونگی توشونچه میزده گی بخارالیکلر اېمس، عموماً، توران زمیندن بارگنلر نینگ برینی «بخاریلر» دېشده دی، وطنیمیز وکیلر یگه چپکسیز حرمت-احترام کورستیشه دی. بو گون بیز اوچون بونینگ سبیلرینی بیلش نینگ اؤزی کملیک قیله دی. بیز شو حرمت-عزتگه لایق معنویتگه ابریشیشیمیز کهره ک. بو معنویت نینگ اصل منبعی - آته-بابالری میزدن قالگن بای اؤتمیش میراثیمیز.

نقشبندیه - انه شونده ی معنوی ثروتلری میزدن. غایه لری نوایی اثرلری مغزی-مغزیگه سینگی اوچون هم بو طریقت نینگ ملی معنویتیمیزده گی اهمیتی ینه ده آشه دی.

شونده ی قیلیب، بیر شاعر ایجادی نینگ صوفیانه ادبیات می یا یوق می اېکنلیگینی مؤلف نینگ بی واسطه طریقتگه کیرگن-کیرمه گنی بېلگیلمه یدی^۱. نوایی شاعر صفتیده هم، شخص صفتیده هم زمانه سی نینگ اېنگ ایلغار معنوی تعلیماتیدن بی بهره قالیشی ممکن اېمس اېدی. نه این که ایجادی، او، حتی، یشش طرزی، دنیاگه مناسبینی هم نقشبندیانه اساسلرگه ماسله گن اېدی.

بو یپرده بیرگینه مثال کبلیتیره من. «وقفیه» ده نوایی عمر اؤتکریشینی قنده ی اساسگه قورگنی حقیده به تمام رمز لر - تصوفی اصطلاحلر بیلن بیان قیله دی: «ینه اول اېردی کیم، اول حضرت نینگ (یعنی سلطان حسین میرزانینگ. - س. آ.) قوللوغین ارتکاب قیلورده هېچ نوع اؤز غرض و مصلحتیم

^۱ بو حقه قرهنگ: عبدالحسین زرین کوب. جستجو در تصوف ایران. دوشنبه، ۱۹۹۲. ص، ۲۰۱.

متصور ابرمس ابردی، بلکه، خاص تېنگریلیک اوجون، دغى مسلمانلر مسلحتى اوجون ابردى. بو جهتدین خرید حاكى عادلى حکمى بيله راستلیق سیاستگاهیده غرض اؤغریسینی فنا داروغه آسیب، انصاف دار القصاصیده حرص قراقچیسى بؤینین قنات قیلچی بيله اوروب، وجود شهزیده مدعا قصرینی ریاضت یامغوری بيله ییقیب، نفسانیت باغیده آرزو نهالین انتقاع ایللیگی بيله قؤنگریب، عمل مزرعیده توقع خرمنین فقر اؤتى بیلن کویدوروب، اول خرمن کوللرین فنا بیللیگه ساووردیم^۱.

«غرض»، «فنا»، «انصاف»، «حرص»، «وجود»، «ریاضت»، «نفسانیت»، «انتقاع»، «توقع»، «فقر» کبی اصطلاحلردن معلوم که، نوایی بوتون مال و ملکلیگه عیناً صوفیانه مناسبتده بؤلگن.

اؤز شخصی حیاتینى تصوف طلبلیگه ماسله گن عالی ذات نینگ اثرلریده هم اؤزی عزیز بیلگن غایه لرنی ترغیب قیلمسلیگی ممکن ابرمس ابدی. عموماً، تصوف بیلن اؤزبیک ادبیاتی نینگ اؤز ارا مناسبتی - علیحده و جلد-جلد کتابلرگه موضوع. هر بیر دور سؤز صنعتی، هر بیر شاعر، حتی، هر بیر معین اثر تصوفگه مناسبتده اؤزیگه خالصلیککه اېگه. ادبیاتیمیزنی خودی انه شو تصوفگه مناسبتیگه کؤره هم دورلشتیریش، تصنیف قیلیش، تیزیملشتیریش ممکن.

انشاءالله، بو ایشلرنینگ هم گلی کپلر...

خوش، علیشبر نوایی ایجادى ادبیاتیمیزنینگ چؤقیسی حسابلنسه، اونینگ اثرلریده تصوف و ادبیات مناسبتلری قى درجه ده تۇقنه شهدى -

^۱ علیشبر نوایی. اثرلر. اؤن بېش جلدلیک، ۱۳-جلد. تاشکېنت، ۱۹۶۶، ۱۶۶-۱۶۷-بېتلر.

اويغونلشەدى؟ سۆز صنعتى تصوف نقطەى نظرىدن تصنيف قىلىنگودېك بۇلسە، نوایى قندەى شاعرلر سیره سىگە كىردى؟
بو ھم جودە تديق طلب مسألە.

حاضر اېنگ عمومي طرزە بىرگىنە خلاصەنى ايتىش ضرور: ايرىم شاعرلر يىمىز، مثلاً، احمد يسوي، سليمان باقرغاني اوچون تصوف - مقصد، ادبيات اېسە - واسطە اېدى. بعضى صاحب قلملر، مثلاً، عليشېر نوایى، ظھيرالدين بابر اوچون ادبيات - مقصد، تصوف اېسە - واسطە اېدى. باشقە ايتگندە، يسوي و باقرغاني آدملىرى تصوف ارقەلى تربيەلەماقچى، بونىنگ اوچون اولر ادبياتگە سوينگن. نوایى و بابر كيشىلىرى ادبيات ارقەلى اېزگوليك سىرى بيتكلەماقچى، بونىنگ اوچون اولر تصوفگە سوينگن. تصوف نىنگ نوایى بىلن بابر داخل بۇلگن طريقتى اېسە نقشبندىە اېدى.

سوال سوال كېلتىرىپ چىقرە وېرەدى...

خۇش، بىزە شاعرلر يىمىز حقيده يازىلگن كتابلر، كۆپ مى يا اوليالر يىمىز تۇغرىسىدە بيتىلگن اثرلر مى؟

بەھالدين نقشبند تولدى نىنگ ۶۷۵ يىللىگى مناسبتى بىلن ايگى دىني عالمىمىز - عبدالعزيز منصور بىلن شمس الدين خان ضياءالدين خان اۇغلى باباخان اوف بىرگىنە اۈزبېكستان فنلر اكادىمىسى ابورىحان بېرونى نامىدەگى شرقشناسلىك انستىتوتى قۇلبازمەلر خزىنەسىدەگى نقشبندىەگە علاقەدار كتابلردن ۱۹۵ تەسىنى كۆرىپ چىقىپ، فھرست توزدى^۱. باشقە خزىنەلردە، خلق نىنگ قۇلىدە يەنە قنچەدن - قنچە منبع بار.

^۱ قرەنگ: نقشبندىە طريقتىگە عايد قۇلبازمەلر فھرستى. تاشكېنت، ۱۹۹۳.

توران زمینده گی دیرلی هر بیر اېسکی مزارده بیر بویوک اولیا یاتیددی. اولر نینگ هر بیر قی بیر مشهور طریقت نینگ وکیل، بی واسطه یا بالواسطه قیسی دیر پیر کامل نینگ مریدی. اولوس نینگ اولیالری میزگه حرمت- احترامینی هیچ بیر سیاست بوتونله ی سیندیره آلمه دی. اېندیگی وظیفه اېسه انه شو قبرلرده عیناً کیم دفن اېتیلگنینی علماً انیقلاشدن عبارت^۱. بو تصوفنی کېنگ مقیاسده اؤرگنیش اوچون کۆپ مسأله لرگه کلیت بۆله دی هم.

شونده ی قیلیب، نوایی ایجادیده تصوف بیلن ادبیات عالی درجده اؤز ارا اوغونلاشدی. بو اوغونلیک نینگ اساسینی اېسه نقشبندیه تشکیل اېته دی. نوایی زمانه سی نینگ اېنگ پیشقدم ضیالیسی صفتیده دور اوچون رسم بۆلگن طریقتنی قبول قیلدی و اؤز ایجادی بیلن اونینگ ینده عامه لشیبگه، تېره نلشیبگه، تاثیرچن بیر مفکوره گه ایلنه باریشیگه حصه قۇشدی.

دېمک، ادبیات تاریخینی اؤرگنیش بوگون قنچه لر مهم بۇلسه، تصوف تاریخینی یاریتیش هم شونچه لر اهمیتلی. ادبیات بیلن تصوف نینگ اؤز ارا وابسته لیگینی تدقیق اېتیش اېسه معنوی میراثیمیز نینگ انه شو اېگی جبهه سینی یاریتیش اوچون جوده ضرور. تصوفنی فلسفه شناسلردن کۆره ادبیات شناسلر فعال راق اؤرگنه یاتگنی هم بی چیز اېمس. تصوف تدقیقی اهل ادب نینگ شخصی فضیلتلرینی هم یاریتیش امکانشی بېره دی.

نوایی شخصاً هم نقشبندی پیرلر بیلن تیغیز مناسبتده اېدی. اونینگ عیناً انه شو طریقت پیشوالری بیلن بی واسطه علاقهری مخصوص اؤرگنیشگه

^۱ بو بارده سمرقنده اؤزبېکستان فنلر اکادیمیسی نینگ مخبر اعضاسی باتیرخان ولی خۇجه یوف، بخارده شاعر و عالم صدرالدین سلیم بخاری رهبرلیگیده آلیب باريله یاتگن ایزگو ایشلرنی ممنونیت بیلن قید اېتیش کېره ک.

عرض گویلیک مسأله. نقشبندیه نینگ نوایی زمانه سیده گی ایکی بویوک پیری - سمرقندده خواجه احرار ولی و هراتده عبدالرحمن جامی نی اولوغ اؤزبیک شاعری معنویت نینگ چینه کم یلاوبردارلری دېب بیلر، اولرگه نسبتاً شونگه لایق مریدلیک آداینی سقلر، اثرلریده اولرنی شو نقطه ی نظر دن بهالب تعریفلر اېدی. یاکه نقشبندیه و یسویه سلسله سیده گی اېنگ مهم حلقه بؤلیمیش یوسف همدانی دفن اېتیلگن مروده گی مزارده مخصوص عمارت سالدیرگنی، عبدالرحمن جامی گه مقبره قوردیرگنی^۲ هم - شو حرمت نینگ بیر کؤرینیشی.

تصوفگه، یلیپى آلگنده، ضررلی تعلیمات دېگن تمغه باسیلگنی اوچون هم حاضر کؤپچیلیگیمیز نینگ بو آقیم حقیده گی قره شلر و تصورلریمیز اؤته چله، بیر تمانلمه و یا خطا. شونینگ اوچون بعضیلر نوایی ایجادینی تصوفگه باغله ی وېریشدن هم چؤچیدلر. چونکه بونده یلر نزدیکه تصوف بیر تار و بیقیق تعلیمات، ادبیات اېسه بغایت کېنگ بیر عالم. اصلیده هم شونده یگه اؤخشه دیدی. لېکن بو جوده یوزه کی قره ش. ماهیتاً، تصوف هم، ادبیات هم انسان مسأله سینى اؤرته گه قؤیه دیدی. انسان و عالم معماسینى کؤتره دیدی. بو اېسه انسان و الله موضوعیدن یېچیم ایزلشگه اونده دیدی. انسان و جمعیت ماجراسینى اؤرته گه ساله دیدی. آخر عاقبت او: «آدم باله سی نیمه اوچون دنیاگه کېلگن و عمرنى قنده ی اؤتکزیشى لازم؟» - دېگن عمومی سوالگه جواب ایزلشگه کیریشیب کېته دیدی.

شونینگ اوچون هم تصوفده گی کامل انسان غایه سی اسلام دورى ادبیاتی نینگ هم اساسی مقصدیگه ایلندی - قالدی. ادبیات اوچون باشقه بیر معنوی - اخلاقی میزان ایزلب اؤتیریشگه حاجت یوق اېدی. چونکه تصوف اؤز

^۱ قرهنگ: غیاث الدین بن حمادالدین خواندمیر. مکارم الاخلاق. تاشکېنت، ۱۹۶۷. ۶۷ - بیت.

^۲ قرهنگ: اؤشه اثر، ۶۶ - بیت.

غایه لرینی تورلی-تومن رمز-اصطلاح لرگه اؤره ب افادلش آرقلی ادبیاتگه یقینلشه بارگن ابدی.

تصوفده اللهگه اینتیلیش «عشق» دبیلدی. عشق اېسه ادبیات نینگ ازلی موضوعی ابدی. لېکن اېندی سؤز صنعتیده عشق توشونچه سی نینگ ماهیتی اؤزگرددی، کېنگه ییب کېتدی، او یشش نینگ معنا و مضمونی ینگلیغ تلقین اېتیلهدیگن بؤلدی، نه این که انسان، حتی، بوتون بارلیق نینگ موجودلیک اساسی طرزیده قلمگه آلیندی.

احوال شو درجه گه باریب یتدی که، ادبیات باره-باره تصوف سیز یشه ی آلمه دیدیگن بؤلیب قالدی. چونکه تصوف کامل انسان قنده ی بؤلیشی کېره کلیگینی تاکیدلېگینه قالمسدن، انه شو عالی بشری مقامگه اېریشیش نینگ، تینیم سیز یامانلیکلردن قوتوله باریش نینگ انیق و معین یؤلرینی هم کؤرستیب بېرگن، بونی عملده اثباتله گن و کیلرینی کمالگه یتکیزگن ابدی. البته، ادبیات هم انساننی هر تامانلمه پاک، گؤزهل اخلاقی کؤریشنی آرزو قیلهدی. حیات نینگ اؤزیده صاحب قلملر انه شونده ی توریش-تورموشی، خط-حرکتلری، بوتون اعمالی بیلن کامل انسان نمونه سی بؤلیمیش ذاتلرنی اوچرته تیب تورسه، ینه قنده ی قیلیب بو تعلیماتنی اؤزیگه نظری-معنوی اساس قیلیب آلمه سین!

تصوف و خصوصاً، تصوفی ادبیات اؤتمیشده هم خلقنی حق یؤلغه پیتکلب کپلگن، حاضر و بوندن کپین هم اولر ملت نینگ بویوک تدریسی- تعلیمی، یعنی پیداگوژیگ دستورلری حسابلنهدی.^۱

ینه بیر نرسه نی اونوتمسلیک کپرهک. تصوف، اساساً، شو یؤلگه کیرگن کیشیلر-سالکلردن اؤته معین قانون-قاعده لرگه، عملاً مجبوری شرط-شرایط لرگه بؤیسونیشنی طلب اېته دیگن بیر تعلیمات. لېکن نوایی نینگ هېچ بیر بدیعی اثری، حتی که، حاضرلر اېنگ تصوفی اثر دېب کپلینه یاتگن «لسان الطیر» ده هم بې واسطه تصوف نینگ خانقاهانه جهتلری ترغیب اېتلمه یدى. بدیعی ادبیاتده گی ترغیب تصوفنی، اؤز-اؤزیدن، کېنگ میدانگه آلیب چیقهدى. سؤز صنعتیده تصوف غایه لری عامه نینگ حیاتی دستوری ینگلیغ قلمگه آلینهدى. بو اېسه فقط مخصوص طریقتگه کیرگن خاص کیشیلر اوچون گینه اېمس، برچه کتابخوانلر اوچون حیاتی اخلاقی-معنوی مېزانگه ایلنهدى. شو سبب ادبیاتده گی تصوفی تلقین فقط خانقاه آدابی اېمس، بلکه، حیات نینگ کېنگ قتلملریده، کونده لیک تورموشده عمل قیلینه دیگن یؤل بؤلّه بارهدى.

قیسقه سی، تصوف معرفی علم اېدى. لېکن تصوفی بدیعی ادبیاتنی علم دېب توشونمسلیک کپرهک. تصوف هم ادبیاتگه بویوک ترغیبی قورال ینگلیغ قرر اېدى. کؤپ پیرلر نینگ بدیعی ایجاد بیلن مشغول بؤلگنی شوندن. گرچه تصوف هم، فلسفه بؤلگنی اوچون، حیات نینگ برچه جهه لریگه کیریپ بارسه-ده، ادبیات درجه سیده عامه ووی دایره گه اېگه اېمس اېدى. تصوف

^۱ بو حقه قرهنگ: بخاری، س. س. سبحانی ای. طریقت دردانه لری (سؤزباشی اؤرنیده).-دردانه. میر کلال و شاه نقشبند مقاماتلری. تاشکېنت، ۱۹۹۳، ۵-بېت.

هم، ادبیات هم اؤز مستقل دایره سیگه اېگه. اولر، البته، اؤز ارا کپسیشه دی. لېکن، بری بیر، تصوف دایره سیگه ادبیات تۆله کیرمه گنی سینگری، ادبیات میدانیکه هم تصوفنی تۆلیغیچه سیغدیریب بۆلمه یدی. بو ایکیسی اؤز ایلنه سی نینگ شو قدر کېنگ میدانیده اؤز ارا کپسیشه دی که، حتی: «ادبیاتگه تصوف نینگ تأثیری بار اېدی»، - دېسک هم، بو تعریفی افاده کملیک قیلگودېک. چونکه تصوف بیلن ادبیات شو درجه ده اؤز ارا جیپسلسیب کبتگن اېدی که، «تأثیر» دېگن اصطلاح واقعلیکنی تۆله عکس اېتتیرالمه ی هم قالدی. شونگه هم قره مه ی، اؤز امکائیتلری بیلن سؤز صنعتی تصوف چېگره لریدن جوده اوزاقلرگه چیقهدیگن کۆپ معنی قتلملریگه، حیاتی عکس اېتتیریش، انسان ایچکی عالمی نینگ تورلی-تورلی و نازک-نازک جهتلرینی یاریتیش امکائیتلریگه اېگه.

اگر ممتاز شاعرلریمیز ایجادی تصوفی درجه سیگه قره ب تصنیف اېتیلهدیگن بۆلسه، بیر و مرید، استاذ و شاگرد بۆلگن، بیر زمانده اؤزیگه خاص مسابقه داشلر ینگلیغ قلم تېره تگن ایکی بویوک ذات - عبدالرحمن جامی بیلن علیشېر نوایی، احتمال که، بیر یا خود بیر-بیریگه جوده یقین گروهگه کیریتیلیشی کبره ک. ا. محمدخۆجه یوف اېسه جامی نی صوفی شاعرلیگیگه هېچ کیم بیران - بیر شېهه قیلمه یدیگن حکیم سنایی، فریدالدین عطار، جلال الدین رومی لر بیلن بیر صفده - «پنتبیزمنی ترغیب قیلگن صوفی متفکرلر»^۱ قطاریده سنه یدی.

خۆش، نوایی ایجادی بو جهتدن جامی دن کېسکین فرق قیلهدی می؟

^۱ محمدخۆجه یوف ا. ا. ایدالوژییه نقشبندیزمه. دوشنبه، ۱۹۹۱. ص. ۱۱۴.

يۇق. كوزە تيشلردن ھەم كۆرىنىپ تورىدى كە، نوایی ھەم صوفى شاعر. فقط جامى دە - صوفىلىك، نوایی دە - شاعرلىك اوستونراق بۇلىشى ممكن. كېين اولوغ اۈزبېك قلمكشى صوفىانە غايەلرنى ھېچ قچان يىلنگاچ حالده عكس اېتتىرمەگن، او، اولاً، صوفىانە ادبيات يره تگن.

ينە بىر نرسە آيدىنلشدى كە، نقشبندىلىك - نوایی نىنگ عموم ايجادىگە دخل قىلگن طريقت. شونىنگ اوچون: «اونىنگ فارسچە قسىدەلر يده نقشبندىلىك روحى چوقور ايز قالدىرگن»^۱، - دېش بىر تمانلمەلىك بۇلسە كېرەك.

نوایی دە نقشبندىلىك ايزلرنى قىدىرىش ادبياتىمىز تارىخى نىنگ كېينگى دورلرنى اۈرگىش اوچون ھەم اسقاتەدى. ايتىش ممكن كە، اۈزبېك ادبياتى نوایی دن كېين نقشبندىەسىز يشەى االمس اېدى حساب. نقشبندىە ادبياتگە ظھىرالدين محمد بابەر، بابارحيم مشرب كىي صاحب سخنلرنى ھەم بېردى.

قۇلىنگىزدەگى كىتابدە اساساً نوایی ايجادى نىنگ نقشبندىە بىلن بى واسطە و بۇرتىب كۆرىنىپ تورگن جھەتلرى حقىدە بىر چىمدىم ملاحظە يوريتىلدى. حال بو كە، شاعر مىراثى نىنگ نقشبندىە بىلن بالواسطە وابسطەلىگى و كوچلى باطنى باغلىقلىگى ھەم بار.

بالواسطە علاقه مندلىك دېگندە، كىمدە، نوایی اثر دىدەگى بەھاءالدين دن باشقە نقشبندىلەر، مثلاً، خواجه محمد پارسا، خواجه احرار ولي، عبدالرحمن جامى و شو كىبىلرگە مناسبلر كىردى. بىرگىنە مثال كېلتىرسە بۇلر.

^۱ اۈزبېك ادبياتى تارىخى. بېش جلدلىك. ۲-جلد. تاشكېنت، ۱۹۷۷، ۱۹۵-بېت.

نوایى نینگ اۆز دوریده گى تېمورى حکمدارلر ارا اۆز ارا قىرىپچاق مناسبتلر، خصوصاً، آته-اؤغىل اؤرته سیده گى تخت تلىشىشلىر آلدىنى آلىش اوچون كۆپ اؤرىنلرده عیناً انه شو تصوف تارىخیدن، شىخلىر و اینىقسه، نقشبندى پىرلر نمونه لى حیاتلرىدن مثاللر كېلتىرىشى بى چىز اېمس.

«حیرت الابرار» داستانى نینگ ییگىرمنچى مقالاتى سلطان حسین میرزانینگ كته اؤغلى - سلطان بدیع الزمان بهادرگه نصیحت طرزیده بیتلىگن. تارىخدن بىله میزكه، سلطان حسین بیلن بدیع الزمان اؤرته سیده گى مناسبتلر جوده كېسكىن اېدى. بدیع الزمان نینگ سوپوكلى اؤغلى، بى گناه ییگىتچه - مومن میرزانینگ اۆز باباسى - سلطان حسین نینگ غفلتده چىككنى امضاسى بیلن قتل اېتىلىشى بدیع الزمان نى سلطان حسین نینگ اشدى دشمنیگه ایلتىردى.

نوایى انه اؤشه بدیع الزمان گه نصیحتیدن كېن بىر عجبى حكاية كېلتىره دى. او بهاءالدىن نقشبندى نینگ خلیفه لرى خواجه محمد پارسا بیلن بو كىشى نینگ فرزندلرى - خواجه ابو نصر اؤرته سیده گى آته-اؤغىل عزت-اکرامى حقیقه.

شىخ خواجه محمد پارسا اؤغىللىرى بیلن حج گه باره دىلر. مكّه مى مكرّمه ده طمانت خلايق دعانى عیناً انه شو بخارادن بارگن نقشبندى اولیادن التماس قىله دى. لېكن محمد پارسا مكّه ده دعا قىلىش دېك اؤته شرفلى ایشنى اؤغىللىرىگه يوكله دىلر. همه حیران: خوش، نېگه، اخىر؟

چونكه، دىدیلر اولوغ پىر، مېن حج گه رهبرسىز - اۆزىم يۇل اىزلب، مشقتلر بیلن يۇل تاپىب، اده شىب-نېتىب يېتىب كېلدىم. مېنده سفر ماينىده اده شىش خواطرى بار اېدى. مقصد حقیقه يېتىش بۇلسه هم، خىالىم نینگ بىر

چېگهسى داىما يۇل ايزلش تشویشی بیلن بند ابدی. اۇغلیم اېسه حجگه پیری، یعنی مېن بیلن کېلدى. اونینگ يۇل خوف و خطریدن مطلقا خواترى يۇق اېدى. شونینگ اوچون او اۇزینی تماماً حقه گم قیلدى، یعنی او سفر جریانیده هم روحینی حقه یتکریش بیلن مشغول بۇله وېردى. شونینگ اوچون اونینگ دعاسی کۇپراق اجابت بۇلسه کېرهک، دېب اۇيله یمن. مېنینگ مشقتلریم، مېنینگ اۇغلیمنى پرورش قیلیشیم طفیلی کۇپراق کمال کسب اېتدی، دېیدی آته:

بۇلدى مېنینگ ایشیم انگه پرورش،
پرورشیمدین انگه ایش قیلماق ایش.
یۇل ایتری مېنى هراسان قیلیب،
یۇلنى هراسیم انگه آسان قیلیب.
مېنده خواتردین اۇلوب یوز فتور،
انده سلوک ایچره شهود حضور^۱.

آته- کو دعا قیلیشینی اۇغلیگه تاپشیردی. خۇش، اۇغیل نیمه قیلدى، دېرسیز؟ البتّه، امر پدر - واجب. اۇغیل بیغلهی-بیغلهی دعا اوچون قۇل آچدی، شونده خلاق - حاجیلر نامیدن اولوغ-اولوغ مناجاتلر قیلدى. دعا سۇزلری توگه گچ، آته بیغی اره لاش: «الهی آمین!...» دېدی. انه شونده اۇغیل هم آته تربیه سینی آگنلیگینی، شوندهی اولوغ آته گه لایق فرزند اېکنینی اېل آلدیده نمایان اېتدی. اۇغیل سۇنگی بار ینه دعاگه قۇل آچیب: «اگر مېن دعا قیلیش نینگ عهدەسیدن چیه آلمه گن بۇلسم، جیلّه قالسه، آته جانیم نینگ آمینلرینی اجابت قیلیب، انابتگه آلرسن، ای پروردگار!»- دېدی:

^۱ علیشېر نوایی. خمسە. تاشکېنت، ۱۹۵۸، ۲۵۲-بېت.

سۇنغى دعا بو اېدى كىم: «يا اله -
دېرمېن اوياتدېن سنگه ايلب پناه:
بيلمس اېسم مېن تيلك آيينىنى،
ايله مه ضايغ اينىنگ آميينى^۱».

شو حكايه بهانه شاعر اېندى بې واسطه حسين ميرزا اۇغىللىرىگه
نصيحت قىلىشگه اۋتەدى:

يارب، اول آمين و دعا حرمتى،
يا او اۇغول بىرله اتا حرمتى.
كىم بو اتا بىرله اۇغولنى مدام،
دولت و دين تاختيده توت مستدام.
اۋزگه اۇغوللارنى هم اېت محترم،
انگه اۇغول، مونگه اينىلارنى هم^۲.

نوایی بدیع الزمانی، سلطان حسین نینگ باشقه اۇغىللىرىنى اۋتەلرینی
انه اۋشه اوليانىنگ اۇغلى كى حرمتلشگه چقىرهدى، اوكلرنى اېسه اكلەرى -
بدیع الزمانى اۋتە اۋرنیده كۈرىشگه دعوت اېتەدى. نوایی تېمورىلر سلطنتیده
عیناً انه شو تخت تلىشىب، اۋغىل، اكلە-اوكلە مناسبتلىرى فجع بىر حالگه
كېلىپ قالگىنىنى، دېمككە، خلق، ملت، مملكت هلاكت ياقهسىگه
يقىنلشەياتگىنىنى حس قىلمسلىگى، سېزمسلىگى، اۋلدىدن كۈرمسلىگى قىين
اېدى. بو درد نوایینى همەدن كۈره كۈپراق اضطرابگه سالار اېدى. شوندهى
دردلرېگه هم نوایی نقشبنديه دن ملهم ايزلهگىنى عيان بۋلىب تورىدى.

^۱ اۋشه اثر، اۋشه بېت.

^۲ اۋشه اثر، اۋشه بېت.

دېمک، نقشبندیه نوایی اثرلریده گی تېموریلرگه نصیحتلر اوچون هم اساسی مېزانی دستور اېدی.

نقشبندیه و نوایی ایجادى نینگ باطنی باغلیقلىگىنى یاریتیش نینگ اۇزى - ادبیاتشناسلیک اوچون جدی وظیفه. علمی دعوا - تېزبس صفتیده بو بېرده بیر ملاحظه نى ایتیب اۇتیش ممکن. «فرهاد و شیرین» ده نقشبندیه نینگ آچیق-آشکار ترغیبیگه دوچ کېلمه یمیز. بیراق، بوتون ماهیتی بیلن داستان تصوف نینگ انه شو ایلغار طریقتی عقیده لرینی ایلگری سوره دی. باشقچه ایتگنده، ضمناً فرهاد - عیناً نقشبندی بیر سالک تمثالی. اونینگ علم و هنر اۇرگنیشگه مناسبتی هم، «دست - به کار» لیکنی عیناً «دل - به یار» لیک نینگ بیر واسطه سیگه ایلنتیرگنی هم، «هوش در دم» لیگی و «نظر بر قدم» لیگی هم، بوتون احوالی روحیه سیدن هر لحظه (هوشیدن آیریلگن دملری بوندن مستنی، بونینگ تحلیلی هوشیگه کېلگنیدن کبین دوام اېته دی) اۇز خط-حرکتلریدن واقفلیگی هم شونده ی دپیشگه اساس بېره دی. خودی شو جهتلی بیلن او «لیلی و مجنون» داستانیده گی مجنوندن کبسکین فرق قیله دی. بو ایکی، اصلیده، روحاً یقین داستان شو نقطه ی نظرلر بیلن قیاسلنسه، شاعر ایجادى نینگ کؤپ نازک خصوصیتلری یوز آچه باره دی. شونده نوایی نېگه «خمس» نینگ ایکینجی داستانی نامیده عاشق - فرهادنی آلدین، معشوقه - شیرین نی کبین، اوچینچی داستانده اېسه، عکسینچه، معشوقه - لیلی نی آلدین و عاشق - مجنون نی کبین تیلگه آلگنی هم بیر آز آیدینلشگن دېک بۆله دی.

شو بېرده بیر نرسه گه انیقلیک کیریتیب اۇتیش کېره ک. جنید بغدادی صوفیلیک نینگ «صحو» یۆلینی، بایزید بسطامی اېسه بونگه تماماً تېسکری بۆلگن «سکر» یۆلینی اساسله گن.

پروفیسور نجم الدین کامل اوف بو ایکی اوز ارا ضد یۇلنى شوندهی توشونتیره دیلر: «صحو»، یعنی جنید بغدادی یۇلى «سكر» (بېخودلیک، مستلیک) یۇلیگه - بایزید بسطامی نینگ رکنیگه قره مه - قرشى ابدى. بایزید بۇیىچە، الهی معرفتنى صوفى فقط فانی لیک حالتیده، یعنی بوتکول اۇزلیگینی یۇقاتیب ادراک اېته آله دى. بایزید الهنى انگلش و تنیش عقل بیلن، هوشیارلیک بیلن بۇلمه یدى، دېب اوقتیره دى. جنید بغدادی اېسه، بونگه اعتراض بیلدیریب، صوفى فقط بېخود-دېوانه بۇلسه، اونینگ معرفتى اۇزىگه گینه ته تیدى، اۇزگه لرنى تربیه له ی آلمه یدى و بقاگه یتالمه ی، یریم یۇلدە قاله دى، دېب ایتهدى. جنید نینگ نظریه سی اسلام اوچون هم موافق ابدى و صوفیلرنینگ دنیا، دین و شریعت بیلن باغلنیشلریگه امکان بېردى. شو باعث نجم الدین کبرى، احمد یسوی و بهاء الدین نقشبند کبى ماوراءالنهر شیخلىرى جنید بغدادی نینگ یۇلینی معقولله گنلر. اما اولرنینگ بیرارته سی بایزید بسطامی یۇلیگه نفرت بیلدیرگن اېمس»^۱.

دېمک، گرچه حضرت بهاء الدین نینگ سلسله ی شریفلىرى آلتینچى حلقه سیده (بهاء الدین نینگ اۇزلىرى اۇن آلتینچى حلقه حسابلنە دیلر) بایزید بسطامی هم بۇلسه - ده^۲، صوفى نینگ هوشیارلیگى و بېخودلیگى مسأله سیده نقشبندیه جنید بغدادی نینگ «صحو» رکنیگه طرف کش ابدى. «فرهاد و شیرین» ده عیناً انه شو یۇل ترغیبیگه دوچ کبله میز. «لیلى و مجنون» ده اېسه، عکسینچە، صوفیلیک نینگ «سكر» یۇلى کۇرستیلگن. نوایی نینگ فکریچە، او یۇل بیلن هم، بو یۇل بیلن هم حقیقه یتیش ممکن.

^۱ کامل اوف. نجم الدین کبرى. تاشکېنت، ۱۹۹۵، ۲۰- بیت

^۲ قره نگ: بخارى. س. دلده یار. تاشکېنت، ۱۹۹۳، ۷۵- بیت.

انه شو بیرگینه جهت نینگ اؤزی هم «نوایی و تصوف» دېگن مسأله نى «نوایی و نقشبندیه» طرزده تار توشونمسیلیک كېره کلیگینی کورسته دی. نقشبندیه اولوغ شاعر اوچون اساسی طریقت اېدی. لېکن اونینگ ایجادى - بو طریقت چېگره لریدن چیقهدیگن عموم تصوفی تصورلر و عقیده لرگه جوده-جوده باى بیر منبع.

عیان که، «نقشبند و نوایی» موضوعی نینگ اؤزی هم - حلی کؤپ و تورلی-تومن یؤنه لیشلر بؤیچه اؤرگنیلهدیگن اؤزه ک مسأله. قؤلینگیزده گی کتاب انه شو عموم موضوع نینگ ایریم قیرهلرینی اؤرگنیشگه گینه بغیشلندی. اما او اوشبو مسأله گه دخلدار بؤلک کؤپ جهت لرنی تدقیق اېتیشگه هم تورتنکی بېرر، دېگن ایلینج یۇق اېمس.

لطفى نىنگ حياتى حقيده قيسقه معلومات

عبداللطيف ايشان اۋغلى محمدحنيف لطفى ايشان، فارياب ولايتى گه قره شلى اندخوي اولوسوالليگيده هجري شمسي ۱۳۷۳ يىلى، بير ضيالى، بىليم سبور عايله ده آچونگه اياق قويدى.

لطفى، «ابن اللطيف» دېب اۋزيگه كُنيه تنله گن. او كيچيكليگيدن اسلامي علمر و شعر-شاعرلىك بىلن قيزىقېب كېلگن. اونىنگ دين علميده، ادبيات ساحه سيدة، اينىقسه شعر و شاعرلىك باييده ايلك استاذى عمكىسى خليفه صاحب صفيرالله خان ايشان دىر.

لطفى ايلك و اۋرتە اۋقووينى اندخويده قاضى بامامراد لىسه سيدة (۲۰۱۴م)، يوكسك اۋقووينى بلخ بىليم يورتى تورك-اۋزبېك تىلى و ادبياتى بۇلىمى ده (۲۰۱۸م). اسلامي بىلىملرنى اېسه «خواجه سيد امير كلال» مدرسه سيدة (۱۴۴۰ق) بيتىردى. لطفى شعرلىرى نىنگ موضوعلىرى عرفاني، غنايي، اجتماعي، تعليمي، اخلاقي، سياسي، هجوي و تنقيدى لردن عبارت بولگن.

حاضر ابن اللطيف محمدحنيف لطفى، خصوصي مولانا پوهنتونىده معالجوي طب بۇلىمى نىنگ اۋن ايگىنچى سمستريده و خصوصي سادات مؤسسە سيدة شريعات پوهنچى نىنگ فقه-قانون بۇلىمى نىنگ بېشىنچى سمستريده يوقارى اۋقوويگه ادامه بېرىب كېلماقده. لطفى خطاطلىك و رساملىك باييده هم انچه اوزون قۇللى دىر؛ خط و رسم اسلوبلىرىنى استاد محمدعليم اينان دن اۋرگنېب، اۋن بېش ياشيده شهادتنامه سىنى آلگن. شو يىل ۱۴۰۰

هجري شمسي «دارالعلوم حنفية بلخ» ده تخصص في الإفتاءنى رحمتلى شهيد
شيخ الحديث مفتى محمد اسحق ابوالوفا الافغانى نظارتى آستيده اوقيب،
«مفتى» ليک مقامىنى قؤلگه كيريتدى.

لطفى بير قطار اثر و مقاله لر نينگ هم مولفى دير:

۱. هداية الطالبين شرح ثبات العاجزين - سيدحبيب الله خان نينگ اوشبو اثرىنى
تنقيدي ايشلب نشر قيلگن ۱۳۹۹ هـ ش.
۲. اؤزبېكچه شعريتيده وزن و قافيه _ ۱۴۰۰ هـ ش، مزار شريف.
۳. نقشبند و نوایى _ اوقيب تورگن اثرينگيز.
۴. عبدالرحمن جامي و عlishبېر نوایى _ چاپگه تيار.
۵. معاملات ربوى در كشورهای غير اسلامى - معاملات با بانکهای ربوى _ تحقيقي
رساله، آماده به چاپ.
۶. اسلام مباديسى _ اقرأ و تعليم الأطفال اوقوو يورتلرى اوچون درسي ترجمه
بؤلگن اثر، ۱۳۹۹ هـ ش.
۷. بير تلهى فقهى مسأله لر حكى - تحقيقي فقهى فتوالر.
۸. شعر و اونينگ تاپيليشى _ تحقيقي مقاله.
۹. اؤزبېك تيلشناسلىگى تاريخى _ تحقيقي مقاله.
۱۰. Elishبېر نوایى افغانستان اؤزبېكلرى ايچيده _ تحقيقي مقاله.
۱۱. عاشورا _ فارسجه تحقيقي مقاله.
۱۲. اولين برگزار كنده احتفال ميلادالنبى (ص) تورك بود _ تحقيقي مقاله.
۱۳. بير قطار تنقيدي مقاله لر _ بو مقاله لر كؤيىنچه ايريم چاپ بؤلگن اثرلر و مقاله لر
اوستيگه يازيلگن تنقيدي مقاله لر دير.

Muhammad Hanif LUTFI

۵۸۱

بیلیگی